

MAGYAR AFRIKA TÁRSASÁG
AFRICAN-HUNGARIAN UNION

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR
AHU HUNGARIAN AFRICA-KNOWLEDGE DATABASE

BIERDERMANN, Zsuzsánna

Genocídium és destabilizáció az afrikai nagy tavak régióban. A konfliktusok gazdasági vetülete / Genocide and destabilization in the African Great Lakes region. The economic aspect of conflicts

Eredeti közlés /Original publication

Pécs, Publikon Kiadó, 250 old.

Elektronikus újraközlés/Electronic republication:

AHU MAGYAR AFRIKA-TUDÁS TÁR – 000.003.545

Dátum/Date: 2019. április / April

filename: BIEDERMANN_2015_Genocidium

Ezt az információt közlésre előkészítette

/This information prepared for publication by:

B. WALLNER, Erika és/and BIERNACZKY, Szilárd

Hivatkozás erre a dokumentumra/Cite this document:

BIERDERMANN, Zsuzsánna: Genocídium és destabilizáció az afrikai nagy tavak régióban. A konfliktusok gazdasági vetülete / Genocide and destabilization in the African Great Lakes region. The economic aspect of conflicts, *AHU MATT*, 2019, **pp. 1-252. old.**, No. 000.003.545,
<http://afrikatudastar.hu>

Eredeti forrás megtalálható/The original source is available:

Közkönyvtárakban / In public libraries

Kulcsszavak/Key words

magyar Afrika-kutatás, népirtás Burundiban 1972, Népirtás Ruandában, a ruandai népirtás következményei Kelet-Kongóban, a ruandai invázió és a kelet-kongói instabilitás gazdasági háttere és regionális hatása, a tutszi és hutu etnikai csoport küzdelme a hatalomért

African studies in Hungary, genocide in Burundi 1972, Genocide in Rwanda, consequences of the Rwandan genocide in East Congo, Rwanda invasion and economic background and regional impact of East Congo instability, the struggle of Tutsi and Hutu ethnic groups for power

AZ ELSŐ MAGYAR, SZABAD FELHASZNÁLÁSÚ, ELEKTRONIKUS, ÁGAZATI SZAKMAI KÖNYV-, TANULMÁNY-, CIKK-DOKUMENTUM- és ADAT-TÁR/THE FIRST HUNGARIAN FREE ELECTRONIC SECTORAL PROFESSIONAL DATABASE FOR BOOKS, STUDIES, COMMUNICATIONS, DOCUMENTS AND INFORMATIONS

* magyar és idegen – angol, francia, német, orosz, spanyol, olasz és szükség szerint más – nyelveken készült publikációk elektronikus könyvtára/ writings in Hungarian and foreign – English, French, German, Russian, Spanish, Italian and other – languages

* az adattárban elhelyezett tartalmak szabad megközelítésűek, de olvasásuk vagy letöltésük regisztrációhoz kötött/the materials in the database are free but access or downloading are subject to registration

* Az Afrikai Magyar Egyesület non-profit civil szervezet, amely az oktatók, kutatók, diákok és érdeklődők számára hozta létre ezt az elektronikus adattári szolgáltatását, amelynek célja kettős, mindenekelőtt sokoldalú és gazdag anyagú ismeretekkel elősegíteni a magyar afrikaisztikai kutatásokat, illetve ismeret-igényt, másrészt feltárni az afrikai témájú hazai publikációs tevékenységet teljes dimenziójában a kezdetektől máig./The African-Hungarian Union is a non-profit organisation that has created this electronic database for lecturers, researchers, students and for those interested. The purpose of this database is twofold; on the one hand, we want to enrich the research of Hungarian Africa studies with versatile and plentiful information, on the other hand, we are planning to discover Hungarian publications with African themes in its entirety from the beginning until the present day.

BIEDERMANN ZSUZSÁNNÁ

GENOCÍDIUM ÉS DESTABILIZÁCIÓ AZ AFRIKAI NAGY TAVAK RÉGIÓBAN

A KONFLIKTUSOK GAZDASÁGI VETÜLETE

Budapest-Pécs, 2015

A kötet megjelenését támogatta:

Világgazdasági Kutatásokért Alapítvány

Magyar Afrika Társaság – AHU

MNB PAGEO Alapítvány

A kötet szakmai lektora és szerkesztője:

Dr. Tarrósy István, Ph.D., a PTE Afrika Kutatóközpont vezetője

Borító, design és tördelés:

IDResearch Kft.

Borítófotó:

Dr. Tarrósy István

Nyomda:

Molnár Nyomda, Pécs

Kiadta:

IDResearch Kft./Publikon Kiadó

www.publikon.hu

ISBN 978-615-5001-09-3

A kötet szerzői jogi védelem alatt áll, a kiadványt vagy egyes részeit felhasználni, másolni, sokszorosítani, továbbadni szigorúan tilos, kizárólag a kiadó és a szerző engedélyével lehet.

A Publikon Kiadó a Magyar Szak- és Szépirodalmi Szerzők és Kiadók Reprográfiai Egyesületének (MASZRE) tagja.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

Ez a könyv soha nem készülhetett volna el családom, tanáraink és barátaink segítségével. A továbbiakban a teljesség igénye nélkül szeretném külön kiemelni néhányukat.

Mivel könyvem alapja a Budapesti Corvinus Egyetemen sikeresen megvédett disszertációm, elsőként szeretném megköszönni témavezetőm, Kardosné dr. Kaponyi Erzsébet munkáját. Minden konzultáció alkalmával újra és újra hasznos tanácsokkal és ötletekkel látott el. Kedvessége és lelkiismeretessége átsegített a dolgozatírás legnehezebb szakaszain. Doktori tanulmányaim kezdeti szakaszában sokat segített Dr. Matus János, aki a téma iránti lelkesedésemet segített első angol nyelvű publikációmra váltani.

Szeretném megköszönni édesanyámnak és édesapámnak, hogy biztos háttérrel nyújtva lehetővé tették számomra a könyv megírását. Édesanyámnak, hogy számtalanszor átolvasta a könyv különböző részeit és segítő megjegyzésekkel látott el. Orosz Ágnes kolléganőmnek, hogy segített a gazdaságpolitikai részek koncepciójának megfogalmazásában és a szerkesztési munkálatokban.

A dolgozatírás során számtalan alkalommal volt lehetőségem eszmét cserélni a Budapesti Központ a Népirodalom és Tömeges Atrocitások Nemzetközi Megelőzéséért szakértőivel, többek között Dr. Enzo Maria Le Fevre Cervini, Dr. Tatár György, Dr. Ashad Sentongo is hozzájárult a dolgozatban szereplő esettanulmányok végső formába öntéséhez.

Külön köszönet illeti a disszertáció tervezetének bírálóit, Dr. Csapó Zsuzsannát és Dr. Hoffmann Tamást, akik kritikai megjegyzéseikkel, iránymutatással új irányba terelték eredeti elképzeléseimet, és hozzájárultak ahhoz, hogy választott témámat több szempontból és más megvilágításban is lássam.

Köszönöm az MTA KRTK Világgazdasági Intézetben dolgozó kollégáimnak támogatásukat, megértésüket. Köszönöm Szanyi Miklósnak, hogy felhívta a figyelmemet a konfliktusok gazdasági aspektusainak fontosságára.

Köszönöm Dr. Török Ádámnak, a Világgazdasági Kutatásokért Alapítványnak, a Magyar Afrika Társaságnak és az MNB PAGEO Alapítványnak, hogy támogatják a kötet megjelenését. Köszönöm a Publikon Kiadó munkatársainak, különösen Dr. Tarrósy Istvánnak és Dr. Glied Viktornak a felbecsülhetetlen értékű segítségét.

Köszönöm a fényképeiket rendelkezésemre bocsátóknak, Csonka Gábornak, Katarina Cvikel-nek, Barbara Kelhernek, Gerle Zoltánnak, Lantai-Csont Gergelynek, Szilasi Ildikó Herminának, hogy munkájukkal színesíthetem és emberközelibbé tehetem ezt a magyar közvélemény számára földrajzilag és kulturálisan is távoli témát.

Remélem, hogy a könyv minden Olvasóhoz közelebb hozza az afrikai Nagy Tavak régió országait és népeit!

Édesanyámnak

TARTALOMJEGYZÉK

Bevezetés	8
NÉPIRTÁS BURUNDIBAN: 1972	13
Bevezetés	13
Történelmi háttér, a függetlenség utáni évek	14
A felkelés	22
A nemzetközi közösség reakciója	27
Az Amerikai Egyesült Államok	27
Belgium és Franciaország	32
Afrikai Egységszervezet	34
Egyesült Nemzetek Szervezete	35
A népiirtás hosszú távú hatása	37
Politikai élet 1972 után	38
Az 1972-es népiirtás hatása a gazdaságra	44
Hetvenes-nyolcvanas évek: a járadékvadász rendszer megszilárdulása, jellegzetességei és következményei	50
Cégek, szabályozási környezet	51
Munkaerőpiac, oktatási rendszer	55
Hadsereg, a kizsákmányoló rendszer hosszú távú stabilitása	58
Konklúzió	61
NÉPIRTÁS RUANDÁBAN	63
Bevezetés	63
Történelmi és gazdasági háttér	63
A népiirtás	84

A népirtás következményei	89
A nemzetközi közösség reakciója	94
ENSZ: A békefenntartás történetének egyik legsúlyosabb kudarca	94
Afrikai Egységszervezet: a szolidaritás határai	100
Belgium: Hátraarc	101
Franciaország: a Fashoda-szindróma hatása	103
Amerikai Egyesült Államok: Szomália árnyéka	109
Összefoglalás	114
A Paul Kagame-féle gazdasági konszolidáció és Ruanda napjainkban	115

A RUANDAI NÉPIRTÁS KÖVETKEZMÉNYEI

KELET-KONGÓBAN, A RUANDAI INVÁZIÓ

ÉS A KELET-KONGÓI INSTABILITÁS

GAZDASÁGI HÁTTERE ÉS REGIONÁLIS HATÁSA	125
Bevezetés	125
Kelet-Zaire történelmi háttere	126
A ruandai polgárháború okozta menekültáradat hatása Kivura	128
A ruandai invázió	131
A nemzetközi közösség reakciója az 1996-os katonai intervencióra	137
A nemzetközi misszió ötletének	
körvonalazódása, és megvalósulásának kudarca	140
Nemzetközi reakció a 2010-es ENSZ-jelentésre	142
„Afrika világháborúja”: az 1996-os ruandai intervenció	
hosszabb távú következményei	143
A Kongói Demokratikus köztársaság gazdasági adottságai	149
Ruanda gazdasági érdekei a kelet-kongói térségben	155
A ruandai beruházások megtérülése	
a második kongói háború idején	157

Ruanda politikai érdekei a térségben	161
Kelet-kongói milíciák támogatása gazdasági okokból	164
Nemzetközi kezdeményezések és javaslatok	
Kelet-Kongó pacifikálása érdekében	170
Következtetések, összegzés	177
Összefüggések Burundi, Ruanda és a	
Kongói Demokratikus Köztársaság eseményei között	177
Népiirtás Burundiban	177
A radikális hutu mozgalmak születése,	
a hutu identitástudat változása 1972 után	179
A tuszi menekültek militarizálódása Ugandában,	
népiirtás Ruandában, gazdasági stabilizáció Kagame vezetésével	181
A két kongói háború, Ruanda gazdasági érdekei Kelet-Kongóban	184
A nemzetközi közösség szerepe	188
Regionális megelőzés az afrikai Nagy Tavak régióban	194
 FELHASZNÁLT IRODALOM	199
NÉV- ÉS SZÓMAGYARÁZAT	219
NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ	233
FÉNYKÉPVÁLOGATÁS	243

BEVEZETÉS

Amikor a „genocídium” szót halljuk, hajlamosak vagyunk arra gondolni, hogy népirtás csak távoli helyeken fordulhat elő. Ilyenkor elfelejtjük, hogy a népirtás gyökerei, az előítéletek és a gyűlölködés, minden társadalomban jelen vannak. Elterjedtek az olyan nézetek, amelyek más embercsoportokat veszélyesnek vagy károsnak tartanak. A legtöbb ország mégsem népirtás útján oldja meg a szociális feszültségeket, és nem lép a tömeges erőszak útjára, hacsak a politikai vezetők nem használják ki és fokozzák fel a társadalom látens indultait.

Mielőtt azt gondolnánk, hogy a népirtás más népek problémája, szeretném hangsúlyozni, hogy a huszadik századot joggal tartják a népirtások évszázadának, hiszen a legtöbb áldozatot nem az országok közötti háborúk szedték. Többen haltak meg szervezett emberölési hullámok keretében, amikor saját társadalmuk tagjai (sok esetben korábbi szomszédai) fordultak ellenük. A népirtások egyúttal jelentős biztonsági kockázatot is hordoznak, hiszen a tolvagyűrűző hatások miatt regionális instabilitást okozhatnak. A probléma tehát súlyos és aktuális.

A népirtások nemzetközi biztonsági kockázatát azonban alábecsülik, és megelőzésükre nem helyeznek kellő hangsúlyt. A második világháború végén úgy tűnt, a nemzetközi közösség elszánta magát arra, hogy megelőzze a népirtásokat: 1948-ban az ENSZ elfogadta A Népirtás Büntetvények Megelőzéséről és Megbüntetéséről Szóló Egyezményt (a továbbiakban: Genocídium-egyezmény vagy Egyezmény). Az ENSZ Közgyűlése (amely akkor 56 államot jelentett) megfogadta, hogy soha többé nem fordulhat elő, ami a második világháború során megtörtént.

Azóta bebizonyosodott, hogy a holokausztt korántsem jelentette a népirtások végét. A nemzetközi közösség a Genocídium-egyezmény aláírása óta, az elmúlt több mint hatvan évben újra és újra tehetetlenül nézte végig, ahogy népirtások zajlanak le Indonéziában, Bangladesben, Kambodzsában, Burundi-ban, Guatemalában, Boszniában, Ruandában és még számos egyéb helyen. Egyesek azzal indokolják a nemzetközi közösség tehetetlenségét, hogy a genocídium meghatározása nem egyértelmű, sok a nehezen besorolható eset. Mások azzal magyarázzák a megelőzés sikertelenségét, hogy a megelőzés miatti beavatkozás szabályai a mai napig sem világosak a nemzetközi jogban. Bármilyen is az ok, a világ sorozatosan megszegte a „soha többé” ígéretét.

Napjainkban becslések szerint mintegy 4,4 milliárd embert érintenek közvetlenül vagy közvetve a népirtások, tömeggyilkosságok, illetve azok következményei (Goldhagen, 2009).

Raphael Lemkin lengyel jogász 1944-ben vezette be a tudományos és jogi gondolkodásba a genocídium fogalmát. A kifejezés a görög „genos” (törzs, család) és a latin „cide” (ölni) szavakból származik (Lemkin, 1944). Többek között a második világháború eseményei és Lemkin intenzív lobbitevékenysége miatt a fogalom használata gyorsan elterjedt: az ENSZ Közgyűlésének 1946. évi 96(I) határozata már a genocídium, azaz népirtás büntettéről szól.

1. kép: Raphael Lemkin

Forrás: The Armenian Genocide Museum Institute

A Genocídium-egyezmény végleges szövegének 2. cikke alapján népirtást követ el, „(a)ki valamely nemzeti, etnikai, faji vagy vallási csoport teljes vagy részleges kiirtása céljából

- a, a csoport tagjait megöli,
- b, a csoport tagjainak súlyos testi vagy lelki sérelmet okoz,
- c, a csoportot olyan életfeltételek közé kényszeríti, amelyek azt vagy annak egyes tagjait pusztulással fenyegetik,
- d, olyan intézkedést tesz, amelynek célja a csoporton belül a születések megakadályozása,
- e, a csoporthoz tartozó gyermekeket más csoportba elhurcolja.” (Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, 1948)

A Genocídium-egyezmény 3. cikke szerint büntetendő a népirtás, a népirtás elkövetésére irányuló szövetkezés, közvetlen és nyilvános felbujtás népirtás elkövetésére, népirtás elkövetésének kísérlete, illetve a népirtásban való bűnrészeség. A népirtást a többi nemzetközi büntettől – különös tekintettel az emberiség elleni bűncselekményekre – a speciális szándék, a *dolus specialis* választja el, amely egy csoport részének vagy egészének megsemmisítésére vonatkozik. Ez egyben a genocídium definíciójának legtöbbet vitatott eleme is, mivel a speciális szándék fennállása nehezen bizonyítható.¹

Ez a könyv az afrikai Nagy Tavak régió három országában (Burundi, Ruanda, Zaire) lezajlott népirtások és tömeges emberi jogi jogsértések részletes elemzésére vállalkozik. Összefüggéseket tár fel a tárgyalta esetek között, rámutatva a népirtások regionális és globális biztonsági kockázataira, valamint gazdasági okaira és következményeire.

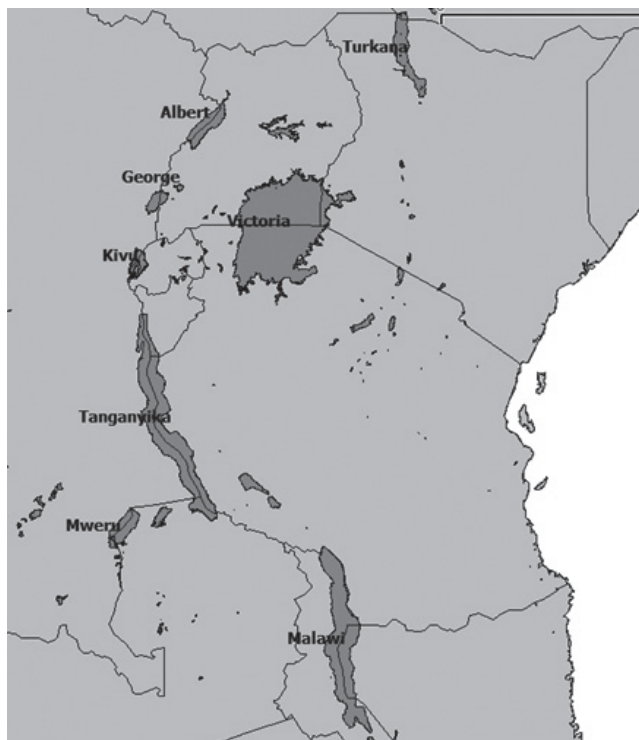
A könyvben tárgyalta esetek is rávilágítanak arra, hogy a genocídium nem spontán folyamat. A szunnyadó indulatok szervezett mederbe terelése a társadalom manipulálása révén valósul meg. A népirtásokat nem felindulásból követik el, hanem gondos szervezést igényelnek az elkövetők részéről. Bár az erőszakos cselekmények gyakran igen gyorsan eszkalálódnak, általában csak fokozatosan jutnak el arra a szintre, amikor már népirtásról beszélhetünk. Éppen ezért minden genocídiumnak vannak előjelei, amelyeket azonosítva sürgethetők a megelőzés érdekében tett lépések. Az első fenyegetések felbukkanásától a népirtás megvalósulásáig hónapok, évek, évtizedek telhetnek el, ami elegendő idő lehet ahhoz, hogy a nemzetközi közösség megelőző lépéseket tegyen. Éppen ezért a könyv kiemelt figyelmet fordít a megelőzés nehézségeire.

Mivel a szerző a Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Világgazdasági Intézetének munkatársa, figyelmét óhatatlanul felkeltették a tárgyalta országok konfliktusainak gazdasági aspektusai. Nemcsak a három ország történelme, összecsapásai, hanem gazdaságaik is szorosan összefüggnek egymással. Éppen ezért a népirtások és tömeges emberi jogi jogsértések gazdasági vonatkozásait is tárgyalja a könyv, hiszen így az Olvasó komplexebb képet kap a tárgyalta esetekről, és talán a megoldáshoz is közelebb visz a gazdasági háttér megértése.

¹ A törvényszékek gyakorlata alapján a szándékra a körülményekből lehet következtetni. Ezeket a körülményeket az AKAYESU-ügy kapcsán fogalmazták meg:

- a) a bűncselekmények ismétlődő jellege az elkövető vagy más elkövetők részéről
- b) a védett csoport elleni támadások módszeressége, szervezettsége, a sértettek nagy száma
- c) ha egy adott csoport tagjait módszeresen támadják, míg más csoport tagjait nem
- d) a védett csoport alapvető értékei ellen irányuló bűncselekmények (pl. műemlékek elleni támadások)

A könyvben tárgyalt esettanulmányok helyszíne tehát az afrikai Nagy Tavak régió. Az afrikai Nagy Tavak régió neve a Nagy-hasadékvölgy körül kialakult afrikai tavak rendszeréből származik.² A továbbiakban Jean-Pierre Chrétien *L'Afrique des Grands Lacs* című könyvében tárgyalt definíciót veszem alapul, azaz az afrikai Nagy Tavak régió alatt Burundit, a Kongói Demokratikus Köztársaság keleti részét, Ruandát, Nyugat-Tanzániát és Ugandát értem.

2. kép: Az Afrikai Nagy Tavak
Forrás: Global Great Lakes

² Albert-tó, Edward-tó, Kivu-tó, Malawi-tó, Tanganyika-tó, Turkana-tó és Victoria tó

3. kép: Az Afrikai Nagy Tavak országai

Forrás: ENSZ

NÉPIRTÁS BURUNDIBAN: 1972

Bevezetés

Az Afrikai Nagy Tavak régió első népirtása a huszadik században Burundiban történt, huszonkét évvel a hatalmas sajtóvisszhangot kiváltott ruandai népirtás előtt. 1972 májusától júliusáig mintegy 200 ezer és 300 ezer közötti hutu vesztette életét (Lemarchand, 2009) a nagyrészt tuszi hadsereg vezette erőszakos cselekményekben, amelyek egy tavaszi hutu felkelés aránytalan leveréséhez kapcsolódtak.

Ezt a népirtást Burundi kormánya még napjainkban sem ismeri el, valamint a Nyugat is hajlamos megfedkezni róla, de a régió dinamikájának megértése szempontjából kulcsfontosságú a tárgyalása. Az erőszakhullám beélégett a hutu kollektív emlékezetbe, és a környező országok hutu menekülteji révén számos szomszédos ország folyamataira hosszú távú hatást gyakorolt.

Az 1972-es események sajtóvisszhangja elenyésző volt. Kevés a hiteles tudósítás, mert csak néhány újságíró tartózkodott ekkoriban Burundiban, és tőlük is megtagadták a belépést az ország bizonyos belső területeire.

A kormány hivatalos álláspontja szerint Burundiban 1972-ben nem történt népirtás. René Lemarchand francia történész, aki már a hetvenes években is foglalkozott Burundival, „kiszámított amnéziának” nevezte a kormány hozzáállását a kérdéshez. Az általános hallgatás ellenére biztosan tudható (Kiraranganiya, 1985), hogy az áldozatok túlnyomó része a hutu népcsoporthoz tartozott. Az elkövetők pedig nagyrészt a tuszik közül kerültek ki. A burundi kormány soha nem rendelt el komolyabb nyomozást az ügyben, így napjainkban is rendkívül kevés információ áll rendelkezésre a szervezők személyét, a lebonyolítást, valamint a körülményeket illetően.

A népirtásról szóló források gyakran nem objektívek. Ha a hetvenes években valaki az atrocitásokról szóló beszámolókhöz vagy tanúvallomásokhoz akart jutni, csak a kormány hivatalos forrásaira támaszkodhatott (Lemarchand, 2009). A történetíráson belül is megfigyelhető egy etnikai törésvonal: a tuszi történészek gyakran úgy vélekednek, hogy a hutu felkelők is népirtó szándékról tettek tanúbizonyságot, jogos haragot kiváltva a hadsereg részéről. A hutu

elbeszélők általában azt állítják, hogy a kormányellenes hutu felkelést maga a kormány provokálta ki, hogy utána a régóta tervezett népirtással válaszolhasson rá (Nsanze, 2003).

Az erőszakhullám az ország déli részén kitört hutu felkelés miatt robbant ki, amely több ezer tuszi civil áldozatot követelt. A hutu civilek fizikai megsemmisítését az esetek többségében az ország hadserege követte el, karöltve a kormánypárt fiatal aktivistáival. Az atrocitások súlyosságára utal, hogy 1972-ben több tízezer hutu férfi, asszony és gyermek a környező országokban keresett menedéket.

A népirtás súlyos hosszú távú következményekkel járt Burundira nézve, teljesen átrajzolta az ország etnikai térképét. A tanult hutu elit eltüntetésével tuszi etnokrácia vette kezdetét, amelyet tuszi hadsereg védett. Ruandával ellentétben Burundiban az elkövetők viszonylag hosszú időre elérték, amit akartak: a népirtást követő mintegy húsz évben az adminisztráció, a kulcspozíciók a kormányban, a hadsereg és a gazdaság feletti kontroll tuszi kezekbe került. A Burundi déli tartományából, Bururiból származó tuszik megszilárdították uralmukat, és olyan gazdasági rendszert építettek ki, amelyet kizárólag az elit járadékvadászatának rendeltek alá. Összefoglalóul azt mondhatjuk, hogy Burundi gazdaságát túszul ejtették a hatalmukat az 1972-es népirtással megszilárdító, Bururiból származó tuszik.

Ezzel párhuzamosan a hutu menekültek körében rendkívüli tusziellenesség alakult ki, és a népirtás öröksége mai napig érzékelhető nyomot hagyott a hutu kollektív emlékezetben.

Történelmi háttér, a függetlenség utáni évek

Burundi, csakúgy mint szomszédja, Ruanda, több évszázados, központosított királyság volt. A király, a mwami ugyanolyan szent és abszolút uralkodó volt, mint ruandai megfelelője, Ruandával ellentétben mégis inkább a nép apjaként, egyfajta vallási, mitologikus alakként tekintettek rá, semmint politikai vezetőként. A burundi társadalom körülbelül 85 százaléka hutu, mintegy 14 százaléka tuszi és egy százaléka tua (twa). Negyedik csoportként tekint magára a kiterjedt uralkodói osztály, akik ganwának tartják magukat (bár az Alkotmány nem ismeri el, hogy külön csoportot alkotnának). A magas rangú ganwa nemesek a hutukon, tuszikon és tuákon egyaránt uralkodtak, ők kor-

mányoztak a különböző tartományokban a király nevében. A király tanácsadói (abanyarurimbi) hutuk és tuszik voltak vegyesen. A nézeteltéréseket, vitákat az abashingantahe, idősebb burundi bírák testülete rendezte, ezt a vitarendezési módozatot az egész társadalom elfogadta. Ebben a rendszerben a tuszik és a hutuk is alárendeltek voltak, és ez a legfontosabb különbség a ruandai rendszerrel szemben: Burundiban nem tuszik dominálták a politikai életet (Chrétien, 1985). Ez nem jelentette azt, hogy a két népcsoport egyenlő volt. A különböző etnikai csoportok (maguk a burundi lakosok is így utalnak a hovatartozásukra) eredetét tekintve számos mendemonda kering: a köztudatban egy meglehetősen egyszerű változat vert gyökeret. Ennek lényege, hogy Burundi első lakói a pigmeus tuák voltak, akik vadászatból és fazekasságból tartották fenn magukat, ezután érkeztek a hutuk, akik földműveléssel foglalkoztak, majd végül a valószínűleg hamita eredetű (talán Afrika szarva tájáról érkező), marhapásztor- és marhatulajdonos tuszik települtek le ezen a területen. Az eredetmítoszokra nincs biológiai, nyelvi vagy archeológiai bizonyíték, de cáfolat sincs.³

A hutuk és tuszik évszázadokig éltek ugyanazonokon a területeken, ugyanazt a nyelvet beszélve, ugyanazt az istent és királyt tisztelve, ha nem is konfliktusok nélkül, de viszonylag stabil társadalmi struktúrában. Az esetleges konfliktusok nem etnikai, hanem klán alapúak voltak (az etnikai hovatartozásnál sokkal nagyobb jelentősége volt a klánnak), és rendezésüket segítette az idősek tanácsának intézménye. A társadalmi rétegződés is klánokon alapult. A Muramvyából, északról származó tuszik (banyaruguru)⁴ például magasabb rendűnek tartották magukat a délről, Bururiból való tusziknál (bahima vagy tuszi-hima). Ez a klánok szerinti tagozódás később éles politikai harcok forrásává vált.

A tuszik tehetősebbek lévén saját tehéncsordáikat legeltették, a szegényebb hutuk vagy a tusziknak dolgoztak, vagy a földet művelték. Sok hutu idővel előrelépett a társadalmi ranglétrán, és marhatulajdonos lett, de számos földműves tuszival is találkozhatunk. A tuszik általában gazdagabb marhatulajdonosok, a hutuk pedig szegényebb földművesek voltak. Az etnikai „státusz” nem számított merev kategóriának: ha egy hutunak sok tehene volt, tuszivá léphetett elő, erre még külön szó is létezik a nyelvben: kwihutura (Watt, 2008).

A tusziknak Burundiban is megvolt a maga arisztokráciája, de a szociális távolság sokkal kisebb volt a két népcsoport között, mint Ruandában, és az át-

³ A „hamita hipotézisről” többen értekeznek. Ld. pl. Meredith (2006), idézi Tarrósy, 2011: 54.

⁴ A Banyaruguru klánon belül a Bezi és Batare alklánok is szemben álltak egymással.

járás is egyszerűbb volt hutuk és tuszik között (Chrétien, 1985). Összességében azonban – a hutuk számbeli fölénye ellenére – országszerte a tuszik voltak befolyásosabbak és töltötték be több vezető pozíciót.

A másik leegyszerűsítés, ami széles körben elterjedt, de ma már nem általános: a tuszik és ganwák magasak, vékonyak, bőrszínük világosabb és hosszú orruk van. Ezzel szemben a hutuk alacsonyak, köpcösek, sötét bőrűek és széles, lapos az orruk. Azon kívül a tuszik gazdag marhatenyészőt, a hutuk pedig szegény földművelők.

Az évszázadok óta gyakori vegyesházasságok miatt a külső alapján ma már nem lehet biztosan megállapítani, hogy ki melyik népcsoporthoz tartozik. (Hogy egy illusztris példát említsünk: Michel Micombero, Burundi elnöke 1966-tól 1976-ig, külseje hutura emlékeztet, ő azonban tuszi.⁵) A burundi társadalom férfiközpontú, így például ha valakinek az édesapja hutu, akkor a gyermek is hutunak minősül, hiába hasonlít jobban tuszi édesanyjára (Watt, 2008).

4. kép: Bururi tartomány

Forrás: *Monographie de la Commune Bururi*

⁵ Burundiban az etnikai alapú erőszak során sokan veszítették életüket azért, mert a halálosztagok az illető külseje alapján téves következtetéseket vontak le az etnikai hovatartozására vonatkozóan.

5. kép: Egymás mellett a három népcsoport képviselői: tuszi, hutu és tua férfi

Forrás: Bethel Historisch

Burundit a gyarmatosítás előtt kezdetleges nemzetállamként aposztrofálhatjuk, amelynek összekovácsoló ereje sokkal nagyobb volt, mint a társadalmi csoportok közötti széthúzás (Prunier, 1995).

A gyarmatosítás előtt az országra az ún. megélhetési gazdasági rendszer volt jellemző, a mezőgazdasági termékek előállítására és a marhatenyésztésre tették ki a termelés nagy részét.

Burundi először német, majd belga gyarmat lett.⁶ A belga gyarmatosítás idején a minimalista nemzetgazdaságot bizonyos külföldi igények kiszolgálására „állították át”. Az állattenyésztés és növénytermelés kettőse helyett az ország jelentős tea- és kávéexportőrré vált gyarmatosítója, Belgium felé, valamint exportálni kezdett a szomszédos Ruandába és Kongóba is. A korábbinál szervezettebb, kereskedelmi célú termelés felívelése élelmiszer-felesleget hozott létre, és munkaerőt szabadított fel, amelyet a gyarmatosító belgák átcsoportosítottak a szomszédos Kongó bányászati szektorába. Burundit, Ruandát és Kongót integrálták, egyrészt a kereskedelmi kapcsolatokon, másrészt az azonos valuta használatán keresztül (Hammouda, 1995).

⁶ „Ruandában és Burundiban is a németek a 19. század végétől – mert bár a berlini konferencia után (1885) váltak német gyarmattá, gyarmatosításuk 1899-re fejeződött be – egészen az első világháborús vereségükig (1916) indirekt hatalomgyakorlással voltak jelen. [...] A világháborút követően Belgium tehetett rá kezét Ruandára és Burundira.” (Tarrósy, 2011: 85)

A közigazgatásban a belgák ganwákat alkalmaztak, és a formálódó burundi politikai pártok nem etnikai, hanem különböző ganwa álláspontok mentén alakultak, követőik hutukból és tuszikból vegyesen kerültek ki.

Burundi gazdasági rendszere ebben az időszakban centralizált, külpiacra termelő jelleget öltött. A legfontosabb szempont a megfelelő mennyiségű és minőségű tea és kávé exportálása, valamint a belga gyarmati rendszerbe való maximális beilleszkedés volt. A fentieket célzó gazdasági intézkedések hosszú távú negatív hatást gyakoroltak Burundi gazdaságára. A gyarmatosítók által kialakított rendszer a tea és kávé exportjával kapcsolatos munkakörökben dolgozóknak lehetőséget adott a járadékvadászatra, a meggazdagságra, miközben a társadalom nagy része az exportbevétel előnyeiből semmit vagy minimálisat érzékelt. A hazai gazdaság fejlesztése háttérbe szorult az export célországok igényei és a burundi elit járadékmaximalizálása mellett. A fenntartható fejlődésre, a jövedelem gazdaságba való visszaforgatására sem a hazai elit, sem a belga adminisztráció nem gondolt (Oketch-Polzer, 2002).

A gyarmatosítás alatti állami közigazgatás a javak kiaknázását szolgálta, a gyarmatosítók a burundi társadalomra eszközként tekintettek, amely segítheti a birtokba vett terület hasznosítását. Az ország lakosságát erőforrásként használták, és az ellenállási mozgalmakat elfojtották. Ez a hozzáállás éles ellentétben állt a kolonializmus előtti ún. védnöki/pártfogói hálózattal, ahol a társadalmi elit és a társadalom kölcsönösen egymás hasznára váltak, és a bevétel jó része „lecsorgott” a társadalom alsóbb osztályaihoz is. Ezzel szemben a gyarmati állam az uralkodókat és alattvalóikat élesen elválasztotta egymástól, és lehetővé tette az önkényes kormányzást az elszámoltathatóság helyett. Ez a hatalmi struktúra később, a függetlenség elnyerése után sem változott, egyszerűen új elit vette át a régi helyét, de célja ugyanúgy önös érdekeinek előmozdítása volt (Mazrui, 1993). A torz gazdasági struktúra állandósult.

Az ország 1962. július elsején nyerte el függetlenségét, ugyanazon a napon, mint Ruanda (Tarrósy, 2011). Már az ezt megelőző években megalakult a függetlenség-párti UPRONA (Unió a Nemzeti Fejlődésért, Union Pour le Progrès National) a király egyik fiának, Rwagasore hercegnek⁷ a vezetésével. A függetlenség elnyerése után kerültek először igazán napirendre az etnikai alapú feszültségek politikai téren, ennek kiváltó oka pedig főként a ruandai forradalom (1959–61) volt. Ruandában a belga gyarmatosítók és az egyház aktív tá-

⁷ Rwagasore herceg hutu lányt vett feleségül, és ennek fontos üzenete volt. Két legközelebbi tanácsadója az UPRONA pártban hutu volt. A herceg, aki a független Ruanda vezetésére készült, a hutu-tuszi ellentéteken átívelő nemzeti egység szimbóluma lett.

mogatásával megdöntötték a tuszi kisebbség uralmát, és a többségi hutuk kezébe került a hatalom (T. Horváth, 2004).

A ruandai hutu köztársaság kikiáltásából az ambiciózus burundi hutu politikusok erőt merítettek. A szomszédos, Burundihoz hasonló országban lezajlott változás sokuk számára egyfajta modellt, jövőképet jelentett. Ezzel szemben a legtöbb tuszi éppen ennek ellenkezőjét érezte: ők mindenáron el akarták kerülni a ruandai köztársasághoz hasonló fordulatot Burundiban. Mindkét fél képzeletét feltüzelték a Ruandából tízezrével érkező tuszi menekültek, akiknek beszámolóí élénk képet festettek a hutu forradalom borzalmairól.

A függetlenséget megelőző 1961 szeptemberi választások alkalmával még összefogtak a hutuk és tuszik az UPRONA párt keretein belül Rwagasore herceg vezetésével. A párt a szavazatok 82 százalékát szerezte meg. Ám 1961 októberében a herceget egy ganwa megbízásából meggyilkolták, és halála után nem volt olyan karizmatikus vezető, aki egyesíteni tudta volna a burundiakat, így kegyetlen harc indult meg a hatalomért (Prunier, 1995).

A hutu-tuszi feszültségek elmérgesedésében fordulópontot jelentettek az első független választások 1965-ben. A választások során az UPRONA párt elsőprő győzelmet aratott. Az új parlamenti képviselők hetven százaléka hutu volt, ennek ellenére a király a tuszi Leopold Bihát nevezte ki miniszterelnöknek. A hutu elit kisemmizettnek érezte magát, és agresszívan reagált. 1965. október 18-án puccsot indítottak, amely gyorsan megbukott. Válaszul a hadsereg és rendőrség tuszi egységei letartóztattak és kivégeztek 86 vezető hutu politikus és katonai tisztviselőt. Vidéken hutu lázadás tört ki, amelynek 500 tuszi esett áldozatul, mielőtt közbelépett a hadsereg. Az elégedetlenkedők leverése ötezer hutu életébe került. A hutu felkelés leverését Michel Micombero ezredes vezette, aki megerősödve került ki az események sodrából, és a tuszi radikálisok nagy reménységévé vált. 1965 után a hutu-tuszi ellenségeskedés a politikai élet meghatározó eleme lett Burundiban (Prunier, 1995).

1969-ben is volt egy állítólagos hutu összeesküvés, amikor 70 prominens hutut tartóztattak le, és közülük huszonötöt halálra is ítélték (Lemarchand, 2009).

Az 1965-ös és 1969-es erőszakhullámok hatására a még életben maradt hutu politikusokban egyre erősödött az érzés, hogy az erőszakra csak erőszakkal lehet válaszolni. A hutuk kizárása a kormány és a civil szféra fontosabb pozícióiból, valamint a hadsereg magasabb beosztásaiból egyre nagyobb elégedetlenséget keltett. Különösen kézzelfogható volt ez az elégedetlenség a hutu egyetemisták körében.

A politikai életben kialakuló feszültségek a gazdaságra is negatív hatást gyakoroltak. A függetlenség elnyerése utáni éveket az állandó politikai bizonytalanság jellemezte. Többek között ez lehetett az oka annak, hogy a gazdasági növekedés ebben az időszakban elmaradt az afrikai átlagtól.

Burundi az 1962-es függetlenség utáni években sokat elvesztett korábbi piacai közül: például a kelet-kongói exportpiac jó részét Kongó önállósodása után, valamint a Ruandába exportált ipari termékei is feleslegessé váltak, hiszen Ruanda saját iparának kiépítésén fáradozott. A kongói és ruandai exportpiac elvesztése hatalmas külkereskedelmi deficitet eredményezett. Szintén problémák adódtak abból, hogy a képzett munkaerő jó része távozott a gyarmati korszak végével, hiszen a gyarmatosító belgák hazaköltöztek. A cégek kapacitásának kihasználtsága 1962–63-ban 25–50 százalékkal visszaesett (Nkurunziza – Ngaruko, 2002). Az is nagy problémát jelentett, hogy hiányzott a felhalmozott tőke, és az egyre súlyosabbá váló etnikai ellentétek megbénították a közintézményeket.

Az egymást gyorsan váltó kormányok miatt a politikai elit körében meggyökeresedett az azonnali haszonszerzés gyakorlata ahelyett, hogy az ország jóvedelmének jelentős részét visszaforgatták volna a gazdaságba a fejlődés érdekében. Szokássá vált a rövid távon gondolkodás, a lehetőség szerinti azonnali kizsákmányolás. Ha egy országban a vezetők szűk köre elég nagy járadékokhoz jut rendszeres időközönként a gazdaság torzulásai miatt, akkor (ha nincs politikai felelősségre vonás), a vezető rétegnek nem is áll érdekében ezen torzulások kijavítása (Adam – O’Connell, 1999). Burundi gazdasági rendszere, ahogy azt a későbbiekben kifejtem, nem a hatékonyságra, hanem az elit járadékvadászatának kiszolgálására épült. A felelősségre vonás pedig rendszerint elmaradt. Burundi tehát iskolapéldája a szubszaharai Afrikában kialakuló torz gazdasági modellnek.

Miközben egyre hiteltelenebb királyok és kormányok váltották egymást, az 1965-ös felkelés „erős embere”, a Bururiból származó Michel Micombero a háttérben fokozatosan növelte befolyását. Nem sokáig maradt a háttérben: 1966 júliusában miniszterelnök lett, majd ugyanezen év novemberében katonai puccsot hajtott végre, és bejelentette a monarchia végét.

A Micombero nevével fémjelzett katonai diktatúra idején kezdődött el a „Bururi maffia” uralmának kiépítése. Micombero radikális gondolkodású tuszi volt, és hasonló ideológiájú emberekkel vette körül magát. A hutukat és mérsékelt tuszikat teljes mértékben kizárták a politikai életből, az ország vezetéséből. A régi ganwa elit jelentőségét veszítette, és így a hutuk és tuszik kö-

zötti „puffer” eltűnt. A radikális tuszik átvették az ország vezetését. A rendszer tudatosan épített az etnikai törésvonalakra, kihasználta azokat, ezzel valójában nem ideológiai célja volt, hanem az ellentétek súlyosbításától konkrét gazdasági előnyöket remélt.

6. kép: Michel Micombero beszédet mond a második köztársaság harmadik évfordulója alkalmából, balján Idi Amin ugandai elnök, jobbján Juvénal Habyarimana, ruandai elnök

Forrás: Wordpress

A tuszi politikusok folyamatosan a „hutu veszélyt” emlegették, amely ellen akár erőszakkal is, de harcolni kell. A tuszik maguk is megosztottak voltak: a hima és banyaruguru klánok között állandó volt a vetélkedés, amelynek intenzitását csak akkor lehetett csökkenteni, ha a „hutu veszély” felemlegetésével összekovácsolták a széthúzó csoportokat. Természetesen minél hosszabb ideig tartott és minél elnyomóbb volt ez a diszkriminatív rendszer, ahol a tuszi kisebbség uralkodott a hutu többségen, annál realisabb volt attól tartani, hogy a hutuk valóban megelégedik hátrányos helyzetüket (Prunier, 1995).

Az 1972-es népiirtást megelőző időszakban Burundiban eluralkodott a káosz. A tuszi-hima (Bururiból származó) és tuszi-banyaruguru (Muramvyából

származó) klánok folyamatosan egymás ellen áskálódtak, a politikai színtér különféle összeesküvésektől volt hangos. A *Le Soir* című belga napilap már 1967 szeptemberében írt a növekvő feszültségekről:

„[...] a tuszik elvesztek az intrikákban [...] a hutuk ezért elkezdtek próbálkozni a hatalmi helyzet megváltoztatásával. Bujumbura környékén három tuszi házát is felgyújtották [...]. Hutu minisztereket tartóztattak le, de a hutuk már megint készülnek valamire [...]. Veszélyes, mert a hutuknak nincsenek vezetőik, a tuszik nagyon jelentős befolyással bírnak, és az ő oldalukon áll a hadsereg. De a dolog a levegőben lóg. Készülhetünk egy komolyabb lázadásra, vagy akár általános felkelésre is.” (*Le Soir*, 1967)

Az intrikák hatására Michel Micombero miniszterelnök elrendelte jónehány tuszi banyaruguru politikus letartóztatását és bíróság elé állítását. A hutuk a saját javukra akarták fordítani a tuszi megosztottságot, ezért 1972 tavaszán fellángolt a hutu felkelés. A közös ellenség támadásának hírére vilámgyorsan összefogott a tuszi elit.

A felkelés

1972. április 29-én Burundi déli részén Rumonge és Nyanza-Lac városában rendkívül erőszakos, hutuk vezette felkelés tört ki. Kiraranganiya 1985-ben publikált „Az igazság Burundiról” című művében hutu egyetemistáknak tulajdonítja a hutu felkelés kirobbantását (Kiraranganiya, 1985). A hozzájuk csatlakozó hutu többség a tuszi politikai megosztottságot vissza nem térő lehetőségnek tartotta a hatalom átvételére.

A szemtanúk szerint a hutuk válogatás nélkül gyilkolták meg a tuszi civileket, de azokat a hutukat is, akik nem voltak hajlandók csatlakozni hozzájuk. Ezek a megmozdulások mintegy 2-3000 tuszi életét követelték. A felkelők időközben Vyanda közelében kikiáltották a „République de Martyazo” (Martyazo Köztársaság) megszületését.

A katonaság egy hét múlva beavatkozott, és véget vetett a lázadásnak. Utólag nehéz megállapítani, hogy pontosan hányan is lehettek a felkelők. A kormány későbbi állítása szerint mintegy huszonötezen voltak, ez azonban szakértők egybehangzó állítása szerint túlzás. Egy burundi hadseregnek dolgozó francia helikopterpilóta becslése szerint a felkelők körülbelül ezren lehettek (Hoyt, 1972). René Lemarchand (2002) francia szakértő maximum néhány ezerre teszi a felkelők számát.

A kormány válasza aránytalanul brutális volt. Miután május 30-án Michel Micombero hadiállapotot hirdetett, azonnali katonai segítséget kért a zairei Mobutu elnöktől. Míg a zairei haderő tartotta a frontot a fővárosban, a burundi hadsereg vidékre vonult a „felkelés leverése” érdekében.

Valójában májusra már nyoma sem maradt a felkelésnek, csak a kormány emlegette a közvélemény félrevezetése érdekében: az uralmon lévők a hutu civilek tömeges meggyilkolásával szilárdították meg a tuszi hatalmat. A hadjárat augusztusig zajlott megállíthatatlanul. Ekkorra az összes tanult hutu vagy halott volt, vagy elmenekült az országból.

A halottak számát nagyon nehéz ennyi idő távlatából, pontos dokumentáció és beszámolók híján megbecsülni. A kormány eleinte tizenötezer áldozatról beszélt, míg a hutuk 300 ezerre teszik ugyanezt a számot. Napjainkban konzervatív becslések is 100-150 ezer közötti áldozatot említenek. A tuszi származású Kiraranganiya⁸ könyvében azt állítja, hogy a 3 és fél milliós akkori lakosság több mint tíz százaléka áldozatul esett az erőszakhullámnak (Kiraranganiya, 1985).

Miért is nevezhető népiirtásnak, ami Burundiban történt 1972-ben? Egy etnikai csoport tagjait megölték, a csoport teljes vagy részleges kiirtása céljából. A speciális szándékról, a dolus specialisról árulkodik az erőszakhullám szisztematikus, tervezett jellege, az egész országra és a társadalom minden szegmensére (hadsereg, egyház, oktatás, állami szervek) kiterjedő végrehajtás. Szintén racionális „programra” utal az áldozatok tudatos megválasztása, hiszen ország-szerte „csak” az értelmiségi, tanult hutukat végezték ki.⁹

A hutu entellektüelek általában azt állítják, hogy a kormány „megrendezte” az 1972. áprilisi felkelést, hogy megfelelő ürügye legyen az ún. Simbananiye-terv végrehajtására. Artémon Simbananiye volt a külügyminiszter a genocídium idején. A hutu érvelés lényege, hogy a hutukat provokálták, a provokáció végső célja pedig az volt, hogy a felkelés ürügyén egyszer és mindenkorra megszabadítsák az országot a hutu veszélytől és összekovácsolják az egymással marakodó tuszi klánokat. A szándékos provokációra semmilyen bizonyíték nincs, az viszont valóban nyilvánvaló, hogy a tanult hutu áldozatok személyének megválasztása tudatos döntés eredménye. Simbananiye a tervezésben valószínűleg együttműködött a bel- és igazságügyminiszter Albert Shiburával

⁸ Boniface Kiraranganiya a rezsim tuszi származású ellenállója, aki 1977-ben megjelent könyvében beszámol a felkelés leverésének aránytalanságáról.

⁹ Ahogy a hutu definíciója, a „tanult hutu” meghatározása is egyre radikálisabb jelleget öltött az idő előrehaladtával, illetve régióként is változott. Így fordulhatott elő, hogy egyes helyeken a középpiskolások, máshol az általános iskolások is az „értelmiségi” kategóriába estek, és megölték őket.

és az uralmon lévő UPRONA párt főtitkárával, André Yandával. Shibura és Yanda mindketten kulcspozíciót töltöttek be a hadseregben. Szintén fontos szerepet játszott a katonai tervezésben Joseph Rwuri, az elnök katonai tanácsadója, illetve Thomas Ndabememye vezérkari főnök.

A tanult hutuk megsemmisítésével vagy elűldözésével gyakorlatilag megszünt egy következő hutu felkelés veszélye a belátható jövőben. A hutu értelmiséghez tartozónak tekintették a közszolgákat, egyetemi hallgatókat, de bizonyos esetekben az iskolás gyerekeket is. Ahogy Jeremy Greenland beszámolt róla: „A kormányzati rádióadó arra biztatta az embereket, hogy „vadásszák le a pitont a fűben”, amelyet a tuszik úgy értelmeztek, hogy öljenek meg minden tanult hutut a középiskolás, de néha az általános iskolás szintig. A hadsereg alakulatai elkobozták a kereskedők teherautóit és egyéb járműveket, odahajtottak az iskolák elé és egész csoportnyi gyereket vittek el egyszerre. A tuszik listát készítettek hutu osztálytársaikról, hogy megkönnyítsék az azonosításukat.” (Greenland, 1976) Sokszor a legkegyetlenebb jelenetek éppen az egyetemeken és középiskolákban zajlottak. A tuszik fizikailag bántalmazták hutu származású osztálytársaikat, gyakran akár halálos sérüléseket is okozva. „Hivatalos” színezetet adott a bántalmazásoknak, amikor a hadsereg teherautókon megérkezett és név szerint szólította, majd elszállította a hutu tanulókat.

Bujumburában, Gitegában és Ngoziban minden hutu közszolga, sofőr, irodai dolgozó, betanított munkás áldozatul esett. Csak Bujumburában mintegy négyezer hutut vittek teherautókon tömegsírjukhoz (Lemarchand, 2009).

Ezt a sok embert kívánó feladatot a hadsereg nem egyedül végezte, segítségükre volt az UPRONA kormánypárt ifjúsági szárnya, a különösen erőszakos Jeuneses Révolutionnaires Rwagasore (Rwagasore Forradalmi Ifjúság, a továbbiakban JRR).

A hutuk elleni genocídiumban való aktív részvételhez először meg kellett semmisíteni a JRR hutu tagságát (több száz fiatal), erre a népirtás kezdetén sor is került. A JRR eleinte csak segédkezett a hadseregnek délen, azonban ahogy az atrocitások elérték az északi országrészt, a JRR egyre nagyobb önállóságot mutatott. Saját döntéseik alapján hutuk ezreit állították elő, tartóztatták le. Bujumbura börtönében számos tömeges kivégzést a JRR hajtott végre. Bizonyos források szerint az északon zajló atrocitásokba a tuszi menekülttáborokban élők is besegítettek (akik az 1959–62 között zajló hutu forradalom idején hagyták el Ruandát), de hogy milyen mértékben, arról nincs adat (Lemarchand, 2009).

7. kép: Egyetemisták (akik nagy része JRR-tag) felvonulása
1972. november 28-án Burundiban

Forrás: Iwacu Burundi

Az emberölésekben természetesen a Burundiban élő tuszi civil lakosság is aktívan részt vett. Hiba lenne azonban azt gondolni, hogy minden tuszi önszántából csatlakozott a népirtás elkövetőihöz vagy a csendes szemlélőkhöz. Michael Hoyt, az amerikai nagykövetség első megbízottja 1972. május 27-i sürgönyében így fogalmazott: „Megbízható jelentéseink vannak, hogy tuszikat, akik követelik a túl messzire ment erőszak leállítását, letartóztatnak, és azonnal kivégeznek.” (Hoyt, 1972)

A felelősséget tehát nem lehet minden tuszi lakosra kiterjeszteni. Maga Boniface Kiraranganiya, Az Igazság Burundiról című könyv szerzője is tuszi létére állt a hutuk oldalára (Kiraranganiya, 1985). Sok tuszi azonban az életével fizetett a hutuk védelmezéséért. De ugyanez igaz azokra a hutukra is, akik a felkelés kezdetén tuszi sorstársaikat rejtegették. A népirtás elkövetői nagyrészt a hadsereg és a JRR voltak. Ha nem tudtak elegendő létszámban megjelenni valahol, akkor fegyvereket és ölésre buzdító parancsokat osztogattak a helyi tuszi férfi lakosságnak. Ahogy Lemarchand fogalmaz, a félelem légkörében szinte minden tuszi lakos állampolgári kötelességévé vált, hogy hutukat

öljön (Lemarchand, 2009). Hoyt sürgöneyei (Hoyt, 1972) hátborzongató képet festenek erről a hangulatról: „Nincs haladék, nincs megállás. Nyilvánvaló népirtás folyik. Egyik letartóztatás a másik után.” (május 26.) „A hutuk likvidálása folyik tovább. A katolikus misszionáriusok egyre inkább undorodnak. Naponta hallunk olyan történeteket, amelyeket csak betegnek nevezhetek: sok hutut élve égetnek el. Az egyik forrásom 1400-1500-ra teszi a férfi halálos áldozatok számát csak a Rutovu környéki megtorlásokban. A legkíméletesebb kivégzési mód a kötőrő kalapács használata. Mwaro és Bukirasaz között a hadsereg megölte a hutu férfiakat, a tuszi civilek pedig megölték a gyerekeket és a nőket. A halálozás ezekben mérhető.” (június 10.) „A tuszi megtorlás háborítatlanul folytatódik az ország belsejében, de valamennyit csillapított Bujumburában. Északon a hutuk azonnal elrejtőznek, ha bármilyen jármű érkezik, páni félelmet mutatva.” (július 11.) „A július 14-ét követő két napon három új árkot tömtek tele hutu holttestekkel a Bujumbura Repülőtér közelében. A hét folyamán folytatódtak a letartóztatások Bujumburában, a város körüli hegyekben, a Ngozi régióban és Közép-Burundiban” (július 21.) „A hutuk elleni elnyomás nem csak a meggyilkolásukat jelenti. Ez egy kísérlet, hogy megtagadják tőlük a munka, tulajdonlás, oktatás és úgy általában a fejlődés lehetőségét.” (július 25.)

Boniface Kiraranganiya így jellemezte a népirtást: „A téboly kitörése volt ez, a legeklejtőbb példa arra, hogy mire képes az ember, ha a hatalma lehetővé tesz bármit, amikor nincs semmiféle kötelezettsége, hogy uralkodjon pusztító ösztönein.” (Kiraranganiya, 1985: 25)

Az erőszakhullám a társadalom minden részére kiterjedt, nem kímélte a hadsereget, de az egyházat sem: „A hutuk kivégzése miatti halálozási arány nőtt a hadseregben. Mostanában megjelent belga becslések ötszázra teszik a halottak számát, mintegy 150 hutut végeztek ki május 22-én éjszaka, 41-et 27-én éjszaka. A hutu definíciója mindenesetre megváltozott. Most már egyetlen nagyszülő is elegendő ahhoz, hogy egy katonát hutunak bélyegezzenek. Ha ezt a meghatározást használjuk, akkor a hadseregben mintegy száz hutu volt még életben május 23-án.” (Kiraranganiya, 1985)

Az ellenségeskedés oka számos esetben személyes érdek, anyagi haszonszerzés volt. Az elhunyt anyagi javainak megszerzése erőteljesen motiválta a civil lakosságot az atrocitásokban való aktív részvételle. Greenland állítása szerint „Számos esetben a bútorokat elvitték a letartóztatott hutuk házából, az özvegyek és árvák a padlón ültek. A gazdagabb hutuk autója és teherautója azok tulajdonává vált, akik letartóztatták őket.” (Greenland, 1976)

Biztos, hogy a tuszik közül sokan halálos és azonnali fenyegetésként élték meg az áprilisban kirobbant hutu felkelést. Ők támogatták a hutu elit gyökereit eltávolítását, mert úgy látták, hogy csak ez a végleges megoldás alkalmas a halálos veszély elhárítására.

A nemzetközi közösség reakciója

Burundiban néhány hét alatt emberek százazreit ölték meg módszeresen. A tragédia kolosszális mérete ellenére Európa és Amerika csendes maradt. Sokak számára Burundi túlságosan marginális szerepet töltött be Afrikában, mások a megbízható információk hiánya miatt nem emelték fel a hangjukat. Számos szakértő és politikus egyszerűen az ország belső ügyének tekintette a vérontást. Voltak, akik azt állították, hogy az atrocitások súlyosságának felismerésével csak a dél-afrikai apartheid-rendszerre irányuló figyelmet akarják elterelni.

A következőkben a nemzetközi közösség érintett államainak, valamint az Egyesült Nemzetek Szervezetének és az Afrikai Egységszervezetnek a válságra adott válaszát tekintjük át, részletesen kitérve arra, hogy mi lehetett a megelőzés kudarcának oka.

Az Amerikai Egyesült Államok

Az USA reakcióját talán a Carnegie Endowment for International Peace jelentése foglalja össze leginkább: az Amerikai Egyesült Államok hivatalos hozzáállása a Burundiban zajló népiirtáshoz egyszerre árulkodott „közönyről, tehetetlenségről és felelőtlenségről” (Brown – Freeman – Miller, 1973).

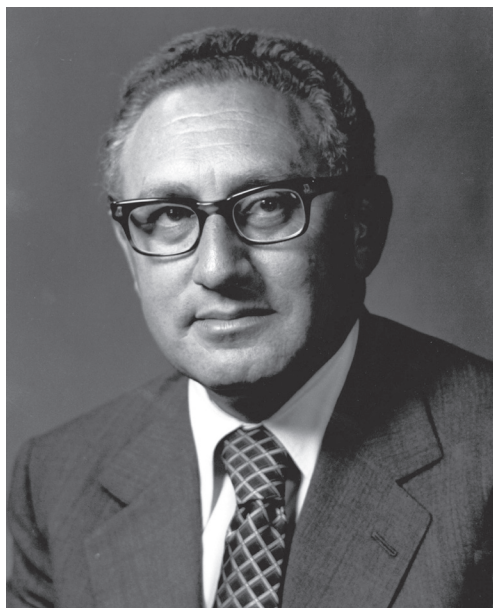
Azt semmiképp sem lehet mondani, hogy az Egyesült Államok külügyminisztériumának nem álltak rendelkezésére a megfelelő információk. A diplomáciai képviselőten dolgozó Michael Hoyt sürgőnyei elegendő részletet közöltek a kialakult helyzetről. Henry Kissinger szeptemberben össze is foglalta az azt megelőző hónapok eseményeit a Richard Nixon elnöknek készült jelentésében (Kissinger memoranduma az elnöknek, 1972). Ebben a jelentésben Kissinger tájékoztatja Nixont, hogy április 29-én egy csapat hutu megpróbált

felkelést indítani az uralkodó tuszi törzs ellen. A felkelés nem sikerült, de véres megtorlást váltott ki, amely több mint százezer hutu halálához vezetett, és közel félmillió hutu özvegyet és árvát hagyott maga után. Kissinger a Burundiban zajló „háború” okaként törzsi konfliktust jelöl meg: „úgy tűnik, hogy a burundi tragédia kifejezetten belső, törzsi ügy”. Kissinger azt is hangsúlyozta ebben a jelentésben, hogy egyetlen afrikai vezető sem szólalt fel nyilvánosan a vérengzés ellen, és nem próbálták bevonni az ENSZ-t vagy az Afrikai Egység-szervezetet. Az Amerikai Egyesült Államok a színpalak mögött próbálta rávenni az afrikaiakat, hogy vigyék az ügyet az Afrikai Egységsszervezet elé. Mobutu ezt megfontolás tárgyává tette, a többi afrikai vezető azonban, többek között Szelasszié (Etiópia), Ahidjo (Kamerun) és Nyerere (Tanzánia), nem akart beleavatkozni Burundi belügyeibe (US Department of State Archive, 1972). Belgium nyilvánosan elítélte a Burundiban zajló népirtást, leállította a katonai segítségnyújtást és lassította a gazdasági segélyezést. Ez azonban csak minimális hatást gyakorolt a tuszi kormányra. Kissinger szerint más európaiak „nem akartak belekeveredni” a dologba.

Az amerikai érdekeket Kissinger mikroszkopikusnak nevezte jelentésében, hiszen csak 150 amerikai állampolgár volt a helyszínen, akiknek maga a burundi kormány garantálta a biztonságát. A kereskedelmi kapcsolatokról a következő zárójeles megjegyzéseket tette: „egy kevés kávé vásárolunk tőlük”.

Kissinger szerint az Amerikai Egyesült Államok külpolitikájának célja, hogy az USA Burundinak humanitárius segítséget nyújtson, ha az eljut a teljes lakossághoz, illetve támogassa az országhatáron kívülre menekülteket.

Kissinger jelentésére Nixon elnök egy hosszabb lélegzetű, kézzel írott jegyzettel válaszolt: „Ez az egyik legcinikusabb, legkegyetlenebb reakció, amelyet valaha láttam egy remek kormány részéről erre a borzalmas emberi tragédiára. Amikor a pakik megpróbálják leverni a kelet-pakisztáni felkelést, a világ sikít. Amikor az indiaiak megölnék néhány ezer pakit, senkit sem érdekel. Biafra felkavar bennünket a katolikusok miatt, az izraeli olimpia a zsidók miatt [...]. De amikor 100 ezer embert meggyilkolnak, nem mondunk semmit, mert nem akarunk rosszat szólni a feketékről (kivéve persze, ha katolikus feketéket öldökölnek). Nem veszi be a gyomrom ezt a kettős mércét. Mondja meg az Afrikai Részlegnél dolgozó gyenge szívű munkatársaknak, hogy legalább arra tegyenek ajánlást, hogyan mutassuk ki erkölcsi felháborodásunkat. És kezdjük azzal, hogy azonnal visszahívjuk a nagykövetségünket. Semmilyen körülmények között sem fogok beleegyezni, hogy egy új nagykövet ezekkel a mészárosokkal írassa alá a megbízólevelét.” (Eliot memoranduma Kissingernek, 1972)

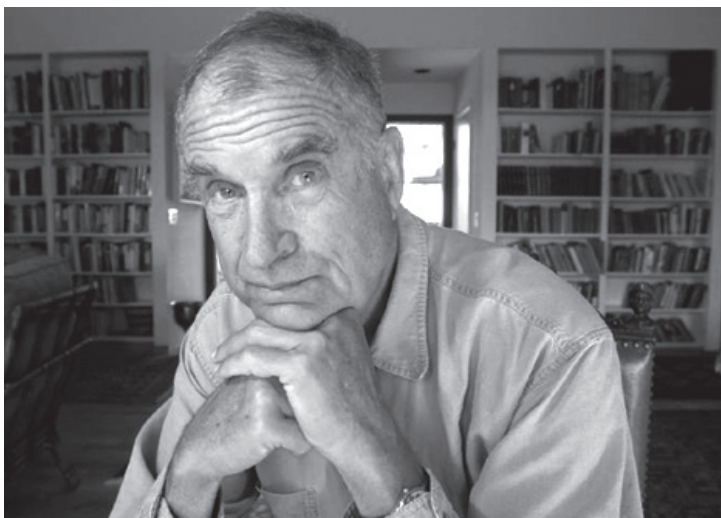
8. kép: Henry Kissinger

Forrás: Wikipedia

Az USA külügyminisztériuma azonban nem tartotta szükségesnek az amerikai nagykövet visszarendelését, hiszen az atrocitásoknak már vége volt ekkor.¹⁰

Mivel az elnök nem találta megfelelőnek az amerikai választ a burundi népirtásra, Theodore L. Eliot, Jr., a Külügyminisztérium Afrika Osztályának titkára 1972. szeptember 24-én Henry Kissingernek írott jelentésében részletezte az amerikai fellépést, mintegy mentegelve a Külügyminisztériumot a közönyéért (Eliot memoranduma Kissingernek, 1972).

¹⁰ „Rogers doesn't want to do it because he says the killing there has potentially stopped now.” – „Rogers [amerikai külügyminiszter] nem akarja [visszahívni a nagykövetet], mert azt mondja, az öldöklésnek már valószínűleg vége.” – Nixon elnök és Kissinger közötti beszélgetés, Szeptember 23, 1972, 4:50 - 5:10 p.m. Forrás: National Archives, Nixon Presidential Materials, White House Tapes, Camp David Secretary's Table, Conversation No. 154-3.

9. kép: Theodore L. Eliot, Jr., a Külügyminisztérium Afrika Osztályának titkára
a Burundiban zajló népirtás idején

Forrás: Democrat Press

Eliot szerint az Egyesült Államok az „aktív, csendes nemzetközi erőfeszítések vezetőjeként lépett fel”, akcióikat azonban hátráltatta „az afrikai hozzáállás, valamint az európai kormányok vonakodása [...]”¹¹

¹¹ Az elnök és általában az amerikai kormány érthetetlen közönyét és távolságtartását jól érzékelteti az alábbi beszélgetés Nixon és Kissinger között 1972. szeptember 24-én, amelyben az elnök arról igyekszik meggyőzni főtanácsadóját, hogy a Burundiban élők is emberek:

„Nixon: Henry, figyeltem ezt a Burundi-ügyet a sajtóban. Tudta, hogy egyetlen beszámolót sem küldtek nekünk erről a külből?”

Kissinger: Teljesen igaz.

Nixon: Vagy küldtek? Maga látott valamit, amit én nem?

Kissinger: Nem, nem. Nem küldtek.

Nixon: Na és mi a véleménye erről?

Kissinger: Hát én...

Nixon: Nem érzi, és legyen teljesen őszinte, hogy egy ember az egy ember, az isten verje meg? Tudja, vannak azok, akik úgy beszélnek a vietnámiakról, mint messze élő emberekről, akikről nem tudunk semmit. És emlékszik, ahogy szegény öreg Chamberlain nyilatkozott a csehekről. Hogy messze vannak és „nem ismerjük őket túl jól”. Na, de egy ember akkor is ember az én véleményem szerint.

Kissinger: Hát, nem csak erről van szó...

Nixon: Nem arról van szó, amikor a nemzeti érdekeink forognak kockán. De minden egyes alkalommal, amikor bárki más is belekeveredik – tudja egy másik egyén vagy mi, máris alakul egy kis lobbicsoport, és a külügy falra mászik. De nekem kezd elegendő lenni ebből, hogy hagyjuk az afrikaiaknak, hogy le-mészároljanak százezer embert és semmit nem teszünk ellene.

Májusban és júniusban az USA az európai országokkal és néhány afrikai állammal együtt próbálta megakadályozni a további vérontást és elérni, hogy a segítség-szervezetek akadálymentesen működhessenek, az afrikai országok azonban elzárkóztak, belső ügynek tekintették a vérontást. Általánosságban Micombero burundi elnök érvelését támogatták, aki szerint az akció a hutu felkelés leverése miatt volt szükséges.

Eliot kiemeli, hogy az első konkrét diplomáciai lépés a nemzeti megbé-kelésre felhívó levél volt, amelyet Burundi nyugati nagykövetei írtak alá. Az országban dolgozó nyugati diplomatáknak sikerült ugyan megfogalmazniuk egy tiltakozó levelet a kormány akciójával szemben, de a nézetkülönbségek miatt nagyon enyhe hangvételű lett¹², és semmiféle hatást nem gyakorolt a kormányra.

Eliot arra is kitér jelentésében, hogy az amerikai diplomaták a színpalak mögött állítólag igyekeztek meggyőzni az afrikai vezetőket, hogy nyomást gyakoroljanak Burundira. Afrikai kezdeményezés hiányában az amerikai diplomaták felkeresték Zaire, Etiópia, Tanzánia, Ruanda és Mauritánia elnökét. Ezután a zairei Mobutu és a tanzániai Nyerere találkoztak Burundi elnökével, Micomberoval, és sürgették az öldöklés befejezését.

Az Amerikai Egyesült Államok Belgiummal is konzultált, a belgák amerikai sürgetésre felhagytak a fegyver- és töltényszállítással, amellyel ők látták el korábbi gyarmatukat, Burundit.

Az Egyesült Államok állítólag az ENSZ Titkárságát is biztatta a közvetlen beavatkozásra. Többek között ennek köszönhető, hogy Waldheim ENSZ-főtitkár júniusban a rabati Afrikai Egységsszervezet-csúcson személyesen elbe-

Kissinger: És aztán itt van ez a rengeteg vérző szívű amerikai, akik azt állítják, hogy mi örömmel öljük a sárgákat..

Nixon: Igaz.

Kissinger: Nem öltünk meg nyolc év alatt annyit, mint Burundiban három hónap alatt.

[...]

Nixon: A helyzet az, hogy a külügy álláspontja, Newsom [David Newsom, Külügyminisztérium Afrikai Ügyosztály, Afrikai ügyekért felelős külügyminiszterhelyettes] álláspontja az, hogy mindig kiáll a hatalmon lévő fekete kormányok mellett, legyenek bármilyenek. Igazam van vagy nem?

Kissinger: Teljesen igazam van.” (Forrás: Beszélgetés Nixon és Kissinger között, Camp David, September 24, 1972, 11:37–11:52 a.m., National Archives, Nixon Presidential Materials, White House Tapes, Camp David Secretary’s Table, Conversation No. 154-7.)

¹² „Mint Burundi igaz barátai, aggodalommal és nyugtalansággal figyeltük az elmúlt hetek eseményeit. Így megnyugtatót bennünk a „bölcsek csoportjának” kinevezése az ország békéjének helyreállítása érdekében, valamint az egyének és csoportok önkényes akcióit elítélő, és a személyes bosszúból és hatalmi túlkapásokból fakadó cselekményeket korlátozó intézkedések sorozata.” [Forrás: Hoyt, May 30, 1972, In: Hoyt, Michael (1972): U.S. Embassy Cables from Bujumbura to State Department, April 29–August 29, 1972.]

szélgetett a burundi külügyminiszterrel. Mindez azonban a színpalak mögött folyt, és nyilvánosan senki sem ítélte el a Burundiban zajló eseményeket.

Eliot a humanitárius segélyezésre is külön kitért Kissingernek írott memorandumában. Eszerint a burundi kormány nemzetközi segítséget kért, és kapott. Az amerikai kormány 100 ezer dollárral támogatta Burundit. Belgium, Nyugat-Németország, a Kínai Népköztársaság és Zaire szintén jelentős hozzájárulásokat ajánlottak fel. Amint nyilvánvalóvá vált, hogy a hutuk masszív elnyomása zajlik, a nemzetközi humanitárius akciók célcsoportjait rájuk is kiterjesztették. Ezen a ponton azonban a burundi kormány elkezdte akadályozni a segélyezőket, ragaszkodott hozzá, hogy minden segélyszállítmány csak tuszik lakta területre juthat el. Az Egyesült Államok a menekültek ügyét is 50 ezer dollárral támogatta. Csekély összegek, tekintve, hogy az 1965-1975-ig tartó vietnámi háborúra mintegy 111 milliárd dollárt költött az USA (Daggett, 2010).

Belgium és Franciaország

A nyugati hatalmak közül Belgium tiltakozott leginkább. Miután a belga közvélemény és a belga parlament kritizálta a kormányt, hogy az atrocitások ellenére továbbra is segítséget nyújt a burundi kormánynak, a külügyminiszter bejelentette, hogy a Belgium és Burundi közötti együttműködést átalakítják a körülményeknek megfelelően. Belgium felfüggesztette a fegyverszállítást Burundiba, korábban ugyanis nagyrészt ő látta el fegyverrel, tölténnyel és utánpótlással a kormányerőket.

Júliusban a belga kormány figyelmeztette a burundi kormányt, hogy a bilaterális tanári egyezmények keretében a belga nagykövet az ország bármely részén meglátogathatja a Burundiban dolgozó belga tanárokat, ebbe Burundi nem egyezett bele. Ha a belga nagykövet az ország vidéki részeit is felkerekisi, nyilvánosságra kerültek volna a népirtás részletei.

Ezután Belgium tiltakozásképpen a katonai jelenlétét is felfüggesztette: a Burundiban tartózkodó, az ország különböző részeire kihelyezett katonákat egy helyre rendelték, majd később kivonták az országból (Memorandum az elnöknek Henry Kissingertől, 1972).

Belgium nyomásgyakorlását gyakorlatilag súlytalanná tette, hogy Franciaország igyekezett kihasználni a belga „térvesztést”. Amikor Belgium az oktatá-

si egyezményen keresztül próbált nyomást gyakorolni a burundi kormányra, a franciák rögvest jelezték, hogy szívesen pótolnák a kiesett anyagi forrásokat.

Franciaország katonailag is bizonyítottan támogatta a rezsimet a felkelés alatt és után is. Egy megfigyelő így fogalmazott a francia katonai szerepvállalással kapcsolatban: „Francia katonai segítők vezették és vezetik a rezsim helikoptereit. Ez a légi segítség kulcsszerepet játszott a déli felkelők kifüstölésében [...]. Franciák tartották egy helyben a helikoptereket, míg burundi katonák géppisztollyal céloztak a hutu felkelőkre az oldalablakból [...]” (Lemarchand, 1974).

10. kép: A 2014-es Francophonie fesztivál sikere is mutatja, hogy Franciaország a mai napig aktívan jelen van Burundiban

Forrás: Ambafrance

Franciaország tehát az egész népirtás kapcsán kialakult helyzetet igyekezett a maga javára fordítani, és további teret nyerni Fekete Afrikában a frankofónia jegyében, akár azon az áron is, hogy együttműködik a népirtást levezénylő kormányerőkkel.

Afrikai Egységszervezet

Az Afrikai Egységszervezet hivatalosan nem ítélte el a népirtást. 1972. május 22-én, amikor a népirtás még gőzerővel folyt, a főtitkár Diallo Telli Bujumburába látogatva így fogalmazott: „Az Afrikai Egységszervezet alapvetően a szolidaritásra épülő szervezet, így jelenlétem Bujumburában a főtitkárság Burundi elnökével, kormányával és népével szembeni teljes szolidaritását mutatja.” Ez a cinikus nyilatkozat azonban nem jelenti azt, hogy az afrikai kormányok vagy egyének egyöntetűen egyetértettek a burundi kormány stratégiájával. Sok afrikai értelmiségi különösen károsnak tartotta, hogy egy afrikai kormány elnyomja a saját népét, tömeges emberi jogi jogsértéseket követ el, amikor egész Afrika a koloniális elnyomás utóhatásai és elvei ellen küzd. Az alábbi részletek afrikai újságokból származnak:

„A Burundiban zajló erőszakhullámban az a legszánalmasabb, hogy a feudális uralmat megszüntető, felmagasztalt forradalom nem hozott igazi változást az uralkodó tuszik és a hutu többség kapcsolatában [...]. A kormánynak minden más társadalmi csoportnál inkább magára kellene vállálnia, hogy a kormány által is tisztelt forradalmi elveknek megfelelően az évszázadokon át szenvedő hutu népesség helyzetén javítson.” (Daily Nation, 1972. június 20.)

[A Burundiban zajló erőszakhullám] „a legnagyobb tragédia a polgárháborúnk óta. Afrika nem engedheti meg magának, hogy kettős mércét alkalmazzon, vagy olyan benyomást keltsen, hogy elnézi a pogromokat, ha azok önálló afrikai országokban zajlanak. [Micombero elnöknek fel kellene fognia:] hiába reménykedik abban, hogy a kisebbség a végtelenségig elnyomhatja a többséget.” (New Nigerian, 1972. június 20.)

1972. június 20-án, az Afrikai Egységszervezet rabati konferenciáján azonban ismét született egy hivatalos állásfoglalás Burundival kapcsolatban az Afrikai Egységszervezet részéről, amely a Micombero-rezsim teljes támogatását jelzi: „A Miniszerek Tanácsa meg van győződve, hogy az Önök megmentő akciójának köszönhetően a békét és a nemzeti egységet sikerül gyorsan helyreállítani, és a területi egységet megőrizni.” (Lemarchand, 1974)

Mi lehet a magyarázat az afrikai közönyre? Mivel függetlenségüket nemrég nyerték el, ezért egyik afrikai ország sem szeretett volna precedenst teremteni a beavatkozásra. René Lemarchand (Lemarchand, 1974) úgy fogalmaz, hogy minden afrikai ország többé-kevésbé potenciális Burundi, és a külső intervenciótól tartva inkább nem hallatja hangját a kontinens kormányai ellen.

Egyesült Nemzetek Szervezete

Ami az ENSZ szerepét illeti: az Amerikai Egyesült Államok többször is utalt rá, hogy az ENSZ-jelenlét megakadályozhatná a további vérontást. Az ENSZ küldött is két missziót, összesen öt(!) emberrel. Amikor kiderült, hogy milyen kis létszámban küldött megfigyelőket az Egyesült Nemzetek Szervezete, egy magas rangú amerikai hivatalnok így fogalmazott: „Nem voltak többé illúzióink arról, hogy az ENSZ mit is tud véghezvinni”. (Lemarchand, 1974)

Az ENSZ főtitkára, Kurt Waldheim sem vitte túlzásba a Micombero-rendszer kritikáját: hangsúlyozta, hogy „élénken reménykedik a béke, harmónia és stabilitás gyors és sikeres helyreállításában, hogy Burundi elérje szociális fejlődéssel kapcsolatos céljait, magasabb életszínvonalat és az ENSZ Kartában lefektetett elveket.”¹³

Ha ez nem lett volna elég, és teljesen ellentétes az ENSZ alapelveivel, ráadásként az ENSZ teherautóit is rekvirálták a burundi hatóságok és sok esetben azzal szállították a hutu holttesteket a tömegsírokhoz. „Ironikus volt látni, hogy UNICEF feliratú Land Rovereket erre a célra használnak” – írta egy szemtanú, Jeremy Greenland (Greenland, 1975). Találhatunk-e ennél illusztrisabb példát az Egyesült Nemzetek Szervezetének passzivitására?

Az 1970-es években még dúlt a hidegháború, és Burundi a megoldandó nemzetközi problémák között a sor végén kullogott. Amerika éppen újabb bombázási hullámot indított Vietnám ellen. Mivel itt nem volt szó arról, hogy a hutuk, esetleg a tuszik kommunista vagy nyugati szimpatizánsok lettek volna, egyik oldal sem tartotta fenyegetésnek a genocídiumot a saját nemzeti érdekeire nézve.

A szomorú igazság, hogy Burundi 1972-ben túl messze volt, és túl egzotikusnak és jelentéktelennek ítéltetett a nemzetközi arénában. Szerepe olyannyira marginális volt, hogy nem keltett sem együttérzést, sem aggodalmat sem nyugaton, sem keleten.¹⁴

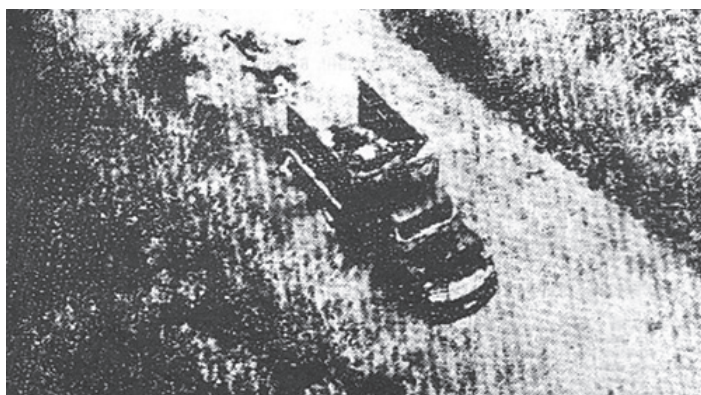
Ahhoz, hogy a Micombero-rendszerre a genocídium befejezése érdekében hatékony nyomást lehessen gyakorolni, a rendszerrel együttműködő minden nyugati hatalom összehangolt akciójára szükség lett volna. Ha az erkölcsi figyelmeztetés és a gazdasági szankciók összekapcsolódtak volna, akkor talán

¹³ Idézte Teltsch, Kathleen (1972): Killings Go on in Burundi, July 20, 1972. The New York Times

¹⁴ A kommunista hatalmak közül Észak-Korea és Kína hivatalosan is támogatták a Micombero-rendszert, a szovjetek pedig (habár nem voltak a Micombero-rezsim szövetségesei) szintén nem írták alá például a nyugati diplomaták tiltakozó levelét.

csökkenteni lehetett volna az áldozatok számát. A Carnegie Endowment for International Peace 1973-as tanulmányában kiemelte, hogy mivel Burundi kávétermelésének nyolcvan százalékát az Egyesült Államok vásárolta meg (ami az ország külföldi bevételeinek mintegy hatvan százalékát tette ki), Amerikának alkalmaznia kellett volna a „kávéfegyvert” (Brown – Freeman – Miller, 1973). Kétséges, hogy egy ilyen jellegű gazdasági szankció rövid távon hatékony lett volna-e a népirtás megakadályozásában. Ahogy Lemarchand is megjegyezte, egy ilyen gazdasági szankció hatásától az ország hutu és tuszi lakosai is ugyanúgy szenvedtek volna, ráadásul előbb-utóbb akadt volna más jelentkező a felesleges kávéra (Lemarchand, 1974). Ez a példa, valamint a Belgium anyagi és erkölcsi támogatását lelkesen pótló Franciaország illusztrálta, hogy kizárólag a nemzetközi közösség többé-kevésbé összehangolt és gyors akciója esetén számíthattak volna hatékony megelőzésre.

Ráadásul a nemzetközi figyelem gyorsan el is terelődött a kis afrikai országban zajló eseményekről, hiszen a szomszédos Ugandában Idi Amin Dada néhány héttel a Burundiban történtek után tömegesen és erőszakosan kiutasította az ázsiai kisebbséget országából. Ennek az esetnek sokkal konkrétabb és komolyabb volt a nemzetközi visszhangja, mint a burundi népirtásnak (Prunier, 1995).

11. kép: Az egyik első fénykép az 1972-es eseményekről: Ez a terepjáró tele van holttestekkel

Forrás: La Libre Belgique, 1972. május 29.

A népirtás hosszú távú hatása

Az elkövetők határozott célok miatt hajtották végre a népirtást. Egyrészt biztosítani akarták a stabilitást a lehetséges „zavaró” elemek (hutu elégedetlenkedők) kiiktatásával, meg akarták változtatni az erőviszonyokat a hutu elit megsemmisítésével, valamint a társadalom szemében úgy akartak feltűnni, mint az a kormány, amely megvédi őket mind a külső, mind a belső ellenségektől, és biztosítja a túlélésüket. Ezeket a célokat a népirtás szervezői sikeresen teljesítették. Az elkövetők szemszögéből tehát középtávon „sikeresnek” tekinthető a népirtás. A tuszi politikai és gazdasági hegemoniát sikerült biztosítani a következő tizenhat évre.

12. kép: 2009: Az 1972-es burundi menekültek közül négyszáz ember évtizedek után hazatérhet Nyugat-Tanzániából, a Katumba menekülttáborból

Forrás: UNHCR

Mindkét népcsoport lelkében mély nyomot hagytak az 1972-ben történetek. A hutu radikalizmus melegágyává váltak az 1972-es népirtás kapcsán Burundit elhagyó hutu menekültek. 1973-ban Tanzániában alakult meg az egyik legradikálisabb tusziellenes párt, a Parti de la Libération du Peuple Hutu (PALIPEHUTU, A Hutu Nép Felszabadításáért Küzdő Párt). A hutuk nemcsak Burundiban, hanem az összes környező országban is élénken emlékeznek arra, hogy mit tettek velük a tuszik 1972-ben. Valahányszor az 1972-es mene-

kültek repatriálása szóba került, mindig azok a tuszik tiltakoztak legélénkebben, akik a népirtás során jutottak tulajdonhoz.

Liisa Malkki 1995-ben megjelent munkája jól bemutatja, hogy a határokon kívülre szorult hutu menekültek körében hogyan éltek tovább 1972 eseményei, és hogyan kapcsolódtak például az 1994-es ruandai népirtásban kulcsszerepet játszó, erőszakra uszító Radio Mille Collines megalakulásához.

A népirtás tovább kristályosította, mit is jelent hutunak vagy tuszinak lenni. Már nem feltétlenül az anyagi státusszal vagy a politikai hatalommal kapcsolódtak össze ezek a megjelölések, hanem az egyes népcsoportok erőszakhálómokban, népirtásban betöltött szerepével. A hutu-tuszi frontvonalak megszilárdultak.

Az 1972-es események meghatározóvá váltak az egész régió számára, hiszen a menekültáradat minden szomszédos országot érintett. Számos menekült évtizedeket volt kénytelen menekülttáborokban élni, mert nem térhetett vissza lakhelyére. Az azóta eltelt bő negyven év alatt a tulajdonviszonyok nagymértékben átrendeződtek: Burundi kis területű, sűrűn lakott ország, ahol az elmenekültek erőforrásait már valaki más használja. Házak és föld nem állnak rendelkezésre olyan bőségben, hogy a visszatérő menekültek problémáját megnyugtatóan rendezni lehetne.

Tanzánia, Ruanda és Kongó kénytelen volt szembenézni az 1972 után Burundiból elmenekülők áradatával: mintegy 150 ezer ember hagyta el az országot, majd ez a szám a következő néhány hónapban 200 ezerre nőtt (Uvin, 1999). A legtöbb 1972-es menekültet Tanzánia fogadta be.

A befogadó országok általában átmeneti megoldásként tekintettek a menekülttáborokra, és a menekültek visszatérését igyekeztek elősegíteni és támogatni. Bár voltak csoportok, amelyek sikeresen integrálódtak, sokan Melchior Ndadaye megválasztása (1993) után visszatértek Burundiba, majd miután meggyilkolták az elnököt, ismét menekülni kényszerültek (UNHCR, 2007).

Politikai élet 1972 után

A nemzetközi közösség szemet hunyt az erőszak fölött, a Micombero-rezsim az 1972-es népirtással konszolidálta uralmát, tehát sikerként könyvelhette el az akciót. Micombero ennek hatására egyre önteltebben politizált. 1976-ban

Jean-Baptiste Bagaza, a tuszi-hima klán másik képviselője, aki a pletykák szerint távoli rokona volt Micomberonak, megdöntötte uralmát (Prunier, 1995).

Gyorsan kiderült, hogy igazi változások helyett a Bagaza-rezsim csak palotaforradalom, amely nem kért bocsánatot az 1972-ben történelemért és elődjéhez hasonló szellemben folytatta a politizálást. 1985-ben húsz miniszter közül csak négy, és hatvanöt parlamenti képviselő közül csak tizenhét volt hutu. Az egyetlen egyetem tanárainak tíz, diákjainak húsz százaléka volt csak hutu (Pabanel, 1988). A hadsereg, az oktatási rendszer, a közigazgatás rendkívül diszkriminatív volt a hutu többséggel szemben.

13. kép: Jean-Baptiste Bagaza korábbi burundi elnök 2010-ben,
a Parena politikai párt vezetőjeként

Forrás: Burundi Transparency

Bagaza néhány év alatt olyan diktatúrát épített ki, amelyben besúgók voltak minden hivatalban és iskolában, a sajtót szigorúan ellenőrizték. Ha valaki nem tudta igazolni magát, akár hat hónapra is börtönbe vethették. Bagaza uralmát a hadsereg és maga a tuszi elit is egyre kevésbé nézte jó szemmel, így 1987-ben az elnök jelentős tisztújítást tervezett ellenségei eltávolítása érdekében. Erre azonban már nem keríthetett sort, mert 1987. szeptember 3-án a hadsereg vértelen puccs segítségével megbuktatta, és helyére Pierre Buyoya őrnagyot ültette. Bagaza uralmának végét általános megkönnyebbülés övezte (Prunier, 1995).

14. kép: Pierre Buyoya, Burundi elnöke 1996 és 2003 között, jelenleg az Afrikai Unió főképviseleje Maliban és a Száhel-övezetben

Forrás: pierrebuyoya.net

Mire Buyoya hatalomra került, kialakult az ún. burundi politikai modell. Ez hallgatólagosan az etnikai diszkrimináción alapult, ahol nem a hutuk és tuszik küzdöttek a fő pozíciókért, hanem a tuszi klánok. A tuszi csoportok közötti feszültségeket általában úgy oldották meg, hogy a hutu veszélyt kezdték emlegetni, és ezzel általában sikerült összekovácsolni az ellenségeskedő tuszikat. Ennek legsúlyosabb példája volt 1972, amelyet a mai napig „ikiza”, azaz tragédia néven emlegetnek mindkét népcsoport tagjai.

1988-ban újabb véres etnikai összecsapás rázta meg az országot. 1988 augusztusában Ntega és Marangara északi tartományokban hutu felkelés tört ki egy helyi tuszi nemes ellen, több száz tuszi civil áldozatot követelve. A hadsereg ismét véres elnyomással válaszolt, amely mintegy 15 ezer hutu életébe került. Prunier felveti, hogy az összecsapás oka az lehetett többek között, hogy Buyoya kormányában néhányan megneszelték az elnök liberalizációs szándékait, és jobbnak látták elterelni a figyelmét az etnikumok közötti ellentét élezésével (Prunier, 1995).

15. kép: Az ikiza elől menekülő burundiak 1972-ben

Forrás: WOW GM

A nemzetközi közösség az 1972-es passzivitással szemben ezúttal élénken tiltakozott a kormány reakciója ellen. A fő donorországok pressziója nyomán, és Buyoya eredeti szándékainak megfelelően Burundi kormánya fokozatosan alapvető alkotmányos és politikai reformokat vezetett be.

Buyoyának nem volt könnyű dolga: le kellett győznie egy olyan tuszi elit ellenérzéseit, amely huszonöt év alatt hozzászokott privilégiumaihoz, valamint tusziként hitelesen kellett fellépnie egy olyan hutu többség előtt, amely a tapasztalataira hagyatkozva bizalmatlan volt az uralkodó ellittel szemben.

A liberalizáció felé vezető úton 1993-ban áttörés következett be az elnöki és többpárti parlamenti választások meghirdetésével. Természetesen az etnikai arányokat sokkal inkább reprezentáló eredmény született: elsőprő többséget szerzett a nagyrészt hutu tagokból álló és ezért hutu érdekeket képviselő Front des Démocrates du Burundi (FRODEBU – Burundi Demokrata Front).

16. kép: A FRODEBU-párt szimbóluma, 2012. január 24.

Forrás: Burundi Transparency

Az új hutu elnököt, Melchior Ndadayét, aki a hutuk és tuszik közötti megbékélés ígéretét hordozta, a hadsereg tuszi szélsőségei 1993. október 21-én meggyilkolták, ezzel újabb erőszakhullámba taszítva az országot. A FRODEBU a mérsékelt hutu álláspontot képviselte, de Ndadaye meggyilkolása után egyre több hutu fordult a szélsőségebb nézeteket hirdető pártok, alakulatok felé. Melchior Ndadaye képviselte azokat a mérsékelt hutukat, akik a tuszikkal együtt akartak kormányozni. Meggyilkolása a születő interetnikai konszenzus halálát is jelentette (Lemarchand, 1995), és ismét előtérbe kerültek a radikális eszmék és követőik. Az elnök meggyilkolása után előbb tuszi-, majd hutuellenes pogromok kezdődtek.

Bár Ndadayét megölték, a kormánya hatalmon maradt. Ndadaye halála tulajdonképpen egy puccs része volt, melynek célja a mérsékelt hutu kormány megdöntése volt. A kaotikus helyzet kikezdte az egész államszervezetet, különösképpen a hadsereget, mert nem volt világos, hogy kik álltak a puccsot kitervelők mellett és kik ellenük. A közhivatalnokok szintén gyanakodva tekintettek egymásra, hiszen sok hivatalnokot a FRODEBU nevezett ki, és ezt a szervezetet vádolták azzal, hogy az elnök meggyilkolása utáni tusziellenes pogromokat kitervelte. Ennek az lett az eredménye, hogy a tuszi többségű hadsereg folyamatosan aláásta a hutu FRODEBU által dominált közigazgatást (Prunier, 2009).

A tuszi civil szervezetek szélsőségei mindenáron meg akarták buktatni a hutu dominanciájú kormányt, és ennek érdekében demonstrációkat szerveztek, míg a hutu szélsőségesek is mozgolódtak: voltak köztük nyíltan tusziellenes rasszisták, de mérsékeltőbbek is. A gerilla akciók intenzitása 1994-ben fokozatosan nőtt.

1994. április 6-án, amikor Ruanda elnöke meghalt a felrobbantott repülőgépen (ld. a következő fejezetben), a gépen utazó Cyprien Ntaryamira¹⁵, Burundi államfője is életét vesztette a merényletben (Szabó, 2008). Burundiban folytatódtak az atrocitások: fegyveres támadások az utakon, piaci lövöldözések, robbantások a szent helyeken, buszmegállókban. Az állandósult erőszak miatt a lakosság folyamatos félelemben élt, így valamilyen megoldásra és vezetőre mindenképpen szükség volt.

Anatole Kanyenkiko, aki már 1993 óta miniszterelnök volt, megpróbált úrrá lenni a káoszon, és igyekezett minden érdekcsoportnak megadni a megfelelő képviseletet. 1994. szeptember 12-én hosszas tárgyalások után sikerült aláírni egy ígéretesnek tűnő egyezményt, amely a helyzet konszolidálódásával kecsegtetett. A tuszi szélsőségesek azonban röviddel az egyezmény aláírása után újakezdték a gerilla hadviselést: sztrájkokat szerveztek, akadályozták a hutu képviselők kinevezését, saját céljaik elérésére manipulálták a tuszi többségű igazságszolgáltatást.

Mivel az erőszak az 1994. szeptemberi egyezmény után sem ért véget, Kanyenkiko 1995 elején lemondott (Mwakagile, 2012). Az ország lassan, de biztosan egyre mélyebbre süllyedt az anarchiába. A hutuk és tuszik nem tudtak békés „modus vivendit” találni. Lassan két részre szakadt az ország: mindkét etnikai csoportnak kialakultak a „bázisai” az ország nagyobb városaiban: a hutuk bástyája lett Kamenge, Cibitoke, Kinama és Gasenyi, míg a tuszik inkább Musaga, Buyenzi és Ngarara városaiba húzódtak. A főváros, Bujumbura csatatérre vált.

1996 elején a nemzetközi közösség már újabb népirtástól tartott. A helyzet olyannyira feszültté vált, hogy Sylvestre Ntibantunganya (aki Cyprien Ntaryamira halála után vette át az államfői posztot) 1996. június 25-26-án az arushai regionális csúcson katonai beavatkozásra kérte a nemzetközi közösség jelenlévő képviselőit, hogy a rend és biztonság legalább valamennyire helyreálljon az országban.

Ebben a rendkívül feszült helyzetben a tuszi közösség puccsot hajtott végre. Pierre Buyoya, aki 1987-től 1993-ig egyszer már volt Burundi elnöke, visz-

¹⁵ Ő követte Melchior Ndayayét az elnöki székben.

szavette az ország vezetését. A tuszik így 1996-ban, alig három év után megdöntötték az 1993 júniusában hatalomra került mérsékelt hutu vezetést, valamint igyekeztek megállítani az országot az anarchia útján (Krueger – Krueger, 2007).

Az ENSZ 1996. augusztus 30-án ultimátumot adott Burundi új elnökének, amelynek értelmében az ország többségét alkotó hutukat is be kellett volna vonni a hatalomba és meg kellett volna állapodni a hatalommegosztásról a két fő etnikai csoport között. A szélsőséges gerillacsoportok továbbra is jelen voltak Burundiban: az ultimátum értelmében az új elnöknek két hónapon belül tárgyalnia kellett a felkelőkkel.

Az 1993-ban kezdődött ellentétek hivatalosan végül csak 2005–2006-ban értek véget, amikor megtartották a polgárháború utáni első választásokat, és az utolsó felkelő csoport is aláírta a hatalommegosztásról szóló megállapodást.

Az 1972-es népirtás hatása a gazdaságra

A fentiekben bemutattam, hogy az 1972-es népirtás milyen hosszú távú hatást gyakorolt az ország politikai életére. Az alábbiakban kifejtem, hogy milyen befolyással volt az ország gazdasági fejlődésére az 1972 utáni két évtizedben.

Ha rövid gazdasági áttekintést szeretnénk kapni Burundiról, először is le kell szögeznünk, hogy egy olyan országról van szó, amelynek gazdasági adottságai nem túl kedvezőek. Kis alapterülete és sűrűn lakottsága vidékies jelleggel párosul. Ngaruko és Nkurunziza 2000-ben úgy becsülték, hogy a lakosságnak csak mintegy hét százaléka városlakó (Ngaruko – Nkurunziza, 2000). Az ENSZ 2013-as adatai szerint még mindig csak 11,5 százalék él városban (UN Country Profile, 2014).

Mivel az országnak nincs tengeri kijárata, a szomszédos országok rossz állapotban lévő közútjaira és vasúti infrastruktúrájára kell hagyatkoznia, hogy áruját eljuttassa a kikötőkbe, és bekapcsolódhasson a nemzetközi áruforgalomba. (Afrika a globális közlekedési térben jelenleg a legelmaradottabb kontinens, a szállítási (és biztosítási) költségek esetenként elérik az export teljes értékének 30 százalékát, Erdős, 2011). Ehhez adódik még Afrika hagyományos földrajzi elszigeteltsége, amely szintén hátráltatja az esetleges gazdasági fejlődést (Fafchamps, 1998).

17. kép: Burundi lakosságának nagy része ma is vidéken él, ahol többek között az egészségügyi infrastruktúra is fejletlenebb, mint a városokban

Forrás: Lantai-Csont Gergely

Ugyanakkor még ezek a viszonylag kedvezőtlen adottságok sem magyarázhatják Burundi katasztrofális gazdasági teljesítményét. 1960 és 1998 között az egy főre jutó GDP az országban 620 dollárról 370 dollárra csökkent(!) (Ngaruko-Nkurunziza, 2008).¹⁶

Már 1966-ban, Micombero hatalomra kerülése után elkezdődött egy szűk tuszi elit hatalmán alapuló járadékvadász rendszer¹⁷ kiépítése, ez 1972 után to-

¹⁶ Ez az adat a kétezres években visszakúszott mintegy 600 dollárra (2013-ban a CIA World Factbook szerint éppen 600 dollár), ám Burundi így is a világ egyik legszegényebb országának számít.

¹⁷ A járadék fogalmát már a klasszikus közgazdászok is használták. Adam Smith szerint például a más-más termelési tényezők különböző módon termelhetnek hasznot a tulajdonosaiknak: a tőke kamatot, a munkavégzés bért, a föld járadékot termel. Mivel a föld korlátozottan áll rendelkezésre, egyes földtulajdonosok extra járadékhoz juthatnak. Napjainkban járadéknak nevezzük a jövedelemnek azt a részét, amellyel a tulajdonos többet kap, mint ami a tényező más felhasználási lehetőségeivel járna. (Tollison, 1982)

Járadékszerzésnek vagy járadékvadászatnak nevezzük azt a folyamatot, ha mesterségesen, például állami intézkedéssel hoznak létre járadékot (keletkezhet természetesen is, a keresleti-kínálati viszonyok átalakulásakor, de ilyenkor csak átmenetileg létezik), és a járadékért induló versenyben társadalmi szempontból elvész, kárba megy mindaz az erőforrás, amit a járadékvadászok arra költenek, hogy megszerezzék a járadékot. (Tollison, 1982)

A járadékszerzés vagy járadékvadászat elmélete azt kutatja, hogy a vállalatok mesterségesen létrehozott járadékok megkaparintása érdekében befektetett erőforrásai milyen módon vezetnek a társadalom erőforrásainak pazarlásához.

vább fokozódott. A népiirtás jó időre biztosította a Bururiból származó tuszik uralmát, a vezetőiktől és intellektuál tagjaitól megfosztott hutu lakosság leigázását.

Tehát viszonylag stabil, de elnyomáson alapuló időszak következett a következő, 1988-as összetűzésekig, majd az 1993-ban kezdődő polgárháborúig. Habár ezt a korszakot relatív nyugalom jellemezte, bizonyos etnikai és regionális csoportok teljesen kisajátították a hatalmat.

Az ország posztkoloniális történelme során három tuszi elnök is Burundi déli részéről, Bururi tartományból származott (Michel Micombero: 1966–76, Jean-Baptiste Bagaza: 1976–1987, Pierre Buyoya: 1987–1993, 1996–2003), és összesen harmincnégy évig kormányozták Burundit. Mindhárom elnök államcsíny során ragadta magához a hatalmat és katonai diktatúra formájában kormányzott.

1966-tól mintegy 2003-ig a „regionalizmus” Burundiban egyet jelentett azzal, hogy az elnökök, a főbb miniszterek és kormányzati tanácsadók, az állami cégek menedzserei, valamint a hadsereg vezetői Bururi tartományból származtak. Ajello 2000-ben egyenesen úgy fogalmaz, hogy Burundit egy mintegy száz családból álló klikk, ún. „konyhakabinet” irányította. (Ajello, 2000). A burundi társadalom ezzel a szűk elittel nem tudott azonosulni, még a tuszik sem érezték, hogy az ország vezetői őket képviselnék, olyannyira csak a Bururiból származó tuszik köré koncentrálódott a hatalom (Ngaruko – Nkurunziza, 2005).

A hetvenes-nyolcvanas évekre a relatív nyugalomnak köszönhetően Burundi az afrikai átlagnál intenzívebb gazdasági fejlődést ért el, ebben segítettek a kormány infrastrukturális beruházásai, valamint a kávé világpiaci árának emelkedése, amely jelentősen megnövelte az exportbevételeket.

Számos állami vállalatot hoztak létre ebben az időszakban, azonban ezek nem működtek hatékonyan, gyakorlatilag azt a célt szolgálták, hogy az elit járadékait begyűjtsék és elosszák. Ezek a rosszul menedzselt vállalatok hatalmas veszteségeket termeltek, és folyamatos állami segítségre szorultak. A nyolcvanas évekre a gazdasági növekedés ellenére is eladósodott miattuk az ország: az állami vállalatoknak juttatott transzferek miatt felvett kölcsönök adósság-

A járadékok forrása lehet például, hogy egy kormányzati intézkedés mesterséges monopóliumot hoz létre, és így jövedelmet csoportosít át egyik társadalmi csoporttól a másikhoz. Az ebből származó hasznat (járadékot) a gazdasági szereplők úgy állíthatják elő mesterségesen, ha számukra kedvező irányba igyekeznek befolyásolni a kormányzati döntéseket (pl. kenőpénz). (Lőrincz – Medgyesi – Édes – Nemes, 2005)

Ha egy vállalat vagy gazdasági szereplő monopolhelyzetben van, korlátozhatja a termelt mennyiséget, szűkösséget hozhat létre, ami miatt megemletheti az árat, és több jövedelemhez juthat. (McChesney, 1998)

szolgálata, valamint a növekvő költségvetési hiány miatt 1986-ban a kormány strukturális kiigazítási programot (SAP – Structural Adjustment Program) indított el.¹⁸

18. kép: A nyolcvanas évek végén született karikatúra a nemzetközi szervezetek működéséről. Az idősebb férfi így szól fiatalabb kollégájához: „Rendben, ez lesz a politikánk.

Most pedig szerezz adatokat, hogy alátámasszuk!”

Forrás: ENSZ

¹⁸ A strukturális kiigazításnak nem Burundi volt az egyetlen „áldozata”. Az IMF által Afrika-szerte számos országban szorgalmazott strukturális kiigazítási programok sok esetben nem vették figyelembe a sikeres átalakuláshoz szükséges intézkedések sorrendjét. Továbbá Stiglitz szerint helyenként hiányzott a térség mély, naprakész és helytálló ismerete. Éppen ezért az erőltetett liberalizáció, az elhibázott elvárások rendszere, amelyet ezek a programok a fejletlen afrikai országokra kényszerítettek, nagyban felelőssé tehető Afrika mai napig megoldatlan problémáiért. (Stiglitz, 2002)

A Világbank és a Nemzetközi Valutaalap tekintélyét kifejezetten „aláásta a nyolcvanas évek végétől az afrikai országokra erőltetett [SAP] teljes kudarca, amely programot, s a mögötte álló szervezeteket sokan Afrika gondjainak egyik fő felelőségévé teszik” – állítja Búr Gábor Afrika-kutató, az ELTE docense. (idézi Tarrósy, 2010)

1988-ban a gazdasági fejlődést derékba törte az újabb összezsapások sorozata, amely ugyan kevesebb áldozatot követelt, mint az 1972-es népirtás, azonban utat nyitott a korábban elnyomott hutu követeléseknek. A nemzetközi közösség pedig egyre inkább a hutuk politikai életbe integrálásához kötötte a politikai elit járadékvadászata szempontjából kulcsfontosságú segélyeket.

Ndadaye 1993-as meggyilkolása után ismét polgárháború tört ki, majd amikor Pierre Buyoya államcsíny révén 1996-ban átvette a hatalmat, tovább romlott a gazdasági helyzet, mivel a szomszédos országok teljes gazdasági embargót vezettek be Burundival szemben, és a nemzetközi közösség is felfüggesztette a segélyek folyósítását.

Ennek hatására egyes gazdasági szereplők, valamint a kormány megpróbáltak illegálisan exportálni és importálni bizonyos stratégiai fontosságú termékeket, de a tranzakciós költségek egyre magasabbá váltak, ahogy fokozódott a spekuláció és a korrupció. Korábban sosem tapasztalt mértékű infláció ütötte fel a fejét, a burundi frank elértéktelenedett, és Burundi a legmagasabb szegénységi rátákat az 1996 utáni években érte el. A helyzet valamennyire normalizálódott 2005-re, amikor a polgárháború utáni első demokratikus választást tartották. Azonban továbbra is fel-felüti fejét az erőszak, különösen jellemző ez választások idején (például 2010-ben, illetve a következő, 2015. májusi-júniusi választásokat is feszültségek közepette várja a lakosság).

19. kép: A nehéz polgárháborús évtizedek után két demokratikus választást tartottak: a burundi lakosság reménykedve tekint a jövőbe

Forrás: Lantai-Csont Gergely

Burundi függetlenné válása óta már öt (1965, 1969, 1972, 1988, 1993–2005) polgárháborús időszakot élt meg, így a béke meglehetősen törékeny és átmeneti. Gazdasági szempontból ez azt is jelenti, hogy sem a nemzetközi, sem a hazai gazdasági szereplők nem bíznak igazán abban, hogy az aktuális kormány képes lesz a béke hosszabb távú szavatolására. Márpedig a hitelesség és biztonságos környezet hiánya az egyik legfontosabb szempont befektetések eszközölésekor. Burundira jellemző a rossz állapotú infrastruktúra, a tőke-menekítés, a szociális rend hiánya, a háborús szektorokra „kiélezett” gazdaság egyoldalú jellege, az erkölcsi normák lazasága. Ezek a problémák nem tűnnek el egyik pillanatról a másikra, amikor maga a háború véget ér.

A folyamatosan kiújuló harcokra a háztartások úgy reagáltak, hogy önellátó gazdálkodásba kezdtek. Burundiban gyakorlatilag a legalapvetőbb piaci infrastruktúra sem alakult ki. A mezőgazdaságban dolgozóknak egyszerűen nem érte meg a piacra termelni, mert hosszabb ideig tartott és veszélyesebb volt eljutni a legközelebbi piacra, mint a legközelebbi boltba.

20. kép: Napjainkban már sokkal inkább jellemző a mezőgazdasági termények piaci értékesítése

Forrás: Zeraction

A legtöbb piacon hetente egyszer van vásár, és a gyorsan romló termékeket nincs hol tárolni. A farmereket az a félelem is visszatartotta a felesleg termelésétől (nem alaptalanul), hogy a kormány megadóztatja őket. Éppen ezért akik esetleg termeltek is felesleget, azok általában marhára váltották azt, így pénz sem halmozódott fel a mezőgazdaságban.

Hetvenes-nyolcvanas évek: a járadékvadász rendszer megszilárdulása, jellegzetességei és következményei

A hetvenes években a burundi vezetés nagyszabású állami befektetési programot indított, és 1977-től 1982-ig mintegy 100 állami vállalatot hozott létre és adott bizalmasok kezébe, amelynek eredménye egy ún. „haveri rendszer” lett. A rosszul működő állami vállalatokat rendszeresen állami tőkeinjekciókkal kellett „kiszégyíteni”, ez pedig értékes forrásokat vont el a profitábilisabb befektetésektől. Az 1980-as években az éves bruttó hazai befektetések mintegy 30-35 százalékát ezek a tőkeinjekciók jelentették, miközben az állami vállalatok a termelésnek csak tíz százalékát állították elő (Ngaruko – Nkurunziza, 2006).

Az állam vállalatain keresztül közvetett befolyással van bizonyos termékek árának alakulására is, többek között a telekommunikáció, gyapot, kávé- és teagyártás területén. A kávé Burundi legfontosabb exportterméke. A kávétermelésben számos kisebb termelő, közvetítő és exportőr is részt vesz, azonban az OCIBU (Office du Café du Burundi) határozza meg a felvásárlói árakat. Habár napjainkban már termelők, exportőrök és kormánytisztviselők is vannak a vezető testületében, korábban egyértelműen a kormány akarata érvényesült minden fontosabb kérdésben (World Bank, 2004). A kormány rögzített áron átvette a farmerektől a kávé, de jóval olcsóbban a szomszédos országokban fizetett árnál¹⁹ (USAID Compete, 2010).

A második legfontosabb exportcikk a tea, amely az exportbevételek mintegy 10-15 százalékát adja. A burundi teatermelésért felelős állami szervnek, az

¹⁹ Az 1990-es években például egy ugandai termelő az Arabica kávéért mintegy 76%-kal többet kapott, mint egy burundi farmer (USAID Compete, 2010). Az OCIBU, amely mindig is felelős volt az árak alakításáért, azzal védekezett, hogy a burundi farmereket megvédték a fluktuáló nemzetközi áráktól (garantált áron vették át tőlük a kávé), ez azonban általában azt is jelentette, hogy a legtöbb esetben a növekvő árakból sem profitáltak.

OTB-nek (Office du Thé du Burundi) monopóliuma van a tealevelek szárítására öt különböző gyárában (World Bank, 2004).

Az állami kezekben lévő COGERCO (La Compagnie de Gérance du Coton) felelős a gyapot összegyűjtéséért és áruba bocsátásáért. A gyapot legnagyobb részét a 2010-ig szintén állami kézben lévő, azonban azóta már privatizált textilgyár, a COTEBU vásárolta meg (Iwacu, 2013).

A tea, kávé és gyapot termeléséért felelős állami vállalatok bevételei a szűk tuszi elit bevételeit gyarapították.

A politikai elit járadékainak az állami vállalatok redisztribúciós rendszerén kívül másik fontos forrása volt a külkereskedelem. Greenaway és Milner 1990-ben megjelentetett cikkében azt állította, hogy 1984-ben az importengedélyek, importkvóták kiosztása kapcsán (ld. a következő részben) mintegy kétmilliárd burundi frank bevételhez jutottak a járadékvadász rendszer haszonélvezői, ami a kormány összbevételeinek mintegy 17 százalékával egyenértékű összeg (Greenaway – Milner, 1990). Ezek a haszonélvezők általában korábbi magas rangú köztisztviselők voltak, akik üzletemberként tevékenykedtek, és a politikai elittel ápoló jó kapcsolataikat tették pénzzé.

Cégek, szabályozási környezet

Burundi összlakossága 2014-es becslések szerint közel tíz és félmillió fő. (CIA World Factbook, 2014-es becslés) Afrika egyik legkisebb gazdaságáról van szó, amely egyben a világ legszegényebb országa is. Éppen ezért a belső piac fogyasztására nem igazán lehet fejlődési stratégiát alapozni. Az exportlehetőségeket rendkívüli módon korlátozza, hogy a földrajzi elszigeteltség miatt az exportcikkek szállításakor Burundinak a szomszédos országok rossz állapotú infrastruktúrájára kell hagyatkoznia.

A gyarmati uralom idején a belgák Burundit, Ruandát és Kongót egy gyarmati egységbe integrálták, így Burundi exportpiaca Ruanda és a szomszédos kelet-kongói tartományok voltak. Az 1960 előtt létrehozott vállalatok ezt a viszonylag méretes piacot szolgálták ki, valamint a belga igényeknek kellett megfelelniük. Habár ezek az 1960 előtti cégek nem nőttek, többnyire napjainkban is jelen vannak a burundi piacon és általában aktívabbak, sikeresebbek, mint az 1960 után bejegyzett, politikai célokat kiszolgáló vállalatok. Ezt jelzi többek között, hogy kapacitáskihasználtságuk átlagosan 87 százalék, míg

az 1960 után bejegyzett cégek esetében ugyanez az érték mindösszesen 66 százalék. Ugyanígy beszédes lehet az a tény, hogy az 1960 előtti cégek 33 százaléka exportál, az 1960 utániaknál ugyanez az arány csak 13 százalékra rúg (Ngaruko – Nkurunziza, 2006).

21. kép: A változás előszele: AZ ENSZ Fejlesztési Programja tanfolyamot tart a burundi kistermelőknek arról, hogyan indíthatnak saját vállalkozást szerény megtakarításaikat felhasználva (2012)

Forrás: UNDP AFRICA

A fent említett két cégcsoport menedzsmentje alapvető különbségeket mutat: az 1960 előtt bejegyzett cégeket belgák hozták létre és irányították, akik a függetlenség után vagy az országban maradtak, hogy folytassák munkájukat, vagy olyan burundi menedzserekre bízta a vezetést, akik korábban a belgák keze alatt dolgoztak. Ők a hatékonyságot szem előtt tartva folytatták belga stílusban a vállalatok menedzselését. Az 1960 után létrehozott állami cégek azonban kevésbé vagy egyáltalán nem foglalkoztak a hatékony működéssel, és általában olyan vezetőt neveztek ki élükre, aki korábban politikus volt és nem rendelkezett semmilyen üzleti életben szerzett tapasztalattal. Egyszerűen a politikai életben szerzett értékes kapcsolati tőkéjére hagyatkozva igyekezte mene-

dzselni a céget. A függetlenség utáni időszakban számos afrikai országban jellemző volt a „haveri” üzleti hálózatok kiépítése az afrikánizáció²⁰ jegyében.

Ezeket az állami cégeket nyilvánvalóan azzal a céllal hozták létre, hogy a járadék-alapot kiszélesítsék, és az elit új tagjainak is juttathassanak elegendő erőforrást. Az állami cégek többségének létrehozásuktól kezdve cash flow problémái voltak, és állami segélyekkel és folyamatos tőkeinjekciókkal kellett működésben tartani őket: ez pedig az adófizetőktől, Burundi esetében a mezőgazdaságban dolgozóktól vonta el a forrásokat. Az adófizetők pénzéből olyan cégeket mentettek meg évtizedekig, amelyek léte csoport és nem nemzeti érdekeket szolgált.

A szabályozási környezetet a megbízhatóság hiánya és következetlenség jellemezte. A jogrend nem szavatolta a kereskedelmi szerződések betartását és az ipari tulajdonjogok védelmét. Ha egy adós nem fizetett és a bank perre vitte az ügyet, akár tíz évig is tarthatott az eljárás. Éppen ezért a hitelpiac sem működött megfelelően, a kikényszerítés hiánya (nem fizető adós esetén) megdrágította a hitelezést. Az 1993-ban megkérdezett cégek 86 százaléka nyilatkozott úgy, hogy ügyfeleivel támadt nézeteltéréseit igyekszik közvetlen tárgyalások révén és nem bírósági úton rendezni (Nkurunziza – Ngaruko, 2006).

A cégek számára a másik nehézséget a kiszámíthatatlan adó- és vámrendszer jelentették. Az adók mértéke és jellege gyakran változott, valamint ad hoc módon jelentek meg és tűntek el a mennyiségi importkorlátozások, valamint importengedélyek. Az egyes kategóriákon belül számos adófajta létezett, ez pedig rendkívül bonyolulttá tette az adórendszert. Az adó- vagy vámmentesség szintén nagyon gyakori volt, ez pedig a korrupció és a visszaélések melegágyává vált. 1993-ban például az állam az összes potenciális importbevételének mintegy felét vámmentesség címén elengedte. Azon ügyintézők nagy része, akik egyéni elbírálás alapján a vámmentességi kategóriákról döntöttek, általában korrumpálható volt. Az adók és vámok bonyolult rendszerére általánosságban is jellemző volt, hogy rangidős tisztviselők egyéni elbírálása alapján születtek döntések, ez pedig olyan hatalom, amely segítette a politikai elit járadék vadász magatartását (Nkurunziza – Ngaruko, 2006).²¹

²⁰ Jónéhány afrikai ország a függetlenség elnyerése után célzottan növelni igyekezett az afrikai dolgozók számát a közigazgatásban és a vállalati szektorban, amelyet hagyományosan az európai gyarmatosítók vagy ázsiaiak domináltak. Az afrikánizáció egyik negatív következménye volt a „haveri” üzleti és politikai kapcsolatok előtérbe helyezése a kinevezésnél (a jelöltek képességeinek objektív összemérése helyett). (Taylor, 2012)

²¹ Burundi 2006-ban csatlakozott a Kelet-afrikai Közösséghez, amelynek tagja még Ruanda, Kenya, Uganda és Tanzánia. 2004-től (nem teljes körű) vámunióként is üzemel a szervezet, valamint 2010-ben saját közös piacot indítottak a tagországok. A távlati célok közt szerepel a közös valuta és a teljes politikai föderáció megteremtése (Tarrósy, 2011).

Az előre nehezen megjósolható, nagymértékű árfolyam-ingadozás szintén nehezítette a jövő tervezését a vállalkozások számára. A gyakori leértékelődés növelte az importköltségeket, ráadásul a cégek olyan költségekkel találhatták szembe magukat, amelyek miatt hiteleiket nem tudták visszafizetni, és ügyfeleik irányába vállalt kötelezettségeiknek sem tudtak eleget tenni. 1990 és 1993 között a vállalatok 53 százaléka a felvett hitel visszafizetésével késett, 40 százalék pedig egyáltalán nem fizette vissza a felvett pénzt (Nkurunziza – Ngaruko, 2006).

22. kép: Részlet Burundi befektetésösztönző ügynökségének honlapjáról, Burundi napjainkban sokat tesz azért, hogy nemzetközi megítélése javuljon a befektetők szemében

Forrás: Invest Burundi

A földrajzi elszigeteltség és a szomszédos országok rossz minőségű infrastruktúrája miatt az ellátásbiztonságot is nehézkes volt szavatolni, ezért a cégek kénytelenek voltak jelentős nyersanyag-készleteket felhalmozni, így raktározási költségek keletkeztek, továbbá ez a stratégia beruházásokat szorított ki, valamint korlátozta a vállalatok mozgásterét. Az évtizedeken keresztül kiújuló polgárháborúk rendkívül törekeny és bizonytalan politikai és gazdasági környezetet teremtettek.

A kormányzati politika ellehetetlenítette a magánszektor fejlődését. 1975 és 1984 között Burundiban a magánbefektetések aránya tizede volt az állami befektetéseknek. Mivel az állami befektetések nagy részét külföldi forrásokból finanszírozták és finanszírozzák, a befektetések a nemzetközi segélyek érkezésétől és mennyiségétől függenek.

Gunning és Collier (1999) szerint Afrika sok szempontból a legkevésbé befektetés-barát régió a világon: a befektetők számára riasztó lehet, ha egy ország kimarad a nemzetközi kereskedelemről, a befektetési környezet kockázatos, alacsony az ún. társadalmi tőke szintje és nem elég fejlett az infrastruktúra. Arra Gunning és Collier is rámutat, hogy mindezen tényezők folyamatos fennállása általában tudatos kormányzati politika eredménye: ennek eklatáns

példája Burundiban a „Bururi maffia” hatalomátvétele, majd fokozódó mértékben az 1972-es népiirtás utáni évtizedekben választott kormánystratégia.²²

Munkaerőpiac, oktatási rendszer

A formális foglalkoztatás alacsony aránya általánosságban is jellemző volt Afrikára a hetvenes-nyolcvanas években (Mazumdar, 1994), és ez alól Burundi sem képezett kivételt. Vidéken gyakorlatilag a közigazgatás volt az egyetlen hivatalos munkalehetőség, és országszerte is az államapparátusnak dolgozók tették ki a hivatalos munkaviszonyban állók túlnyomó részét.

A hatalom megszerzéséért folyó kegyetlen harcok Burundiban tulajdonképpen a közintézmények ellenőrzéséért folytak, hiszen ezek a szervezetek váltak a járadékvadászat központjaivá.

Burundi állami szektora elitista volt. Míg sok országban a populista kormányok a lehető legnagyobb számban igyekeztek közalkalmazotti státuszokat létrehozni és juttatni szimpatizánsaiknak, a burundi közalkalmazottak száma alacsony maradt.²³ Az egymást követő kormányok a jól fizető közalkalmazotti állásokat fenntartották közvetlen környezetük számára. Burundiban a hetvenes-nyolcvanas években a közalkalmazotti átlagfizetés a társadalmi elit sorai-
ba, a leggazdagabb hat százalékba emelte a munkavállalót. A közalkalmazottak nagy része természetesen tuszi volt, és ezen az etnikumon belül is előnyben részesítették a Bururiból származókat.

A közalkalmazottak jelentős tőkefelhalmozást tudtak végrehajtani, mert a lakosság többi részénél kedvezőbben juthattak hitelhez és lakáshoz, ingyen vagy jóval olcsóbban utazhattak belföldön, gyakran utazhattak külföldre, és

²² Természetesen napjainkra az afrikai befektetésekhez való hozzáállás alapjaiban megváltozott: Afrika az elmúlt egy évtizedben a világ más részeihez mérten hihetetlen gazdasági növekedést produkált (habár a nemzetközi munkamegosztásban továbbra is csak nyersanyagexportőr szerep jut a kontinensnek, ami a fenntarthatóság szempontjából aggályokat vet fel, ld. Taylor, 2014), amely a befektetők számára is vonzóbbá tette. (ld. többek között Africa Attractiveness Survey, 2013)

²³ Burundi közigazgatása 1993 előtt az egyik legjobbnak számított Afrikában. Többé-kevésbé működött a közalkalmazotti elszámoltathatóság, a jogállamiság elvei az állami közigazgatásban, és a korrupció is kiszámítható mértékű volt. Alig tizenöt évre rá (bár továbbra is csak a társadalom 0,6%-át foglalkoztatta az állami szektor, tehát szerény méretű maradt) a közigazgatás intézményeinek működése teljesen megbízhatatlanná vált. Ennek oka többek között, hogy a politikai és katonai kultúrában meghonosított büntetlenség és mértéktelen korrupció az állami szektorra is áttért, és gyakorlatilag működés-képtelenné tette. (UNDP, 2011 és Schiavo-Campo, Salvatore, 2006)

egyéb előnyökben is részesültek helyzetükből fakadóan. A burundi közalkalmazottak az ország leggazdagabb emberei közé tartoztak.

Bates már 1983-ban megállapította, hogy számos afrikai kormányra jellemző a tökefelhalmozás a bürokratikus apparátusban, valamint az állami szektorban közvetlenül vagy közvetetten dolgozók vagyonát és hatalmát növelő politika. (Bates, 1983) Burundi egymást követő kormányai többnyire nem a közérdeket, hanem egy bizonyos katonai, etnikai vagy más szervezőelven alapuló csoport érdekeit tartották szem előtt.

23. kép: Annonciate Sendazirasa, Burundi közigazgatási, munkaügyi és társadalombiztosítási miniszterasszonya

Forrás: ITU News

A munkaerőpiac nem a gazdasági, hanem a politikai igényeket szolgálta ki. A lakosság nagy része etnikai vagy regionális diszkrimináció miatt a közéletbe sem kerülhetett ezeknek a jól fizető és busás haszonnal kecsegtető munkahelyeknek.

Az oktatási rendszer tulajdonképpen szűrőként működött. Ahhoz például, hogy valaki a közigazgatásban dolgozhasson, tudnia kellett franciául. A francia nyelvet viszont csak az iskolában sajátíthatta el. A Bururiból származó tuszikat privilegizált státusz illette meg az általános, közép- és felsőoktatásban, valamint külföldi ösztöndíjakat is megpályázhattak. Ahhoz képest,

hogy Bururi tartomány és Bujumbura, a főváros mindössze a lakosság 11 százalékát adja, a nemzetközi oktatási segélyek²⁴ mintegy hatvan százalékát ebbe a régióba irányították, illetve a népirtás utáni évtizedekben az egész országban Bururi rendelkezett a legfejlettebb iskolarendszerrel.

Míg az ország északi, keleti és nyugati részén a gyermekek a gyér iskolahálózat miatt mezőgazdasági vagy kereskedelmi tevékenységbe kezdtek, addig a déli gyerekek ugyanekkor iskolába jártak, hogy felkészüljenek az ország vezetésére.

24. kép: A Burundi Nemzetközi Iskola diákjai tanárukkal

Forrás: Friends of Humanity

Amelyik déli gyerek nem boldogult az iskolában, annak később helyet biztosítottak a hadseregben, vagy csatlakozott fővárosi rokonaihoz, ahol különfé-

²⁴ A nemzetközi donorok a hatvanas-hetvenes években nem igazán szóltak bele abba, hogy a segélyben részesített országokban hatalmason lévő csoportok hogyan költik el a segélyeket. Természetesen bizonyos alapvető szabályokat, például a nyugati kormányok kommunizmus-ellenességét tiszteletben kellett tartani. A nyolcvanas években a strukturális átalakítást erőltető programok „good governance”, tehát jó kormányzási alapelvekhez is kötötték a segélyek folyósítását, ezek közül azonban kevés valósult meg a tárgyalt időszakban. (A good governance rendkívül ellentmondásos fogalomnak bizonyult az afrikai régióban (is), hiszen ez az alapvetően neoliberális elképzelés az állam szerepét korlátozná, és a vállalati szféra érdekeinek megfelelően határozná meg a kormányzás jellegét.) (Czeglédy, 2007)

le állami intézményekben biztosítottak számára munkalehetőséget. Ez a módszer garantálta, hogy a hatalom a déli bururi elit kezében maradjon hosszú távon is, és a lakosság nagy részétől egyszerűen megvonta a társadalmi ranglétrán való feljebb jutás lehetőségét.

Az iskolarendszer tehát ahelyett, hogy a jövő vállalkozóit képezte volna, járadékvadász közalkalmazotti mentalitást ültetett el a fiatal déli burundiakban. Az oktatás átpolitizáltsága pedig rendkívül negatív következményekkel járt az ország gazdasági fejlődésére.

Hadsereg, a kizsákmányoló rendszer hosszú távú stabilitása

A hadsereg Burundiban egyrészt aktív védelmezője, másrészt szavatólója volt annak, hogy a szűk politikai elit hozzájusson járadékaihoz és azt eloszthassa tagjai között. A hadsereg biztosította, hogy külső tényezők ezt a járadékvadász rendszert ne zavarhassák meg. Ezt a tevékenységet a hadsereg ellenszolgáltatás fejében végezte: a hadseregnek juttatott közpénzek mennyisége 1970 és 1980 között száz százalékkal nőtt.

A hadsereget a hetvenes évek elejétől a bururi tuszik vezették, a „Bururi lobbí” (Wolpe, 2011: 8). Ez a tuszi katonai elit csak nagyon lassan és fokozatosan engedett a hatalmából. Az International Crisis Group jelentése alapján 2001-ben a burundi hadsereg harminchét vezetője még mindig egytől-egyig tuszi volt, ráadásul közülük huszonhét Bururiból származott²⁵ (ICG, 2001). Ezek az arányok azóta valamelyest változtak. 2008-ban a burundi Szenátus megbízásából felmérés készült, amely megvizsgálta, hogy az ország haderejének állományán belül milyenek az etnikai és földrajzi származási arányok. Ez annak kiderítése érdekében történt, hogy az alkotmányban a korábbi években nemzetközi nyomásra előírt etnikai kvóták vajon teljesülnek-e. A jelentés megállapította a következőket: a hadsereg rangidős vezetőinek 31,1 százaléka Bururiból származó tuszi, ami a Bururi régióból származók felülreprezentáltságát mutatja, valamint a rangidős vezetők mindössze 30,2 százaléka

²⁵ Ezek az adatok nem teljesen objektívek (a listák nem teljes körűek, valamint valószínűleg felülreprezentáltak a bururi tuszik), mert a hutu FRODEBU párt hetilapjának, a La Lumiere-nek a hasábjain jelent meg az az összesítés, amelyet az International Crisis Group átvett, a Bururi és tuszi dominanciáról azonban valamelyest képet adnak

hutu, tehát a hutuk aránya a hadsereg vezetésében továbbra is elmarad a népességen belüli arányuk alapján elvárható aránytól (Centre for International Governance Innovation, 2010). Ugyanez a lassú átalakulás volt jellemző az oktatásra, a közigazgatásra és az állami vállalatokra is.

25. kép: Napjainkban Szomáliában is állomásoznak burundi békefenntartók

Forrás: Key D Media

1972 után, ha a tuszi többségű status quo-t valaki megpróbálta megváltoztatni, azt kíméletlenül elhallgattatták. Jó példa erre az 1993-ban demokratikusan megválasztott első nem tuszi, nem katonai hátterű és nem Bururiból származó elnök, Melchior Ndadaye. Ndadaye meggyilkolását a burundi hadsereg szélsőségesei hajtották végre a hadsereg magas rangú vezetőinek jelenlétében, az utóbbiak pedig semmit nem tettek a gyilkosság megakadályozása érdekében (Cervenka – Legum, 1994). Az elnöknek határozott tervei voltak a hadsereg megreformálására, és Reyntjens (1994) szerint többek között ez vezethetett a meggyilkolásához.

Annak ellenére, hogy a hadsereg sokáig mindent megtett a fentiekben leírt járadékvadász rendszer védelmében, nehéz megérteni, hogyan maradhatott hatalmon ez a kizsákmányoló szűk elit évtizedeken, polgárháborúkon, kormányváltásokon át. Fontos szerepet játszott ebben a Paul Collier és Jan Willem Gunning (2008) által leírt ún. intertemporális szindróma, amelynek lényege, hogy a kormány a jelenben megszerezhető javakért feláldozza jövőbeli nyereségét. Az intertemporális szindróma következménye volt, hogy Burundiban a kor-

mány olyanmire csak a jelenben elkölthető javakra fókuszált, hogy a jövőbeli fogyasztás egyre alacsonyabb szintre süllyedt a korábbi évekhez képest.

A már említett Adam – O’Connell (1999) szerzőpáros azt hangsúlyozta, hogy ez az intertemporális szindróma csak akkor maradhat fenn hosszú távon, ha a kormányzó elit nem reprezentatív (tehát nem demokratikus, versengő választás útján került hatalomra), és tagjai elegendő jövedelemhez jutnak ahhoz, hogy semmilyen érdekük ne fűződjön a hosszú távú negatív gazdasági hatások felméréséhez. Éppen ez történt Burundiban az 1972 utáni évtizedekben.

Ha egy állam vezetői kizsákmányoló gazdaságpolitikát folytatnak, az állampolgárok külföldre menekítik vagyonukat. A jelentős tőkemenekítésnek szintén fontos szerepe lehet abban, hogy a politikai elit nem törődik sem a politikai stabilitással, sem a gazdasági hatékonysággal. Ugyanakkor a kizsákmányoló kormányok általában korlátozásokat vezetnek be a tőke mozgásokra, éppen a tőkemenekítéstől tartva. Így történt ez Burundiban is, ahol szigorú szabályok vonatkoztak a tőke mozgásokra. Ennek ellenére is viszonylag magas volt a tőkemenekítés aránya, 1985 és 1992 között a kormányzati összbevétel 30 százaléka külföldre „távozott” (Ngaruko – Nkurunziza, 2006).

A tőkemenekítést nagy valószínűséggel éppen a Bagaza és Buyoya elnökök körébe tartozó elit hajtotta végre, hiszen Burundiban az eliten kívül szinte senkinek sem volt elegendő tőkéje, amit külföldre menekíthetett volna. Ugyanakkor a szigorú korlátozások miatt szükség volt a rendszert működtetők bűnrészességére ahhoz, hogy jelentősebb összeget külföldre lehessen juttatni.

Tehát ez az azonnali járadékvadászatra koncentráló, külső szemlélő számára meglehetősen irracionálisnak tűnő gazdasági rendszer eredményezte Burundi katasztrofális gazdasági teljesítményét a függetlenség és az 1972-es népirtás utáni évtizedekben. A rendszer tehát ugyan a többségi társadalom és a külső szemlélő szempontjából irracionális, az országot irányító „konyhakabinet” számára annál kedvezőbb volt, hiszen évtizedeken keresztül learathatta a járadékvadászat gyümölcseit.

Ngaruko és Nkurunziza (2006) véleménye szerint ez a belső dinamikájánál fogva rendkívül stabil rendszer alapjaiban véve a mai napig változatlanul működne, ha bizonyos külső sokkok nem mozdították volna ki a holtpontról. E sokkok közé sorolható az 1994-es ruandai genocídium, a Kongói Demokratikus Köztársaság keleti részén kirobbant, majd Afrika „világháborújaként” aposztrofált eseménysorozat, valamint nem utolsósorban a nemzetközi közösség határozott nyomása a demokratizálás és a reformok irányába.

Mivel az ország (és az elit) fennmaradása érdekében nélkülözhetetlen segítyeket napjainkban a nemzetközi közösség, valamint a donor-országok egyre szigorúbb feltételekhez kötik (Santiso, 2001), Burundi mindenkorai vezetése kénytelen változtatni stratégiáján. Burundi bevételeinek 42 százalékát teszik ki a külföldi segítyek (ez a második legmagasabb arány szubzaharai Afrikában), tehát nagymértékben függ donorai jóindulatától (CIA World Factbook, 2014).

Konklúzió

A fentiekben bemutatott járadékvadász rendszert 1966-ban kezdte el kiépíteni Michel Micombero. Az 1972-es népiirtással a Bururiból származó tuszi-hima klán uralma hosszú időre megszilárdult. A hutu többség először 1988-ban, majd 1993-ban próbálkozott a diszkriminatív rendszer revideálásával, de Pierre Buyoya 1996-ban visszaszerezte az uralmat, így a tuszi diktatúra igazi strukturális átalakítására a több mint egy évtizedes polgárháború után, csak 2005-től kerülhetett sor. 2005 óta lassú, de folyamatos változások kezdődtek az országban: beindult a korábbi felkelő harci egységek integrálása a hadseregbe, a biztonsági erők és a köztisztviselői réteg átalakítása akképpen, hogy jobban reprezentálja a társadalmon belüli etnikai és regionális arányokat, valamint az egyes állami vállalatok privatizációja.

Ha arra keressük a választ, hogy az 1972 utáni „elveszett évtizedeknek” mi az oka, két fő csapásirányt találhatunk a szakirodalomban. A szakértők egy jelentős részének az a véleménye, hogy a hatalom és a rendelkezésre álló erőforrások aránytalan elosztása vezetett feloldhatatlan konfliktusokhoz. A másik narratíva szerint a konfliktus alapvetően etnikai alapú Burundi hutu és tuszi népessége között.

Érdekes azonban, hogy az etnikai alapú problémák ahhoz mérten, hogy ez a két népcsoport mióta él ezen a területen viszonylagos békében egymással, csak néhány évtizedre tekintenek vissza. A szakirodalom (Nkurunziza – Ngaruko, 2005; Ntibazonkiza, 1993; Ndikumana, 2005; Lemarchand, 1994; Daley, 2006; Uvin, 1999; Reyntjens, 2005; Uvin, 2009) arra hívja fel a figyelmet, hogy az etnikai konfliktusok kiéleződésében fontos szerepe volt a belga gyarmatosítók „divide et impera” politikájának, amely a tuszik privilegizálásával egymás ellen hangolta a két csoportot. Szintén nagy hatással volt a Burundi társadalomra az 1959–61-es ruandai társadalmi forradalom demonstrációs

hatása (a hutuk megdöntötték a tuszik dominanciájára épülő rendszert): ruandai prizmán keresztül a hutuk hasonló változásokat igyekeztek előmozdítani, míg a tuszik mindent megtettek volna a Ruandában történtek elkerülésére. A feszültségek eszkalálódásában súlyos felelőssége van a függetlenség utáni kormányoknak, amelyek ahelyett, hogy az etnikai feszültségeket enyhítették volna, etnikai és regionális alapú privilégiumokkal csak súlyosbították azokat.

1966 után a Bururiból származó tuszi elit gyakorlatilag „túszul ejtette” a burundi gazdaságot, uralmát pedig igazán az 1972-es népirtás után szilárdította meg. Az olyan traumák, mint az 1972-es hutuk elleni népirtás csak erősítették azt a percepciót, hogy a probléma gyökere az etnikai konfliktus.

Természetesen az etnikai előítéletek és gyűlölet alapvető akadályai a békés egymás mellett élésnek. Ha azonban arra a kérdésre keressük a választ, hogy miért alakult ki az etnikai ellentét, akkor a függetlenség utáni évtizedek szűk politikai elitének felelősségét is fel kell vetni, akik az ország gazdasági fejlesztését és politikai stabilitását figyelmen kívül hagyva úgy torzították el a társadalmat és a gazdaságot, ahogy az önös érdekeiknek megfelelt.

Az 1972-es népirtás súlyosbította az etnikai alapú ellenségeskedést és ellehetlenítette a konszenzuson alapuló, békés társadalmi rendszer kialakítását. Az ország gazdasági fejlődésére talán még ennél is végzetesebb hatást gyakorolt a tuszi-hima uralom megszilárdulása: olyan rendszert építettek ki, amelynek csak a szűk elit volt haszonélvezője, amelyben a közigazgatás, az állami vállalatok, az exportstruktúra, az oktatás, a hadsereg kizárólag az elit járadékvadászatának rendelődtek alá.

NÉPIRTÁS RUANDÁBAN

Bevezetés

Ruandában az 1994. április 6-i Habyarimana elnök elleni sikeres merénylet utáni 100 napban mintegy 800 ezer²⁶ ember vesztette életét. A gyilkosok olyan gyorsasággal és eréllyel csaptak le a kisebbséget alkotó tuszikra, hogy sok megfigyelő és szakértő a törzsi erőszak újabb kitöréséről beszélt. A tények ismeretében azonban határozottan cáfolható, hogy az 1994 tavaszán bekövetkezett népiirtás a gyűlölet természetes megnyilvánulása, ősi törzsi ellentétek eredménye lett volna.

Ruanda tuszi lakosságának háromnegyede, és a genocídium ellen tiltakozó hutuk ezrei estek áldozatul az erőszaknak. A politikai elit az etnikai törésvonalakat kihasználva a többséget kiszámítottan a kisebbség ellen fordította, felhasználva az állam bürokratikus felépítését és jól olajozott gépezetét nagyszabású gyilkos tervei végrehajtására.

Ez a genocídium Ruanda elitjének tudatos választása volt, amelyet a hatalom megtartása érdekében hajtott végre.

Történelmi és gazdasági háttér

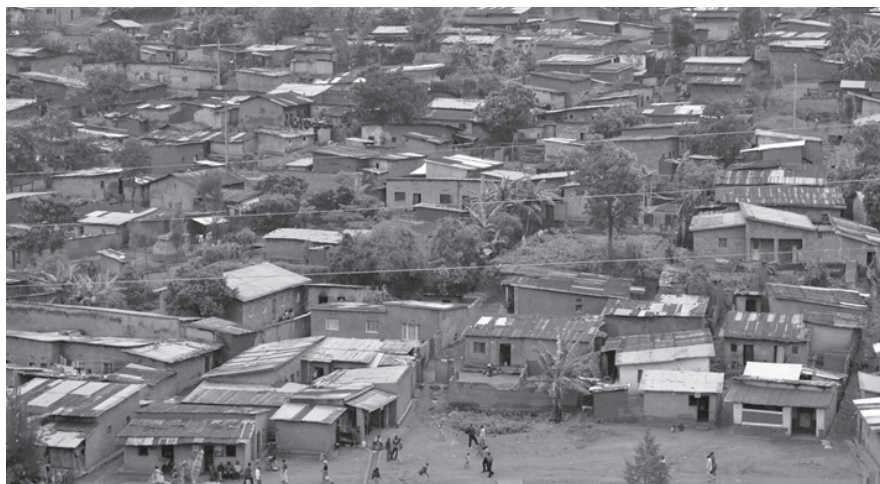
Ahhoz, hogy megértsük, a két etnikai csoport hogyan fordult egymás ellen, nélkülözhetetlen Ruanda modernkori történelmének és gazdasági adottságainak megismerése.

Ruanda gazdasági adottságai Burundiéhoz hasonlóan nem túl kedvezőek. Kis területű (26 ezer négyzetkilométeres mérete körülbelül Belgiuménak felel meg), tengeri kijáráttal nem rendelkező, ásványkincsekben szegény ország (bár ez a nézet az utóbbi években megdőlni látszik, hiszen aranyat, kassziteritet,

²⁶ Az áldozatok pontos számát nehéz meghatározni, mivel az elkövetők nem vezettek feljegyzéseket, valamint a népiirtással párhuzamosan polgárháború is zajlott. Philip Gourevitch (1998) mintegy egymillióra becsüli az áldozatok számát, az ENSZ Emberi Jogi Tanácsa (UNHCR, 2000) 800 ezerre, Alison des Forges (1999) Human Rights Watch-szakértő 500 ezerre.

tantálfémet és volfrámot is találtak jelentősebb mennyiségben, ezek kitermelése pedig folyamatban van) (Karake, 2012). Ruandát az „Ezer Hegy Országának” is nevezik, mert az Egyenlítő közelsége ellenére 19 fok az évi átlaghőmérséklet a domborzati viszonyoknak köszönhetően, és októbertől júniusig rendszeresen esik az eső, a rövid száraz időszak mindössze júliustól szeptemberig tart (éves átlagban havonta mintegy 85 milliméter a csapadék mennyisége). A rendszeres esőzés és a kis hőingadozás számtalan növény termesztésének kedvez. (Sellström – Wohlgemuth, 1996)

Ruanda lakosainak nagy része földművelésből él. Az ország legnagyobb problémája a földhiány: 1991-ben szárazföldi Afrikában itt volt a legmagasabb a népsűrűség, 271 fő négyzetkilométerenként, de ha levonjuk a nemzeti parkokat (amelyek az ország területének tíz százalékát teszik ki) és a mezőgazdasági termelésre alkalmatlan területeket (marad mintegy 17750 négyzetkilométer), a népsűrűség már 422 főre emelkedik négyzetkilométerenként.²⁷ A magas népsűrűség történelmi okokra is visszavezethető: Ruanda és Burundi hatékony hadseregének köszönhetően kimaradt az arab és európai rabszolgakereskedelemből, sőt a szomszédos országokból sok menekült telepedt le ezeken a védett területeken (Waller, 1993).

26. kép: Kigali napjainkban is sűrűn lakott

Barbara Kelher fotója

²⁷ Napjainkban négyzetkilométerenként mintegy 477 fő Ruanda népsűrűsége (ld. World Bank Data on Population Density, 2013)

Természetesen Ruanda nem lenne képes ennyi embert eltartani, ha nem bírna rendkívül kedvező adottságokkal: a mérsékelt klíma évi két, néha három aratást is lehetővé tesz, a föld sok helyütt termékeny vulkáni talaj. Emiatt az ország olyan mezőgazdasági potenciállal bír, amelyről Afrika nagy részén csak álmodhatnak.

27. kép: Földműves parcellák Kigali közelében
Barbara Kelher fotója

A ruandai mezőgazdaság változatos és komplex. Az eső, a hőmérséklet, a talaj minősége és a termőföld meredeksége csak a legalapvetőbb tényezők, amelyeket számításba kell vennie egy ruandai földművesnek (Takeuchi – Marara, 2000). Egy átlagos ruandai háztartás öt különböző parcellával rendelkezik, amelyek más és más távolságra vannak a család lakhelyétől, eltérő adottságokkal rendelkeznek. A földművelők legfőbb szempontja, hogy a család számára egész évre elegendő táplálékot termesszenek, azaz kombinálják a szénhidrátokban gazdag krumplit például a proteinben gazdag babbal. Általában termelnek olyan növényt is, amely szükség esetén pénzzé tehető (ki lehet fizetni belőle az adókat, a gyerekek taníttatásával kapcsolatos költségeket, stb.). (Baligira, 2008) Az is nagyon fontos szempont, hogy egy növény mennyi tápanyagot szív el a talajból (a szójabab például „kifárasztja” a földet, az

édeskrumpli viszont meglehetősen igénytelen és kevéssel is beéri). Előfordul, hogy egy kis területen akár 14 különböző növényt is természetnek 50 vetésforgóban a talaj termékenységeinek megőrzése érdekében (Waller, 1993).

A népirtás előtti Ruanda mintegy hétmilliós lakossága három etnikai csoportból állt: a hutuk alkották a népesség nagy részét (84%), míg a tuszik tették ki a lakosság 15 százalékát. A harmadik, politikai szempontból meglehetősen jelentéktelen népcsoport a pigmeus tua (twa) volt (1%).

Ruandában fokozatosan szilárdult meg az a koncepció, mely a tuszi elnevezést a marhatenyésztőkkel, a hutut pedig a földművelő, általában valaki más szolgáltatásban álló népcsoporttal azonosította. A Burundi etnikumainak külső jegyeit leíró rész értelemszerűen a ruandai tuszikra és hutukra is igaz: a hutuk általában alacsonyabbak, erősebb testalkatúak, orruk laposabb, szélesebb; a tuszik inkább magasak, soványak és orruk apró, keskeny. Mivel a gazdagságot marhákban mérték,²⁸ ezért a tuszik kezdtek magukra is úgy tekinteni, mint gazdagabb, uralkodásra termett népcsoportra. Ugyanakkor az etnikai jellegzetességek nem voltak „köbe vésve”: a gazdagabb hutuk tuszivá válhattak, előrelépve a társadalmi ranglétrán. Míg ha egy tuszi elszegényedett, hutu lett belőle. Ezek a jellegzetességek abban az időben kezdtek kikristályosodni, amikor az európai gyarmatosítók az országba érkeztek.

Az első európai, aki 1894-ben eljutott Ruandába, egy G.A. von Götzen nevű német utazó és katonatiszt volt. A gyarmatosító nagyhatalmak már korábban felosztották egymás közt Afrikát: a németeknek juttatták Ruandát, amiről egyetlen ruandait, még a királyt sem értesítettek. A németek később sem foglalkoztak számottevően ásványi anyagokban szegény gyarmatukkal, az első világháború után pedig el is veszítették Belgium javára (Kapuscinski, 2000).

A némethez képest a belga jelenlét sokkal intenzívebb volt. A belgák saját képükre igyekeztek formálni a ruandai államot, és megreformálták a közigazgatást az adminisztratív hatékonyság jegyében. Ugyanakkor túlértékelve a tuszik társadalmi szerepét, megerősítették a tuszik „kiválasztott” voltát (T. Horváth, 2004). Csak a tuszik dolgozhattak közhivatalokban, a hutu hiva-

²⁸ „Mindennek a téhen volt a mértéke: a gazdagságnak, a tekintélynek, a hatalomnak. Minél több tehene volt valakinek, annál gazdagabb volt. Minél gazdagabb volt, annál több hatalommal rendelkezett. Legtöbb tehene a királynak volt, az ő csordáit különleges gondoskodás övezte. A nemzeti ünnep fénypontját a királyi emelvény előtt évente megtartott tehénseregszemle jelentette. Az uralkodó szeme előtt ilyenkor milliányi téhen vonult el. A felvonulás óráig tartott. A tehenek óriási porfelhőket vertek, s e porfelhők mérete a monarchia jólétének bizonyítékául szolgált, magát az ünnepséget pedig többszörösen megénekelte a tuszik patetikus költészete.” (Kapuscinski: Ében, Előadás Ruandáról: <http://www.forrasfolyoirat.hu/0007/ryszard.html> [2012.09.12.]

talnokokat módszeresen eltávolították. A hutuk nem tanulhattak tovább, hiszen az felkészülés volt az adminisztratív pályára. Ezzel nemcsak az 1920-30-as évek, hanem a következő generációs hutuk lehetőségeit is korlátozták.

A tuszik hatalmi monopóliumának megszilárdításával a belgák elvetették a jövő etnikai alapú konfliktusának magjait Ruandában. A húszas-harmincas években széles körben elterjedtek az áltudományos rasszista elméletek a fehér faj felsőbbrendűségéről és a rasszok eltérő képességeiről, és a belgák Afrikában is ennek megfelelően rendezték be Ruandát: meg voltak győződve róla, hogy a tuszik magasabb rendűek, mint a hutuk, a hutuk a tuák fölött állnak, és a ranglétra tetején természetesen a fehér ember található.

Mivel a tuszik külsőleg jobban hasonlítottak a fehér emberekre, a belgák logikusnak találták, hogy képességeikben is közelebb állnak hozzájuk. Alkalmasabbnak vélték őket a vezetésre, így természetesnek tűnt, hogy a hutukat és a tuákat alá kell rendelni nekik (éppúgy, ahogy a fehér ember is képes vezetni a feketéket). A belgák csak annyit láttak, hogy ennek a viszonylag jól szervezett államnak a vezetője és a körülötte élők nagy része tuszi, így a tusziknak tulajdonították az egész államszervezet kialakítását, és nem vették figyelembe a hutuk rendkívül fontos szerepét Ruanda felépítésében. (Des Forges, 1999)

A tuszik lelkesen fogadták el a nekik szánt szerepet, hiszen ez egybeesett a saját magukról kialakított képükkel.

Miután a belga gyarmatosítók csak tusziknak engedélyezték a hivatalviselést, meg kellett állapítani, hogy pontosan ki tuszi és ki nem. A csoporthoz tartozás elvileg öröklött tulajdonság volt, így a családfa alapján lehetett leginkább definiálni a hovatartozást. Ezt azonban nehézkesnek és időigényesnek találták a belgák, így úgy döntöttek, hogy egyszerűbb és hatékonyabb megoldás lesz írásban feljegyezni már születéskor. Ezt a rendszert a harmincas években vezették be, ekkor az egész lakosság etnikai hovatartozását felmérték, és beleírták az illető személyi igazolványába, amelyet mindenkinek magánál kellett hordania. Így a korábban lehetséges etnikai változtatásokat (ha valaki feljebb lépett a társadalmi ranglétrán, tuszi lett, aki elszegényedett, hutuvá vált) már sokkal nehézkesebben lehetett csak kieszközölni.

Mod. 3

Amazina y'abana n'igihwe bavukiye
Nom, prénoms et date de naissance des enfants

Amazina Nom et Prénoms	Yavutse kuwa Né le	Igitina Sexe
1. Umuramba	27/08/29B	
2. Umuraza	13/08/82 FS	
3. Umuramba	16/11/88 FS	
4. Umuramba	15/11/92 B	
5.		
6.		
7.		
8.		
9.		
10.		
11.		
12.		

Ubwoko (Mute, Tutsi, Twa, Naturalisé)
Ethnie

Aho yavukiye ... Gishamvu
Lieu de Naissance

Itariki yavutseho ... 1954
Date de Naissance

Umwuga ... Mzi
Profession

Aho atuye ... Rusheho
Lieu de domicile

Amazina y'uwo bashakanye
Nom du Conjoint

N° C.I. 5104 M. A. H. S. A.

Umukono cyangwa igikumwe cya nyirayo
Signature ou Empreinte du titulaire

28. kép: Etnikai hovatartozást rögzítő személyi igazolvány

Forrás: Prevent Genocide

Az etnikai csoportok írásbeli rögzítése tovább növelte annak jelentőségét, hogy ki melyik csoporthoz tartozik. A korábbi „amorf és rugalmas” kategóriák olyan állandóvá és merevvé váltak, hogy egyes kortárs európai szerzők „kaszt-ként” kezdték emlegetni őket. (Des Forges, 1999) Az uralkodó elit egyre jobban „beleélte” magát szerepébe, hangsúlyozta különállóságát és magasabbrendűségét, míg a hutukat fokozatosan összekovácsolta az elnyomottak közti szolidaritás.

Belgium az ötvenes évekig támogatta a tuszik uralmát, de a nemzetközi közvélemény (elsősorban ENSZ) nyomásának hatására és a gyarmatosítás végének közeledtével elkezdte átszervezni a ruandai közigazgatást és feloldani a tuszik privilegizált helyzetét. A gyarmatosítók az ötvenes évekig szinte teljes egészében a tuszikra támaszkodva kormányozták Ruandát, és váratlanul érte őket, amikor a tuszi értelmiség elkezdte Ruanda függetlenségét követelni. Szakítottak a tuszikkal, és az engedékenyebbnek, szolgálatkészebbnek tűnő hutukat kezdték támogatni. A taktikaváltás arra is szolgált, hogy elodázza Ruanda függetlenné válását. A korábban mellőzött hutuk álláshoz juthattak az állami szerveknél, járhattak középiskolába. Ezek a kis változások megijesztet-

ték a privilégiumaikhoz ragaszkodó tuszikat, de nem elégítették ki a forradalmi változásra vágyó hutukat. A belgák hirtelen pálfordulása csak tovább szította az etnikai feszültségeket.

1959 novemberére rendkívül feszült helyzet alakult ki. Rudahigwa király (aki 1931 óta uralkodott), hirtelen meghalt és utódja Ndahindurwa lett, aki egy konzervatív tuszi csoport befolyása alatt állt. Néhány tuszi váratlanul egy hutu alvezér ellen fordult, és az incidens híre elterjedt, országszerte felbőszült hutu földművesek támadtak rá tuszi uraikra. Több száz ember meghalt, mielőtt a belgák közbeavatkoztak és helyreállították a viszonylagos rendet. A felázadt hutu többséget azonban már nem lehetett lecsendesíteni: a monarchia megszűnt létezni, a tuszik kasztja elvesztette vezető szerepét. A hatalmat a hutu parasztság vette át.

Ruanda 1962. július 1-jén nyerte el függetlenségét, és a hutuk alakították meg az első kormányt élén egy fiatal hutuval, Grégoire Kayibandával. Az 1959–61-es események mint „hutu forradalom” vonultak be Ruanda történetébe. (Tarrósy, 2011)

A belgák eleinte segítették a hutu hatalomátvételt, remélve, hogy kezükben maradhat az ország. A hutuk inkább elüldözték a tuszi vezetőket, semmint megölték volna őket. Sok tuszi azonban az ellenséges közhangulat miatt kénytelen volt menekülőre fogni: sokan a ritkábban lakott Bugesera régióban telepedtek le (és lett belőlük belföldön lakóhelyet váltani kényszerült, internallly displaced person: IDP), de mintegy 10 ezer tuszi elhagyta Ruandát. 1961 után ezek a menekültek sporadikusan fegyveres támadásokat hajtottak végre Ruanda ellen, amit a hutu vezetők gyakran a Ruandában élő tuszikon bosszultak meg. Ezeket a betöréseket a hutu szolidaritás és öntudat erősítésére is felhasználták a hutu vezetők.

Ekkoriban vált gyakorlattá, hogy a kormányzat hutu hadserege általános-ságban is intézett támadásokat a tuszi lakosok ellen. Ezen támadások vezérelve az anyagi haszonszerzés is volt. Aki a támadást végrehajtotta, az a helyi hutu vezető hallgatólagos beleegyezésével eltulajdoníthatta a tuszi földjét, állatait stb. A korábban előnyt jelentő tuszi megjelölés a személyi igazolványokban 1961 után folyamatos diszkrimináció forrásává vált. A forradalom utáni években jelentősen csökkent a tuszik aránya a ruandai társadalomban, mivel nagyon sokukat megölték (becslések szerint mintegy 20 ezer halálos áldozata volt az állandósuló atrocitásoknak) vagy önként elmenekültek az országból (200 ezer tuszi menekült el Ruandából ebben az időszakban) (Kuperman, 2004), illetve aki csak tudta, igyekezett elintézni átminősítését tusziból hutuvá

(Des Forges, 1999). Az 1960-as években jelent meg és vált egyre elterjedtebbé az Inyenzi (csótány) kifejezés. Ezzel a megnevezéssel illették a külföldre menekült ruandai származású tuszikat, akik rendszeres betöréseket hajtottak végre Ruanda területére. Később ez általánossá vált, és már az egész ruandai tuszi népességet Inyenzinek nevezték (Chrétien, 2003).

A ruandai első köztársaság vezetője, Kayibanda és a PARMEHUTU (kormánypárt) eleinte megerősödve került ki a menekültekkel folytatott harcokból, de 1963-tól a párton belüli fokozódó feszültség (a fővárosban és vidéken kemény csatározás folyt a hatalmat jelentő pozíciókért és támogatókért, Reyntjens, 1985) országszerte éreztetni kezdte hatását. A hutuk uralta Ruandát a „tegnap” elűzött tuszik menekülttáborai vették körül az ország nyugati határa mentén, valamint az országban élő népességnek mintegy 14 százaléka is tuszi volt. A hutuk tehát joggal rettegték a tusziktól. De ugyanennyire félték a tuszik is attól, hogy a határmenti tuszi menekültek betörései miatt a kormány rajtuk áll bosszút. Ez a félelem szintén megalapozott volt. A hutu forradalom utáni éveket a két etnikai csoport közötti atrocitások sorozata jellemezte. (Prunier, 1995)

1972-ben Burundiban a tuszi vezetés a többségi hutu lakosság ellen népiirtást hajtott végre. Ennek hatására Ruandában a tuszik elleni pogromok újabb hulláma kezdődött. A pogromok okozta káoszt kihasználva 1973. július 5-én Juvénal Habyarimana tábornok, védelmi miniszter sikeres puccsot hajtott végre.

29. kép: Juvénal Habyarimana

Forrás: Encyclopaedia Britannica

Habyarimana gyorsan helyreállította a rendet országszerte, majd a következő két évben megszabadult a Kayibanda-rezsim kulcspozíciókban dolgozó híveitől (börtönbe juttatta, vagy meggyilkoltatta őket). (Munyarugerero, 2003) Az 1975-ben alapított MRND párt (Nemzeti Forradalmi Mozgalom a Fejlődésért) teljes egészében összefonódott az állam szerveivel (Guichauoa, 1995), egypártrendszer alakult ki. Egyre nagyobb hatalom összpontosult Habyarimana elnök kezében. Bár az etnikai hovatartozás kérdését a második köztársaság kerülte, az adminisztráció mintegy 85-90 százaléka a hutuk kezében volt (Chrétien, 2003), mégpedig az északról származó hutukat részesítették előnyben Habyarimana északi származása miatt. (Chrétien, 2003) Ebben a tekintetben a Habyarimana-rezsim kísérteties hasonlóságot mutatott Burundival, ahol szintén nagyban torzította a munkaerőpiacot és a fejlesztéseket az, hogy az aktuális elnök azt a régiót és lakosait preferálta, ahonnan származott.

A második köztársaság a gazdasági fejlődést helyezte a középpontba. A rezsim eleinte jelentős gazdasági sikereket ért el, azonban ennek jótékony hatása nem jutott el a vidéki parasztság nagy részéhez. (Bezy, 1990) A főváros sokkal dinamikusabban fejlődött. Az 1972 utáni Burundihoz hasonlóan itt is kiépült egy járadékvadász rendszer: kialakult a kormányt kiszolgáló elit (umukire), amely szinte kizárólagosan magának tartotta meg a hasznót. (De Lame, 1996)

A gazdasági növekedés egyik sarokköve volt a külföldről kapott segélyek növekvő mértéke. A külföldről érkező segélyek 1973-ban a GNP 5 százalékát, 1991-ben már 22 százalékát tették ki. A segélyekből sok infrastruktúrális és egészségügyi fejlesztést, erdősítési programot finanszíroztak, új földeket vontak be a mezőgazdasági termelésbe. A hatvanas-hetvenes években Ruanda gazdasági növekedése általában dinamikus volt. A fejlesztések ellenére az ország mutatói az 1980-as évek elejére még mindig elmaradtak a szubszaharai átlagoktól a várható élettartam, gyermekhalandóság, analfabétizmus leküzdése terén. (Malunda, 2012) Az 1980-as évek közepétől, de különösen az évtized végétől az ország gazdasági helyzete gyorsan romlott, majd 1990-től kezdett kétségbeejtővé válni. (Boudreaux, 2009) Ennek több oka is volt.

Ruanda exportcikkeinek ára jelentősen visszaesett. Az ország szegény ásványi anyagokban (a genocídium előtti időszakban még nem fedezték fel a ma kitermelésre váró lelőhelyeket), de rendelkezik ónkészletekkel, amelyek kiaknázása és exportja már az 1930-as évektől Ruanda exportbevételeinek mintegy tíz százalékát tette ki (valamint munkát adott közel 25 ezer embernek). 1980-ban az ónkitermelésért felelős vállalat, a SOMIRWA a kedvező világpiaci árra alapozva hatalmas ónfinomító üzem építésébe kezdett. Azonban a ma-

gas ár nem csak Ruanda figyelmét keltette fel. Világszerte ön-túltermelés következett be, amelynek eredményeképp 1985-ben felére esett vissza az ön világgpiaci ára. 1986-ban a SOMIRWA csődbe ment és az önkitermelés majdnem teljesen leállt. (1989-ben világbanki segítséggel újraindult, de a világgpiaci ár továbbra is alacsony maradt). (Waller, 1993) Ugyanígy hatalmasat zuhant a két fő ruandai exportcikk, a kávé és tea világgpiaci ára. A kávéból származó exportbevétel a különösen jó évnék számító 1985-ös 144 millió dollárról 1993-ra 30 millió dollárra esett vissza. (Uvin, 1997)

Habyarimana 1973-as hatalomra kerülése után gyorsan rájött, hogy a belga gyarmatosítók mintáját követve kávéexport révén jelentős pénzekhez juthat. Ezért támogatta a kávétermelést: a kávépalántákhoz nagyon olcsón, állami támogatással lehetett hozzájutni. Ráadásul különösen motiválta a földművelőket, hogy a hetvenes években a kávé átvételi ára folyamatosan emelkedett (1974-ben kilónként 45 ruandai frankért (RwF), 1976-ban már 65 RwF-ért, 1977-ben pedig 120 RwF-ért vették át a kávé). (Verwimp, 2003) Ebben az időszakban nagyon sokan döntöttek úgy, hogy a korábbi évekkel ellentétben, földjükön kávé (is) termesztene. (Kamola, 2007) A kormány adminisztrációs és ellenőrző rendszert épített ki, amelynek alkalmazottai tanácsokkal segítették a kávétermelést, és megbírságolták azokat, akik elhanyagolták kávéültetvényeiket. 1978 júniusától Ruandában tilos volt kávébokrot eltávolítani a földből, bírság járt érte. Ez tehát azt is jelentette, hogy aki mást szeretett volna termesztetni a kávé helyett, annak új földet kellett találnia erre a célra. (Rwalinda et al., 1992) Ezzel a rendszerrel gyakorlatilag kötelezték a földművelőket a kávétermesztésre. Nem véletlen, hogy e változásokat 1978-ban léptették életbe, hiszen a magas világgpiaci ár miatt a Habyarimana-rezsim jelentős többletjövedelemhez jutott, és lehetősége nyílt a létszámbővítésre (a kávétermelést ellenőrző rendszer kiépítésére). Amikor magas áron sikerült eladni a kávé, a hasznot érdemes lett volna egy speciális alapba fektetni, hogy amikor az árak alacsonyabbak, akkor is tartani lehessen a földművelőknek fizetett átvételi árat. Az 1975–77 közötti időszakban azonban a kávéexportból származó teljes jövedelem a kormány számlájára vándorolt. (Tardif-Douglin et al., 1993). Amíg a világgpiaci ár kellően magas volt, a ruandai kormány megfelelő átvételi árat tudott fizetni a földművelőknek a betakarított kávéért.

1989-ben azonban összeomlott a Nemzetközi Kávéegyezmény és a kávé ára mélyrepülésbe kezdett. A jó minőségű arabica típus fontjáért (1 font = 0,4536 kg) 1989 előtt még 1,8 dollárt is el lehetett kérni, 1989 júliusa után hatvan centet adtak érte. A gyengébb minőségű, korábban 80-90 centet érő robusta

egy fontja 20-30 centért kelt el. 1992-ben készült egy felmérés Ruandában, amelyben megállapították, hogy a ruandai földművelőknek akkor éri meg kávé termeszteni, ha a kilónkénti átvételi ár 120 ruandai frank körül mozog. (Verwimp, 2003) Ha ennél alacsonyabb az ár, akkor a földművelőknek más termények is rendelkezésükre állnak, amelyek pénzre válthatóak. Ezek közül kiemelkedik a banán, amelyből sört is készítenek (ha összehasonlítjuk a kávéval, a banán előnye, hogy egész évben terem, és jelentős hazai piaca van Ruandában). (Bart, 1993) Ha tehát a kormány azt akarta, hogy ne csökkenjen a termesztett kávé mennyisége, kénytelen volt támogatni a szektort. A kávéátvevő állami ügynökségnek juttatott összegek hatalmasak voltak: 1989-ben kétmilliárd, 1990-ben 4,6 milliárd, 1991-ben egymilliárd, 1992-ben kétmilliárd és 1993-ban egymilliárd RwF. (Verwimp, 2003) A Habyarimana-rezsim súlyosan eladósodott. 1976 és 1994 között hússzorosára nőtt Ruanda külső adóssága (49 millióról egymilliárd dollárra). (Toussaint, 2004) Ennek ellenére sem tudta tartani a termelők felé az átvételi árat: 1990-ben kilónként 125 RwF-ről 100RwF-re csökkentették. (Kamola, 2007)

Ez pedig már nem volt elég arra, hogy a földművelők számára vonzó legyen a kávétermesztés. Habár tilos volt kávébokrokat eltávolítani, és pénzbüntetés járt érte, 1992-ben kétségbeesett ruandai földművelők 300 ezer bokrot téptek ki. (Chossudovsky, 1996) A termelők elvesztették érdeklődésüket a kávé iránt, ezt mutatta a Ruandában előállított kávé folyamatos minőségromlása is. (Uwezeyimana, 1996)

Ráadásul (ahogy a későbbiekben részletezem) az 1990-ben meginduló strukturális kiigazítási program keretében a ruandai frankot kétszer is jelentősen leértékelték. Így fordulhatott elő, hogy egy zsák kávéért 1980-ban még kétszer annyi másféle árut lehetett kapni a piacon, mint 1991-ben. (Tardif-Douglin et al., 1993)

Amíg a kávétermelés és export virágzott, a politikai elit is prosperált. A pénzt nem forgatták vissza a társadalomba, hanem saját céljaikra használták fel (Habyarimana feleségének bátyja volt egy személyben a Nemzeti Bank devizaosztályának és a külföldi luxuscikkek importjával foglalkozó La Centrale-nak is a vezetője, így a kávéexportból származó jövedelmeket egyenesen átjátszhatta a hutu politikai elit tagjainak). (Kamola, 2007) A Habyarimana-rezsimet úgy tervezték, hogy a vidéki lakosság lojalitását az egyre növekvő áron átvett kávétermés biztosította, míg az exportbevételeket arra használták, hogy az uralkodó osztály tagjain belüli ellentéteket elsimítsák (Prunier, 1995). Tehát a kávépiac összeomlásával a rezsim (gazdasági) alapjai gyengültek meg.

30. kép: Kávétermelők Ruandában

Forrás: News of Ruanda

Habyarimana növekvő mértékben függött a külföldi segélyektől, így pedig a donorok jóindulatától, akik fenntartható közpénzügyi helyzetet és demokratizálást vártak az elnöktől.

1988 novemberében világbanki szakértők csoportja érkezett Ruandába, hogy áttekintsék a közpénzügyeket. Ajánlásokat fogalmaztak meg Ruanda számára, amelyeket két forgatókönyvben foglaltak össze. Az első forgatókönyv a „Stratégiai változtatás nélkül”, míg a második, amely makrogazdasági reformokat és a szabadpiaci rendszerre való áttérést tartalmazta, a „Stratégiai változtatással” címet viselte. Miután több gazdasági szimulációt is végzett a lehetséges kimeneteket vizsgálva, a Világbank megállapította, hogy ha Ruanda a második forgatókönyvet implementálja, akkor 1989–93-ban jelentősen emelkedni fog a fogyasztás, a beruházások mértéke. Javulni fog az exportteljesítmény és a külkereskedelmi mérleg, és alacsonyabb lesz a külső adósság. A Világbank ezen pozitív fejlemények bekövetkeztét attól tette függővé, hogy milyen gyorsan sikerül végrehajtani a kereskedelem liberalizációját, a hazai valuta leértékelését, az agrárszektornak nyújtott állami támogatások leépítését, az

állami vállalatok privatizációját, a közalkalmazottak létszámának csökkentését.²⁹ (Chossudovsky, 1996)

Mivel az állam bevételeinek jelentős részét a külföldi segélyek tették ki, és a segélyek folyósítását többek között attól tették függővé, hogy Ruanda beleegyezik-e a strukturális átalakításba, a Habyarimana-kormány elfogadta a stratégiai változtatásokat tartalmazó világbanki javaslatot. A hosszadalmas és nehéz tárgyalási folyamatot lezáró kilencvenmillió dolláros strukturális reformprogramról szóló megállapodást 1991-ben írták alá. A program (hasonlóan számos más afrikai országban alkalmazott reformokhoz) a fiskális és monetáris fegyelmet próbálta javítani, az állam gazdaságból történő kivonulását igyekezett elősegíteni (kivéve a humán erőforrások, igazságügy, környezetvédelem területét). A program célja volt továbbá az export dinamikusabbá tételé útján az adósságok csökkentése, a hazai és nemzetközi kereskedelem liberalizálása.

A világbanki szakértők azonban nem vették figyelembe a realitásokat a program kidolgozásakor: az ugandai tuszi menekültek invázióra készültek, hogy megdöntsék a Habyarimana-rezsimet. Az RPF³⁰ 1990-ben offenzívát³¹ indított Uganda felől, és betört Ruanda területére. Ruandában a polgárháborús állapotok ellenére a strukturális reformokat elindították, és ez katasztrofális hatást gyakorolt a gazdaságra. A reál GDP 1989 és 1993 között tíz (!) százalékkal visszaesett és a jövedelemkülönbségek kiéleződtek. (Malunda, 2012) Míg 1982-ben a ruandai társadalom leggazdagabb tíz százaléka szerezte meg a vidékről befolyó jövedelmek 20 százalékát, 1992-ben ugyanez a szűk elit 41, majd 1994-ben már 51 százalékra tette rá a kezét. (Toussaint, 2004)

A strukturális reformok egyik alapköve volt a ruandai frank leértékelése, amelyre két lépésben került sor. Előbb negyven, majd 1992 júniusában újabb tizenöt százalékos leértékelést hajtott végre a ruandai kormány, ettől a lépéstől az export növekedését és az import csökkenését remélve. (World Bank, 1994) A leértékelés sem tudta azonban kompenzálni a kávé árának radiká-

²⁹ Az ország munkaerőpiacára – Burundiéhoz hasonlóan – jellemző volt, hogy a legjelentősebb hivatalos munkaadó az állam volt. A közalkalmazottak száma Kigaliban, a fővárosban mintegy 7000 fő körül mozgott, míg vidéken összesen 43 ezer munkavállalót foglalkoztatott az államapparátus. A hadsereg 35 ezer fős létszámát szintén az államkasszából finanszírozták. A fővárosban alkalmazott hétezer közszolgálati fizetése felemésztette az éves büdzsé 45(!) százalékát (1990-es adatok, Waller, 1993).

³⁰ RPF: Ruandai Hazafias Front, Rwandan Patriotic Front: az Ugandában szerveződő tuszi lázadók csoportja, akik Habyarimana megdöntésére készültek, ld. részletesen később

³¹ Amikor 1990-ben elkezdődött a polgárháború, a turizmus szinte teljesen leállt. Az ország nemzeti parkjai gyakorlatilag megközelíthetetlené váltak. Ezzel a ruandai állam egy újabb jelentős bevételi forrásától esett el, hiszen 1989-ben még a harmadik legfontosabb devizaforrás a turizmus volt. (Waller, 1993).

lis visszaesését a világpiacon. (Uvin, 1998) A leértékelés hatására az infláció az 1989-es egy százalékról 1991-re 19,2%-ra nőtt, a fogyasztói árindex (ha az 1987-es évet vesszük alapul) 1991-ben 130, 1993-ban már 160 volt. (Marysse et al, 1995) Ezzel párhuzamosan az állam lefaragta a kávétermelőknek fizetett átvételi árat. Az infláció miatt a bérből élők vásárlóereje csökkent.

A reformprogram számos eleme nem valósult meg: a közalkalmazottak létszámát nem csökkentették (habár erre nézve is volt előírás a megállapodásban). A hadsereg létszámának, valamint általában a hadi kiadásoknak a növekedése miatt az állami kiadások jelentős csökkentése nem sikerült. Ugyanakkor a szolgáltatások színvonalának emelése érdekében (a strukturális reformok jegyében) növelték az egészségügyi szolgáltatások és a vízellátás díját. Ez azonban csak tovább rontott a vidéki háztartások helyzetén az adókkal, a tandíjjal és az iskolák, valamint kórházak építéséhez való kötelező természetbeni hozzájárulással együtt. (Uvin, 1998)

Összességében a strukturális reformprogram nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. 1993 elejére a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap leállította a hitelezést, mivel a kormány számos ponton nem teljesítette vállalásait (például a kereskedelem liberalizálása kapcsán), és nyilvánvalóvá vált, hogy a segélyek jó részét fegyverkezésre költi. Azonban elkövették azt a hibát, hogy nem fagyasztották be a ruandai rezsim külföldi bankokban letétbe helyezett pénzeit, így azokat szabadon felhasználhatták a genocídium előkészítésére. (Toussaint, 2004)

Ruanda adóssága továbbra sem csökkent: az 1990-es GNP 32 százaléká-ról 1993-ra a GNP 62 százaléká-ra nőtt, az 1993-as exportbevételek 838 (!) százaléká-ra rúgott. A strukturális reformok nem orvosolták az alapvető problémákat, egyrészt azért, mert sosem alkalmazták őket teljes mértékben (az államapparátus mérete nem csökkent, ahogy a gazdaságban vállalt állami szerep sem). Másrészt mert a program nem vette figyelembe (és nem is lett volna alkalmas ezen problémák megoldására), hogy az országban polgárháború dúl. A Világbank úgy alakította ki a programot, hogy a politikai realitásokat nem vette figyelembe, és ezzel nem volt egyedül: a segélyszervezetek nagy része nem reagált arra, ami Ruandában történt a genocídiumot megelőző polgárháborús években (nem változtatott érdemben elvárásain, segélyfolyósítási gyakorlatán). (Uvin, 1998)

Közben a földhiány is kezdett akuttá válni. Mivel a ruandai népességnövekedés rendkívül dinamikus volt (1986-ban a világon a legmagasabb termékenységi rátát, 5,2%-ot itt mérték: Bezy, 1990), egy földművelőre egyre ki-

sebb földterület jutott. 1984-ben a ruandai háztartások 57 százalékának kevesebb mint egy hektárnyi, 25 százalékának kevesebb mint fél hektárnyi föld műveléséből kellett eltartania családját. Éppen ezért a földművelők egyre kevésbé engedhették meg maguknak, hogy pihentessék, parlagon hagyják a földet. A földhiány sokakat arra indított, hogy egyre meredekebb lejtőkön kezdenek el földet művelni, pedig az intenzív esőzések ezekről a hegyoldalakról évente hektáronként 11 tonna talajt hordtak el. Ruanda folyói pedig évente (!) tizenkétmillió tonna talajt szállítottak el az országból (Commission Nationale d'Agriculture, 1990)

31. kép: A lejtős területek mezőgazdasági hasznosítása napjainkban is bevett gyakorlat az országban
Barbara Kelher fotója

Ahogy a népességszám fokozatosan emelkedett (az 1940-es kétmillióról 1991-re 7,15 millió főre), úgy csökkent a bevitt táplálék mennyisége. Míg 1984-ben Ruandában a mezőgazdaságból élők átlagosan 49 gramm fehérjét fogyasztottak naponta, addig 1989-re már csak 36 grammot (miközben az ajánlott napi bevitel minimum 59 gramm). (Enquete Nationale Agricole, 1991: 30-33.) Az ország egyes részeit 1987-ben, 1989–90-ben, 1991-ben és 1993-ban is éhínség sújtotta. (Malunda, 2012)

Több ruandai genocídiummal foglalkozó szakértő érvelése szerint is döntő szerepet játszhatott az erőszak eszkalálódásában a forráshiány. Prunier az 1994-es népirtás után egy évvel megjelent összefoglaló könyvében utalást tesz erre. Véleménye szerint a szegény ruandai földművelőket azért lehetett meggyőzni a népirtásban való részvétélről, mert már régóta centralizált és a felfebbvalók autoritását tisztelő társadalomban éltek, azaz „megszokták”, hogy engedelmeskednek. Amikor feletteseik azt állították, hogy a tuszik közvetlen fenyegetést jelentenek a hutuk életére, a földművelők nagy része hajlamos volt elhinni az érvelést. Másrészt Prunier szerint ezen felül szerepet játszhatott az anyagi érdek is: „azoknak, akiket meg kell majd ölni, földjük és néha tehenük volt. És valaki nyilván megszerzi majd azokat a földeket és teheneket a tulajdonosok halála után.” (Prunier, 1995)

Jared M. Diamond *Összeomlás* című könyvében kifejti, hogy a ruandai genocídium egy modern kori malthusianus válság (Thomas Malthus közgazdász elmélete alapján, aki amellet érvelt, hogy az ellenőrizetlen népességnövekedés üteme mértani, míg a létfenntartási cikkek gyártásának növekedése szám-tani), ahol a gyors népességnövekedés és az erőforrások szűkösége együttesen kulcsfontosságú tényezők lehettek a kiváltó okok között. Véleménye szerint a népirtás volt a társadalmi szintű válasz arra, hogy túl kevés földön túl sok ember próbált boldogulni.

Ugyanakkor szakértők egy másik csoportja visszautasítja az erőforrás-szűköségén alapuló elméleteket, hiszen számos más ország is küzd hasonló problémákkal és jellemzően nem a népirtást választják megoldásképpen. Mamdani például kitér a növekvő népességszám – szűkös művelhető terület dilemmájára, de elveti mint okot: „Nem számít mennyire lehangolóknak tűnnek ezek a tények, ne felejtjük el, hogy nem feltétlenül létezik összefüggés a források drasztikus szűkülése és a halálos emberi konfliktusok között.” (Mamdani, 2001)

Straus 2006-os, *The Order of Genocide* (A népirtás menete) című könyvének írásakor kétszáz elkövetővel készített interjút, akiknek 77,3 százaléka azt vallotta, hogy nem tulajdonított el semmit a gyilkosság(ok) elkövetésekor, azaz semmilyen anyagi haszna nem származott a népirtásban való részvétélből. (Straus, 2006)

A politikai helyzetre visszatérve: ezzel párhuzamosan a ruandai határ közelében található ugandai menekülttáborokban új politikai mozgalom kezdett formálódni. (1959 óta már több mint 600 ezer ember menekült el Ruandából) (Reyntjens, 1994) A Ruandai Hazafias Front (RPF – ezt a nevet 1988-ban vették fel) erői Yoweri Museveni (későbbi ugandai elnök) 1986-os hatalomátvé-

telét is segítették. (Prunier, 1999) Az RPF célja az volt, hogy segítse a menekültek hazatérését Ruandába.³² Amikor 1989-ben Habyarimana utalt rá, hogy a tömeges repatriálás Ruanda népsűrűsége miatt lehetetlen, kijelentése tovább tüzelte a Ruandából elmenekülteket.

Időközben nyugati nyomásra Habyarimana bizonyos látszatreformokat hajtott végre, amelyek a többpártrendszer irányába való elmozdulást sejtették. Ruandában a „demokratikus átalakulás” eredményeképpen ellenzéki és kormányközeli pártok sora alakult. (Prunier, 1995)

A demokratikus átmenet nehézkes folyamatát tovább bonyolította, hogy az RPF 1990. október elsején offenzívát indított mintegy hétezer harcossal, akikhez Ruandában további háromezer civil csatlakozott. (Kuperman, 2004) Az RPF erőit egy hét múlva a ruandai kormány hadseregének katonái, a Ruandai Haderő (FAR) francia³³ segítséggel feltartóztatta.

1990 után állandósultak a harcok az RPF és a kormányerők között Ruandában: a ruandai hadsereg létszáma az 1990-es 5200 főről 1993-ra 40 ezer főre emelkedett. A belső menekültek száma is folyamatosan növekedett (1993 áprilisában egymillió belső menekült tartózkodott Kigali környékén). (Guichauoa, 1995) A kormányhoz közel álló és az ellenzéki politikai pártok mindegyike igyekezett megalakítani a maga fiatal, militáns szárnyát (Impuzamugambi, Interahamwe, Inkuba, Abakombozi), akik újabb támogatókat gyűjthettek vagy szükség esetén erődemonstrációra is alkalmasak voltak. Ezek a szervezetek sokszor önálló életre keltek (többé-kevésbé az „anyapárt” támogatásával): mindennapossá váltak a kényszerbesorozások és az erőszakos cselekmények. Az évek óta tartó gazdasági és politikai válság kiélezte a társadalmi feszültségeket.

Habyarimana elnök a rendelkezésére álló egyre kevesebb bevételből egyre nagyobb arányban költött fegyverkezésre, és az ország gazdasági helyzetén ez is sokat rontott. Cannon szerint 1990 és 1994 között éves szinten a nemzeti jövedelem legalább negyven százalékát fordította fegyverkezésre a kormány (Cannon, 2005), míg Chossudovsky kiemeli, hogy az RPF első offenzívájától 1994 áprilisáig mintegy 260 millió dollárnyi segílyt utaltak ki Ruandának, amelynek jelentős részét fegyverkezésre költhette a ruandai rezsim.

³² Az RPF-re a nemzetközi diplomáciai élet számos szereplője mint „várakozó kormányra” („government in waiting”) tekintett. A szervezet katonai vezetői a kezdetektől az Amerikai Egyesült Államokba és Nagy-Britanniába jártak katonai „továbbképzésre”. Ld. részletesebben: Cameron, Hazel (2012)

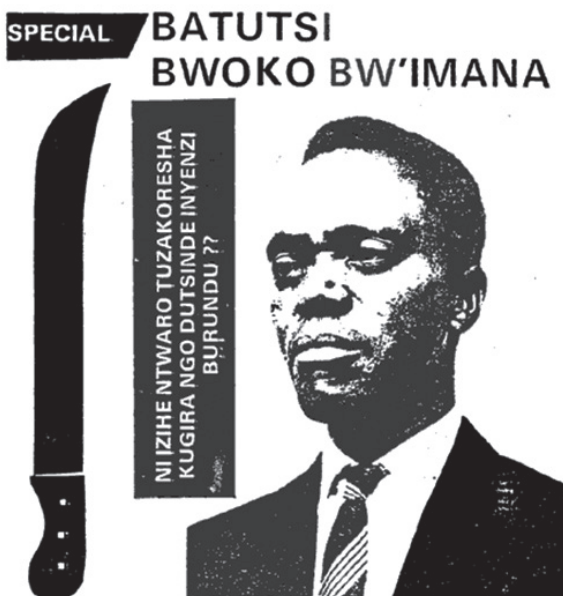
³³ A hagyományos belga katonai segítségnyújtást 1991 után felváltotta a francia szerepvállalás, amely az anglofon afrikai térnyerést volt hivatott ellensúlyozni, valamint gazdasági hasznokat remélt az afrikai országokkal való együttműködéstől.

(Chossudovsky, 1996) Kamola megállapítja, hogy a rezsim összesen 112 millió dollár értékben vásárolt fegyvereket Franciaországtól, Egyiptomtól és Dél-Afrikától. (Kamola, 2007) Chossudovsky szerint az Electrogaz privatizációjából származó 39 millió dollár jó része is a hadsereg számláját gazdagította. (Chossudovsky, 1996). A megnövekedett hadi kiadásokat a Habyarimana-rezsim különféle módszerekkel igyekezett palástolni a donorok előtt: a könyvelési rendszer hibája folytán régebbi importtermékek számláit mutatta be, a hadsereg benzinkiadásait az egészségügyi minisztérium kiadásaihoz számolta, a szintén a hadseregnek vásárolt autókat és teherautókat a közlekedési minisztérium könyvelésébe számolta bele. (Toussaint, 2004)

A menekült tuszikat képviselő RPF-et az egész tuszi etnikai csoporttal azonosították a kormányerők, és a médián keresztül olyan bosszúszomjas képet festettek az RPF-ről, mint akik az egész afrikai Nagy Tavak régiót tuszi uralom alá akarják hajtani. (Chrétien, 1995) A tusziellenes propaganda médiuma volt többek között a Kangura című újság, amely 1990-ben megjelentette a Hutu Tízparancsolatot, amely egyértelmű felhívás volt a tuszik kirekesztésére a társadalomból.³⁴

³⁴ Chrétien (1995):

1. Minden hutunak tudnia kell, hogy a tuszi nő, legyen bárhol, a tuszi ügyért dolgozik. Éppen ezért minden hutu, aki tuszi nőt vesz el, tuszi ágyast tart, vagy tuszi titkárnőt vagy alkalmazottat vesz fel, áruló.
2. Minden hutunak tudnia kell, hogy a hutu lányok sokkal értékesebbek és öntudatosabbak, mint feleség és anyák. Hát nem szeretetre méltóak? Csodálatos titkárnők és becsületesebbek!
3. Hutu nők, figyeljetelek, hogy férjetelek, fivéretelek, fiatok világosan lásson.
4. Minden hutu legyen tisztában azzal, hogy a tuszik tisztességtelenek az üzleti életben. Egyetlen céljuk az etnikai felsőbbtség. Ezt már tapasztaltuk és megtanultuk. Minden hutu áruló, aki üzleti ügyben tuszival szövetkezik, tuszi vállalkozásba fekteti a saját vagy az állami pénzt, kölcsönkér vagy kölcsönt ad egy tuszinak, kedvez egy tuszinak (importengedély, banki kölcsön, építési telek, piac...)
5. A stratégiai állásokat, mint politikai pozíciók, közigazgatási, gazdasági, katonai és közbiztonsági pozíciók, csak hutuk foglalhatják el.
6. Az oktatási rendszerben hutu többségnek kell lennie (diákok, tudósok, tanárok)
7. A ruandai hadseregben csak hutuk szolgálhatnak. Az 1990. októberi háború bizonyította ezt. Egy katonának sem vehet el tuszi nőt.
8. A hutuknak nem szabad megsajnálniuk a tuszikat.
9. A hutuknak, legyenek bárhol, mindig egységesnek, szolidárisnak kell lenniük, és gondolniuk kell hutu testvéreik sorsára. A Ruandában és Ruandán kívül élő hutuknak folyamatosan barátokat és szövetségeket kell keresniük a hutu ügryhöz, kezdve bantu testvéreikkel. A hutuknak ellent kell mondani a tuszi propagandának. A hutuknak keményen és éberrel ellen kell állni a közös ellenségnek: a tusziknak.
10. Az 1959-es társadalmi forradalom, az 1961-es népszavazás és a hutu ideológia tanítása minden hutunak kötelező. Minden hutunek terjesztenie kell az ígét, akármerre jár. Ha egy hutu üldözi testvérét ezen ideológia tanításáért és terjesztéséért, az a hutu áruló.

32. kép: A Kangura 1993. decemberi számának címlapja

A machete jobb oldalán olvasható szövegrészlet: Milyen fegyvereket használjunk, hogy jó időre legyőzzük a csótányokat (inyenzi)? A képen Grégoire Kayibanda ruandai elnök, aki hozzásegítette a hutukat a hatalomátvételhez

Forrás: Kangura, 1993. december

Míg az írott sajtó főleg a városi elitet célozta meg, az 1993. július 8-án induló, később hírhedtté vált Radio Télévision Libre Mille Collines (RTL) a rasszista propagandát ügyesen ötvözte a legújabb zenei irányzatokkal. A rádió sztárjai nemcsak a tuszikat ostromozták, hanem az RPF-fel tárgyalóasztalhoz ülő hutukat is. Gyakran leadták a Nanga Abahutu című számot is, amelynek jelentése (Utálom ezeket a hutukat) célzás a népüket „eláruló” hutukra, akik hajlandóak tárgyalni az RPF-fel. (Chrétien, 1995)

Egyes szélsőségesek még ennél is tovább mentek: azt állították, hogy a tuszik a hutuk létét veszélyeztetik, mivel uralmukat a többség fölött nem tudják másként biztosítani, csak ha nagy számban pusztítanak el hutukat. 1990-ben a Kangura című újság már azzal vádolta a tuszikat, hogy olyan háború

előkészítésén munkálkodnak, amely nem hagyna túlélőket.³⁵ A Kangura arról is hírt adott, hogy az elfogott RPF-katonák azt mondták, „azért jöttek, hogy megtisztítsák az országot a hutu piszoktól”. (Solidarité Internationale pour les Réfugiés Rwandais, 1995)

Az RPF gerillaakcióival nem tudott egyértelmű katonai sikereket aratni, így tárgyalóasztalhoz kényszerült. Időközben a nyugati kormányok az RPF-fel való béketárgyalásokhoz, valamint a demokratizálási folyamat sikeréhez köttették a segítyezést. Ezért a ruandai kormány is tárgyalni volt kénytelen.

A feszült légkör mellett a béketárgyalások nem haladtak megfelelően. A kormányerők, RPF-erők és a demokratikus ellenzék közötti békét ígérő arushai (Tanzánia egyik legjelentősebb, ma a Kelet-afrikai Közösség szervezetének otthont adó városa) megállapodás hosszas tárgyalások után Habyarimana csökönyös ellenállásától függött. 1993 nyarán azonban már legfontosabb támogatója, Franciaország is kezdte elveszteni türelmét és felszólította az elnököt, hogy a megállapodást alá kell írnia, különben megvonják tőle az anyagi támogatást. 1993. július végén Franciaország a Világbankkal karöltve közölte Habyarimanával, hogy ha augusztus 9-ig nem sikerül megegyezni, akkor felfüggesztik a kormány anyagi támogatását. Habyarimana kötélnék állt: 1993. augusztus 4-én megszületett az Arushai Egyezmény, amely számos részterületet ölelt fel: megalapozta a jogállamiságot, az átmeneti intézményeket, amelyek a következő választásokig vezetik az országot, rendezte a menekültek repatriálását, a belső menekültek újratelepítését, és a két hadsereg (RPF és FAR) leszerelését, valamint összeolvasztását nemzeti haderővé. A megállapodás világos időkorlátokat szabott meg a végrehajtásra.

Az átmeneti kormányban helyet kaptak a kormányerők, az RPF erői és a demokratikus ellenzéki pártok is. Elvileg Habyarimana maradt az elnök, de döntéshozói hatalma nagy részét delegálnia kellett volna egy ún. Minisztertanácsnak. A megfigyelők és a ruandaiak kezdettől fogva tisztában voltak az arushai megállapodás törékenységgel. Nyilvánvalónak tűnt, hogy Habyarimana nem nagyon akarja kiadni kezéből a hatalmat, és minél tovább húzódik az egyezmény végrehajtása, annál valószínűbb, hogy az egész általa felépített struktúra összedől és újra kitör a háború. Maguk az aláíró felek is meglehetősen szkeptikusan álltak az egyezmény betartásához. Az RPF például folytatta a

³⁵ A népihír kezdetére ezek a rémhírek odáig jutottak, hogy a tusziki tömegsírokat ásnak, amelyekbe a hutuk holttestét akarják eltemetni, ha eljön az idő. Az RPF-erők valóban ástak árkokat a pozíciójuk védelme érdekében, talán ez adhatott valamiféle táptalajt ezeknek a valóságtól elrugaszkodott elképzeléseknek. Egyesek azt terjesztették, hogy a tusziki a kunyhójuk padlójába is lyukat ástak, mert oda akarják rejtetni a hutu holttesteket.

toborzást. A Habyarimanához közel álló Félicien Kabuga hatalmas mennyiségű machetét importált (1993 januárjától 1994 márciusáig összesen 581 ezer kilogrammot). Ha feltételezzük, hogy minden machete körülbelül egy kilót nyom, akkor a rendelt mennyiség alkalmas volt arra, hogy minden harmadik hutu felnőtt férfit felfegyverezzenek Ruandában. (A ruandai genocídium utólag hírhedtté vált arról, hogy a gyilkosságok nagy részét bozótvágó késsel, azaz machetével hajtották végre.)

A törékeny Arushai Egyezményt még nyugodt regionális körülmények között is nehéz lett volna betartani, de a burundi elnök meggyilkolása után gyakorlatilag lehetetlenné vált. Miután Burundiban hosszú évtizedekig a tuszi kisebbség uralkodott a hutu többség fölött, megválasztották a tuszikkal együttműködni hajlandó hutu származású Melchior Ndadayét Burundi elnökének. Hivatalba lépése hatalmas lehetőségnek tűnt nem csak Burundi, hanem Ruanda hutu lakóinak szemében is. A józan Ndadaye a két etnikai csoport békés egymás mellett élésének jelképeként az ellenzéki pártból nevezett ki tuszi miniszterelnököt maga mellé. Amikor négy hónappal később tuszi szélsőségesek meggyilkolták, erőszakhullám vette kezdetét Burundiban. Eleinte hutuk álltak bosszút az útjukba kerülő tuszikon, később a tuszi hadsereg bosszúhadjárata kezdődött el.

Ndadaye meggyilkolása és a rákövetkező bosszúhadjáratok azonnal és drámai mértékben rontották a kilátásokat a ruandai békés megoldásra. A mérsékelték, akik hittek a békés burundi átmenetben, és a hutuk és tuszik békés egymás mellett élésében, egyre nehezebben tudtak optimistán tekinteni arra, hogy az RPF-et békésen sikerülne integrálni a ruandai kormányba. A hutuk úgy érezték, hogy a tuszik valóban nem riadnak vissza az erőszak alkalmazásától ha szükséges ahhoz, hogy elérjék céljukat, azaz az egész Nagy Tavak régió urai legyenek. Ahogy egy politikai vezető fogalmazott a genocídium ideje alatt: „Kinek nem nyitotta fel a szemét az, ami Burundiban történt? [...] megválasztották Ndadaye elnököt, aki tényleg azt akarta, hogy a hutuk és tuszik békében együtt éljenek, de mindenki tudja mit tettek vele [...] .” (Chrétien et al., 1995)

1994. április elejére az erőszakra való felhívás általánossá vált, sokan egy közelgő katasztrófát emlegettek, és közben tovább csúszott az arushai megállapodás életbe lépése. Mindkét oldal (a ruandai kormányerők és a ruandai kormány megbuktatására törő Ugandában szerveződött RPF-felkelők) fegyverkezett és folyamatosan képezte ki az újonnan besorozottakat. A lakosság attól félt, hogy az UNAMIR (United Nations Assistance Mission in Rwanda, akik

az Arushai Egyezmény betartását felügyelő ENSZ-békefenntartók voltak) és más külföldi szereplők (civil szervezetek, megfigyelők, nagykövetségek) a bizonytalanság hatására kivonulnak Ruandából és sorsára hagyják, lemondva az arushai szerződés implementációjáról.

1994. április 6-án Habyarimana elnök egy dar-es-salaami csúcstalálkozóról tartott hazafelé Kigaliba, amikor a ruandai fővárosban leszálláshoz készülődő gépét ismeretlen támadók lelőtték. A repülőgép-szerencsétlenségben életét veszítette a gép minden utasa, többek között Burundi akkor államfője, Cyprien Ntaryamira is.

A népirtás

Máig kérdéses, hogy Habyarimana elnök halála kinek állt leginkább érdekében. A legvalószínűbb, hogy saját radikálisabb követői végeztek vele, mert az arushai megállapodás életbe lépésével hatalmuk jelentősen csökkent volna és az elnök a külföldi nyomás hatására a halála előtti időszakban elgondolkodott azon, hogy a továbbiakban is érdemes-e szabotálnia az egyezmény végrehajtását.

Az a tény, hogy az elnöki gárda a gép lelövése után néhány órával már szervezetten elkezdte a főváros „megtisztítását” a tusziktól (úttorlaszokat állítottak fel és ezeknél az ellenőrző pontoknál már kivégezték a tuszikat) szintén arra utal, hogy Habyarimana meggyilkolását saját szélsőségei tervezték meg.

Habyarimana halála után az ideiglenes kormány elnöke névleg Théodore Sindikubwabo lett, gyakorlatilag azonban Théoneste Bagosora ezredes ragadta magához a hatalmat az országban 1994 áprilisától júliusáig. Az 1941-es születésű Bagosora egész karrierje a hadsereghez kötődött. Fokozatosan egyre magasabb rangra emelkedését a többpártrendszer bevezetése és a hadsereg átalakítása megszakította. Bagosora a FAR főparancsnoka akart lenni, de „be kellett érnie” azzal, hogy kabinetfőnök lett a védelmi minisztériumban. Habyarimana egyik legfontosabb emberének számított, sőt az elnök tartott is tőle önálló elképzelései és vezető természete miatt. Habyarimana halála után kihasználta a keletkezett hatalmi űrt és átvette az irányítást. (Viret, 2010)

A népirtás idején Bagosora közvetlen rádiókapcsolatban állt a katonaság prominens alakjaival és a fontosabb politikai vezetőkkel Ruanda-szerte. Ő

döntött többek között a Nemzeti Bank átutalásairól és fegyvervásárlásokról, valamint az ő kezében futottak össze a népirtás szervezésének számai. (Uo.)

Bagosora nem értett egyet az arushai megegyezéssel, olyannyira, hogy mi-
kor 1993-ban felállt a tárgyalóasztaltól, kijelentette, hogy visszatér Ruandába
„előkészíteni az apokalipszist”. Az 1994 áprilisát megelőző hónapokban több-
ször is nyilvánosan kijelentette, hogy a ruandai háborúra az lenne a megoldás,
ha a ruandai tuszikat kiirtanák. (TPIR, ICTR-96-7-1, 1999)

Miután április elején Bagosora és klikkje magához ragadta a hatalmat, fo-
kozatosan kibontakozott a népirtás. Bagosora kettős játékot játszott. Felszólí-
totta a lakosságot, hogy álljanak ellen mindenféle etnikai töltetű uszításnak és
erőszaknak, és bejelentette, hogy az Arushai Egyezmény előírásait minél előbb
át kell ültetni a gyakorlatba (holott előtte hónapokig a szabotálásukon dolgo-
zott). Arra kérte a fegyveres alakulatokat, hogy tegyenek meg mindent a rend
helyreállítása érdekében. A valóságban mindennek éppen az ellenkezője zaj-
lott: április 6-án és 7-én a fővárosban az ellenzéki politikusokkal és általában
a liberálisokkal végeztek a halálosztagok. Agathe Uwilingiyimana mérsékelt
politikusként ismert miniszterelnök-asszonyt az életét védő belga békefenn-
tartókkal együtt meggyilkolták (T. Horváth, 2008). Ugyanerre a sorsra jutott
az Alkotmánybíróság elnöke, Joseph Karavuganda. Faustin Twagiramungu,
akinek az Arushai Egyezmény alapján Uwilingiyimana helyére kellett volna
lépnie, szerencsésen elmenekült az országból, az UNAMIR-erők evakuálták.

A tuszi lakosok ellen irányuló genocídium április 7-én kezdődött Kigaliban,
majd a hutu szélsőségesekkel szimpatizáló főbb prefektúrákban (Gisenyi,
Ruhengeri). Április 9-én az erőszak áterjedt Byumba, Cyangugu, Gikongoro,
Kibungo és Kibuye prefektúrákra, Gitarama és Butare csak április 14-15. után
került sorra. (Strauss, 2006)

A gyilkosságokra összességében az volt a jellemző, hogy bizonyos célpontok
prioritást élveztek. Miután a kiemelt áldozatokkal végeztek, sorra kerültek az
„átlagemberek”. A gyilkosok eleinte kis csapatokban léptek akcióba, és áldoza-
taikat otthonukban, az utcán, a sebtében emelt úttorlaszoknál ölték meg. Ké-
sőbb azonban igyekeztek gyorsabban, több emberrel végezni. Április 11-én a
hatóságok elrendelték, hogy a tuszi állampolgárok különböző közösségi helye-
ken gyülekezzenek: stadionokban, iskolákban, templomokban, kórházakban.
Az összetertelt embereket megölték. A legtöbb áldozatot követelő időszak ápri-
lis 11-től május 1-ig tartott. (Viret, 2010)

33. kép: A népirtásra emlékező kigali múzeum bejárata

Katarina Cvikl fotója

A népirtás elkövetőit a szemtanúk legtöbbször úgy írták le, mint egyszerű embereket, akik a napi munkájukat végezték. Azaz a gyilkosságokra az elkövetők úgy tekintettek, mint a hivatalnok az aznap elvégzendő munkára, vagy a farmer a földművelésre. Minden este dolguk végeztével a gyilkosok összegyűltek, és megünnepelték a napi elvégzett feladatot. Másnap pedig visszatértek, hogy folytassák a „munkát”. (Des Forges, 1999)

A „munka” természetesen nem haladhatott volna olyan elképesztő ütemben, ahogy haladt, ha nem szervezett mederben zajlott volna. A népirtásban aktívan részt vettek egyrészt a hadsereg és a rendőrség, másodsorban a politikai pártok és milíciák, harmadrészt pedig az állami közigazgatás emberei. Ez a három tényező, valamint a ruandaiak hagyományos engedelmissége a főhatalom iránt döntő szerepet játszott abban, hogy mintegy száz nap leforgása alatt több százezer embert sikerült kiirtani.

34. kép: Az Akagera folyó tucattjával sodorta a holttesteket Ugandáig, a Viktória-tóig

Forrás: Stringer/Reuters

Ruanda népirtó szándékú vezetői hónapok óta készültek erre a fordulatra, és alaposan előkészítették. A népirtást szolgálta a Bagosora által 1993-ban meghirdetett önvédelmi program, amelynek keretében fegyvereket osztottak szét a férfi lakosság körében, valamint a helyi rendőrség megtanította a lőfegyverek használatát, és bevonta a lakosságot a járőrözésbe is. A hegyekben korábban vezető beosztású, a népirtás idején már nyugdíjas katonatisztek segítettek az elkövetőket „hadrendbe állítani”. A szemtanúk beszámoltak róla, hogy az elkövetők gyakran egy bizonyos előzetes lista alapján dolgoztak. (Des Forges, 1999) Roméo Dallaire 1994. január 11-én küldött táviratában (S/1999/1257) beszámol egy magas rangú informátor értesüléseiről (később kiderült, hogy az informátor Twagiramungu volt). Ebben a táviratban az informátor már említést tesz arról, hogy főnökei arra kérték, állítson össze egy listát Kigali minden tuszi lakosáról. Ezzel párhuzamosan az Interahamwe mintegy 1700 embernek tartott háromhetes hadi kiképzést ruandai katonai táborokban. Az informátor véleménye szerint negyven ilyen kiképzett ember mintegy ezer tuszival tudna végezni húsz perc alatt. 1994. február 20-án egy magas rangú katonatiszt rokonának, Jean Birara bankárnak egy 1500 névből álló „halállistát” mutatott. (Cros, 1994) Ilyen listák tehát léteztek, és létezésükről kormánykörökben már április előtt tudtak.

Az elkövetők széles körével kapcsolatban meg kell jegyezni, hogy főleg vidéken a politikai pártok, és azok ifjúsági szárnyai saját őrzőerőket szerveztek és maguk kezdték meg a gyilkolási hullámot, ha a helyi közigazgatás vonatkozott megtenni az első lépést. Április 6-án ezek a milíciák még csak kétezer emberrel rendelkeztek, azonban a mészárlások alatt folyamatosan toboroztak, és számuk gyorsan húsz-harmincezerre nőtt. (Viret, 2010) Sok hutut kényszerítettek, hogy csatlakozzon, és sokan önszántukból vettek részt az öldöklésben. Nehéz megbecsülni, hogy pontosan hány elkövetővel számolhatunk. Egy RPF-szövívő eleinte 2000 felelősről beszélt, majd a bíróságok ezt 10 ezer főre emelték, később a politikai vezetők 30 ezerre. 1998 közepén már 135 ezer ember volt börtönben országszerte, nagyrészt a genocídiummal összefüggő bűncselekmények miatt.

Az áldozatok számának meghatározását az nehezíti, hogy a népirtással párhuzamosan háború is folyt az RPF és a kormányerők között. Így az eleinte megjelenő becslések 800 ezer halálos áldozatának nem mindegyike a népirtás következtében vesztette életét. Gérard Prunier becslése (Prunier, 1995) szerint mintegy 130 ezer tuszi volt még életben 1994 júliusában Ruandában, ez a számadat nem vette figyelembe az akkori Zairébe vagy Tanzániába menekülő 20 ezer tuszit. Ha így összesen 150 ezer túlélővel számolunk, és áprilisban még mintegy 657 ezer tuszi élt Ruandában, akkor azt mondhatjuk, hogy a regisztrált tuszi lakosság 77 százaléka elpusztult. A népirtás mintegy 500 ezer tuszi és 10 ezer és 30 ezer közötti hutu áldozatot szedett. (Des Forges, 1999)

Nem feledkezhetünk meg arról, hogy a ruandai genocídium okai között rendkívül fontos szerepet játszottak a gazdasági tényezők, többek között a már említett világpiaci kávéár-visszaesés, amely visszavetette a kormány exportbevételeit. Az ország más szempontból is egyre távolodott az egészséges egyensúlyi helyzettől: a túlnépesedés és a földhiány alultápláltsághoz, az ország bizonyos területein periodikus éhezéshez és a földért folytatott élesedő harcokhoz vezetett.

A népirtás közvetlen kiváltó oka a Habyarimana-rezsim tudatos tusziellenes propagandája volt, amely Ruanda minden gazdasági és szociális problémájáért a tuszikat okolta. A társadalmi feszültségek eszkalálódását azonban a földhiány és a kilátástalan gazdasági helyzet eredményezte.

A népirtás következményei

A népirtás végeztével tömeges exodus indult meg Ruandából: 1994 július-augusztusában mintegy kétmillió ember hagyta el az országot. Ugyanakkor az ország határain belül is kezelhetetlen méreteket öltött a menekültáradat: 1994 őszén mintegy 1,8 millió belső menekült volt Ruandában. Ez azt jelenti, hogy a kb. hétmilliós összlakosság több mint fele elmenekült lakhelyéről.

35. kép: Ruandai menekültek Gomában

Forrás: Reuters

A hatalmas menekültáradatnak több oka is volt: egyrészt a genocídiumot megelőző években az ország lakossága évekig hallgatta azt a propagandát, mely szerint a tuszik végső célja a hutuk elpusztítása és a hatalom átvétele Ruandában. Úgy tűnt, ennek megteremtődtek a feltételei, amikor az RPF átvette az ellenőrzést az ország egész területe felett. Százezrek menekültek az RPF elől.

Sokan maradtak volna, de nem teheték meg, mert a népirtás elkövetői számos esetben szervezeten, fegyverrel ürítették ki a falvakat, városokat, és terelték át az embereket az országhatáron túlra.

Az RPF bosszúhadjáratától való félelem nem volt alaptalan. Az RPF személyi állományának színvonala jelentősen visszaesett a genocídiumot megelő-

ző években, hónapokban, mivel egyre több katonára volt szükségük a harcok intenzitásának fokozódása miatt. Az eredeti, ugandai „kemény mag” felhígult, főleg ruandai tuszi elemekkel, akiknek családtagjai a vérontásnak estek áldozatul. Ők bosszút akartak állni. Miután az RPF elfoglalta Ruandát, azon katonái, akiknek családtagjait megölték a genocídium során – gyakran a felettesek parancsa ellenére is – bosszúhadjáratot folytattak a népirtás elkövetői, de gyakran válogatás nélkül a civil hutu lakosság ellen.

Hat hónappal a népirtás vége után az újonnan toborzott RPF-tagok még mindig nem kapták meg első zsoldjukat, így sokan pénzért felajánlották szolgálataikat a fizető civileknek. Az ügyfelek vagy tulajdonuk védelmére, vagy valakinek a meggyilkolására vették bérbe a katonákat. A közbiztonság drámaian rossz volt az országban. Számos „bandita” is tevékenykedett mind a fővárosban, mind vidéken: ha fegyverhez jutottak, nem riadtak vissza a fosztogatótól, emberöléstől sem.

Közben az 1959–61-es hutu forradalom miatt Burundiba és más környező országokba menekült tuzsik egyre nagyobb számban szivárogtak vissza Ruandába. Míg júliusban még csak százezren voltak, augusztusban már kétszázezren, novemberben pedig már kb. négyszázezren. A visszatérők elfoglalták az üresen álló házakat, telkeket, de az is gyakori volt, hogy ha nem volt hova menniük, egyszerűen felbéreltek egy fegyverest, hogy tegye el láb alól azt az embert, akinek a házára szükségük volt. Ennél is egyszerűbb módszer volt feljelenteni az illetőt, hogy Interahamwe-tag volt, és aktívan részt vett a népirtásban.

Miután Ruanda viszonylag kis alapterületű és a rendelkezésre álló erőforrások meglehetősen szűkösek, néhány hónap eltelte után a ruandai vezetés és a „házfoglalók” egyre kevésbé szerették volna, ha a hutu menekültek visszatérnek eredeti lakhelyükre. Ebből a szempontból az RPF vezetésének számos tagja hasznosnak is találta a bosszúszomjas RPF-katonák magánakcióit, hiszen egyrészt elveszik a hutuk kedvét a hazatelepüléstől, másrészt a megmaradt hutu többséggel megértetik, hogy alá kell rendelődniük az új tuszi vezetésnek.

A nagy kérdés természetesen az volt a nemzetközi közösség számára, hogy az RPF vezetése részt vesz-e a bosszúhadjáratok szervezésében, csak szemet huny fölötte, vagy nem ért egyet katonái viselkedésével, de nincs uralma felettük. Az RPF színleg elítélte az atrocitásokat, és igyekezett katonai bíróságok felállításával gyorsan felelősségre vonni az elkövetőket: 1995 januárjáig mintegy hatszáz RPF katona került börtönbe. Összességében azonban vagy nem tudta, vagy nem akarta (ez a valószínűbb) megakadályozni a tömeges erőszakot: a népirtás után elkövetett gyilkosságok áldozatainak számát nagyon ne-

héz utólag megítélni, de 1994 júliusa és 1995 áprilisa között valószínűleg meghaladta a 100 ezer főt. (Smith, 1996) Smith utólag Gitarama megyében végzett számításokat az áldozatokról, és eredményeit extrapolálva Ruanda egész területére 150 ezerre módosította ezt a számot (Smith, 2011)

Az áldozatok holttestét ebben a zavaros időszakban nem volt nehéz eltüntetni Ruandában: sokszor éppen a népirtás kapcsán keletkezett holttestekkel keverték össze az új áldozatokat.

Egy másik súlyos kérdés, amellyel az új vezetésnek szembe kellett néznie, a népirtás elkövetőinek felelősségre vonása. Ahogy Paul Kagame (az RPF vezetője, ma Ruanda elnöke) fogalmazott: „Nem lehet tartós megbékélés, amíg a ruandai népirtás felelőseit nem állítják bíróság elé.” (Prunier, 1995)

Ez azonban a genocídium utáni Ruandában nagyon nehéz feladatnak bizonyult: a bírósági rendszer gyakorlatilag megszűnt létezni, a börtönök túlterheltek voltak, nem jutott megfelelő mennyiségű élelem a foglyoknak. A tanúk élete is veszélyben forgott: korábbi Interahamwe-tagok támadásaitól kellett tartaniuk (még Zairéből is be-betörték Ruanda területére, hogy elnémítsanak egy-egy fontos szemtanút, akiről gyanították, hogy tanúskodhat ellenük).

A túlélők is megosztottak voltak: a tuszi visszatérők a túlélőket a népirtók kollaboránsainak nevezték.

Ilyen körülmények között kellett megtalálni az együttélés módját, felépíteni a megbékélés és a bizalom légkörét. Ez nemcsak az RPF által elkövetett tömeges emberi jogi jogszértések miatt volt nehéz, hanem azért is, mert a társadalom szinte minden eleme rettegett: nem volt világos, hogy a népirtásban milyen mértékű bűnrészesség von maga után bírósági eljárást.

Az elkövetők nagy száma miatt a hagyományos bírósági úton történő felelősségre vonáshoz nem álltak rendelkezésre a szükséges feltételek Ruandában. A népirtás után hivatalba lépő kormány az „egység és megbékélés” politikáját követve 2001-ben döntött a gacaca bíróságok felállításáról. A gacaca bíróságok eredetileg kisebb falusi nézeteltérések (lopások, földviták, házassági problémák) rendezésére szolgáltak: az adott település öregei összegyűltek és az áldozatokkal együtt megvitatva a kérdéses ügyet, az egész falu előtt szolgáltatnak igazságot. Az, hogy a népirtás felelőseit helyi szinten, egy kisebb közösségben az ott élők saját maguk között vonták felelősségre, éppen a megbékélést hivatott elősegíteni.³⁶ Másrészt a népirtás után az elkövetők évekig sínylődtek

³⁶ Vannak azonban éppen az ítélkezéshez kapcsolódó, a megbékélés ellen ható folyamatok is: számos vádlót gyilkoltak meg bosszúból a tárgyalások után, ráadásul sokakat még a perek előtt megfenyegettek a vádlottak rokonai, barátai. Emiatt sokszor a túlélők és rokonaik is bosszút forraltak, az elmúlt években több ilyen támadásról is beszámoltak a helyi jogvédők.

börtönben, mert nem volt kapacitás az ügyük megtárgyalására. A gacaca bíróságok (országszerte több mint 12 ezer bíróság) rövid idő alatt (gyakorlatilag 2005-ben kezdték meg és 2012-ben fejezték be a tárgyalásokat) mintegy 1,2 millió ügyet tárgyaltak, amelyek mintegy 65 százalékában született elmarasztaló ítélet. (HRW, 2011) A súlyosabb eseteket átadták az ENSZ Ruandával foglalkozó Nemzetközi Büntető Törvényszékének (ICTR), amely kilencvenhárom vádlottból hatvanegyet talált bűnösnek. A Törvényszék várhatóan 2015-ben fejezi be működését. (ICTR honlapja, 2015. február 21.)

36. kép: Bírósági meghallgatás a Butare-ügy tárgyalása során

Forrás: UN ICTR

Bár a gacaca bíróságok megítélése ellentmondásos (a megfelelő jogi ismeretek, jogi képviselő hiánya erősen befolyásolta a bíróságok működését, vesztegetéssel befolyásolt és aránytalan ítéletek is születtek), sok ruandai úgy ítéli meg, hogy működésük hozzájárult a múlt sebeinek begyógyításához. (BBC World News, 2012)

A népirtás egyik legfontosabb hosszú távú következménye, hogy a hatalmat magához ragadta a tuzik vezette RPF, és 1994 óta nem engedi ki a kezéből. Paul Kagame korábbi RPF-vezető meglehetősen autoriter rezsimet épített ki, ahol az ellenzéki hangokat gyorsan elnémítják. Az első népirtás utá-

ni választások 2003 augusztusában zajlottak, amelynek eredményeként Paul Kagamét hét évre kinevezték Ruanda elnökévé. A helyzet kísértetiesen emlékeztetett az 1972-es burundi népirtást megelőző évekre. Vajon meddig uralkodhat a tuszi kisebbség a hutu többség felett egy olyan országban, ahol hivatalosan már eltörölték az etnikai kategóriákat (a köztudatban tovább élnek), és mégis a tuszik uralják mind a politikai, mind a gazdasági életet? A személyi igazolványokban tilos feltüntetni az etnikai hovatartozást.

37. kép: Gacaca bíróság
Forrás: Mindennapi Afrika

Az elnyomó rendszer, valamint Ruanda dinamikus népességnövekedése a rendelkezésre álló szűkös erőforrások miatt újra felszínre hozhatják azokat a feszültségeket, amelyeket napjainkban elfed a gazdasági növekedés. Ruanda dinamikus népességnövekedése³⁷ a rendelkezésre álló szűkös erőforrások, valamint az elnyomó rendszer újra felszínre hozhatja azokat a feszültségeket, amelyeket napjainkban elfed a gazdasági növekedés.

³⁷ 2050-re várhatóan mintegy 22 millió lakosa lesz, bár most is a legsűrűbben lakott ország Afrikában
 Forrás: Population Institute (<http://www.populationinstitute.org/external/files/Rwanda.pdf>), CIA World Factbook (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/rw.html>)

A NEMZETKÖZI KÖZÖSSÉG REAKCIÓJA

ENSZ: A békefenntartás történetének egyik legsúlyosabb kudarca

1994. március 14-én jelent meg a Biztonsági Tanács „Hogyan javíthatjuk az ENSZ békefenntartói tevékenységét?” című jelentése (S/26450), amelyben felhívta a figyelmet az ENSZ békefenntartó akcióinak elmúlt öt évben történt robbanásszerű növekedésére. A jelentés azonban azt is megállapította, hogy a békefenntartás iránti nemzetközi lelkesedés eltűnőben van. Amikor a ruandai békefenntartással kapcsolatos igények felmerültek és a United Nations Assistance Mission in Rwanda (UNAMIR) felállításáról döntöttek a Biztonsági Tanácsban, az ENSZ összesen mintegy hetvenezer katonája állomásozott a világ különböző válságos pontjain a tizenhét ENSZ-misszió valamelyikében. (Power, 2001a) A Békefenntartásért Felelős Osztály (DPKO)³⁸ kevés alkalmazzal dolgozott, és folyamatosan túlterhelt volt.

Ugyanakkor 1993-ban az ENSZ addigi békefenntartói történetének egyik legsúlyosabb veszteségével szembesült, amikor a somáliai misszió egy kudarcba fulladt akciója során pakisztáni és amerikai kéksisakosok életüket veszítették. A félresikerült somáliai misszió súlyos hatást gyakorolt az ENSZ-tagállamok békefenntartás irányában mutatott elkötelezettségére.

Az arushai megállapodás aláírásának hatékony ellenőrzése érdekében 1993 után Ruandában is szükségessé vált az ENSZ-békefenntartók jelenléte. Az UNAMIR későbbi főparancsnoka, Roméo Dallaire a helyzet felmérése érdekében Ruandába utazott, majd 4500 katonát kért (habár nem volt tisztában a történelmi előzményekkel, sem a rejtett társadalmi feszültségekkel) a sikeres UNAMIR misszióhoz. Azonban a Biztonsági Tanács tagjai közül senki sem állt ki teljes szívvel a misszió mellett, kivéve Franciaországot, amely azonban a Habyarimana-rezsim támogatójaként nem tudta meggyőzni a többi BT-tagot, hogy jól felszerelt békefenntartókat küldjön Ruandába. Még ez az erőteljes támogató is csak ezer főnyi békefenntartót küldött volna a kis afrikai országba. Az Amerikai Egyesült Államok egy százfős (!) jelképes alakulat Ruandába

³⁸ Vezetője a ghánai diplomata, Kofi Annan, későbbi ENSZ-főtitkár

küldését vetette fel. Az UNAMIR végül 2548 fővel indult Ruandában. Költségvetését 1994. április 4-én, két nappal a népirtás kezdete előtt hagyták jóvá. A késleltetett források és egyéb adminisztratív problémák miatt az UNAMIR folyamatosan alapvető felszerelési és utánpótlási hiányokkal küzdött. (Report of the Independent Inquiry into the actions of the United Nations during the 1994 genocide in Rwanda, S/1999/1257). Az UNAMIR megalapítását lehetővé tévő 872. határozat, amelyet 1993 októberében fogadtak el, expliciten felkérte a főtitkárt, hogy igyekezzen megtakarításokat eszközölni az UNAMIR tevékenységének tervezésekor és rendszeresen számoljon be ilyen irányú erőfeszítéseinek eredményéről. (S/1999/1257)

Ha ez nem lett volna elég, az UNAMIR mandátuma is rendkívül szűkösre sikeredett. Egyrészt a kis létszám, másrészt a szomáliai kudarc megismétlődésétől való félelem hatására a mandátum messze nem volt elegendő az arushai megállapodás garantálásához (Adelman – Suhrke, 1996). A mandátum a következő elemeket tartalmazta (S/1999/1257):

- a fegyverszünet-egyezmény betartásának ellenőrzése, amely ún. kantonok és gyülekező zónák kialakítását, valamint új demilitarizált zóna kijelölését és más demilitarizációs eljárásokat írt elő;
- a biztonsági helyzet ellenőrzése az átmeneti kormány mandátumának végén, a választásokhoz vezető időszakban;
- segítség a taposóaknak eltávolításában, főként kiképző programokkal;
- a felek kérésére vagy saját kezdeményezésként nyomozás a harcoló felek fegyveres erőinek integrálásáról szóló egyezmény be nem tartásával kapcsolatban, figyelemmel követni ezeket az eseteket a felelős féllel együtt és ha szükséges, jelenteni a főtitkárnak;
- a ruandai menekültek repatriálásának és a belső menekültek újratelepítésének ellenőrzése, hogy rendezetten és biztonságosan zajlik-e;
- a humanitárius segítségnyújtó szervezetek koordinációjának segítése a katasztrófa-elhárítókkal együtt;
- nyomozás a csendőrség és rendőrség tevékenységével kapcsolatos incidensek kapcsán.

Az UNAMIR elvileg 1993. november elsején kezdte meg működését, de a kontingensek lassú és sporadikus Ruandába érkezése miatt csak öt hónappal később érte el a tervezett 2548 fős létszámot.

Roméo Dallaire parancsnok 1993 novembere és 1994 áprilisa között többször is figyelmeztette feletteseit, hogy Ruandában általánossá vált a lakosság

felfegyverzése, kiképzése, politikusok meggyilkolása, valamint az erőszakos demonstrációk. Többször is kérte, hogy bővítsék az ENSZ-erők mandátumát, és bocsássanak több embert a rendelkezésére. Kéréseit különös eréllyel támasztotta alá a már említett 1994. január 11-i távirat.

38. kép: Roméo Dallaire, az UNAMIR parancsnoka 1994-ben Ruandában

Forrás: Modern History Project

Miután április 6-án lelőtték Habyarimana elnök gépét, és elkezdődött a népiirtás, az egyik első célpontot a mérsékelt hutu politikusok jelentették. Az egyik első politikai gyilkosság (Agathe Uwilingiyimana) során a népiirtó rezsim tíz belga békefenntartót is megölt, akik a célpontot védelmezték. Belgium röögvest úgy döntött, hogy kivonja békefenntartóit Ruandából. Nem akart azonban dicstelenül távozni, így amerikai támogatással kampányba kezdett az UNAMIR teljes kivonásáért. Habár ezt az erőszak eszkalálódása miatt nem sikerült elérni, április 21-én a Biztonsági Tanács megszavazta az UNAMIR létszámának 270 főre csökkentését. (S/1999/1257)

A ruandai helyzet időközben súlyosbodott, így bizonyos afrikai vezetők (közülük a legfontosabb szerepet a Biztonsági Tanács nigériai elnöke játszotta) nyomására egy újabb, jobban felszerelt és nagyobb létszámú ruandai ENSZ-misszió alapításának szükségessége merült fel. Hosszas tárgyalások után 1994. május 17-én a Biztonsági Tanács elfogadta a 918. számú határozatot, amelyben az UNAMIR létszámát 5500 főben maximálta, és fegyverembargót rendelt el Ruandával szemben. Az UNAMIR II-nek átkeresztelt misszióba néhány kisebb afrikai kontingens kivételével a tagállamok húzódoztak katonákat küldeni. 1994. július 25-re még mindig csak 550 katonát sikerült verbuválni, az engedélyezett létszám egytizedét. (S/1999/1257) (Július 18-ra az RPF már elfoglalta Ruandát és megállította a népirtást.)

Mi lehet az oka annak, hogy az ENSZ-nek nem sikerült kellőképp mozgósítania tagállamait? Hogyan fordulhatott elő, hogy a genocídium „kellős közepén” az ENSZ-csapatok létszámát radikálisan csökkentették? Miért nem sikerült időben összegyűjteni az UNAMIR II katonáit? És összességében, hogyan állhatott tétlenül az Egyesült Nemzetek Szervezete a huszadik század egyik legsúlyosabb népirtása előtt?

Ezeket a kérdéseket igyekezett megválaszolni az a tényfeltáró bizottság, amelyet Kofi Annan 1999 márciusában állított fel azzal a céllal, hogy részletes vizsgálatot folytasson az ENSZ-szervezet hiányosságairól, amelyek a kudarchoz vezettek. Az 1999. december 15-én közzétett jelentés megállapította, hogy az ENSZ az 1994 tavaszán lezajlott népirtás előtt és után súlyos hibákat követett el, amelyekért a főtitkárt, a titkárságot, a Biztonsági Tanácsot, az UNAMIR-t és az Egyesült Nemzetek Szervezete tagállamainak szélesebb körét egyaránt felelősség terheli. A népirtás megelőzéséhez vagy megállításához sokkal jelentősebb anyagi és katonai forrásokra lett volna szükség, valamint a tagországoknak felelősséget kellett volna vállalniuk és el kellett volna kötelezniük magukat a népirtás elleni harc mellett.

Az UNAMIR azonban már kezdetben is jelentős hátrányokkal indult: létszáma kisebb volt, mint amennyit a terep kívánt volna, lassan érte el teljes létszámát és a kontingensek működését nem sikerült összehangolni. Számos kontingens hiányos felszereléssel érkezett. A legtöbb egységet úgy jellemzi a jelentés, hogy csak 1-2 napi ivóvíz, élelem és 2-3 napra elegendő tartalék benzinnel rendelkeztek. A legégetőbb azonban a lőszer- és kézfegyverhiány volt. Az UNAMIR mandátumát úgy határozták meg, hogy feltételezték: a békefolyamat sikeres lesz. Néhány héttel az UNAMIR felállítása előtt az Azonnali, Bírói Ítélet Nélküli Kivégzéssel Foglalkozó Emberi Jogi Bizottság rapportőre

(Special Rapporteur on Extrajudicial, Summary or Arbitrary Executions) rendkívül aggasztó jelentést írt a ruandai helyzetről: felhívta a figyelmet arra, hogy súlyos emberi jogi jogsértések zajlanak Ruandában, és hosszasan tárgyalta egy esetleges népirtás lehetőségét. Ez a jelentés azonban nem jutott el Dallaire-hez, sem más szakértőkhöz, akik az UNAMIR felállításának részleteiért felelősek voltak. Ez a tény arra utal, hogy az ENSZ szervezetén belül az egyes szervek közötti együttműködés hiányos volt.

Az 1994. január 11-i táviratban Dallaire informátora felfedte egy fegyverraktár helyét, Dallaire pedig felhatalmazást kért, hogy rajtaütéssel megszerezze a fegyvereket. Felettesei azonban úgy vélték, hogy ez a rajtaütés túlmegy az UNAMIR mandátumában megfogalmazottakon, és nem adtak rá engedélyt. A másik két információra (kormányerők belga békefenntartók kivégzésével akarják távozásra bírni a belga kontingenst, valamint civileket vetnek alá fegyveres kiképzésnek és céljuk feltehetőleg tuszik tömeges kivégzése) semmiféle válaszlépés nem érkezett az ENSZ részéről. A tényfeltáró bizottság ezt érthetetlennek nevezte, és kiemelte, hogy a főtitkárt és a Biztonsági Tanácsot nem tájékoztatták a távirat tartalmáról. A Biztonsági Tanács a távirat tartalmának ismeretében felülvizsgálhatta volna az UNAMIR mandátumát, amely nyilvánvalóan nem volt alkalmas a kialakult helyzet kezelésére.

A Habyarimana elnök gépének lelövése utáni napokban a főhadiszállásnak küldött UNAMIR-üzenetekből kitűnik, hogy az UNAMIR vezetői nem igazán értették, mi zajlik.

Nem voltak tisztában azzal, hogy milyen jelentősebb politikai és katonai szereplők léptek akcióba, és mi a céljuk pontosan. Teljes fejtelenség uralkodott az UNAMIR-on belül: az ENSZ-haderő maga sem tudta eldönteni, hogy mi lenne a feladata, illetve az egyes kontingensek közötti kommunikáció sem működött megfelelően. Így fordulhatott elő, hogy az UNAMIR látszólag vállalta bizonyos politikusok védelmét, de a milíciák fenyegetésének hatására elálltak szándékuktól (az Agathe Uwilingiyimanát védő belga kéksisasok például a milíciák felszólítására önként letették a fegyvert). Ez arra utal, hogy kétségek merültek fel a katonákban az UNAMIR mandátuma kapcsán, valamint nem volt megfelelő a haderő irányítása és ellenőrzése. A helyzetet tovább súlyosbította Belgium csapatkivonása, valamint az egyes országok saját állampolgárainak evakuálására tett erőfeszítései. Különösen fájó volt Dallaire számára azt látni, hogy az evakuálás során hirtelen elegendő (és jól felszerelt!) katona érkezett Kigaliba ahhoz, hogy érdemben meg lehessen akadályozni a vérontást. Ezek az alakulatok azonban saját állampolgáraik evakuálása után elhagyták Ruandát.

39. kép: A Habyarimana elnököt szállító gép maradványai

Forrás: AP/Jean Marc Boujou

A bizottság kiemelte, hogy a Biztonsági Tanácsot súlyos felelősség terheli április 21-i döntéséért, amikor az UNAMIR létszámát radikálisan csökkentették. A bizottság a Biztonsági Tanács döntését „nehezen igazolhatónak” találta.

Miután néhány nappal később felmerült, hogy újabb haderőt küldenek Ruandába UNAMIR II néven, a Biztonsági Tanács ismét késlekedett a döntéssel (a főtitkár április 29-én kérte a korábbi döntés felülvizsgálatát, amelyről végül május 17-én született döntés). A Biztonsági Tanács munkáját az is negatív irányba befolyásolta, hogy nem állandó tagjai között abban az évben éppen ott volt Ruanda, ráadásul a népirtó kormány képviselte. Ennek ellenére soha egyetlen tag sem kérte, hogy Ruanda tagságát függesszék fel. Azok a politikusok, akik Ruandát az ENSZ BT-ben képviselték, értesítették az otthon maradt kormánytagokat a Biztonsági Tanácsban tapasztalt kelletlen, beavatkozás-ellenes hangulatról. Ez csak tovább bátorította a népirtó rezsimet.

Olyan helyzetben, amikor minden nap emberek tízezreinek élete múlhat az új ENSZ-csapatok érkezésén, a Biztonsági Tanács késlekedése súlyos hibának bizonyult.

Az ENSZ, bizonyos tagországaival együtt, folyamatosan a békefolyamathoz való visszatérés fontosságát hangsúlyozta ahelyett, hogy közbelépett volna a népirtás megakadályozása érdekében, vagy legalább hangot adott volna an-

nak, hogy elítéli a ruandai kormányt a genocídium miatt. A helyzet ilyen súlyos félreértelmezése intézményi gyengeségekre, valamint az elemző képesség hiányára utal az ENSZ szervezetén belül.

A tagországok beavatkozásra irányuló politikai akaratának teljes hiánya azal magyarázható, hogy Ruanda stratégiai szempontból viszonylag jelentéktelen ország, és a tagállamok kettős mércét alkalmaztak. Ahol saját érdekeiket is veszélyben érezték, ott könnyebben szántak eszközöket és forrást a katasztrófa elhárítására. Ruandában azonban nemcsak eleinte (UNAMIR), hanem a népirtás hatására sem (UNAMIR II) voltak hajlandók katonát és pénzt áldozni (az RPF hamarabb elfoglalta Ruandát, minthogy az UNAMIR II elindításához szükséges létszám összegyűlt volna). Ennek oka az információhiány is lehetett. Az Annan által megbízott szakértők számos tagország képviselőivel készítették interjút, és többen is panaszkodtak a kapott információk gyenge minőségére. Ezért felelősség terheli egyrészt a Békefenntartásért Felelős Osztály vezetőjét, Kofi Annant, másrészt azokat a tagállamokat, amelyek esetleg tisztában voltak a ruandai sajátosságokkal, információikat azonban nem osztották meg a Titkársággal.

Összességében tehát megállapíthatjuk, hogy az UNAMIR az Arushai Egyezmény betartását ellenőrző békemisszióként jött létre, a népirtás azonban a döntéshozókat rá kellett volna bírja a mandátum megváltoztatására és ehhez megfelelő erőforrásokat kellett volna rendelni.

Afrikai Egységszervezet: a szolidaritás határai

Az Afrikai Egységszervezet vezetői Habyarimana gépének lelövése után viszonylag gyorsan reagáltak: nyilatkozatban ítélték el Agathe Uwilingiyimana és védői, valamint számtalan ruandai civil meggyilkolását. Három nap múlva az afrikai vezetők már a Biztonsági Tanácshoz fordultak azzal a kéréssel, hogy szélesítsék ki az UNAMIR mandátumát. Arra az április közepén érkező hírre, miszerint a Biztonsági Tanács az UNAMIR erőteljes létszámcsökkentését, esetleg teljes felszámolását fontolgatja, az Afrikai Egységszervezet főtitkára levélben fejezte ki aggodalmát az ENSZ-főtitkár Boutros-Boutros Ghalinak. Az Egységszervezet munkatársai április, május és június folyamán lobbiztak a fokozott ruandai ENSZ-szerepvállalásért az Amerikai Egyesült Államok, Franciaország, Belgium és más nyugati országok delegációinál is, azonban nem jártak sikerrel. (OAU, 2000)

Májusban Nelson Mandela elnöki beiktatásakor Johannesburgban az Egységszervezet főtitkára találkozott a zimbabwei, zambiai, tanzániai, ghánai, nigériai, namíbiai és szenegáli államfőkkel, akik kérésére mindannyian hajlandóak lettek volna kontingenseket küldeni az UNAMIR megerősítésére Ruandába. Etiópia és Mali szintén felajánlotta katonai segítségét. Ugyanezen ceremónia alkalmával az OAU (Afrikai Egységszervezet) főtitkára beszélt az afrikai hadtest-felajánlásról az ENSZ-főtitkárával és Al Gore amerikai alelnökkel: logisztikai segítséget kért az afrikai kontingensek számára. A megbeszélések azonban semmilyen eredményre nem vezettek: az első afrikai csapatok az UNAMIR II. keretében csak három hónappal a népirtás vége után, októberben léptek Ruanda területére. (OAU, 2000)

A népirtást az Afrikai Egységszervezet sem nevezte nevén. 14 afrikai kormányfő június elején elítélte a történeteket, ez azonban nem jelentett akadályt, hogy az egységszervezet csúcstalálkozóján a népirtásért felelős Sindikubwabo vezette kormányt Ruanda hivatalos képviselőjeként fogadják.

Az Afrikai Egységszervezet marginális szerepe a ruandai konfliktusban nem csak a politikai akarat hiányára vezethető vissza. A tagországok forráshiánya miatt aktívabb közreműködésre lett volna szükség az ENSZ, valamint a régió kívüli gazdagabb országok részéről. Az Arushai Egyezmény aláírásához vezető tárgyalásokon az egységszervezet még aktív mediátorszerepet játszott, a szerződés főbb pontjainak ellenőrzésében és betartatásában azonban az ENSZ már nem támaszkodott a régió országaira. Pedig ha az ENSZ – a sokat hangoztatott retorikának megfelelően, mely szerint igyekszik jobban együttműködni a regionális és szubregionális szervezetekkel – valóban megjelölte volna az Afrikai Egységszervezet szerepét a konfliktuskezelésben és békefenntartásban (ezen feladatokban az OAU nagy valószínűséggel szívesen vállalt volna aktívabb részt), a jobb helyi ismereteire támaszkodva talán elkerülhető lett volna a népirtás. (Eriksson, 1996)

Belgium: Hátraarc

A belgák relatíve fontos szerepet játszottak Ruandában a genocídium előtt, és jelentős belga kolónia élt és dolgozott Kigaliban. Az RPF 1990. októberi betörése után belga csapatok érkeztek Kigaliba (1700 fő), hogy megvédjék a belga állampolgárokat. A külföldieket azonban semmilyen veszély nem fe-

nyegezte az RPF hadjárata miatt. Ugyanakkor a belga miniszterelnök és külügyminiszter Uganda, Kenya és Ruanda miniszterelnökével együtt regionális mediáció keretében próbált megoldást találni a ruandai kérdésre Kelet-Afrikában. A tárgyalások sikertelensége hozzájárult a belga csapatok gyors kivonásához (november elsejével távoztak), és ráébresztette a belga politikát, hogy a békefenntartás korántsem egyértelmű feladat. (Prunier, 1995) A katonai szerepvállalás szempontjából érdemes megemlíteni, hogy 1991-ig hagyományosan Belgium látta el Ruandát katonai segítséggel, 1991 után azonban többé nem szállított halálos fegyvereket az országba, szerepét Franciaország vette át. (Braeckman, 1994)

Miután Martens (az akkori belga miniszterelnök) visszatért kelet-afrikai diplomáciai útjáról 1990-ben, igyekezett meggyőzni az Európai Községeket, hogy vállaljanak békefenntartói szerepet Ruandában, ez a kísérlet azonban kudarcba fulladt. (Adelman, 2009) Ezután Belgium nem vállalt jelentősebb katonai és diplomáciai szerepet az UNAMIR Ruandába küldéséig.

Mindez azonban nem jelentette azt, hogy a belgák lemondtak Ruandáról: a következő években a belga diplomaták vezetésével emberi jogokért küzdő diplomáciai csoport alakult Kigaliban (amelynek az amerikaiak tagjai voltak, a franciák azonban nem). Ez a csoport erőteljesen lobbizott Habyarimana elnöknél a koalíciós kormány elfogadásáért és az Arushai Egyezmény betartásáért.

Az UNAMIR 1993. októberi felállításánál Belgium küldte a legnagyobb nyugati kontingenst, sőt a helyzet élesedésével igyekezett nyomást gyakorolni az ENSZ-re, hogy szélesítse az UNAMIR mandátumát. A helyszínen tartózkodó diplomaták közül a belgák voltak a legjobban informáltak. Tudtak róla, hogy Dallaire informátora szerint a hutu szélsőségesek néhány belga békefenntartó meggyilkolásával akarják kikényszeríteni a belga katonák távozását. Tisztában voltak vele, hogy milyen veszélyt vállalnak békefenntartóik. (Sénat de Belgique, 1997) A szélsőséges hutu szervezetek már hónapokkal korábban ellenségnek kiáltották ki a belgákat, akiket tuszibarátnak és az Arushai Egyezmény támogatóinak tartottak. Az RTLMC, a hutu szélsőségesek adója nyíltan a hutuk ellenségének nevezte a belga békefenntartókat, és április 6-án az RPF-fel együtt Habyarimana elnök gépének lelövésével is megvádolták Belgiumot.

Amikor kormánykatonák valóban megöltek tíz belga kéksisakost (akik Agathe Uwilingiyimana miniszterelnök-asszonyt védelmezték) a ruandai elnök halála után, a belga kormány az előzetes információk ellenére pontosan úgy reagált, ahogy a hutu szélsőségesek várták: a katonái kivonásával.

Sok belga katona nem is akart távozni, és szégyellte magát kormánya döntése miatt. Luc Marchal ezredes, a belga kontingens vezetője később így írt: „Politikai vezetőinknek tudniuk kellett volna, hogy az UNAMIR elhagyásával emberek, asszonyok és gyerekek ezreit biztos halálra ítéljük.” (Des Forges, 1999) Belgium kivonulása Ruandából nem volt diadalmenet. A belga katonák már az UNAMIR mandátumának behatárolását is katonai hitelességük megkérdőjelezéseként élték meg, a kivonás bejelentése után pedig úgy érezték, hogy joggal minősíthették őket gyávának és felelőtlennek. Nem csoda, hogy sokan undorodva hajították el kék sisakjukat, amikor visszatértek Belgiumba. (Adelman, 2009)

Ha a kivonulás nem lett volna elég, belga diplomaták a háttérben azért kezdtek lobbizni a Biztonsági Tanácsban, hogy az egész ENSZ-haderő befejezze működését Ruandában (valószínűleg saját zavarukat leplezendő e nemtelen távozás miatt). (Des Forges vallomása, 1998) Erőfeszítéseiket április 21-én részleges siker koronázta, hiszen a Biztonsági Tanács az UNAMIR létszámának radikális csökkentéséről döntött.

A dicstelen távozás után Belgium nem vállalt további szerepet a népirtás megelőzésében.

Belgium képviselőjében Guy Verhofstadt miniszterelnök 2000. április 6-án, a Kigaliban a genocídium hatodik évfordulóján rendezett megemlékezésen hivatalosan is bocsánatot kért „országá és nemzete nevében” és vállalta a felelősséget a belga békefenntartók kivonásáért.

Franciaország: a Fashoda-szindróma³⁹ hatása

Franciaország jelenlétét gazdasági haszonszerzés, valamint hagyományosan afrikai történelmi szerepének megőrzése, fejlesztése motiválta Ruandában. A francia külügyi szolgálat azonban másképp értékelte a francia motivációt.

³⁹ Az Afrika gyarmatosításáért folyó hajsza egyik legforróbb pontja volt a fashodai incidens, amikor 1898-ban a Fehér-Nílus partján a francia Marchand százados és az angol Kitchener tábornok csapatai néztek farkasszemet egymással. A franciák nem vállalták a háborút és visszavonulót fűjtak. A francia „grandeur”-t érzékenyen érintette a veszteség, és Afrikában mindig igyekezett megőrizni, illetve növelni a frankofon befolyási övezetet az anglofon területek kárára. Mivel Ruanda éppen az anglofon és frankofon Afrika közötti határvonalon feküdt, és az RPF Ugandából, egy brit befolyási övezetbe tartozó országból indult, a franciák érzékenyen reagáltak Ruanda esetleges „ elvesztésére”

Hubert Védrine 1998-ban a francia parlamenti vizsgálóbizottságnak úgy nyilatkozott, hogy Ruandában a francia külpolitikának két célja volt:

1. Ruandának hagyományosan jó kapcsolatai voltak Franciaországgal, erre apellálva a franciák segítettek megőrizni az országhatárokat és fenntartani a közrendet és közbiztonságot, míg a gazdasági és politikai fejlődést is elősegítették;
2. A franciák igyekeztek meggyőzni Habyarimanát, hogy a tuszikkal megosztva vezesse Ruandát és alakítson ki demokratikus intézményrendszert.

Bármi volt is Franciaország célja, a népirtás után temérdek kritikát kapott a Habyarimana-rezsim túlzott támogatásáért. Olyan vádak is elhangzottak, amelyek szerint Franciaország fegyverezte fel és képezte ki a népirtás elkövetőit, valamint az utolsó pillanatig szimpatizált a Habyarimana-rezsimmel. A következőkben megvizsgáljuk a fentiek valóságalapját.

Franciaország Habyarimana rendszerének adott aktív katonai segítő szerepe már 1990 októberében, az RPF-invázió idején hangsúlyos volt. Franciaország eleinte 150 katonát küldött az országba. A katonák hivatalosan közzétett megbízatása a Ruandában élő francia állampolgárok védelme volt, a valóságban azonban a kormánykatonákat segítették a reptér biztosításával, az úttorlaszok védelmével és logisztikai támogatással. (Adelman, 2009) Franciaország már korábban is bonyolódott hasonló akciókba más frankofon afrikai országokért, így voltak a régióban állomásozó katonái, akiket átcsoportosíthatott. Ruanda esetében az is Habyarimana kezére játszott, hogy a franciák az RPF katonáit azonosították az anglofon befolyási övezettel, hiszen a volt brit gyarmat Ugandából érkeztek. „A Mitterrand-rezsim szemében az ugandai támogatás egy anglofon összeesküvés része volt, hogy átvegyék az uralmat frankofon Afrika bizonyos részei fölött (Prunier, 1995), tehát a Habyarimana-rezsim védelme (és így a hutu felsőbbrendűséget hirdető ideológiáé, amelynek lényeges elemeihez a Mitterrand-rezsim már szorosan kapcsolódott) egy, a frankofóniát és Franciaország afrikai szerepvállalását védelmező szélesebb védelmi stratégia részévé vált [...]” (Clapham, 1998)

Francia katonai tanácsadók széleskörű tevékenységet vállaltak a következő években is (többek között jelen voltak az országban az RPF 1992-ben indított támadásakor is): tanácsokat adtak az elnököknek, kiképezték a ruandai hadsereg újoncait, fontos katonai és civil objektumok védelmét látták el, részt vettek az úttorlaszok felügyeletében, és a foglyok kihallgatásában. (Adelman – Suhrke, 1996)

Franciaország a Habyarimana-rezsim felfegyverzésében is aktívan részt vett. A katonai segítségnyújtás és a rezsim felfegyverzése morálisan talán az atrocitások kezdetéig magyarázható lenne azzal, hogy Franciaország nem volt tisztában partnere terveivel. Habyarimana gépének lelövése után azonban már nehéz lenne igazolni az együttműködést, amely folytatódott Franciaország és a népirtást kitervelő és megszervező rezsim között. Április 8-án és 9-én Franciaország 500 francia katonát küldött Kigaliba, hogy segítsék a francia állampolgárok evakuálását. A három repülőgép, amivel érkeztek, bizonyos ruandai állampolgároknak is segített elhagyni a helyszínt. Közülük sokan a Habyarimana-rezsim kegyeltjei voltak. Többek között a francia gépek egyikével távozott Kigaliból Habyarimana elnök felesége is. A francia gépek egyetlen túszt vagy mérsékelt hutut sem evakuáltak. (Des Forges, 1999) A francia haderő április 12-re az utolsó emberig eltűnt Ruandából. Ahogy a francia szakértő, Callamard fogalmaz: a „kiválasztottakkal” távozó repülőgépekkel kapcsolatban „asszonyok, férfiak és gyermekek képe ugrik be, akik a francia nagykövetség kerítését próbálják megmászni, valamint ruandai alkalmazottaké, akiket magukra hagytak, hogy egyedül nézzenek szembe a genocídiummal. Közben pedig azokat, akik éveken keresztül ültették az etnikai gyűlölet magvait, és hozzájárultak egy halálos gépezet felépítéséhez, francia gépek repítették el a biztonság felé.” (Callamard, 2000)

Ha ez nem lett volna elég, a három francia gép közül az egyik fegyverekkel volt tele, amelyet átadtak a ruandai kormányerőknek. Luc Marchal, a belga UNAMIR-erők parancsnoka később beszámolt róla, hogy szemtanúja volt, amikor a kigali reptérről a hadianyagot elszállították a FAR katonai táborához. (Luc Marchal ezredes interjúja, 1994. augusztus) Feltehetően azonban ezután Franciaország a híresztelésekkel és a kezdetben megjelent elemzések állításaival ellentétben a genocídium idején már nem adott el hadianyagot a népirtó rezsimnek. (Adelman, 2009)

1994. április 12. után tehát a franciák távoztak Ruandából, és sorsára hagyták az országot. A következő két hónapban Franciaország nem mutatott hajlandóságot arra, hogy szerepet vállaljon a ruandai helyzet megoldásában. Éppen ezért sokakat meglepetésként ért Mitterand bejelentése június közepén, hogy Franciaország humanitárius okokból csapatokat küldene Ruandába. A pálfordulás oka, hogy a francia kormányra hatalmas belső nyomás nehezedett bizonyos társadalmi csoportok részéről, hogy vessen véget a vérontásnak. Hiszen a népirtásról részletes sajtóhírek érkeztek, és számos szakértő kritizálta az aktív francia szerepvállalást a Habyarimana-rezsim támogatásában. (OAU,

2000) Franciaország azt is jelezni akarta, hogy még mindig lehet rá számítani Afrikában, főleg ha az angol befolyás gyengítéséről van szó. (Prunier, 1995)

A későn érkezett francia segítséget (Opération Turquoise) sokan nem nézték jó szemmel. Néhány életben maradt tuszi pap például felhívást tett közzé, amelyben élesen kritizálta a francia hozzáállást: „Úgy véljük, hogy Franciaország ún. humanitárius akciója cinikus vállalkozás. Keserűen megjegyezzük, hogy Franciaország két hónapig egyáltalán nem reagált, amíg dühöngött a népirtás, bár jobban informált volt, mint bármely más ország. Soha nem emelte fel a hangját a politikai ellenzék meggyilkolása ellen. Soha nem gyakorolta a legkisebb nyomást sem Kigali önjelölt kormányára, bár megvoltak hozzá az eszközei.” (African Rights, 1995) A kétkedők között volt az RPF is, amelynek vezetői azt gyanították, hogy Franciaország régi szövetségésének akar hadászati segítséget nyújtani. Ezt a félelmet indokolta az a tény is, hogy humanitárius misszióhoz képest az Opération Turquoise katonáit „túlságosan” fel-fegyverezték. (OAU, 2000)

Ami igazán dühítő volt a francia akcióban, amely ENSZ-felhatalmazással indult (a Biztonsági Tanács 1994. június 22-én fogadta el tíz támogató – köztük Ruanda népirtó kormányának képviselői – és öt ellenző szavazattal), hogy a katonák néhány órával a döntés után már rendelkezésre is álltak (2555 francia és 350 frankofon országból érkező katona). (OAU, 2000) Ehhez képest az ENSZ Békefenntartásért Felelős Osztálya már egy hónapja dolgozott azon, hogy annyi katonát gyűjtsön a tagországoktól, hogy be lehessen indítani az UNAMIR II-t. Ez az eset is jól mutatja, hogy mennyire eltérő politikai akarat jellemezte az ENSZ-tagországokat a ruandai katonai szerepvállalás tekintetében. Az ENSZ-jelentés vizsgálóbizottsága meg is állapította: „szerencsétlen dolog, hogy a Franciaország és más országok által az Opération Turquoise részére felajánlott haderőt nem bocsátották már korábban az UNAMIR II rendelkezésére.” (S1999/1257)

Franciaország a csapatok megérkezése után azonnal ún. Biztonsági Zónát hozott létre az ország délnyugati részén. A zónába költözött néhány szerencsés tuszi, aki túlélte az előző hónapokat, és rengeteg hutu, akik az RPF elől menekültek. Így a zóna valóban életet mentett (becslések szerint mintegy 12-15 ezer tusziét) (Millwood, 1996).

40. kép: Hutuk 1994 júniusában az Opération Turquoise francia csapatainak érkezését ünneplik

Forrás: The Guardian

A Biztonsági Zónában keresett menedéket számtalan „génocidaire” is, köztük kormányzati tisztviselők, a FAR katonaságának tagjai, valamint a halál-osztagok elkövetői. A francia katonák nem tartották vissza ezeket a radikális elemeket (nem is volt meg a megfelelő felhatalmazásuk rá), és nem korlátozták mozgásszabadságukat sem. Ennek eredményeképpen az elkövetők tömegével hagyták el Ruandát és menekültek át viszonylag rendezetten és biztonságos körülmények között a biztonsági zónán keresztül Zairébe. A radikális csoportok túléléséhez tehát nagyban hozzájárult a francia intervenció.

Az Opération Turquoise megítélése meglehetősen vegyes. Sokan joggal kritizálták a francia vezetést hutubarát elfogultságáért, amely lehetővé tette a gyilkosok tömeges Zairébe menekülését. Az RPF többször is kérte a népiirtás elkövetőinek kiadását, vagy legalább letartóztatását, részletes bizonyítékokkal alátámasztva, Franciaország ezt azonban az intervenció semlegességére hivatkozva elutasította. Egyes beszámolók arra engednek utalni, hogy Franciaország még segített is megszervezni az elkövetők Zairébe szállítását⁴⁰ és sokan a fegyvereiket is magukkal vihatták. Ugyanakkor bár az Opération Turquoise későn érkezett, de így is több ezer szerencsés tuszi életét megmentette, és ez a pozitív eredmény vitathatatlan. Franciaország viszonya napjainkig meglehető-

⁴⁰ Az UNAMIR II etióp kontingensének vezetője, Tadele Szelasszié látta, hogy francia katonai járművek szállítottak FAR-katonákat a zairei határ felé (OAU, 2000)

sen fagyos az RPF-ből alakult kormánnyal. Nicolas Sarkozy 2010-ben miniszterelnökként Kigaliba látogatott⁴¹, és igyekezett felmelegíteni a ruandai-francia kapcsolatokat. Beismerte, hogy Franciaország „súlyos hibákat követett el a helyzet megítélésében” a genocídiummal kapcsolatban, hivatalos bocsánatkérés azonban nem történt. (Delany, 2010) Arra is ígéretet tett, hogy a Franciaország területén élő elkövetőket⁴² felelősségre vonják. Ígéretét azonban csak mértékkel valósította meg azóta Franciaország. Látogatása után bő egy héttel letartóztatták Juvénal Habyarimana néhai elnök Franciaországban élő özvegyét, azonban rövid időn belül feltételeesen szabadlábra helyezték, majd kiadatását Ruandának megtagadta a francia bíróság. (Former Rwandan President's Wife Arrested and Released on Bail in France, www.newstimeafrica.com). A népirtás megtervezésében jelentős szerepet játszó özvegy a mai napig szabadon él Franciaországban. Ugyanakkor 2013-ban több, a népirtásban állítólag aktív szerepet játszó vádlottat is letartóztattak Franciaország területén, tárgyalásukra (a Ruandában a megfelelő eljáráshoz való jog esetleges csorbulására való hivatkozással) Franciaországban fog sor kerülni. (Rwanda genocide suspect arrested in France, jurist.org)

François Hollande 2012-es hatalomra kerülésével a 2009-ben kezdődött viszonylagos közeledés folytatódni látszott. Francia és ruandai katonák jó kapcsolatokat építettek ki a közös békefenntartói munka során Maliban és a Közép-afrikai Köztársaságban.

Azonban a ruandai genocídium huszadik évfordulója kapcsán megjelent ellentmondásos Kagame-interjú (amelyben Ruanda elnöke azzal vádolta meg Franciaországot, hogy tevékenyen támogatta a népirtókat 1994-ben, és francia katonák részt vettek az atrocitások elkövetésében is) ismét feszültségekhez vezetett a két ország viszonyában. A ruandai hatóságok eltiltották Franciaország hivatalos képviselőjét a genocídium huszadik évfordulóján való részvételtől 2014-ben. (Pfan, 2014) Számos szakértő úgy véli, hogy a kapcsolatok tartós javulására nincs is esély, amíg Kagame vezeti Ruandát. A katonai és diplomáciai archívumok egymás előtti feltárása és a húsz évvel ezelőtti történelem részletes kivizsgálására alapított közös vizsgálóbizottság szintén jelentős előrelépést hozhatna. (Chanda, 2014)

⁴¹ Ez volt az első alkalom, hogy az 1994-es genocídium után francia elnök Kigaliba látogatott.

⁴² A ruandai hatóságok becslése szerint akár 100 gyanúsított is élhet az országban.

41. kép: François Hollande és Paul Kagame kezét fog
az EU-Afrika csúcson
Forrás: Ambafrance

Amerikai Egyesült Államok: Szomália árnyéka

1993 októberében a Szomáliában tartózkodó amerikai békefenntartók jelentős veszteségeket szenvedtek, amikor Mohammed Farah Aidid hadurat üldözve támadást indítottak Mogadishuban. Az akcióban 18 amerikai ranger meghalt és több mint hetvenen megsebesültek. (Adelman, 2009) Az amerikai tévéképernyőken maradandó nyomot hagyott, amint egy amerikai katonát félmeztelenül végighurcoltak Mogadishu utcáin, és a látottak hosszú időre elvették mind a politikai vezetés, mind az átlagemberek kedvét a békefenntartás támogatásától.

A szomáliai eset következménye az lett, hogy Clinton elnök bejelentette: kivonják Szomáliából az amerikai erőket. A kongresszusi nyomás hatására Clinton szigorú szabályokat állított fel, amelyek definiálták, hogy Amerika

milyen ENSZ békefenntartó missziókban vehet részt a jövőben. Bár a 25. Elnöki Direktívát (PDD25) csak egy hónappal a ruandai válság kezdete után írták alá, már 1994 áprilisában is előírásai szerint alakították az amerikai külpolitikát. Az elnöki direktíva módosításai gyakorlatilag lehetetlenné tették a nemzetközi válaszokra adott gyors reagálást. (Power, 2001a) Ahogy később Madeleine Albright, az Egyesült Államok akkori ENSZ-nagykövete fogalmazott, Amerika csak akkor lett volna hajlandó beavatkozni, ha bizonyos kritériumok teljesülnek, amelyek lényegét a következőkben foglalta össze: „ha az incidens valóban jelentős veszélyt jelent a nemzetközi békére, a missziónak világosan meghatározott céljai és végpontja vannak”. (Albright, 1994)

Ezek a feltételek Ruanda esetében nem teljesültek egyértelműen, így az Amerikai Egyesült Államok nem küldött csapatokat. Sőt, az amerikai állampolgárok április 9-i és 10-i sikeres evakuálása után az amerikai külügy gyakorlatilag nem foglalkozott többé Ruandával. A napirendi pontok között Ruandát megelőzte Haiti és Bosznia is.

Az Amerikai Egyesült Államok azonban nem egyszerűen passzív volt Ruanda esetében, hanem kifejezetten negatív irányba befolyásolta például a ruandai ENSZ-békefenntartók sorsát. A szomáliai eset hatására széles körben elterjedt az a vélemény, hogy az ENSZ rosszabbul jár, ha erősítést küld és a misszió nem sikerül, mint ha tétlenül nézi végig az atrocitásokat. Mikor tehát Belgium bejelentette, hogy kivonja békefenntartóit az országból, és ehhez Amerika támogatását kérte, meg is kapta. Amerika aktívan kampányolt azért, hogy a belga békefenntartók helyett ne küldjenek másokat Ruandába, hanem az egész UNAMIR-t vonják ki. Ezt azzal magyarázhatjuk, hogy Szomáliában is a nehéz helyzetbe került pakisztáni békefenntartók segítségére siettek az amerikai katonák, akik közül sokan az életükkel fizettek. Amerika attól tartott, hogy ha bármely ország csapatokat küldene, és a misszió bajba kerülne, végül ismét Amerikának kellene mind anyagilag, mind katonailag kiköszörölni a csorbát. Mivel néhány afrikai ország és Madeleine Albright sem támogatta a teljes csapatkivonást, Amerika végül a csapatok létszámának drasztikus csökkentéséért lobbizott. A „sikeres” diplomáciai offenzívának köszönhetően április 21-én a Biztonsági Tanács megszavazta az UNAMIR létszámának 2100-ról 270-re csökkentését.

A másik kérdés, amelynek teljesítése a katonai beavatkozás esetleges költségeihez képest nem kívánt volna túl nagy anyagi áldozatot amerikai részről, a népirtó üzeneteket sugárzó RTLKM rádió adásainak zavarása volt. Ezt Dallaire többször is kérte az ENSZ-től, és az Amerikai Egyesült Államok fej-

lett technológiájával segíthetett volna. Az adás zavarására készültek is tervek a Pentagonban, azonban az általuk jelentősnek ítélt költségek miatt (óránként 8500 dollárba került volna alkalmanként az adás zavarása), valamint a kétséges eredmények okán végül semmilyen erőfeszítés nem történt amerikai részről az adás megzavarására.

Az amerikai közvélemény megnyugtatása és a morális következmények elkerülése érdekében a ruandai atrocitásokról szóló adásokban, interjúkban az amerikai külpolitika szakértői a genocídium kifejezés emlegetését gondosan kerülték. Erről heves vita kezdődött április végén kormánykörökben, de csak május 21-én adtak hivatalos felhatalmazást az államapparátusban dolgozóknak, hogy a „népirtási cselekmények” szókapcsolatot használják a ruandai események leírására.

Hogy magyarázható ez az obstruktív magatartás egy olyan ország részéről, amely az emberi jogok egyik élharcosának tartja magát és az egyik, ha nem a legfontosabb szereplője a nemzetközi kapcsolatoknak?

A válasz abban rejlik, hogy a szomáliai kudarc hatására az amerikai külpolitika céljai jelentősen megváltoztak. Az Amerikai Egyesült Államok vezetése nem akart szerepet vállalni egy olyan konfliktusban, amelyben a szűken definiált amerikai érdekek nem forogtak kockán. Másrészt a Kongresszusnak is meg kellett felelni, mintegy a ruandai eset kapcsán mutatott passzivitással demonstrálni, hogy az amerikai külpolitika sokkal óvatosabbá vált a békefenntartó missziók tekintetében. Ugyanakkor a politikai vezetők a genocídiummal szembeni tehetetlenséggel együtt járó erkölcsi stigmtát is el akarták kerülni, ezért rendszeresen jelentéktelenebbeknek tüntették fel a Ruandában zajló atrocitásokat, mint amilyenek azok valójában voltak.

Pedig talán már az is gátat vethetett volna a tuszik és mérsékelt hutuk tömeges kiirtásának, ha az Amerikai Egyesült Államok nyíltan felemeli szavát a vérontás ellen. Erre utal, hogy amikor ez végül, hónapokkal a genocídium kezdete után megtörtént, hihetetlen hatása volt: azonnal eljutott az adminisztratív hierarchia legalsóbb szintjeire is. A nyugati Kibuye tartomány messzi hegyei közt tartott falusi megbeszélésen a helyi kormánytisztviselők arra intették az embereket, hogy hagyják abba az öldöklést, mert az USA ezt szabta a kormánnyal folytatott tárgyalások feltételéül. Arra is figyelmeztették a helyieket, hogy műholdak figyelik az országot, és tájékoztatják a világot arról, mi zajlik Ruandában. Alison des Forges kiemelte, hogy ha ennek a félénk, elkésett figyelmeztetésnek is ilyen határozott és az egész országra kiterjedő hatása volt, akkor talán a nemzetközi közösség egyöntetű elítélő magatartása az atro-

citások kezdetén már csírájában elfojtotta volna a népirtást. (Des Forges valomása, 1998)

Alison des Forges emberi jogi szakértő az amerikai hozzáállást azzal is magyarázta, hogy az amerikai politikusok nem tudták elválasztani egymástól a genocídiumot, valamint a kormányerők és az RPF lázadó szervezet háborúját, hiszen a két esemény egymással párhuzamosan folyt. A kormányerők mindenáron végig akarták vinni tervüket, meg akarták tisztítani az országot a tusziktól egyszer és mindenkorra, így ennek csak az RPF előretörése vehetett gátat. Ha az RPF aláírta volna a tűzszüneti megállapodást, az elkövetők valószínűleg tovább folytatták volna a tuszi kisebbség felszámolását. (Prunier, 1995) A helyzet félreértése abból is adódhatott, hogy az amerikai diplomácia hagyományosan országokkal és kormányokkal preferálja a tárgyalást, (Power, 2001a) így nem volt tisztában az RPF céljaival. Ruanda esetében is jobban bíztak a ruandai kormány tisztviselőiben, mint az RPF-erőkben, pedig a hivatalos szervek a háttérben népirtást szerveztek. A Kigaliban tartózkodó amerikai nagykövet, David Rawson, eklatáns példája volt a kormány jóindulatában bizakodó diplomatának. „Azt hiszem naiv, optimista politikusok voltunk [...] A reményteli jeleket kerestük, nem a baljóslatúakat. Valójában elfordultunk a baljós jelektől.” – emlékezett vissza Rawson. (Power, 2001a) Az amerikai nagykövet nem tudta elhinni, hogy a Habyarimana-kabinetben dolgozók népirtást forgatnak a fejükben.

Az amerikai diplomácia azt a hibát is elkövette, hogy Melchior Ndadaye meggyilkolása után Burundiban elég jelentős hutu-tuszi etnikai tisztogatást tolerált, és így a térséggel foglalkozó amerikai diplomaták úgy tájékoztatták a döntéshozókat április elején, a népirtás kezdetén, hogy valószínűleg ez is csak egy újabb fellángolás lesz, amely viszonylag „elfogadható mennyiségű” etnikai eredetű gyilkosságot produkál majd. David Rawson kiemelte, hogy a ruandai kultúrában és történelemben semmi nem utalt egy ilyen méretű erőszakhullámra. (Power, 2001b) George Moose, az USA Külügyminisztériuma Afrikai Ügyekért Felelős Főosztályának aligazgatója is alátámasztotta, hogy nehéz lett volna megjósolni, ami bekövetkezett: „[...] túl korlátozott volt a képzeletünk.” (Power, 2001b)

Ez a magyarázat elfogadható lenne, ha az amerikai hírszerzésnek nem álltak volna rendelkezésére részletes jelentések arról, hogy mi folyik napról napra Ruandában. Az, hogy a genocídium súlyosságát nem sikerült megérteni, semmiképpen sem információhiányból fakadt. Szakértők (Samantha Power, Alan Kuperman, Howard Adelman) egybehangzó állítása szerint legkésőbb két hét-

tel az elnöki gép lelövése után Clinton elnök világosan tisztában volt vele, hogy mi is az elkövetők szándéka és milyen nagyságrendekben zajlik a népirítás. Hogy csak két példát említsünk, április 26-án egy névtelen hírszerzési feljegyzés kijelentette, hogy Théoneste Bagosora ezredes és klikkje a teljes ellenzék és a tuszi kisebbség kiirtására készül. Május 9-én egy újabb jelentés megállapította, hogy a ruandai erőszak nem spontán, hanem a kormány által szervezett és az öldöklés előzetesen összeállított listák alapján folyik. (Power, 2001a)

Samantha Power, aki könyvet írt arról, hogy az amerikai államapparátus miért nem tud hatékony választ adni a genocídiumokra, a Külügyminisztérium hozzáállásában látja az egyik legfőbb problémát. A ruandai esetről szóló fejezetben, számos minisztériumi dolgozóval készített interjú és hosszas oknyomozás után megállapította, hogy a ruandai népirtással 1994. április-májusában nem foglalkozott egyetlen magas rangú tisztviselő sem a Külügyminisztériumban. Csak „középvezetők” voltak kellően informáltak ahhoz, hogy a népirtás megakadályozásáért lobbizzanak, ők azonban a számtalan más, fontosabbnak tűnő válság mellett nem tudták főnökeik figyelmét kellően Ruandára irányítani. A közvélemény szintén nem mutatott különösebb felháborodást. Így erőteljes vezetés nélkül a rendszer a kockázatkerülő megoldásokra hajlott.

Április végén, nem sokkal Dallaire csapatainak távozása után a Biztonsági Tanács nem állandó tagjai lobbizni kezdtek egy újabb, nagyobb létszámú és jobban felszerelt ENSZ-haderőért. Az Amerikai Egyesült Államoktól a tervek szerint csak logisztikai segítségre lett volna szükség, de az amerikai katonai vezetők erre sem mutattak túl nagy hajlandóságot. Hetekig nem egyeztek bele a Dallaire által javasolt tervekbe, aki kijelentette: „A két terv [t.i. az amerikaiaké és a Dallaire-é] közötti legfőbb különbség a célokban mutatkozik [...] Az én célom ruandaiak megmentése. Az övék, hogy kockázat nélkül cselekedjenek.” (Power, 2001a) Mire a kért amerikai járművek végül egy hónappal az ENSZ kérése után befutottak, az RPF már nagyrészt elfoglalta Ruandát és megállította a vérengzést.

Az amerikai vezetés évekig nem ismerte el, hogy Ruanda kapcsán hibát követett volna el. Napjainkban azonban már világos, hogy a ruandai népirítás idején mutatott passzivitás, sőt, obstrukcionizmus a Clinton-adminisztráció egyik legsúlyosabb külpolitikai tévedése volt. Egyfajta bocsánatkérésnek minősülhet az, amit Clinton akkori amerikai elnök mondott a Kigaliban 1998-ban tett látogatásakor: „Részből azért vagyunk ma itt, hogy elismerjük: az Amerikai Egyesült Államok és a nemzetközi közösség nem tett any-

nyit, amennyit lehetett és tudott volna tenni annak érdekében, hogy megakadályozza, ami történt [...] Talán furcsán hangozhat önöknek, főleg sokaknak, akik családtagjaikat veszítették el, de világsszerte voltak olyan emberek, mint én, akik irodákban ültek nap nap után, és akik nem tudták felfogni ennek az elképzelhetetlen örvénynek a mélységét és gyorsaságát, amely elnyelte Ruandát.” (Amanpour: Looking back at Rwanda Genocide, 2004)

Összefoglalás

Egy kis, stratégiaileg lényegtelennek tűnő afrikai országban a nemzetközi közösség hagyta megtörténni azt a népirtást, amely előre megjósolható volt. Közönyével az elkövetők kezére játszott. A Ruandában állomásozó ENSZ-kontingens létszámát a helyzet súlyosbodásakor csökkentette. Franciaország szemet hunyt a megkéssett Opération Turquoise biztonsági zónáin keresztül korábbi szövetségese, a Habyarimana-rezsim elkövetőinek Zairébe menekülése fölött.

Ruandát a Paul Kagame-vezette RPF-nek kellett „felszabadítania”. A népirtás miatt megindult menekültáradat kapcsán tört ki az első kongói háború, amely Mobutu megbuktatásához vezetett. Amikor Mobutu utódja, Laurent-Désiré Kabila korábbi szövetségesei ellen fordult, megkezdődött „Afrika világháborúja”. (Ld. részletesebben a következő, Kongói Demokratikus Köztársasággal foglalkozó fejezetekben)

Tehát az egész afrikai Nagy Tavak régió stabilitása veszélybe került. Ruanda esete jól mutatja, hogy a nemzetközi közösségnek elemi érdeke a népirtások megakadályozása, mert – többek között a szomszédos országokba menekülők révén – súlyos instabilitást okozhatnak belföldön és a környező régióban, a tovagyrúzó hatások miatt pedig negatívan befolyásolhatják a nemzetközi biztonság és gazdaság egészét.

A PAUL KAGAME-FÉLE GAZDASÁGI KONSZOLIDÁCIÓ ÉS RUANDA NAPJAINKBAN

A genocídium, valamint a megelőző polgárháború alapjaiban rengette meg a ruandai társadalmat. Ruanda túlélése kérdőjeleződött meg, ez pedig megteremtette az alapot arra, hogy a hosszú távú nemzet-újjáépítési folyamatok végrehajtásához kellően eltökélt és könyörtelen vezető vegye át az ország irányítását. (Booth – Golooba-Mutebi, 2011)

Közvetlenül a népirtás után a hutu származású Pasteur Bizimungut választotta elnöknek az RPF (Paul Kagame, az RPF vezetője Ruanda alelnöke lett). A tuszik dominálta új kormányban a hutu Bizimungu látszólag kulcsfontosságú pozíciója arra szolgált, hogy a „nemzeti egységkormányban” az ország többségét alkotó hutu népcsoport is képviselve érezze magát. Kagame alelnökként és védelmi miniszterként irányította a hadsereget, és sokak szemében ő volt a hatalom igazi letéteményese. (Bartrop, 2012) Bizimungu hat év után, 2000-ben nézetkülönbségekre hivatkozva lemondott posztjáról, és Kagame ideiglenesen átvette az uralmat. 2003. augusztus 25-én, a népirtás utáni első választásokon Kagame megszerezte a szavazatok 95,5 százalékát, így hét évre hivatalosan is Ruanda elnöke lett. 2010-ben, a következő választások alkalmával ismét a szavazatok döntő többségét, 93,08 százalékát magáénak tudhatta, így újabb hét évig irányíthatja az országot. Világszerte számos megfigyelő kritizálta a ruandai választások tisztaságát a hihetetlenül egyhangú eredmény miatt.

Kagame vaskézrel és ellentmondást nem tűrve vezeti az országot. Célja egy egységes ruandai nemzet kialakítása, ennek érdekében az iskolákban és hivatalokban tilos megkülönböztetni egymástól a hutu és tuzsi népcsoportokat, valamint az ország állampolgárainak tartózkodniuk kell az etnikai szolidaritás vagy ellenségeskedés bármilyen megnyilvánulásától. Ez a tiltás azonban csak a jéghegy csúcsa egy meglehetősen autoriter és elnyomó, patrimonális jellegű rezsimtől. (Bartrop, 2012) „A patrimonializmus és a 'personal rule' gyakorlatában a vezetők az államot sajátjuknak tekintik, s ennek megfelelően a kormányzás önkényes vagy önkényuralomba torkollik. A vezetőt a patronázs alanyai és a klientúra övezi, erős a csatlósok befolyása a társadalomra [...] Afrikában valójában egy neopatrimonializmus jött létre.” (Tarrósy, 2009)

Az afrikai patrimonális rendszerek nagy része alacsony hatékonyságú, a hatalmi frakciók közötti rivalizálás eredményeképpen a hivatalnok réteg nem

a szükségletek felmérése alapján helyezi ki a forrásokat, és a közügyek elenyésző figyelmet kapnak. (Tarrósy, 2009) A ruandai rezsim azonban inkább „fejlesztő patrimonializmusnak” tekinthető. (Booth – Golooba-Mutebi, 2011) A fejlesztő patrimonializmus lényege, hogy az uralkodó elit központosított és intézményesített formában, a hosszú távú gazdasági fejlődés szempontjainak alárendelve hajtja végre a járadékok elosztását.

Kagame szemére vethető ugyan, hogy önkényesen irányítja az országot, de számos szempontból jelentős sikereket könyvelhet el. Az egyik legfontosabb pozitívum Ruanda dinamikus gazdasági fejlődése, amely az egységes, bizonyos konkrét elveket és célokat következetesen megvalósító gazdaságpolitika egyenes következménye. Az alábbi ábrán látható, hogy 2006 óta folyamatosan 5 százalék fölötti a gazdasági növekedés (az 1996–2005 közötti időszak átlagos GDP-növekedése 8,7 százalék), 2014-ben pedig 6,8 százalékos növekedést produkált az ország a legújabb adatok szerint.

A reál-GDP alakulása Ruandában

Forrás: IMF World Economic Outlook (2014)

Különösen jelentős ez a dinamizmus más, ásványi anyagokban gazdagabb és kedvezőbb földrajzi helyzetű, mégis lassabb növekedést felmutató kelet-afrikai országokkal összehasonlítva.

A szegénység elleni küzdelemben is jelentős eredményeket ért el a Kagame-rezsim: a jövedelmi szegénység 57-ről 45 százalékra csökkent 2005/6 és 2010/11 között, valamint visszaesett a gyermekágyi és gyermekhalandósági ráta. (Murangwa, 2012 és Rwanda Demographic and Health Survey 2010: Final Report)

Booth és Golooba-Mutebi kiemelik, hogy a kapitalizmus korai szakaszában, amikor a kapitalista vállalatok és a versengő piacok még elenyésző gazdasági erőt képviselnek, kiemelkedő szerepet játszanak a járadékok. A járadékok ellenőrzéséért sok esetben erőszakos versengés alakul ki, és az elitek járadékवादszata gyakran olyan politikai manőverekbe torkollik, amelyek korlátozzák a piacot és hátráltatják a fejlődést. Ezt a forgatókönyvet részletes elemzésnek vetettem alá az 1972 utáni Burundi gazdasági rendszerének bemutatásával az előző fejezetben. Léteznek azonban más lehetőségek is: az elit hozzáállása a járadékok keletkeztetéséhez és felhasználásához lehet konstruktívabb, hosszabb távú szempontokat is szem előtt tartó. Így történt számos országban Kelet- és Délkelet-Ázsiában. Booth és Golooba-Mutebi pedig Ruandát is a konstruktív járadék-felhasználás eklatáns példájának tartja.

Pedig 1994 után is fennálltak ugyanazok a gazdasági fejlődés szempontjából nehezen hasznosítható adottságok, mint a polgárháborút és genocídiumot megelőző időszakban: nincs kijárata a tengerre, ásványkincsekben viszonylag szegény, és konstans problémát jelent a földhiány, külföldi befektetők szempontjából meglehetősen kedvezőtlen a földrajzi fekvés. A gyenge helyi vállalkozó szektor és a külföldi befektetések alacsony aránya csak rosszabbodott közvetlenül a népirtás után. (Kelsall et al., 2010) A gazdaság prekapitalista jellegzetességei ellenére az új vezetésnek elő kellett segíteni a további gazdasági fejlődéshez szükséges marxi „eredeti felhalmozást” (primitive accumulation). (Khan, 2000)

A Habyarimana-rezsim járadékvadász, korrupt gyakorlatot folytatott. A vállalkozásoknak a közszférában vagy a katonaságnál dolgozó „keresztapákra” volt szükségük a fennmaradáshoz, és kölcsönösségi alapon ezek a kisvállalkozások finanszírozták a politikai elitet. 1994 után az RPF vezetősége és tagjai közül sokan arra számítottak, hogy a nemzeti egységkormány a háttérből irányító Kagaméval hasonló módszerekkel fog kormányozni. Paul Kagame azonban egyértelműen korrupcióellenes hangot ütött meg már az első pillanattól kezdve, és gyorsan megvonta bizalmát azoktól, akik „rugalmasabb hozzáállást” szorgalmaztak. (Booth – Golooba-Mutebi, 2011) Egy Stephen Kinzer 2008-as, a ruandai rezsimről szóló könyvében szereplő interjúalany azt su-

gallja, hogy a korábbi elnök, Bizimungu, valamint számos, a rezsimmel idővel szembeforduló magas rangú vezető éppen ezzel a hajlíthatatlan korrupció-ellenességgel nem értett egyet: közpénzen akarták megvásárolni bizonyos kulcsszereplők politikai támogatását (Kinzer, 2008). Ezek az ellenérzések nem múltak el nyomtalanul. A Booth – Golooba-Mutebi szerzőpáros által készített egyik interjú azt sugallja, hogy a politikai-katonai elit sok tagja a mai napig úgy érzi, hogy Kagame megfosztja őket attól, hogy nehezen megszerzett győzelmük jogos gyümölcsét élvezzék (az elit egyéni meggazdagodásának akadályozásával), és jó néhány „dezertálásnak” ez áll a hátterében.

1994 után az RPF vezetőségének több bevételi forrás is rendelkezésére állt: a polgárháború során az RPF-et támogatók (különösen a diaszpóra tehetősebb tagjai, akik a mai napig aktívan segítik az országot hazautalásaikkal, Fransen – Siegel, 2013) anyagi hozzájárulása a harcokhoz, amelyet nem költöttek el teljesen 1994-re. A két kongói háború éveiben (legalább 2002-ig) az illegális gyémánt és egyéb értékes ásványok kereskedelme révén is hatalmas többletbevételekhez jutottak. Végül, de nem utolsósorban jelentős bevételi forrást jelentett a védett iparágak monopóliumaiból származó profit. (Booth – Golooba-Mutebi, 2012) Az elit járadékvadászati ambícióit azonban megakadályozta a szigorú központosítás a Tri-Star Investments csoporton keresztül.

A Tri-Star Investments az RPF saját vállalata, amely arra használja pénzügyi eszközeit, hogy társadalmi és gazdasági szempontból hasznos projekteket valósítson meg. Közvetlenül 1994 után a politikai stabilitást szolgáló alapvető szociális és gazdasági igényeket elégítette ki. Később a vállalat olyan befektetéseket eszközölt, amelyek a ruandai gazdaság hosszú távú fejlődése szempontjából elengedhetetlenek voltak. A Tri-Star Investments (amely később felvette a Crystal Ventures Ltd. nevet) a magánszektor szabályai szerint működik, csak befektetéseinél prioritást élveznek a társadalmi célokat szolgáló projektek. (Booth – Golooba-Mutebi, 2011)

A ruandai elit nem úgy akar hatalmon maradni, hogy privilégiumokat osztogat a főbb támogatóinak, hanem úgy igyekszik szélesebb szavazói bázist biztosítani, hogy demonstrálja: hatalmon maradása esetén hosszú távon egyre több és jobb minőségű közjavakat tud létrehozni. Itt megemlíthetünk egy fontos kivételt: a politikai elit a hadsereget, mint a hatalom egyik alapvető forrását, anyagilag bőségesen ellátja. (Itt sem jellemző azonban az egyéni meggazdagodás, még a kelet-kongói intervenció alatt folyó ásványcsempészet révén sem). A korrupciót a közalkalmazotti rendszer minden szintjén rendszeresen szankcionálják, és a magas szintű politikai korrupció teljes hiánya RPF/

Tri-Star-viszonylatban jelentős erkölcsi alapot ad a rezsimnek, hogy zéró toleranciát gyakoroljon. Prominens figurák is, akik semmilyen más szempontból nem elleneztek a rendszer politikáját, börtönbe kerültek korrupció vádjával.

Az elit víziója, hogy a gazdasági és társadalmi fejlődés a legjobb módszer az etnikai alapú feszültségek csillapítására. Ha a fejlődés elég gyors, akkor fel nőhet egy új generáció, amelynek identitása inkább ruandai, semmint hutu vagy tuszi.

A politikai elitet nem az vezérli döntései meghozatalakor, hogy finanszírozza saját tevékenységét. Az RPF kampányait például egyéni tagok hozzájárulásaiból és a Tri-Star vállalatcsoport részvényei után járó osztalékból finanszírozzák. Ugyanakkor a Tri-Star tevékenysége számos esetben nem csupán bevételt termelt, hanem aktív iparpolitikai lépéseket is hozott.

A genocídium utáni hónapokban a Tri-Star az RPF tartalékait arra használta, hogy az akut élelmiszer- és termékhiányt (akár import formájában is) enyhítse, illetve többek között a köztisztviselők fizetését is RPF-pénzekből szponzorálták. A következő lépésben a politikai szempontból legégetőbb kérdéseket igyekeztek orvosolni: lakhatást kellett biztosítani a hazatérőknek, valamint a tragikus közbiztonsági helyzetet javítani. Ezután alapvető importhelyettesítési beruházásokat eszközölt a Tri-Star (palackozott víz, tejtermékek). Későbbi, a hosszú távú gazdasági fejlődés szempontjából értékesebb projektjeiben a Tri-Star sajátos gazdasági célokat és sürgős társadalmi-gazdasági szükségleteket ötvöző cégeket (leányvállalatokat) hozott létre és támogatott, amelyek demonstratív hatásukkal más cégeket is a ruandai piacra vonzottak (a genocídium és polgárháború hatására tönkrement szektorokba, vagy a gazdaság teljesen új területeire). Ezen vállalkozások tevékenységi körében szerepelt útépítés, gyümölcsfeldolgozás, mobiltelefon-hálózat kiépítése, biztonsági szolgáltatások, stb. (Booth – Golooba-Mutebi, 2011)

A Tri-Star-leányvállalat minden esetben úttörő volt az adott üzletágban, amely iránt sem bel-, sem külföldi magánvállalatok nem érdeklődtek. Például a dél-afrikai MTN mobiltelefon-hálózat kiépítését kezdetben szintén egy Tri-Star-leányvállalat finanszírozta. Ebben az időszakban sem az MTN, sem más nemzetközi szolgáltató nem látott fantáziát Ruandában a potenciális előfizetők alacsony száma miatt. A Tri-Star-befektetés azonban rendkívül látványos sikereket hozott: az MTN anyavállalat növelte részesedését Ruandában (az 1998-as 26 százalékról 2007-re 55 százalékra, majd 2011-re 80 százalékra, Crisafulli – Redmond, 2012), majd továbbvonult Ugandába is kiépíteni a hálózatot. Ez csak egyetlen példa, de a Tri-Star stratégiája sok más esetben is de-

monstrációs harással bírt és helyi vagy külföldi vállalkozókat csábított egy-egy üzletágba. (Booth – Golooba-Mutebi, 2011)

A Tri-Star tevékenysége azért olyan jelentős, mert segít átugrani a prekapitalista állapotokat: mivel van egy entitás, amely kockázatosabb (de társadalmilag hasznos) befektetéseket is eszközöl és a súlyos kezdeti elsajátítási költségeket („learning costs”) is magára vállalja, az „eredeti felhalmozás” gyorsabban zajlik le és a tőkekoncentráció hiánya nem akadályozza annyira a kapitalizmus fejlődését. Ez a gyakorlat egybecseng Mustaq Khan (Khan, 2000) következtetéseivel, aki kelet-ázsiai országok járadékgazdaságait vizsgálva megállapította, hogy egy országban kulcsszerepe lehet a központilag irányított járadék-befektetésnek és más eredeti felhalmozási módszereknek a kapitalizmus kialakulását, fejlődését akadályozó elsajátítási költségek finanszírozásában.

Más szektorokban (például útépítés vagy építőipar) a Tri-Star arra használta pénzügyi eszközeit, hogy a helyi vállalatok kockázatát és elsajátítási költségeit csökkentse, és így azok fel tudják venni a versenyt a nemzetközi szolgáltatókkal. A helyi cégeknek ugyanis a kockázatkerülő afrikai bankoktól kellene tőkét gyűjteniük, és eredményt felmutatni egy olyan iparágban, ahol a szaktudás idővel alakul ki. Azaz a Tri-Star nélkül a tapasztalatszerzésen alapuló tanulás, a vállalat kezdeti lépései ellehetetlenülnének olyan nemzetközi versenytársakkal a porondon, amelyek tőkeerősek és több évtizedes tapasztalattal rendelkeznek (pl. kínai útépítő vállalatok).

A helyi vállalatok, ruandai vállalkozók tevékenységének támogatását Kagame egyik fő feladatának tartja. Célja egy dinamikus vállalkozói attitűd kialakítása a ruandai társadalomban, búcsút mondva azon tévhitnek, hogy a külföldről érkező segélyek megoldhatják az ország problémáit (Kagame, 2009). A vezetés azt reméli, hogy a ruandai emberek nemsokára teljes felelősséget vállalnak majd az ország fejlesztéséért és tovább csökkenthetik a segélyek szerepét ebben a folyamatban. (Rwanda Vision 2020).

Ami a Tri-Star leányvállalatok üzleti sikerességét illeti: a legtöbb cég nem volt kiemelkedően nyereséges, annak ellenére, hogy az adott iparágban úttörőnek számítottak. Erre magyarázatul szolgálhat, hogy bár magánvállalatként működtek, sok esetben pártkatonák irányították a cégeket, akik csak kevés vagy semmilyen üzleti életben szerzett tapasztalattal nem rendelkeztek. Ugyanakkor ezek a leányvállalatok folyamatosan haladnak a félállami jellegzetességek felől a magánszektor felé, menedzselésük egyre inkább a magánszektor normái szerint zajlik. A cél olyan vállalatok létrehozása, amelyek a nemzetközi befektetők számára vonzó együttműködési partnerek. Ennek érdeké-

ben a Tri-Star leányvállalatainak munkaerő-felvételi stratégiája az volt, hogy magas fizetésért nemzetközileg elismert és hozzáértő szakembereket alkalmaznak, hogy hazacsábítsák a diaszpóra értékes tagjait. Ez nagyban különbözik az Afrika-szerte megszokott (és a burundi járadékavadász rendszer elemzésénél részletezett) stratégiától, amelynek lényege, hogy nem a hatékonyság és versenyképesség dominál az alkalmazottak felvételénél, hanem a klientelizmus, a helyi lakosság előnyben részesítése. (Booth – Golooba-Mutebi, 2011)

A Tri-Star mellett szólni kell még egy másik jelentős vállalatcsoportról, a kormány ösztönzésére a hadsereg által létrehozott Horizon Group-ról. A Horizon Group először egy építőipari céget alapított (a kormánytól kapott felszerelést és a hadsereg mérnökei dolgoztak a projektjein), amely öntözőcsatornákat, kávémosó-állomásokat, maniókatermelő-komplexumot és tejüzemet is épített. Később már átfogó városfejlesztési projekteket is magára vállalt, majd beszállt a pyrethrum (magyar nevén dalmátvirág; természetes növényi rovarirtó) feldolgozásába. A Horizon leányvállalatok tevékenysége egyre szerteágazóbb: a Horizon Logistics például fokozatosan átveszi a ruandai békefenntartók logisztikai támogatását különböző nemzetközi szolgáltatóktól.⁴³

A Horizon csoport is magánvállalként működik, munkaerő-toborzási stratégiája a Tri-Staréhoz hasonló. Igazgatósági tagjai között nincsenek olyanok, akiket ugyanakkor a ruandai hadsereg is foglalkoztat, működését pedig legalább annyira motiválják politikai-szociális célok, mint a gazdasági haszon-szerzés. (horizongroup.rw)

A ruandai gazdasági rendszer kapcsán nem hagyhatjuk említés nélkül a Rwanda Investment Group-ot (RIG) sem, amely 2006 májusában alakult Paul Kagame ösztönzése nyomán. A nagyobb projektek olyan tőkeinjekciót kívánnak, amely néha nehezen finanszírozható a fejletlen ruandai tőkepiacról. Az RIG állami és magánszereplők együttműködése, részvénytársasági alapon kapcsolja össze a ruandai és külföldön tartózkodó, de ruandai származású gazdag és jól ismert üzletembereket a főbb állami pénzügyekkel. 2012-ben 41 részvényese volt, 31 természetes személy, négy közepeméretű vállalat és hat intézményi befektető (többek között a Ruandai Fejlesztési Bank, a főbb ruandai

⁴³ Ruanda rendkívül fontos szerepet játszik az ENSZ és az Afrikai Unió békefenntartó misszióiban. Ruandai békefenntartók állomásoznak többek között Darfúrban, Dél-Szudánban és a Közép-afrikai Köztársaságban, de például Haitin és Libériában is. Amikor a Paul Kagame-vezette ruandai haderő által elkövetett kelet-kongói atrocitásokkal kapcsolatban potenciálisan felmerült a „népirtás” szó használata egy ENSZ-jelentésben, Ruanda azzal fenyegetőzött, hogy kivonja csapatait Szudánból, és más békefenntartó missziókból. London és Washington kapcsolatai azért is kedvezőek Kigalival, mert saját katonáik helyett ruandai katonák kockáztatják életüket a konfliktuszónákban.

biztosítók és a Crystal Ventures Ltd. néven működő korábbi Tri-Star). Kezdeti tőkéje huszonötmillió dollár volt, de a cél a tőkeemelés, nemzetközi partnerek bevonása, valamint idővel részvények tőzsdei árusítása.

Az RIG mandátumának lényege, hogy a nemzetközi tőkepiacok és a külföldi bankok Ruandába települt leányvállalatainak mellőzésével gyűjtsön elegendő tőkét olyan projektekhez, amelyek ugyan gazdaságilag ígéretesek, de bizonyos fokú „gazdasági patriotizmust” igényel a megvalósításuk. Ikonikus eset volt, amikor az ország legnagyobb cementvállalata, a Habyarimana-rezsim idején kínai-ruandai állami közös vállalkozásként működtetett CIMERWA vállalatot privatizálták, és a vállalatnak tőkeinjekcióra volt szüksége. A sikeres privatizáció eredményeképp az RIG megszerezte a CIMERWA kilencven (!) százalékát. Az RIG később jelentős tőkével támogatta a tőzégbányászatot, valamint a Kivu-tó környéki metángáz-kitermelést, mivel mindkét ágazat potenciális megoldást nyújthat Ruanda növekvő elektromos energia-szükségletének fedezésére. Az RIG a ruandai kormánnyal közösen fedezte a Kigali Ipari Park kialakítását. (rig.co.rw)

Amikor Ruandában véget ért a genocídium 1994-ben, az ország romokban hevert. Az életben maradt lakosság közel hetven (!) százaléka nő volt.⁴⁴ (Bagi –Tarrósy, 2013) Kagame húsz év alatt olyan országot teremtett, ahol a hetven százalékról már a mobilhálózat-lefedettség jut a befektetők eszébe. A kormány nemrég a 4G-hálózat kiépítéséről szóló megállapodást írt alá egy dél-koreai céggel. Ha a beruházás megvalósul, a ruandaiak 95 százalékának lesz nagysebességű internet-hozzáférése. Ruanda Kelet-Afrika információtechnológiai központjává akar válni, később pedig potenciálisan Kelet-Afrika fő pénzügyi háttér-szolgáltatójává fejlődne (Davis, 2014).

⁴⁴ Éppen ezért 1994 után jelentős szerep jutott a nőknek: számos háztartás feje, vállalatok vezetői és a politikai élet aktív résztvevői lettek. Napjainkban a ruandai parlamentben ülő 106 politikusból 61 nő. Természetesen olyan vádak is érik a ruandai vezetést, hogy a nők jelentős bevonása a politikába üzennet-értékű a nyugati donzorok számára és azt hivatott értésükre adni, hogy a ruandai kormány alapvetően progresszív. Még ha így is van, a jelentősebb női képviselet azt is eredményezte, hogy a nők problémái rendszeresen politikai viták tárgyát képezik és számos nő élete pozitív irányban változott 1994 óta. (Bagi – Tarrósy, 2013)

42. kép: Az elektromosság már vidéken sem luxus

Barbara Kellher fotója

2006 és 2014 között egymillió ember emelkedett a szegénységi küszöb fölé, és a Ruandai Nemzeti Bank által 2014 áprilisában 400 millió dollár értékben kibocsátott államkötvényeket „elkapkodták” (nyolcszoros volt a túljegyzés). (Richardson-Nichols, 2014)

Azonban a dinamikus gazdasági növekedés és sikerek ellenére továbbra is a lakosság közel fele szegénységi küszöb alatt, és mintegy kilencven százaléka földművelésből él. Ruanda GDP-jének negyven százalékát külföldi segélyek teszik ki (igaz, 1994 után ez a szám 80 százalék volt), és a gazdaságot továbbra is nagymértékben behatárolja a fő exportcikk (kávé, tea) világpiaci árának alakulása. (Kagame, 2014)

Ugyanakkor a Kagame-rendszerrel szemben megfogalmazott főbb vádak meglehetősen súlyosak. Kritikusai szerint Kagame a Horizon Group és Crystal Ventures révén pénzügyi birodalmat épített ki, és Ruanda gazdaságának nagy részét ő irányítja. (Rudasingwa, 2014) A nemzetközi közösség pedig többször is azzal vádolta Kigalit, hogy kelet-kongói felkelőket támogat (pl. az M23 milíciát), alacsony intenzitású konfliktust tart fenn a szomszédos ország-

ban, hogy Kelet-Kongó ásványkincseit kiaknázva a bevételeket Ruanda fejlesztésére fordítsa (ld. részletesebben a következő fejezetben).

43. kép: Kigaliban már találunk egy-két felhőkarcolót is
Barbara Kelher fotója

A rezsim belföldi ellenzőit Kagame ellehetetleníti, több magas rangú vezető külföldre távozott. Nagy port kavart a ruandai titkosszolgálat Dél-Afrikába „dezertáló” vezetőjének, Patrick Karegeya-nak a meggyilkolása Johannesburgban 2014 januárjában. (Kagame azt állítja, a gyilkossághoz sem neki, sem kormányának nincsen köze.) (Laing, 2014)

Kétségtelen, hogy Ruanda gazdasági fejlődése dinamikus, és a kormány reményei szerint 2020-ban átléphet az alacsony jövedelmű országok csoportjából a közepes jövedelműek közé. (Kagame, 2014) Kagame rendszere azonban meglehetősen autoriter, az ellenzéki hangokat elnyomja és a megbékélést inkább a dinamikus fejlődésen keresztül képzei el. Kérdéses, hogy alapvetően agrárországból sikerül-e iparibb, szolgáltatás-központúbb gazdaságot építeni, és hosszú távon is fenntartani a lendületet. A genocídium után húsz évvel úgy tűnik, hogy a „tabula rasa” bevált: a járadékvadász Habyarimana-rezsim a hatalmas társadalmi sokk után átadta helyét egy hosszabb távon gondolkodó fejlesztő patrimonializmusnak, amely a kelet-ázsiai sikerekből merít ihletet, de sajátos afrikai színezettel valósítja meg hasonló stratégiáját (Kagame, 2013).

A RUANDAI NÉPIRTÁS KÖVETKEZMÉNYEI KELET-KONGÓBAN, A RUANDAI INVÁZIÓ ÉS A KELET-KONGÓI INSTABILITÁS GAZDASÁGI HÁTTERE ÉS REGIONÁLIS HATÁSA

Bevezetés⁴⁵

Az alábbiakban igyekszem rávilágítani az okokra, melyek a Kongói Demokratikus Köztársaság (korábban Zaire) keleti részének mai napig tartó instabilitásához vezettek. Ennek érdekében elsőként az észak- és dél-kivui régió történelmi hátterét ismertetem, majd bemutatom, hogyan hatott a ruandai népirtás miatt megindult menekültáradat a törékeny kelet-zairei egyensúlyra. Részletesen tárgyalom a nemzetközi közösség passzivitásának okait is. A felfegyverzett és ú.n. „bona fide” menekültek szétválasztására és a humanitárius intervencióra vonatkozó tervek füstbe mentek, mert a nagyhatalmak képtelenek voltak összehangolni eltérő érdekeiket. A nemzetközi cselekvésképtelenséget és Mobutu gyengeségét Ruanda kihasználta.

A ruandai határ mentén sorakozó militarizálódott menekülttáborok, valamint a régió-szerte egyre elterjedtebb Mobutu-ellenesség vezetett oda, hogy Ruanda katonai beavatkozást hajtott végre Kelet-Zairében. Az intervenció Mobutu bukását, és közvetve „Afrika világháborúját” eredményezte.

A ruandai népirtás kapcsán kialakult menekülthullám és a ruandai katonai beavatkozás messze ható következményei a mai napig meghatározzák a kelet-kongói konfliktusok természetét.

A Kongói Demokratikus Köztársaság keleti része a mai napig folyamatosan kiújuló harcok színtere. Ehhez hozzájárul az is, hogy ásványkincsekben gazdag és politikai-gazdasági téren világ szinten is fontos területről van szó, amelynek sorsa az egész afrikai Nagy Tavak régió dinamikájára hatással van.

⁴⁵ Kongó nevét 1971-ben változtatták meg: a Zaire név ezután 1997-ig volt érvényben, amikor Laurent-Désiré Kabila Kongói Demokratikus Köztársaságra változtatta. Az országot napjainkban is Kongói Demokratikus Köztársaságnak hívják, a fejezetben használt Kongó elnevezés is erre az országra utal, és nem nyugati szomszédjára, a Brazzaville fővárosú Kongói Köztársaságra.

Kelet-Zaire történelmi háttere

A zairei atrocitások megértéséhez nélkülözhetetlen Zaire (majd 1997. május 17. után Kongói Demokratikus Köztársaság) keleti régiójának, Kivunak történelmi háttere. A Ruandával határos terület földrajzilag és a társadalmi felépítés szempontjából is két fő részre bontható: Észak- és Dél-Kivura. Kivu területe jóval nagyobb, mint Ruandáé, másrészt Kivu távol esik Zaire fővárosától, Kinshasától (ahol a kormány székel).⁴⁶ A nagy távolság miatt a kinshasai kormány keze „nehezen ér el” a Ruandával határos országrészig.

Észak-Kivu tartományban három fő közösség él: az ún. „őshonos” lakosság, a különféle kinyarwanda nyelvet beszélők csoportjai és az 1940-es évektől a belga gyarmati hatóságok szándéka alapján betelepült (szintén kinyarwanda nyelvet beszélő) ruandaiak (hutuk és tuszik egyaránt). Utóbbi csoport létszáma 1970-re elérte a 335 ezer főt Zairében. (Mathieu – Tsongo, 1999) A bevándoroltak között sok volt a tanult és jó anyagi helyzetű tuszi. (International Crisis Group, 2007) Az újonnan érkezők és a már évtizedek óta Észak-Kivuban élő kinyarwanda lakosság körében egyfajta közös identitástudat alakult ki (ők voltak a banyarwandák), amelyet az őshonos lakosság nehezményezett, mivel saját helyzetüket Zaire nagyobb törzseihez képest már korábban is perifériusnak érezték. Ráadásul a tartomány 40 százalékát kitevő banyarwanda közösség sikeresen növelte földterületeit a korábban már itt élő közösség kárára.

Zaire 1960-as függetlensége után a főváros politikai erőviszonyainak függvényében változott a viszony a két közösség között. Joseph Mobutu elnök 1967-ben, kelet-kongói hatalmának megszilárdítása érdekében, a banyarwandákat emelte maga mellé egy ruandai tuszi menekült politikuson keresztül. Ez a lépés a kivui tuszi közösség megerősödéséhez és földszerző akcióinak elharapózásához vezetett, ami a tágabb banyarwanda közösség ellen is felszította az őslakosok ellenérzéseit. (Prunier, 2008a)

A földekért vívott harc mellett a másik kényes problémát az állampolgárság kérdése jelentette. A belpolitikai erőviszonyok változása miatt 1981-ben új állampolgársági törvényt fogadtak el, amelynek eredményeként sok ezer banyarwanda de iure elvesztette állampolgárságát. (UNHCR, 2000) Ennek 1987-re az lett az eredménye, hogy az észak-kivui választóközrészben egyszerűen nem tudták megállapítani a szavazásra jogosultak körét. A bizonyta-

⁴⁶ A távolság Kinshasa és Goma (város Észak-Kivuban) között légvonalban több mint 1500 km

lan állampolgársági helyzet hatására az őslakosok támadásokat indítottak a banyarwanda tulajdonban álló vállalkozások és földek megszerzéséért.

A földért folytatott kiéleződött küzdelem interetnikai szintre emelkedett és a növekvő feszültségek 1992-től kezdve súlyos atrocitásokhoz vezettek. 1993 augusztusára már mintegy húszezer halálos áldozata volt az összetűzéseknek és 250 ezer ember menekült el a lakhelyéről Észak-Kivuban. Maga Mobutu elnök is a helyszínre utazott, és a hírhedt Különleges Elnöki Gárdát (Division Spéciale Présidentielle) is bevetették a helyzet rendezése érdekében. (Prunier, 2009a) 1994 februárjában törékeny béke született, ez azonban tiszavirág-életűnek bizonyult, mivel öt hónappal később a ruandai genocídium következtében a szomszédos Ruandából érkező menekülthullám teljes egészében felborította a korábbi erőviszonyokat a térségben.

Dél-Kivuban is problémát jelentett az őslakosok és a betelepült ruandaiak közötti feszültség, ám a kisebb népsűrűség miatt a földhiány itt nem volt olyan égető. A tartományban az őslakosok mellett kisebb számban a banyamulenge népesség telepedett le már a XVII. századtól kezdve, akik szintén nagyrészt marhatenyésztéssel foglalkozó ruandai tuszik voltak. (Rukundwa, 2004) Ez a közösség a banyamulenge elnevezést (jelentése „Mulenge népe”, Mamdani, 2001) tudatosan vette fel az 1970-es években, hogy megkülönböztessék magukat a negatív megítélésű banyarwanda csoporttól, akiket minden kivui őslakos idegen népcsoportként azonosított. Dél-Kivuban a banyamulengék mindössze a lakosság 3-4 százalékát tették ki a mintegy 2,4 milliós összlakosságból. (Prunier, 2009a)

Az első zairei polgárháború idején 1965-ig kimaradtak a konfliktusból, azonban 1965-ben állataik védelmében a kormány oldalán belekeveredtek a harcokba. A szomszédos törzs (babembe) a felkelők oldalán állt, így a banyamulengék kormánnyal való szimpatizálása hatására a két törzs kapcsolata rendkívül ellenségesé vált. (Stearns, 2011) Sok fiatal a babembe törzssel kialakult feszült viszony miatt szeretett volna harci tapasztalatokat szerezni, mert a banyamulengék a fenyegetettség légkörében éltek mindennapjaikat. Éppen ezért amikor a szomszédos Ruandában 1990-től kezdve polgárháborús állapotok alakultak ki, az RPF (az Ugandában megalakult Ruandai Hazafias Front, amelynek alapítói a Ruandából kiűzött vagy elmenekült tuszik voltak) sikerrel toborzott a banyamulengék közül.

Az állampolgársági törvények változása a banyamulengék helyzetét is bizonytalanná tette 1981-től. Veszélyeztette magántulajdonukat és szavazati jogukat, sokukat másodrendű állampolgárnak tekintették az őslakosok.

A ruandai polgárháború okozta menekültáradat hatása Kivura

1994 júliusában és augusztusában Észak-Kivu Goma nevű területére mintegy 850 ezer, Dél-Kivuban Bukavuba 332 ezer, míg az Uvira körzetbe 62 ezer ruandai menekült érkezett (Uvirában ráadásul már volt 255 ezer burundi menekült, akik Burundiból 1993 után érkeztek). (UNHCR, 2000)

Amikor a tuszi RPF 1994 júliusában átvette Ruanda vezetését, és az erőviszonyok radikális megváltozása miatt a népiirtásban részt vevő hutuk menekülni kényszerültek, nagy részük Zaire felé indult, a Ruandával határos kivui országrészbe. Az útjukba kerülő hutu polgári lakosságot arra kényszerítették, hogy elhagyja Ruandát, és Zairéba meneküljön a genocídium elkövetőivel együtt.

44. fotó: Ruandai menekültek tábora Kelet-Zairében

Forrás: Center for Disease Control and Prevention

A Zairébe érkezők nagy része éppen ezért ú.n. bona fide (jóhiszemű) menekült volt. A menekültáradattal azonban az országba érkezett a ruandai tuszik elleni népiirtás hutu elkövetőinek nagy része is. Nekik egészen más céljaik vol-

tak, mint a klasszikus értelemben vett menekülteknek: Zairében akarták be-
rendezni új katonai bázisukat, ahonnan gerillatámadásokat hajthatnak végre
az új kigali kormány ellen.

A menekültek önjelölt és felfegyverzett vezetői egész menekülttáborokat
tartottak uralmuk alatt. Parancsaik hatására maguk a menekültek sem úgy vi-
selkedtek, mint egy idegen ország ideiglenesen befogadott lakói, hanem mint
hódítók: engedély nélkül vágták ki a fákat, marhát loptak a helyi lakosságtól,
károsították a termést, illegális úttorlaszokat állítottak fel. A zairei államhata-
lom keze nem ért el a fővárostól rendkívül távol eső, Ruandával határos kivui
tartományokig, így az ottani helyzet a nyers erőviszonyok szerint alakult.

A menekülttáborokban a közigazgatást szinte teljes mértékben ruandai
mintára alakították ki a menekültekkel együtt beszivárgó népiertő rezsim fel-
fegyverzett vezetői. (Szabó, 2008) A menekülttáborok szervezettsége felért egy
jól működő államéval. A volt ruandai kormányerők és a genocídiumban fősze-
repet játszó hutu félkatonai szervezetek adót vetettek ki, amelyet a segélyszer-
vezetek dolgozóinak is meg kellett fizetni, ha tevékenykedni akartak a tábor
területén. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztossága és számos nemzetközi szerve-
zet nemcsak adózás tekintetében, hanem minden más téren is kénytelen volt
együttműködni velük: a segélyszállítmányok elosztása, iskoláztatási és egész-
ségügyi kérdések sem dőlhettek el a népiertő rezsim vezetőinek jóváhagyása
nélkül. (UNHCR, 2000) A táborokban uralkodó rendszer és a korábbi elkö-
vetőkkel való kényszerű együttműködés annyira felháborította a francia Or-
vosok Határok Nélkül (Médecins Sans Frontières) dolgozóit, hogy kivonultak
a menekülttáborokból. (Médecins Sans Frontières Timeline, 2013)

A felfegyverzett ruandai harcosok a burundi menekültek jelenléte és a bu-
rundi kormány ellen harcoló gerillák dél-kivui bázisainak közelsége miatt fo-
kozatosan a burundi konfliktusba is belekeveredtek. Számos burundi hutu
Pierre Buyoya hatalomra kerülése után Ruandába menekült, és részt vett a
népiertásban. Ők a népiertást elkövetőkkel és a menekültekkel együtt távoztak
Ruandából. Voltak, akik hazatértek Burundiba, nagyobb részüik azonban
szintén kelet-zairei menekülttáborokban talált menedéket. Ezekben a táborok-
ban katonai szövetségek kötöttek.

A Pierre Buyoya kormánya ellen harcoló, Kelet-Zairében székelő burundi
felkelők hírhedtté váltak a génocidaire-ekkel való együttműködésükről. A kez-
deti időszakban a burundiak nagyban függtek ruandai szövetségeseiktől: tőlük
kapták a fegyvereket, kiképzést, járműveket. Később azonban kiépítették saját
támogatói bázisukat. (ICG, 1999) A korábbi ruandai kormány katonai vezetői

(az FAR- Forces Armées Rwandaises, az 1994 előtti állami hadsereg parancsnokai) és az Interahamwe harcosok szövetségeseiket gyűjtötték: a zairei kormányerők katonáiból (akiket más jövedelem híján könnyű volt „megvásárolni”), valamint a helyi Mayi-Mayi ellenzéki (Mobutu-ellenes) felkelőkből.

Ráadásul Zaire keleti részén az államhatalom gyengesége miatt már a ruandai menekülthullám érkezése és a ruandai beavatkozás előtt menedéket találtak a különböző szomszédos országok kormányai ellen küzdő fegyveres csoportok, többek között az ugandai Museveni elnök ellen harcoló ADF (Allied Democratic Forces) és LRA (Lord's Resistance Army), a José Eduardo dos Santos angolai elnök ellen lázadó UNITA (Uniao Nacional para a Independencia Total de Angola), vagy a burundi tuszi kormány ellen küzdő CNDD. (Szabó, 2008) A konfliktusok nemzetköziesedése lassan aláásta az egész afrikai Nagy Tavak régió biztonságát és egyre több országot vont be az ellenségeskedésbe.

A korábbi ruandai kormány katonái (FAR), valamint az Interahamwe militánsai uralmuk alatt tartották a menekülttáborokat, felborították Kivu tartomány etnikai egyensúlyát, és fegyveres támadásokat intéztek a helyi tuszik ellen. 1995-re az erőszak általánossá vált, különösen Észak-Kivuban, amely inkább hasonlított egy alacsony intenzitású háborús övezetre, mint civil és humanitárius célokat szolgáló menekülttáborok gyűjtőhelyére. Zaire keleti részéből folyamatossá váltak a gerillabetörések Ruanda területére.

Mivel Mobutu a tuszi vezetésű ruandai kormányt régi ellenségének (Adelman-Suhrke, 2000), az ugandai Museveni-rezsimnek a meghosszabbításaként érezte, szemet hunyt az új kigali rezsim elleni gerillatámadások fölött és a kivui helyi politika befolyásolására igyekezett felhasználni a menekültek jelenlétét. De kettős játékot játszva nemcsak a hutu szélsőségesek ruandai gerillatámadásait tűrte el, hanem aktívan támogatta a helyi kivui törzseket is, akik a menekültek elűzését tűzték ki célul.

1995 októberében minden addiginál hevesebb összecsapások kezdődtek Észak-Kivuban, a helyi tuszi lakosok elleni támadások állandósultak. Emiatt 1996 februárjára már mintegy 37 ezer tuszi menekült Zairéből Ruandába, akik közül sokan egész életüket Zairében éltek le. A helyzet Dél-Kivuban sem alakult kedvezőbben, ahol az őslakosság és a banyamulengék között folyamatosan nőtt a feszültség. (Vlassenroot, 2002) Utóbbiak egy része Ruanda felé menekült, másik részük Kigali katonai segítségével megpróbálta megszervezni saját védelmét.

A ruandai invázió

A ruandai vezetés számára a zairei beavatkozás több szempontból is kezdett elkerülhetetlenné válni. Egyrészt Ruanda nyugati határa mentén militarizált menekülttáborok sorakoztak, ahol fegyverkezett a Ruandából nagy nehezen elüldözött ellenség. (Tanner – Steadman, 2003)

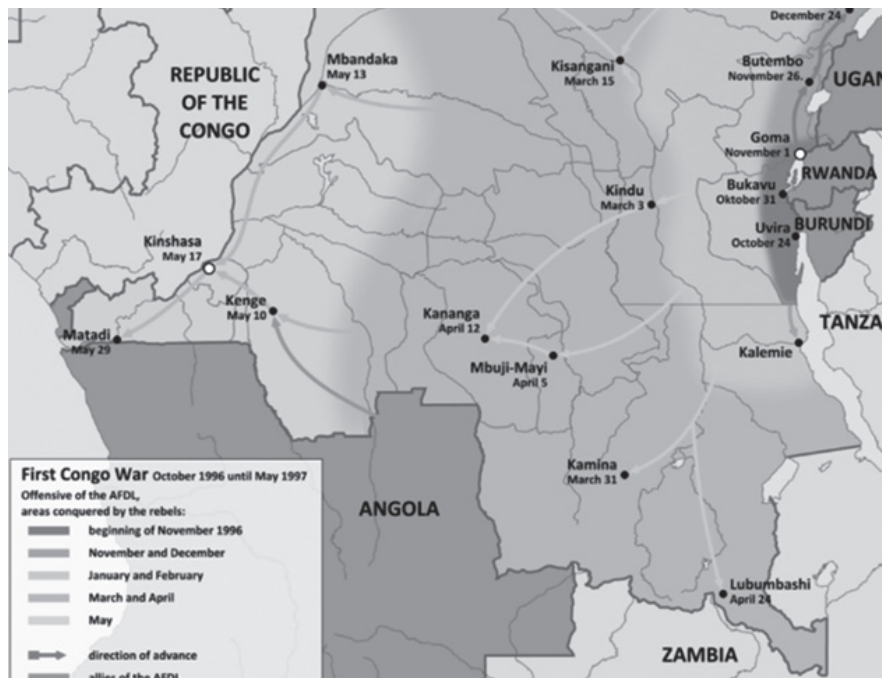
Másrészt további bizonytalansági tényezőt jelentett, hogy Burundiban nem rendeződött megnyugtatóan a helyzet. A mérsékelt hutuk nem tudták megoldani az anarchiába sülyedő ország problémáit, az 1996 nyarán hatalomra került Pierre Buyoya vezette tuszi kormány pedig egyelőre nem tudott meg egyezni a nemzetközi és helyi közösség számára is elfogadható hatalommegosztásról (Wolpe, 2011). Továbbra is fennállt a veszélye a radikális hutu hatalomátvételnél. Kigali pedig nem engedhette meg magának, hogy a lakosság-száma még a burundi menekültekkel is növekedjen, mert Kagame rendszerének alapjai rendülhettek volna meg. (Uvin, 1998)

Harmadrészt Kagame beavatkozási szándékát egy általánosabb, Mobutu megbuktatását célzó transzafrikai terv is befolyásolta. (Museveni ugandai elnök már 1994 novemberében Mobutu-ellenes találkozót hívott össze Kampalában) 1996-ban azonban a Mobutu megbuktatására irányuló tervek még nem kristályosodtak ki. (Prunier, 2009a) Paul Kagame mégsem engedhette meg magának, hogy erre tovább várjon. Ki akarta használni a nemzetközi közösségben róla kialakult pozitív képet (a népirtást megállító RPF-parancsnok).

A nemzetközi közösség emlékeztében még élénken élt a ruandai népirtás emléke. A Biztonsági Tanács tagjai büntudatot éreztek az 1994-ben tanúsított tehetetlenségük miatt, és emiatt tartózkodtak attól, hogy a népirtást megállító RPF parancsnokát, vagy Ruanda új kormányát kritizálják. A ruandai kormány és Paul Kagame tisztában volt ezzel és maximálisan kihasználta „elnéző” hozzáállásukat (kijátszotta a „genocídium kártyát”).

Kagame 1996 szeptemberére időzítette a katonai támadás kezdetét. Kigali már korábban támogatni kezdte az észak- és dél-kivui kongói tuszikat, akiknek szervezési és logisztikai segítséget nyújtott az 1996 őszen induló Mobutu-ellenes felkelés előkészítéséhez. Majd 1996. július elejétől kezdve banyamulenge RPF-veteránok kezdtek átszivárogni a határon Ruandából Dél-Kivuba, és ott a számukra előre elrejtett fegyvereket megkeresve csatlakoztak a helyi banyamulenge milíciákhoz. Így segítette elő Ruanda a felkelést, amelyet már kezdetektől felkarolt. Szeptember 22-én az átszivárgott ruandai

és a helyi banyamulenge erők Bukavut ösztűz alá vették. Így elterelték a zairei hadsereg figyelmét, és még több ruandai katona kelt át a határon. Reyntjens egyenesen így fogalmaz a kongói lázadók ruandai támogatásával kapcsolatban: „Ruanda egy látens problémát súlyosbított, hogy legyen ürügye a támadás megindítására. Habár a banyamulengének valóban voltak sérelmeik, az a döntés, hogy katonai akcióba kezdjenek, nem az ő fejükben, hanem Kigaliban született meg.” (Reyntjens, 2009)

45. kép: Az AFDL és a ruandai erők offenzívája

Forrás: Uwe Dederling

Kigali azt hangoztatta, hogy semmi köze a Dél-Kivuban folyó eseményekhez, de a banyamulenge milíciák, a ruandai hadsereg és a zairei kormányerők közötti harcok folytatódtak. Nem sokkal a szeptemberi támadás után az eseményekkel szimpatizáló és Mobutu megbuktatásáért küzdő új zairei politikai mozgalom jelentette be megalakulását: a Demokratikus Erők Szövetsége Kongó-Zaire Felszabadításáért (Alliance des Forces Démocratiques pour la Libération du Congo-Zaire, AFDL). (Benkes, 2004) Kagaménak nagyon

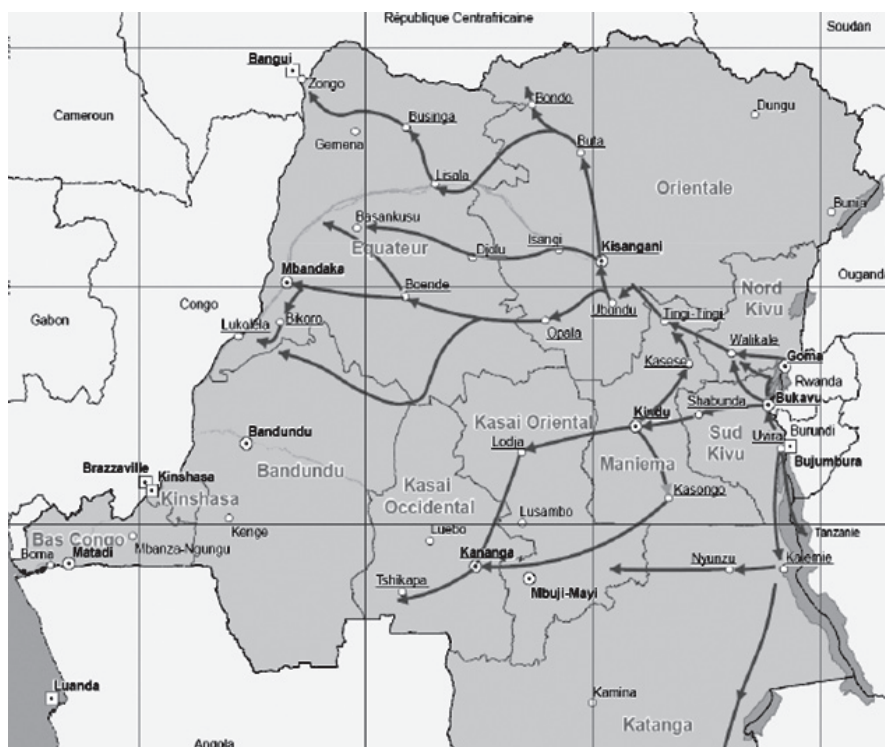
jól jött az, hogy egy helyi felkelő csoport (AFDL) álcája mögé bújva spontán banyamulenge felkelésnek tüntethette fel a menekülttáborok elleni támadás-sorozatot. (Arimatsu, 2012) Kagame úgy fogalmazott, hogy „szerencsésebb lett volna, ha a kongói lázadók nagyrészt maguk harcolnak Mobutu csapataival, de kockázatosabb is lett volna. [...] Véleményem szerint nem voltak rá teljesen felkészülve. A továbbiakban is vállaltunk szerepet, mert úgy gondoltuk, hogy a felemás eredmény nagyon veszélyes lenne. Úgy véltük, a legjobb az lesz, ha végigvisszük [Mobutu megbuktatását].” (Pomfret, 1997)

46. kép: Menekülttábor Gomában, Kelet-Zaire, 1994

Forrás: Mikkel Ostergaard/Panos

A harcok fő céljai bevallottan az új ruandai vezetés számára katonai kockázatot rejtő határ menti menekülttáborok felszámolása, valamint a ruandai származású kongói tuszik segítése volt. (Autesserre, 2009) Az AFDL, RPA (Rwandan Patriotic Army, az RPF katonai szárnya), és a céljaikkal szimpatizáló burundi hadsereg megtámadta a ruandai és a burundi hutu menekülttáborokat Uvira, Bukavu és Goma környékén.

47. kép: A menekültek útvonala

DRC: Mapping Human Rights Violations 1993-2003

Több százezer ruandai menekült visszatért Ruandába,⁴⁷ de több százezren Zaire belseje felé indultak, Walikale és Shabunda felé. (UNHCR, 2000) Ebben a második csoportban voltak a korábbi ruandai népiértó kormány hadserege és az Interahamwe katonái. A Zaire szívébe menekülőket hónapokon keresztül üldözték az AFDL és RPA katonái. Szívós rendszerességgel rombolták le a sebtében felállított táborokat útközben, és üldözték azokat, akik a menekültek segítségére siettek volna.

Egy segélyszervezet munkatársa így emlékszik vissza az eseményekre: „Amikor a lázadók átvették az adott területet [...] megakadályozták, hogy az UNHCR munkatársai felvegyék a kapcsolatot a menekültekkel, megtámad-

⁴⁷ A pontos számokat szinte lehetetlen megbecsülni, de valószínűleg mintegy 500 ezer menekült tért vissza Ruandába

ták a táborokat, és megöltek minden férfit, akiről azt gyanították, hogy a fegyveres ellenséghez tartozik. Ennek során, szándékosan vagy sem, nagyon sok más menekültet is megöltek. A segítség-szervezetek nem közelíthették meg a tömegsírokat.” (UNHCR, 2000)

1996 decemberétől a zairei hadsereg ellentámadásba lendült, de nem volt elegendő idejük a szétesett hadsereg és hadmozdulatok megszervezésére, így kezdeményezésük kudarcra volt ítélve az AFDL/RPA viszonylag jól felszerelt egységeivel szemben. Ahogy a behatolók közeledtek a fővároshoz, Mobutu kénytelen volt külföldre menekülni. 1997. május közepén a lázadók és a ruandai/burundi erők szövetkezve bevették Kinshasát. Az AFDL vezetője, Laurent-Désiré Kabila köztársasági elnökké nevezte ki magát, és az ország nevét Kongói Demokratikus Köztársaságra (a továbbiakban: Kongó) változtatta. (Copley, 1999)

Mobutu hatalmának megdöntésében számos más afrikai ország hadserege is részt vett. Ugandai katonák a konfliktus ideje alatt Zairében tartózkodtak egyrészt azért, hogy a lázadó ugandai erők ellen harcoljanak, másrészt a Ruandával ápoltszövetségi kapcsolat okán is. Museveni elnök valószínűleg segített Kagaménak az AFDL irányításában is. A konfliktusban részt vett Angola is, amelynek kormánya a Mobutu-rezsim UNITA-nak nyújtott támogatásának akart véget vetni Mobutu megbuktatásával. Más külföldi aktorok kisebb mértékben vállaltak szerepet a Mobutu-rezsim elleni felkelés kapcsán kialakult harcokban. Burundi támogatta ugyan a ruandai és ugandai szerepvállalást, de nagyon kevés katonai segítséget küldött. Zambia és Zimbabwe is mérsékelt támogatást nyújtott a felkelőknek. Etiópia, Eritrea és a dél-szudáni SPLA (Sudan People's Liberation Army) felkelő hadsereg szintén anyagi és erkölcsi támogatói voltak a felkelők ügyének. Mobutut viszont támogatta a szudáni vezetés, akiket korábban maga Mobutu segített az SPLA elleni harcokban. (Reyntjens, 2009)

A főváros elfoglalása sem állította le a menekültek üldözését az országban. A volt Interahamwe milícia tagjai, valamint a korábbi ruandai kormány katonái gyakran emberi pajzsokként használták a menekülteket. Ezek a szedett-vedett, menekülő militáns csoportok gyakran a helyi lakosság ellen is súlyos atrocitásokat követtek el útközben, raboltak, fosztogattak. A győztes AFDL/RPA erők mindenhol ellenőrzőpontokat állítottak fel, ahol akcentus, ruházat vagy arc- és testfelépítés alapján ruandai vagy burundi hutunak ítélt embereket elválasztották a többiek-től azzal az ürüggyel, hogy visszaviszik őket a származási országukba, majd általában kivégezték őket egy félreeső helyen.

Azzal, hogy az elmenekülők közül a Zaire belseje felé tartókat tovább üldözték, olyan életfeltételek közé kényszerítették a menekülteket (erőltetett menetelés, gyakran élelem és víz nélkül), amelyek a csoport tagjait pusztulással fenyegették. Ráadásul számtalan alkalommal előfordult, hogy az út mentén bujkáló menekültek a segítség-szervezetek munkatársai láttán előjöttek, és a katonák akkor csaptak le rájuk.

A ruandai hadsereg részéről sok esetben semmilyen erőfeszítés nem történt, hogy elválasszák a népirtás felelőseit, a felfegyverzett menekülteket a fegyvertelen tömegektől. Az Afrikai Egységsszervezet szakértői a ruandai népirtásról és következményeiről írt jelentésében a Zairéban zajló atrocitásokat „hutu civilek válogatás nélküli meggyilkolásának” nevezi. (Organization of African Unity, 2000)

A „felkelők” [...] azt állítják, hogy minden menekült, aki nem tért vissza Ruandába, elkövető [...]. Azonban a menekülteket elkövetőknek nevezni [...] hasonló ahhoz, amikor az Interahamwe-tagok [1994-ban Ruandában – a Szerző] csótánynak (inyenzi) titulálták áldozataikat, hogy könnyebb szívvel tudjanak ölni. [...] Akiket megölnek, nem gyilkosok, hanem családok, akik nem tudnak gyorsabban futni, mint a velük menekülő gyerekek. Ők menekülnek és halnak meg csoportosan [...]. Az Interahamwe és volt-FAR [ruandai kormányerők az 1994-es népirtás idején – a Szerző] tagjai, akik a legtöbb gyilkosságot elkövették, fiatalok és erősek. Gyorsan futnak és van fegyverük [...]” – írta Balas atya, egy Kelet-Zairéban tevékenykedő misszionárius. (Prunier, 2009)

Összességében elmondható, hogy a Kivuban található menekülttáborok ellen indított offenzíva hatására mintegy 350 ezer ember indult meg északnyugatnak, 150 ezer délnek, míg mintegy 100 ezer menekült rejtőzködött el Kivuban és a Virunga-hegység erdeiben. A volt Zaire egész területén kelet-ről nyugatra tartó hajsza során tízezrek haltak meg az élelem- és egészségügyi ellátás teljes hiánya miatt, tízezreket megöltek az AFDL-banyamulengeruandai csapatok. Az áldozatok számát illetően különböző források eltérő becsléseket adnak, Garreton és Kisangani elemzéseit alapul véve valószínűleg mintegy 200 ezer menekült veszett oda. (Garreton, 1997 és Kisangani, 2000)

A nemzetközi közösség reakciója az 1996-os katonai intervencióra

A nemzetközi közösség az 1996-ban kezdődő, Zairéban zajló ruandai katonai beavatkozás idején tétlenségével ismét cserbenhagyta az afrikai Nagy Tavak régió civil lakosságát. Sok kérdés merül fel a kelet-zairei atrocitások kapcsán, amelyek megválaszolása segíthet megérteni a nyugati világ passzivitását. Egyáltalán a nemzetközi közösség tisztában volt a Kelet-Zairében kialakult menekültprobléma súlyosságával?

A témában 1996-ban több szakkönyv is megjelent, amelyek elérhetőek voltak az érdeklődő nyugati közönség számára. Ezekben a kötetekben általában ajánlásokat is megfogalmaztak az ENSZ, illetve a nemzetközi közösség számára. Kiemelendő Philippe de Dorlodot 1996-ban megjelentetett könyve: „Les réfugiés rwandais à Bukavu au Zaïre. De nouveaux Palestiniens?”, amelynek már címe is árulkodó, hiszen azt sugallja, hogy a Kivuban rekedt menekültek a palesztin menekültekhez hasonló sorsra juthatnak. A könyv utóiratában a szerző, Filip Reyntjens a könyv írójával egybehangzóan arra a következtetésre jut, hogy a kikényszerített repatriálás elfogadhatatlan, az önkéntes visszatérés a Ruandában uralkodó viszonyok és a menekülteket uralmuk alatt tartó felfegyverzett, szélsőséges hutuk szándékai miatt elképzelhetetlen. Reyntjens ugyanakkor igyekszik a nemzetközi közösségnek is üzeni a könyv lapjain: figyelmeztet, hogy ha nem reagálnak a régióból hallatszó „segélykiáltásokra”, akkor az 1994-es ruandai népirtás csak egy még több áldozatot követelő eseménysorozat első szakasza lesz.

A ruandai katonai beavatkozás kezdete előtt mintegy két hónappal az ENSZ Biztonsági Tanácsának öt állandó tagja a főtitkártól kézhez kapott egy részletes és aggasztó jövőképet festő jelentést, amely részletesen tárgyalja a Zairéban rekedt ruandai menekültek helyzetét. A főtitkár a Biztonsági Tanács sürgősségi összehívását kérte és felhatalmazását arra, hogy kétezer katonából álló kontingenst küldjön Kivuba a segélyszállítmányok célba juttatásának zavartalanítása és a harcoló felek szétválasztása érdekében. (Organisation Interafricaine des Juristes, 1997) Ebből arra lehet következtetni, hogy a helyzet súlyosságát már két hónappal a konfliktus kirobbanása előtt is érzékelték a nemzetközi közösség.

Ugyanakkor nemzetközi civil- és segélyszervezetek aktívan tevékenykedtek a menekülttáborokban, és a közvéleményt folyamatosan tájékoztatták az aktuális helyzetről.

A helyi megfigyelőktől is érkeztek figyelmeztetések: Christophe Munzihirwa, Bukavu püspöke az ENSZ menekültügyi főbiztosának 1995. október 6-án írt levelében kiemelte: „A menekültekből már nem kérnek Zairében és úgy tűnik, hogy Ruanda sem akarja, hogy visszatérjenek. Közép-Afrikában új „palesztin népcsoport” alakult, és ez a helyzet nagy valószínűséggel konfliktusokat fog okozni a határok mentén. A nemzetközi közösségnek tehát nyomást kellene gyakorolnia, hogy ennek az erőszaknak az eszkalációját megakadályozza és garantálja a menekültek biztonságos visszatérését.” (Prunier, 2009b: 116-117)

Kigali többször is felszólította mind az ENSZ-t, mind a zairei vezetést arra, hogy válassza szét egymástól a fegyveres elemeket és a civil menekülteket a menekülttáborokon belül, vagy különben Ruanda maga lesz kénytelen cselekedni. (Boutroue, 1998) Faustin Twagiramungu (aki névleg Ruanda elnöke volt 1995. augusztus 31-ig, habár a háttérből, alelnökként Paul Kagame irányította az eseményeket) kijelentette: „Megkértem az Egyesült Nemzetek Szervezetét, hogy válassza el a katonákat az igazi menekültektől. Ezt azonban nem brutálisan kellene végrehajtani, mert arra rosszul reagálnának a táborok lakói.” (Boutroue, 1998:12) A ruandai védelmi miniszter is egyetértett: „Nem látom be, hogy miért kell segíyezni a még mindig felfegyverzett milicistákat, akik embereket ölnek [...] Ezeknek a bűnöző csoportoknak az erejét túlbecsülik. Határozottan leszerelhetők és áthelyezhetők.” (Boutroue, 1998: 12)

Amikor 1996 őszén végül megindultak a kelet-zairei menekülttáborok felszámolását célzó ruandai akciók, a nemzetközi közösség tagjai már egyetértettek abban, hogy Zaire keleti részén be kell avatkozni. Nagyon eltértek azonban az álláspontok a beavatkozás jellegét és célját tekintve. Patrick Dupont (Dupont, 1996) az egyes álláspontok részletes elemzése után arra a következtetésre jutott, hogy két tábor állt egymással szemben.

Az egyik oldalon állók két speciális, különálló, megoldandó feladatot láttak: különválasztották a kivui háború által okozott humanitárius válságot és a menekültkérdést. Ezt az álláspontot követték általában a nemzetközi szervezetek, valamint többek között Franciaország, Spanyolország és Belgium. Utóbbi hozzáállása külön kitérőt is érdemel a korábbi gyarmati szerepe miatt. Dupont Brüsszelnek a kelet-zairei krízishez tanúsított hozzáállását az „aktív semlegesség” kifejezéssel illeti, hiszen egyrészt támogatta egy közös nemzetközi huma-

nitárius beavatkozás gondolatát, de ő maga egyetlen katonát sem ajánlott fel a célra. Diplomáciailag azonban végig aktív volt, európai szövetségei figyelmét a válságra irányítva.

A másik oldal, a „globalisták” szerint a háború miatti humanitárius válságot nem lehet különválasztani a menekültkérdéstől. Szerintük a menekültek jelenléte közvetlen ok-okozati összefüggésben állt a kivui harcokkal. Éppen ezért úgy gondolták, hogy egy humanitárius intervenciónak csak akkor lenne értelme, ha a menekültek hazatérésével végződne. Az Amerikai Egyesült Államok és Ruanda ilyen jellegű beavatkozást tudtak csak elképzelni (illetve, ahogy a későbbiek során látni fogjuk, valójában ilyen sem). Számukra a kivui helyzet nem volt más, mint Zaire belső problémája, amelyet súlyosbít a ruandai menekültek jelenléte.

Az Egyesült Államok nem volt hajlandó elismerni, hogy a kivui konfliktusban Ruandának is szerepe van. Véleményük szerint a zairei kormány a volt Interahamwe és az előző ruandai kormány katonáival karöltve kulcsszerepet játszottak a konfliktus kiélezésében. Egy regionális vagy bilaterális konferencia vagy béketárgyalás megszervezésében sem hittek. Nem tulajdonítottak jelentőséget annak, hogy az általuk jogszerűnek tartott „banyamulenge felkelés” (ők így nevezték a kivui válságot) résztvevőinek Ruanda és Burundi katonai segítséget nyújtottak.

A legfontosabb szempont Washington szemében az volt, hogy az afrikai Nagy Tavak régió stabilabbá váljon. Ebből a szempontból nézve a kivui konfliktust, a Kagame vezette beavatkozás hatására körvonalazódni látszott a megoldhatatlannak tartott közép-afrikai menekültkérdés gyors lezárása. Az alkalmazott módszerek másodlagosak voltak, és Washington csak utólag tiltakozott miattuk.

Az amerikai kormányt több tényező is visszatartotta attól, hogy aktívabban támogassa a nemzetközi beavatkozást. Az 1993-ban Szomáliában történtek hatására visszafogottan nyilatkozott a zairei nemzetközi misszió alapítása kapcsán. (Pour, 1996) Bizonyos kormányzati szereplők támogatták Kagamét, még ha ezt nem is ismerték volna el nyilvánosan. A washingtoni döntéshozatal egyszerre több szinten is folyt, és ezek a különböző szintű döntéshozók gyakran nem értettek egyet egymással. Ennek eredménye egy általános elnéző hozzáállás lett Kagame akcióival szemben. George Joulwan amerikai ezredes, egyenesen „látnoknak” (Prunier, 2009: 118) nevezte Kagamét.

A Mobutu-rezsim megbuktatására felálló AFDL-lel szövetségre lépett ruandai katonák és a velük szimpatizáló burundi hadsereg harcosai a franciák

által támogatott Mobutu megdöntését is célul tűzték ki, ez pedig szintén az Egyesült Államok érdekeit szolgálta.⁴⁸

Franciaország és Spanyolország már október 28-án, a Luxemburgban tartott minisztertanácsi EU-ülésein jelezte, hogy támogatja a humanitárius intervenciót Kelet-Zairében. Chirac és Aznar 5000 fős katonai alakulatot tartott szükségesnek, amelybe maguk is delegáltak volna katonákat, azzal a feltétellel, hogy az Egyesült Államok, afrikai és európai országok, valamint az ENSZ is küld csapatokat.

Franciaország többször is hangsúlyozta ez utóbbi feltétel fontosságát. Párizs tartott attól, hogy katonai intervenció esetén részvételét egyoldalúnak titulálják a nemzetközi közösség kritikusai. Ugyanakkor geopolitikai státuszának megőrzése érdekében érezte, hogy nem engedheti meg magának egy újabb befolyási övezet elvesztését az afrikai Nagy Tavak régióban, ahol már le kellett mondania Ruandáról. Mobutu elnökből Párizs saját szövetségését látta, éppen ezért a Kabila-vezette AFDL-felkelők hatalomátvételének megakadályozása legalább olyan erőteljes motivációt jelentett az intervenció megvalósítására, mint a menekültek sorsa miatt érzett aggodalom. Franciaország azonban csak nemzetközi felhatalmazással és nemzetközi részvétellel, a látszatot őrizve gondolt a beavatkozásra. (Haski, 1996)

Boutros Boutros-Ghali korábbi ENSZ-főtitkár regionális békekonferencia ötletét vetette fel októberben. Az ötletet támogatta az Európai Unió is, Franciaország és Belgium pedig sürgette Zairét és Ruandát, hogy üljenek tárgyalóasztalhoz.

A nemzetközi misszió ötletének körvonalazódása, és megvalósulásának kudarca

A nemzetközi civil- és segélyszervezetek is folyamatos nyomást gyakoroltak a nemzetközi közösségre a cselekvés érdekében. 1996. október 29-én Genfben rendkívüli ülést tartottak francia és belga diplomaták szervezésében, és a megbeszélés során körvonalazódott először, a konkrétumokat tekintve is,

⁴⁸ Laurent-Désiré Kabila számos bányászati szerződést újratárgyalt bizonyos amerikai vállalatokkal, például az American Mineral Fields International-lel, és 1997. április 16-án mintegy egymilliárd dollár értékben szerződést írt alá az AMFI-val, amelyben biztosította számára a kitermelési jogokat például Kivuban is.

egy katonai kontingens Kelet-Zairéba küldése. A konferencián azt is egyeztetették, hogy mely ország hány katonával kívánja támogatni a missziót. Az Egyesült Államok hajlandónak mutatkozott az aktív részvételre (McIntyre-Hurst, 1996), az Egyesült Királyság azonban kijelentette, hogy további részleteket szeretne megismerni, mielőtt dönt az ügyben. (Dupont, 1996)

Közben 1996. november 5-én Nairobiban az afrikai Nagy Tavak régió országai (kivéve Zairét és Burundit), valamint az Afrikai Egységsszervezet tagjai bejelentették a Biztonsági Tanácsnak, hogy sürgős intézkedésekre van szükség, és megfontolandó akár a katonai beavatkozás is, amelyben afrikai országok is részt vennének. (UN IRIN, 1996a)

Az utolsó lépések, amelyek a beavatkozás irányába mutattak nemzetközi szinten, az ENSZ BT 1996. november 9-i 1078. számú határozata, valamint 1996. november 15-i 1080. számú határozata voltak. Ezekben a dokumentumokban az ENSZ megerősítette, hogy a menekülteknek vissza kell térniük Ruandába, a konfliktusról regionális szinten egyeztető konferenciát kell tartani, és egy nemzetközi humanitárius haderőt kell a helyszínre küldeni a helyzet rendezése érdekében. (S/RES/1078 és 1080, 1996)

A határozatok a fentebb említett két álláspont (a menekültkérdést és a humanitárius válságot külön és egyben kezelők) közötti konszenzust tükrözik. Alapvetően humanitárius misszióról szól a határozatok szövege, nyitva hagyták azonban az ajtót a katonai misszió felé. Humanitárius folyosók kialakítását is megemlézték, amelyeken keresztül a menekültek hazatérhetnének Ruandába. Ez az elképzelés megfelelt a francia és amerikai álláspontnak is (a franciák humanitárius beavatkozást akartak, az amerikaiak a menekültek hazatérését szorgalmazták). (Dupont, 1996)

A november 9-i határozat tíz napot adott a főtitkárnak arra, hogy jelentést állítson össze a Zairéba küldendő nemzetközi haderő felállításának részleteiről. Időközben Kanada jelezte, hogy hajlandó megszervezni egy 6-10 ezer fős alakulatot, az Amerikai Egyesült Államok pedig kijelentette, hogy szintén hozzájárulna a zairei misszióhoz.

A november 15-i határozat megköszönte az addigi felajánlásokat, valamint felkérte az ENSZ valamennyi tagállamát, hogy ha teheti, járuljon hozzá a zairei kontingens felállításához. A határozat azt is leszögezte, hogy a misszió 1997. március 31-ig tartózkodik majd az országban, hacsak nem sikerült hamarabb befejezni a menekültek hazajuttatását, a humanitárius segítségnyújtást. A határozat jelzi, hogy az ENSZ a hosszabb távú jelenlétet is kérheti, ennek felülvizsgálatára 1997. január elsejéig kerül sor.

A zairei misszió mellé felsorakozó országok azonban gyorsan kihátráltak a terv mögül, amikor a táborok elleni támadások után a menekültek hatalmas tömegben elkezdtek visszatérni Ruandába. (UN IRIN, 1996b)

Az atrocitások súlyosságáról szóló ENSZ-jelentésre 14 évet kellett várni. 2010-ben jelent meg a Kongói Demokratikus Köztársaság területén 1993 és 2003 között elkövetett tömeges emberi jogi jogsértésekről szóló összefoglaló, amely kiemelten tárgyalja az 1996-ban a ruandai kormányerők által a menekültek sérelmére elkövetett cselekményeket.

Nemzetközi reakció a 2010-es ENSZ-jelentésre

2010. október elsején hozták nyilvánosságra az ENSZ Emberi Jogi Főbiztossága által kiadott 566 oldalas jelentést Kongóról „*DRC: Mapping Human Rights Violations 1993-2003*” címmel. A jelentést vázlatos formában már megjelenése előtt kiszivárogtatta a Le Monde c. francia napilap, óriási felháborodást okozva.

A dokumentumban szereplő vádak és a terminológia ellen számos kormány tiltakozott már az előzetes vázlatot áttekintve. A jelentés 617 atrocitást részletez, főleg Kelet-Kongóban 1993 márciusa és 2003 júniusa között. Ami a szóhasználatot illeti, a ruandai kormány főleg azt kifogásolta, hogy a független bizottság szerint a „nyilvánvalóan szisztematikus és széleskörű támadások, amelyek a jelentésben szerepelnek, olyan terhelő elemeket mutatnak, amelyek ha bizonyítást nyernek a kompetens bíróság előtt, akár népirtási cselekményeknek minősülhetnek” (Office of the High Commissioner for Human Rights, 2010), főleg a ruandai csapatok által 1996-97-ben elkövetett atrocitásokra utalva. (Human Rights Watch, 2010) Navi Pillay, az ENSZ emberi jogi főbiztosa a jelentés előszavában kiemelte, hogy nem a harc hevében véletlenszerűen megölt emberekről, hanem az AFDL, az RPA, valamint az FAB (a bu rundi hadsereg) által célzottan kivégzett áldozatok százairól van szó.

Ruanda kormánya elutasította a jelentést, és azzal fenyegette meg a nemzetközi közösséget, hogy visszavonja 3300 békefenntartóját a szudáni Dárfúrból, ahol pedig a ruandai katonák kulcsszerepet játszanak az Afrikai Unió és az ENSZ közös békefenntartó missziójában.⁴⁹

⁴⁹ Ruanda az ötödik legnagyobb békefenntartó kontingenst biztosítja az ENSZ számára, főként afrikai terepen

Ruanda hivatalos kommentárt fűzött a jelentéshez, amelyben hangsúlyozta, hogy a jelentést összeállító szakértők nem vették figyelembe a történelmi kontextust és Ruanda fenyegetettségét. A kommentárban kiemelik, hogy a civileket a felfegyverzettektől nagyon nehéz volt megkülönböztetni, ennek az eredménye a járulékos áldozatok nagy száma.⁵⁰

„Afrika világháborúja”: az 1996-os ruandai intervenció hosszabb távú következményei

Nem sokkal azután, hogy Laurent-Désiré Kabila hatalomra került, szembe fordult korábbi szövetségeseivel. Belföldön bábnak tekintették, akit a külföldi tuszik segítettek hatalomra (hozzájárult ehhez a Kinshasában tartózkodó ruandai katonák jelenléte is), akinek döntéseit Ruandából és Ugandából dikálják. E látszat ellen próbált tenni Kabila: 1998 közepére elbocsátotta ruandai vezérkari főnökét, James Kabarebét,⁵¹ majd július 27-én kiutasította az országból a ruandai hadsereget. (Szabó, 2008) Bizonyos háború alatt aláírt szerződések teljesítését megtagadta, és próbálta csökkenteni a háborús „adósságok” visszafizetését Ugandának és Ruandának, valamint igyekezett csökkenteni a két szomszédos ország befolyását Kongóra. Központosítani tervezte a gyémántkereskedelmet és létre akart hozni egy nyersanyag-elszámoló hálózatot, valamint korlátozni szándékozta a külföldi vállalatok hozzáférését Kongó nyersanyagokban gazdag régióihoz. Ezek a tervek már a térségben tevékenkedő nyugati cégek tetszését sem nyerték el: Colette Braeckman Közép-Afrikával foglalkozó szakértő véleménye szerint Kabila végzetét jelentette, hogy nem akart a Nyugat eszköze lenni. (Braeckman, 2004) Így fordulhatott elő, hogy a nemzetközi közösség szemet hunyt, sőt megengedően, támogatóan lépett fel, amikor Ruanda és Uganda 1998-ban nyíltan Kabila megbuktatására szövetkezett.

⁵⁰ „Csakúgy, mint más hasonló helyzetekben, amikor terrorista csoportok és lázadók civilek és menekültek közé vegyülnek és nem hordanak egyenruhát, vagy más módon nem követik a fegyveres konfliktusok jogát, az illegális kombattánsok és civilek elkülönítése nem mindig lehetséges. Ez az elkülönítési nehézség az 1994-ben végrehajtott népirtás következménye, amikor az átlagemberek tömegesen részt vettek az atrocitásokban. Az elkülönítési nehézség másik oka a zairei táborokban élő menekültek – néha erőszakos – katonai mobilizációja” (A szerző fordítása) Republic of Rwanda: Ministry of Foreign Affairs and Cooperation (2010): Comments on the Draft UN Mapping Report on the DRC, 11. o.

⁵¹ 2010 április 6-án a ruandai védelmi miniszter

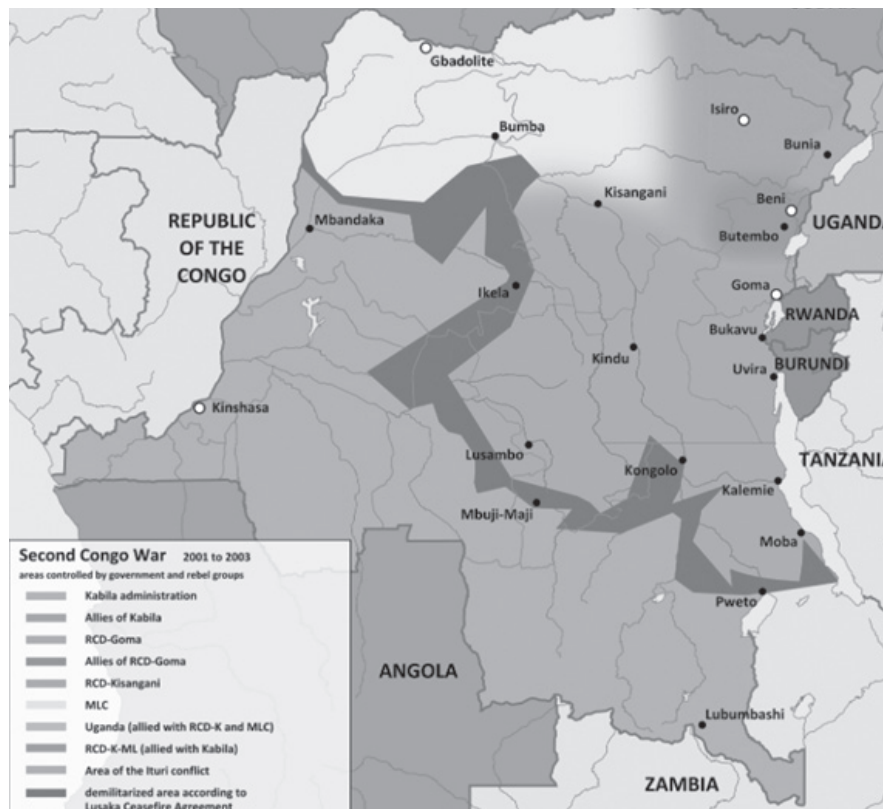
1998 augusztusában tehát Uganda és Ruanda újabb kongói lázadás támogatását kezdte el, ezúttal Laurent-Désiré Kabila elnök leváltását célozva. Ez a nemzetközi közösség (különösen az Amerikai Egyesült Államok, aki különleges erőket is küldött Kelet-Kongóba) tudtával és jóváhagyásával zajlott. 1999 elejére már a lázadók és ugandai, valamint ruandai segítők kezében volt a Kongói Demokratikus Köztársaság keleti része.

A két szövetséges, Ruanda és Uganda azonban kezdett egymás ellen fordulni. A Kongói Demokratikus Köztársaság északnyugati részén 1998 végén alakult meg az Uganda-barát Movement for the Liberation of Congo nevű mozgalom (MLC). A Ruanda-barát Rassemblement congolais pour la démocratie (RCD) nevű csoportosulás nem nézte jó szemmel az MLC megalakulását, és ellenségesen lépett fel azzal szemben, emiatt Ruanda és Uganda kapcsolata is feszültebbé vált. Uganda a ruandai és kongói szövetségeseitől függetlenül igyekezett befolyásolni az események alakulását a Kongói Demokratikus Köztársaságban. Kigali az MLC létrehozását nyílt kihívásnak tekintette, és az RCD⁵² befolyását féltette. Az ugandai vezetés azzal vádolta Kigalit, hogy segíti az ugandai disszidálókat, míg Ruanda az Interahamwe támogatásával gyanúsította Kampalát.

Az alapvető problémát az jelentette, hogy Paul Kagame ruandai elnök és a ruandai katonai vezetés nagy része évtizedekig Ugandában élt, 1994-es ruandai visszatérésükig. Sokan Museveni oldalán harcoltak az ugandai polgárháborúban, amíg 1986-ban Museveni átvette a hatalmat. Számos ruandai államférfi és magas rangú katona korábban az ugandai közigazgatásban és hadseregben töltött be magas rangú tisztséget. Museveni ezért mentornak és irányítónak tartotta magát, a ruandai vezetés azonban (bár hálás volt Museveninek a támogatásáért), egyenrangú partnerként való elismerést akart. Talán ennél is fontosabb

⁵² Az RCD volt eleinte a legfőbb lázadó csoport, amely Kabila megbuktatásáért harcolt. Három csoport alkotta: a korábban Mobutut támogató konzervatív ellenzék, Kabila-ellenes korábbi AFDL-harcosok és a demokratikus berendezkedés hívei (akik Kabilát autokratikus vezetési stílusa miatt szertették volna eltávolítani). Az RCD két részre szakadása már 1998 augusztusában megkezdődött. Az RCD-Kisangani (Kisangani bázissal, amelynek hivatalos neve RCD - Mouvement de Libération, azaz RCD-ML) ugandai támogatással, Ernest Wamba dia Wamba vezetésével azért lépett ki az RCD-ből, mert nyilvánvalóvá vált, hogy a ruandai kormány csak Kabila fizikai leváltását akarja elérni, nincs szándékában utána a demokráciát támogatni. Az RCD másik csoportja Ruanda támogatásával RCD-Goma néven vált ki. Az RCD-Goma Ruanda „meghosszabbításaként”, megbízottjaként 1998-tól 2003-ig megszállása alatt tartotta Észak-Kivut. Az RCD-Kisangani (állítólag ugandai nyomásra) egyesült az Uganda által támogatott MLC-vel 2001-ben, ám később ezt visszavonták, és a Sun City Egyezményt 2002 áprilisában mint önálló csoport írták alá. (Global Security 2009 és Afoaku, 2002)

volt, hogy mindkét ország saját befolyási övezetévé akarta tenni Kisanganit és környékét, ahol jelentős gyémántkereskedelem folyt. (Reid, 2006)

48. kép: A második kongói háború, „Afrika világháborúja”

Forrás: Don-Kun, Uwe Dederling

1999 augusztusában a kelet-kongói Kisangani környékén ugandai és ruandai csapatok csaptak össze. 2000 májusában és júniusában ezt két újabb ugandai-ruandai csata követte. Az Amnesty International értesülései szerint mintegy ezer ember vesztette életét a harcokban és 1700 sebesült meg. A harcok hatására 80 ezer civil menekült el lakhelyéről, több mint négyezer ház rongálódott meg vagy vált teljesen lakhatatlanná. A harcok során gránátokat is bevettek. (Amnesty International, 2000) A háború első évében Nagy-Britannia, az Amerikai Egyesült Államok és Belgium is támogatta Ruandát. (Amnesty

International, 2001) Kagame azt hangoztatta, hogy hadseregének kötelessége megelőzni, hogy újra megtörténjen, ami 1994-ben történt, és a ruandaiak „nem félnek átlépni az országhatárt azért, hogy megakadályozzák az 1994-es események megismétlődését”. (idézi Fletcher, 2012)

A Kisangani körül zajló összecsapások hatására világhosszá vált, hogy a háború egyik fontos célja Ruanda és Uganda számára is Kongó ásványkincseinek illegális kitermelése.

Az 1998-ban kezdődött kelet-kongói felkelés fokozatosan kiszélesedett. Uganda és Ruanda segítségével a felkelők erőfőlényükből adódóan valószínűleg gyorsan megbuktatták volna Kabilát, azonban Kabila segítségkérésére reagálva a regionális szolidaritás jegyében Namíbia, Zimbabwe és Angola támogatni kezdte Kinshasát.⁵³ Később Csád és Szudán is bekapcsolódott a konfliktusba Kabila oldalán. Pierre Buyoya (Burundi elnöke) tuszi kormánya Ruandát és Ugandát támogatta Kabila ellenében. A résztvevő országok és az áldozatok nagy száma⁵⁴ miatt jogosan nevezték szakértők „Afrika világháborújának” a konfliktus-sorozatot. (Prunier, 2008b)

1999-ben a főbb harcoló felek aláírták a Lusaka Egyezményt, amelynek betartását hivatott ellenőrizni az ENSZ helyszínre küldött mintegy ötezer fős békefenntartó ereje 2000-ben (MONUC, United Nations Organization Mission in the Democratic Republic of the Congo). (A létszámot azóta több mint húszezer főre bővítették, ez a világon a legnagyobb létszámú ENSZ-erő). (MONUC Facts and Figures, 2014) Az Egyezményt az aláíró felek nem tartották tiszteletben, és a gyakorlatban a Kongói Demokratikus Köztársaság területe több részre szakadt, minden terület felett más lázadó csoport gyakorolt befolyást. Ezek az ideiglenes rezsimek önállóan nem voltak képesek a fennmaradásra, csak külföldi segítséggel. (Human Rights Watch, 2003)

Valamelyest fordulatot jelentett a háborúban Laurent-Désiré Kabila váratlan halála. 2001. január 16-án idősebb Kabilát meggyilkolta egyik testőre, és a hatalmat fia, Joseph Kabila vette át. (The Economist, 2001) 2002 áprilisában a kongói központi kormány hosszas egyeztetések után sikeresen megegyezett a három lázadó csoport közül kettővel: az MLC-vel és az RCD-Kisangani-val. A Sun City Egyezményt 2002 áprilisában írták alá, az RCD-Goma lázadó csoport azonban távol maradt. (Human Rights Watch 2003)

⁵³ A regionális szolidaritás érzését erősítette, hogy ezek az országok a Dél-afrikai Fejlesztési Közösség (SADC) tagjai voltak, a Kongói Demokratikus Köztársasággal együtt.

⁵⁴ A második kongói háborúnak vagy „Afrika világháborújának” becslések szerint mintegy 5,4 millió ember esett áldozatul, így a második világháború óta a legtöbb emberéletet követelő háborúról van szó.

2002 júliusában Kongónak Ruandával, majd szeptemberében Ugandával is sikerült bilaterális egyezményeket tető alá hoznia, amelyek végcélja a csapatkivonás volt. 2002 nyarán tehát a kelet-kongói hutu milíciák lefegyverzésének ígéretéért⁵⁵ cserébe Ruanda elkezdte a csapatkivonást a Kongói Demokratikus Köztársaság területéről (Pretoriai Egyezmény). Ezzel párhuzamosan Uganda és Burundi is megkezdte a csapatkivonást Kongóból. (Braeckman, 2003) 2002 decemberében a kongóközi párbeszéd résztvevői (a konfliktusban részt vevő minden kongói fél) átfogó egyezményt írtak alá (Szabó, 2008), 2003 áprilisában pedig az RCD-Goma is aláírta az Átmeneti Kormányról Szóló Mindenre Kiterjedő Egyezményt a második kongói háborúban harcoló valamennyi féllel együtt. (Human Rights Watch, 2003)

49. kép: A Kongói Demokratikus Köztársaság politikai-katonai zónái 2000 januárjában
Forrás: Find the Best

⁵⁵ 2000-ben alakult meg az életben maradt radikális hutukból az FDLR (Forces démocratiques de libération du Rwanda), amely a tuszi befolyás elleni küzdelmet tűzte zászlajára, és főleg Kelet-Kongóban fejtette ki tevékenységét

A Kongói Demokratikus Köztársaság keleti részén azonban a mai napig nem rendeződött megnyugtatóan a helyzet. A keleti országrészben tevékenykedő korábbi ruandai népirtók és szövetségeseik a kigali vezetés szerint továbbra is fenyegetést jelentenek a ruandai rezsimre, ez pedig remek ürügy Kigali számára, hogy támogasson bizonyos helyi lázadó csoportokat és aktív katonai jelenlétet tartson fenn Kongóban. (Le Matin, 2012) Kelet-Kongóban a központi hatalom gyengesége miatt több más térségbeli ország és különféle katonai és fegyveres alakulatok befolyása is érvényesül.

Az országban 1999 óta tevékenykedő ENSZ-misszió (MONUC, majd MONUSCO) szereplők széles körével együttműködve, jelentős anyagi eszközök felhasználásával igyekezett megállítani az elhúzódó erőszakot. A békés megoldást rendkívüli módon megnehezíti, hogy az ország keleti részén bizonyos helyszíneken még mindig szinte teljesen hiányzik az állami ellenőrzés, és az ásványkincsekben gazdag részek kizsákmányolására folyamatosan újabb felkelő csoportok jelennek meg.

Az alábbi táblázat azt mutatja, hogy a második kongói háború során harcoló fegyveres csoportok mely ásványkincsek illegális kereskedelme révén jutottak addicionális forrásokhoz:

	Koltán	Arany	Ón	Volfrám	Gyémánt	Réz	Kobalt
A Kongói Demokratikus Köztársaság hadserege					X	X	X
Zimbabwe hadserege						X	
Angola hadserege						X	
Mayi-Mayi milíciák	X	X	X			X	
Ruanda hadserege	X	X	X	X	X		
Uganda hadserege	X	X	X	X	X		
RCD-Goma	X	X	X	X	X		
RCD-Kisangani	X	X	X	X	X		
MLC	X	X					

*A második kongói háborúban („Afrika világháborújában”) részt vevő fegyveres csoportok hozzájárulása Kelet-Kongó ásványkincseihez
Nest, 2011 alapján*

A következő részben a kelet-kongói instabilitás gazdasági hátterét tárom fel, különös tekintettel az illegális ásványkincs-kereskedelem és a régió pacifikálásának nehézségei közötti összefüggésre.

A Kongói Demokratikus Köztársaság gazdasági adottságai

A korábbi fejezetekben tárgyalt Burundival és Ruandával ellentétben a Kongói Demokratikus Köztársaság hatalmas alapterületű ország. 2,3 millió négyzetkilométeres alapterülete a világon a tizenkettedik legnagyobb, az Európai Unió összterületének kétharmadát teszi ki: területének nagysága megegyezik Portugália, Spanyolország, Olaszország, Franciaország, Svájc, Belgium, Luxemburg, Hollandia, Németország, Dánia, Ausztria és Lengyelország együttes területével. (World Bank Country Overview, 2014) A hetvenhétmilliós összlakosság eloszlása ezen a gigantikus alapterületen korántsem homogén: a lakosság hatvan százaléka vidéken él, 2014-es adatok szerint pedig 2,9 millióan belső menekültek (azaz Kongó területén élnek, de el kellett menekülniük lakhelyükről). (EC Humanitarian Aid and Civil Protection Factsheet 2014)

A Kongói Demokratikus Köztársaság rendkívüli mezőgazdasági és ásványkincsekkel bír, potenciálja alapján a növekedés motorja, az egyik leggazdagabb ország lehetne a kontinensen. Becslések szerint az ország ásványkincs-vagyona mintegy 24 trillió dollárba rúg, amely főleg kiaknázatlan nyers ásványi érceknek köszönhető. (Morgan, 2009) A Kongói Demokratikus Köztársaság jelentős bauxit-, bizmut-, kadmium-, ón-, szén-, kobalt-, tantál-, réz-, gémánt-, vasérc-, mangán-, piroklór-, ezüst-, uránérc-, volfram-, és cinkkészletekkel rendelkezik. A készletek pontos nagysága jórészt ismeretlen a modern földtani felmérések hiánya miatt, de becslések alapján a világ kobaltkészletének 35, tantálkészletének 25-65 százaléka a Kongói Demokratikus Köztársaság területén található. (Garrett, 2007)

A napjainkban Kongói Demokratikus Köztársaság néven ismert terület kizsákmányolásának évszázadokra visszatekintő „hagyománya” alakult ki. 1491-ben portugál felfedező látogatott a Kongói Királyságba, és bekapcsolták Kongót az atlanti rabszolga-kereskedelembé. 1526-ban Affonso kongói király Portugália királyának írt levelében már országa kiürülésétől tartott: „A károkat fel se tudjuk mérni, mivel az említett kereskedők nap mint nap elrabolják az itt születetteket [...] Uram, oly méreteket öltött a féktelen megvesztegetés, hogy országunk teljes elnéptelenedése fenyeget” (Világtörténet 1981).

Amikor 1884-ben II. Lipót belga király megszerezte Kongó Szabad Állam területét, a terület erőforrásainak erőszakos kiaknázása ipari méreteket öltött: legfőbb exportcikkei, a gumi és az elefántcsont kitermeléséhez a helyi la-

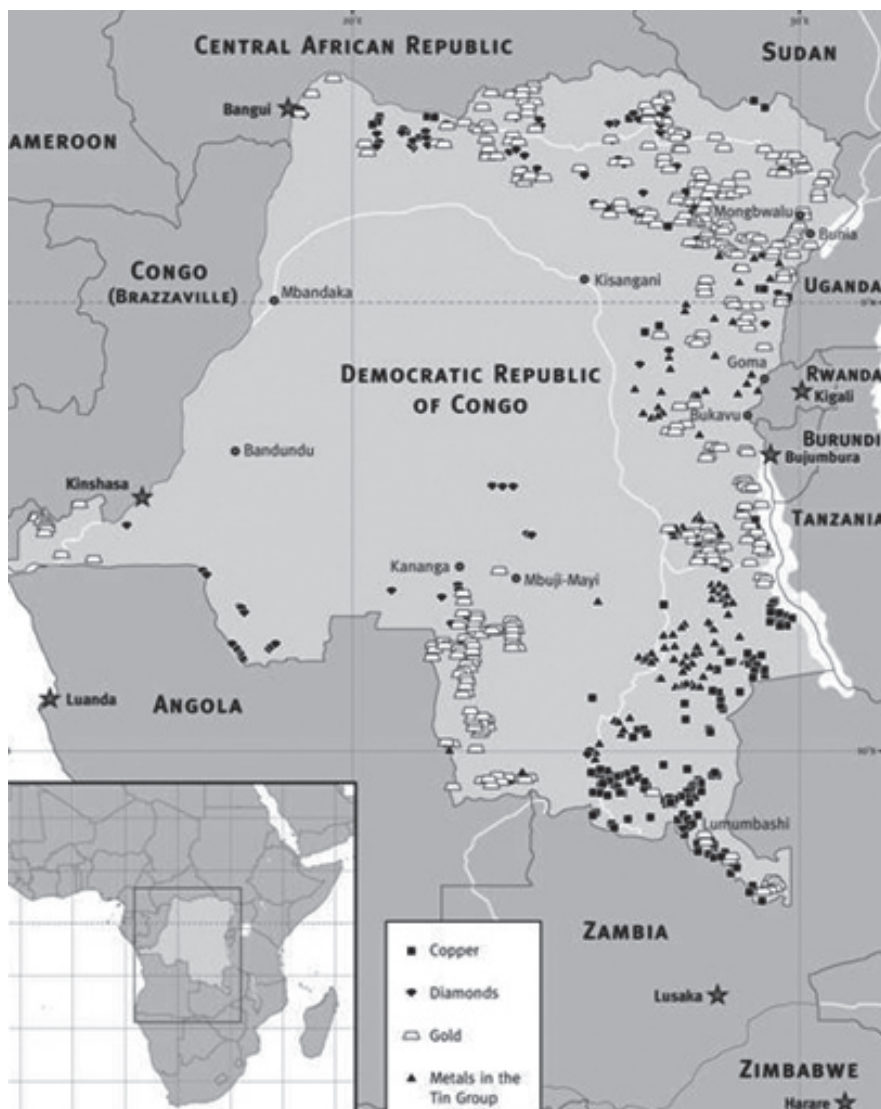
kosságot kényszermunkára fogták, és aki nem tartotta be a kitermelési kvótákat, arra súlyos büntetések vártak: végtagcsonkítások, verés, halálbüntetés. (Szabó, 2006) A Szabadállam 1908-ban megszűnt, amikor a belga állam annektálta a területet, de becslések szerint addigra a gyarmat korábbi lakosságának 50 százaléka belehalt a kegyetlen bánásmódba, mintegy tízmillió (!) ember. (Braeckman, 2004)

A kizsákmányolás belga gyarmatként is folytatódott: a második világháború idején például az egy lakosra jutó éves közmunka 120 nap volt. A nemzetközi gyémánt-, ásvány-, fakitermelő cégek folytatták az ország ásványkincseinek exportálásával: a Hiroshimára és Nagasakira ledobott atombombák urániumtartalmának nyolcvan százalékát például Kongóban bányászták. (Hochschild, 2006)

Kongó 1960-ban nyerte el függetlenségét, és az ország első demokratikusan választott elnöke, Patrice Lumumba deklarálta a kongói állampolgárok javára akarta felhasználni az ország ásványkincseit, és ellenezte az ásványkincsekben gazdag Katanga régió Belgium által támogatott elszakadási törekvéseit. Lumumba több szempontból is veszélyeztette a térségbeli nyugati államok érdekeit, így alig tizenkét héttel a megválasztása után államcsíny keretében eltávolították és nem sokkal később tisztázatlan körülmények között kivégezték. Az ENSZ békefenntartói, akiket ő maga hívott az országba, nem léptek közbe megmentéséért. Lumumba meggyilkolásához valószínűleg köze volt Belgiumnak, az Amerikai Egyesült Államok és Nagy-Britannia⁵⁶ titkosszolgálatának is, valamint kongói riválisának, Joseph Mobutunak, aki átvette az uralmat. (Hochschild, 2006)

Mobutu 1965 és 1997 között rendkívül korrupt, autoriter kleptokrata rezsimet vezetett be. A nyugati hatalmak támogatásával folytatódott az ország ásványkincseinek kiaknázása és átjuttatása külföldre. Közben Mobutu és protezsztái a segélyek nagy részét saját javukra költötték el, az ország pedig megrekedt a fejlődésben. (Nzongola – Ntalaja, 2002)

⁵⁶ Egy Lumumba-vezette Kongótól azért is tartottak, mert – habár ezt ő maga tagadta – a Szovjetunió irányába mozdult el. Ennek kommunista szimpatizálás helyett valószínűleg inkább gyakorlati okai voltak, hiszen a Szovjetuniótól kapott segítséget a katangai lázadók leveréséhez (fegyvereket, orvosi eljárást, gépkocsikat és repülőket, hogy Katangába csapatokat küldhessen).

50. kép: A Kongói Demokratikus Köztársaság főbb réz-, gyémánt-, arany- és ónlelőhelyei
Forrás: Global Witness, (Human Rights Watch nyomán)

Az ENSZ Humán Fejlettségi Mutató alapján is rangsorolja az országokat, ezen a listán Kongó 2014-ben az utolsó előtti helyen állt. (EC Humanitarian

Aid and Civil Protection Factsheet 2014) Kongó ásványkincsekben rendkívül gazdag, de adottságait nem a helyi lakosság életkörülményeinek javítására használták fel az ország vezetői. Az alábbi ábrán látható, hogy a lelőhelyek nagy része a keleti országrészben összpontosul. Ugyanerre az országrészre jellemző, hogy napjainkban is legalább negyven felfegyverzett lázadó csoport tevékenykedik a régióban, akik folyamatos emberi jogi jogsértéseket követnek el. (EC Humanitarian Aid and Civil Protection Factsheet 2014) Az ásványkincsek kicsempészéséből szerzett vagyonok egyszerre ösztönzői a kelet-kongói konfliktusoknak (minden fegyveres csoportnak, illetve a szomszédos országoknak is az a célja, hogy a lehető legtöbb lelőhelyre „rátegyék a kezüket”), és az anyagi hátteret is megteremtik a fegyveres összecsapások folytatásához. (Global Witness, 2005) A Kongói Demokratikus Köztársaság tipikus példája a „nyersanyag-átok”⁵⁷ csapdájában vergődő országnak.

51. kép: Munkások dolgoznak egy bányában a Kongói Demokratikus Köztársaságban
Forrás: New York Times

2007-ben Nicholas Garrett bányászati szakértő jelentésében kiemeli, hogy az ásványkincseket nagyrészt kisüzemi vagy kézműves módszerekkel próbálja kiaknázni a lakosság. Habár az ország lakosságának mintegy ötöde, 12,5 millió ember él bányászatból, a szektor politikai, gazdasági és jogi hátterének sza-

⁵⁷ Az angolszász szakirodalomban „paradox of plenty” vagy „resource curse” kifejezésekkel illetik azt az országot, vagy régiót, amely a gazdag nyersanyaglelőhelyei ellenére lassabb gazdasági növekedést produkál illetve politikailag kevésbé stabil, mint nyersanyagban szegény társai. (ADB-AU, 2009)

bályozatlansága miatt a kisüzemi vagy kézműves bányászat az ország gazdaságához csak minimális mértékben járul hozzá. (Garrett, 2007)

Az ország ásványkincsei kulcsszerepet játszottak abban, hogy a konfliktusok hosszan elhúzódnak. Az államhatalom gyengesége a magyarázat arra is, hogy sokkal kisebb alapterületű és lakosságú szomszédai hogyan rohanhatták le kétszer is az országot. Ahogy a kongói politológus, Nzongola-Ntalaja fogalmazott a kelet-kongói, mai napig robbanásveszélyes helyzettel kapcsolatban:

„A jelenlegi konfliktus és a Nagy Tavak Régió instabilitásának meghatározó tényezője az állam és hatalmi eszközeinek leépülése Kongóban. Ez a leépülés tette lehetővé olyan liliputi méretű államoknak, amelyek mérete Kongó legkisebb tartományáé (Uganda) vagy akár járásáé (Ruanda), hogy előírják Kinshasának, ki vezesse az országot és hogy meghódítsák, elfoglalják és kizsákmányolják hatalmas szomszédjuk területét.” (Nzongola-Ntalaja, 2002).

Éles ellentmondás feszül a hatalmas alapterületű, ásványkincsekben gazdag Kongó és szomszédainak adottságai között. Uganda területe tizede, népessége fele, Ruanda még ennél is sokkal kisebb területű és kevesebb lakosú, mint Kongó. A kilencvenes évek folyamán kétszer is előfordult, hogy kisebb szomszédai lerohanták Kongót. Ennek egyrészt az a magyarázata, hogy Kongót rosszul kormányozták, amikor egyáltalán kormányozták. (Turner, 2007) Már említést tettem arról, hogy a főváros több ezer kilométer távolságra található az ország keleti, konfliktusokkal terhelt területétől. Az infrastruktúrára meglehetősen elmaradott és fejletlen, így a gyenge államhatalomnak fizikai akadályokkal is szembe kell néznie, amikor akaratát érvényesítené a keleti országrészben. Mintegy 154 ezer kilométernyi úthálózatból csak 2800 kilométernyi a kikövezett út.

Habár 4000 kilométernyi vasúti sín rendelkezésre áll, nagyon keskeny nyomtávú és rossz állapotú. A vízi utak ezért különösen fontosak a szállítás szempontjából. A vízi szállítás azonban hónapokat is igénybe vehet a hatalmas országban. (BBC News Africa, 2012) A Kongó keleti részén bányászott ásványkincsek tehát csak a legkritikább esetben távoznak az országból nyugat felé, Kinshasán keresztül. Sokkal jellemzőbb, hogy az export és import is kelet felé zajlik, Ruandán, Ugandán, Kenyán és a többi szomszédos országon keresztül. (Lezhnev-Pendergrast, 2013)

52. kép: A Kinshasába vezető út napjainkban

Forrás: Vándorboy (Csonka Gábor)

A Kongó-Ruanda⁵⁸ kapcsolat a több mint másfél évtizede elhúzódó kelet-kongói konfliktus egyik legfontosabb eleme, így a következőkben erről igyekszem rövid áttekintést nyújtani. Kitérek Ruanda gazdasági és politikai érdekeire Kelet-Kongóban, valamint igyekszem felvázolni, hogy ezek az érdekek hogyan járultak hozzá „Afrika világháborújához” és ahhoz, hogy Ruanda feltehetően a mai napig támogat bizonyos kelet-kongói fegyveres csoportokat.

⁵⁸ Természetesen Uganda szerepe is legalább olyan fontos: Kigalihoz hasonlóan Kampala is többször beavatkozott Kelet-Kongóban, aktívan támogatott különböző térségbeli milíciákat és csempészett ki ásványokat a térségből saját gyarapodása érdekében. Azonban terjedelmi korlátok miatt Uganda szerepét a kelet-kongói instabilitás kialakulásában és fenntartásában csak említés szintjén tárgyalom.

Ruanda gazdasági érdekei a kelet-kongói térségben

Ruandának vannak ugyan ásványkincsei saját területén, de gazdaságában sokkal fontosabb szerepet játszott a közelmúltban az, hogy tranzitországgként működött: a kongói ásványok sok esetben Ruandán keresztül hagyták el Afrikát.

53. kép: Koltánt szállító repülők napjainkban Kelet-Kongóban

Forrás: Gerle Zoltán

Ruanda külkereskedelmi mérlege deficitese, sokkal nagyobb értékben importál, mint amennyit exportálni képes. Dinamikusan növekvő lakossága nagymértékben függ bizonyos alapvető importtermékektől, és a hagyományos exporttermékeiből (kávé, tea, és ón) származó bevételek nem fedezik ezt az importszükségletet. (Rwanda Vision 2020, 2000) Ruanda legfontosabb valutajövedelmi bevételi forrása jelenleg a turizmus (2012-ben a valutajövedelmek 58,4 százalékát ez adta), ezt követik a bányászati bevételek 28 százalékkal, és a hagyományos exporttermékek csak ezután következnek (a tea eladásából származott a valutajövedelem 14 százaléka, a kávé értékesítéséből 12,6 százaléka). (The Independent, 2013)

Számos ENSZ-jelentés beszámolt róla, hogy Ruanda jelentős bevételekhez jutott abból, hogy éveken keresztül Kongó ún. „konfliktusövezetekből származó ásványkincseit” (conflict minerals), főként ónt, tantált és volframot csempészt ki ásványkincs-kereskedők segítségével Kongó területéről, akik ezeket a kongói eredetű ásványokat újrácímkezték és ruandai ásványokként adták el a világpiacon. (S/2012/843) Kigali egyik városrészének például „Merci Congo” a beceneve, utalva arra, hogy az ott megvalósuló nagyszabású beruházásokat illegális kelet-kongói forrásokból finanszírozták. (Lezhnev-Pendergrast, 2013)

Természetesen nem Ruanda az egyetlen „bűnös”, többek között Uganda is hasonló módon igyekezett kihasználni kedvezőbb adottságokkal bíró szomszédját. Az ásványkincs-vagyon nagy része nem Kongót gyarapítja, hanem az illegális csempészetten keresztül a szomszédos országokat. Ruanda azért eklátans példa, mert míg Kongó gazdasági fejlettség szempontjából stagnál, sőt a folyamatos konfliktusok miatt még talán romlott is a helyzete, addig Ruanda (ahogy arról az előző fejezetben részletesen beszámoltam), látványos gazdasági növekedést produkált az elmúlt húsz évben. Ha az adottságokat is figyelembe vesszük, óhatatlanul is felmerül a kérdés: vajon a dinamikus fejlődéshez szükséges kezdeti gazdasági lendületet Ruanda nem a kelet-kongói instabilitáshoz aktívan hozzájárulva (különböző kormányellenes térségbeli milíciák aktív támogatása), a kongói ásványkincsek illegális kereskedelméből nyerte? A Global Witness civil szervezet 2005-ös, az ónkitermelés és a kelet-kongói fegyveres konfliktusok közötti összefüggést vizsgáló jelentésében egyenesen azt állítja, hogy „Ruanda stabilizálódása a Kongói Demokratikus Köztársaság békéjének, biztonságának és kincseinek rovására zajlik.” (Global Witness, 2005)

Fontos kérdés, hogy pontosan mekkora gazdasági hasznot jelentett Ruanda számára a kelet-kongói jelenlét. Hiszen katonák állomásoztatása egy szomszédos országban, illetve (a kivonulás után) fegyveres csoportok támogatása jelentős anyagi forrásokat emészt fel, ez pedig csökkenti a kicsempészt ásványokból származó bevételt.

Ugyanakkor Ruanda politikai érdekeiről sem feledkezhetünk meg. Amikor 1996-ban Ruanda vezetése úgy döntött, lerohanja szomszédját a militarizált menekülttáborok felszámolása érdekében, még valóban érdemben veszélyeztették Ruandát a Kelet-Kongóból kiinduló folyamatos gerillatámadások. Ugyanakkor Mobutu megdöntése, Kabila hatalomra segítése, és utána a ruandai erők további állomásozása Kinshasában már nehezen magyarázható a korábbi génocidaire-ek jelentette fenyegetéssel. Még kevésbé jelenthetett nemzet-

biztonsági fenyegetést Ruanda számára egyes, a ruandai kormány megbuktatásáért harcoló lázadó csoportok jelenléte Kongóban 1998-ban. Ruanda mégis vállalta az aktív fegyveres harcot korábbi protezsáltja, Laurent-Désiré Kabila megbuktatásáért. A térség eseményeit összefüggésükben vizsgáló szakértők ezt a második kísérletet Ruanda részéről egyértelműen „kizsákmányoló, fosztogató” háborúnak tartják. (Nzongola-Ntalaja, 2002 és Turner 2007) Tekintsük most át ennek a megállapításnak a megalapozottságát!

A ruandai beruházások megtérülése a második kongói háború idején

Ahhoz, hogy megállapíthassuk, Ruandának mennyi haszna származott a kelet-kongói nyersanyagok kicsempészéséből abban az időszakban, amikor jelentős kelet-kongói területeket tartott megszállása alatt, először a kiadási oldalt kell elemeznünk.

A hivatalos ruandai források alapján Ruanda éves költségvetésének mintegy huszonkilenc százalékát költötte el katonai kiadásokra, 2001-ben például hetvenmillió dollárt különítettek el erre a célra. Azonban a hivatalos adatok nem a valóságot tükrözték, erre utal többek között egy 2001 áprilisában közzétett ENSZ szakértői jelentés. Az ENSZ által felkért katonai szakértők ekkor úgy becsülték, hogy tekintettel a ruandai hadsereg ellenőrzése alatt tartott kelet-kongói terület nagyságára, legalább 25 ezer katonát kell alkalmazni a megszállás fenntartására. Ha a katonák fizetése és minden juttatása nem haladja meg a havi száz dollárt, akkor is havonta mintegy két és fél milliós, évente pedig harmincmillió dolláros költségeket kell fedeznie a ruandai kormánynak.⁵⁹ Ezenfelül jelentős költség még a csapatok és felszerelés légi szállítása (egy, a térségben dolgozó pilóta és tulajdonos óránként kétezer dollárért adja bérbe repülőgépét a jelentés szerint), amely a szakértői testület becslése alapján éven-

⁵⁹ Bjorn Willum független szakértő például utal arra, hogy a katonák nem biztos, hogy teljes fizetést kaptak, vagy kaptak egyáltalán fizetést. A Kongóba küldött katonák között számos, korábban a népirtó rezsim hadseregében szolgáló harcos volt: nekik nem is volt választásuk, ha egy napon haza akartak térni Ruandába, harcolniuk kellett az új ruandai vezetés parancsainak engedelmeskedve. Willum véleménye szerint ettől függetlenül a központi vezetés valószínűleg kifizette a terepen állomásozók bérét a hadsereg magas rangú tisztviselőinek, akik akár el is sikkaszthatták a pénzt. (Willum, 2001: 54) Ha a katonák valóban nem vagy csak részlegesen kaptak bért, akkor érthető módon ők maguk is bekapcsolódhattak az ásványcsempészet és -kereskedelem jól működő láncolatába.

te mintegy 21,6 millió dolláros költséget generál Ruanda számára. Tehát az ENSZ katonai szakértőinek véleménye szerint minimum 51,6 millió dollárba kerül a kelet-kongói területek megszállása. Mivel további 20 ezer, havonta átlagosan ötven dollárt kereső katona Ruandában is állomásozik, csak ez a két tétel felemésztené a hivatalos hetvenmilliós büdzsé nagy részét.⁶⁰

Az ENSZ szakértői testület következtetése az volt 2001-ben, hogy Ruanda saját bevételeiből nem lenne képes finanszírozni a kelet-kongói területek megszállását és aktív részvételét „Afrika világháborújában”. (S/2001/357) Tehát, ahogy Kagame maga is fogalmazott, a kelet-kongói háború „önfinanszírozó háború”. (ICG, 2002) Az International Crisis Group 2002-es jelentésében kiemeli, hogy a térségben kiépült egy önfinanszírozó háborús gazdaság, amely a hagyományos mezőgazdasági tevékenységeket is ellehetetleníti. A farmokat lerombolják, a jószágokat megölik, és ez is hozzájárul ahhoz, hogy a nyersanyagok bányászata maradjon a túlélés fő forrása. A fegyveres csoportok művelésre hasznosítható területeket szállnak meg. A konfliktusok, főbb csaták a nyersanyaglelőhelyekért folynak.

54. kép: Ásványok szűrése a Mudere bánya közelében

Forrás: Junior D Kannah/AFP/Getty Images

⁶⁰ Nem számolva azzal, hogy a Kongóban tartózkodó katonáknak lőszerre és felszerelés-karbantartásra is szüksége van.

Ruanda számára azért is volt fontos a háborús állapot fenntartása Kongóban, mert Ruanda népességéhez mérten meglehetősen méretes hadserege gyakorlatilag a megszállt területekből élt. Ha visszavonulásra kényszerültek volna, megélhetési forrásukat adják fel, hogy visszatérjenek egy kicsi és szegény országba. (ICG, 2002)

Egy későbbi, szintén 2001-ben készült szakértői ENSZ-jelentés mintegy 400 millió dollárra becsülte a teljes ruandai katonai költségvetést (a Kongóban folyó hadműveletekkel együtt), amelyből a ruandai hadsereg „Kongó Részlege” (Congo Desk) a ruandai katonai kiadások 80 százalékát, mintegy 320 millió dollárt fedezett. Ez Ruanda bruttó nemzeti össztermékének húsz százalékával egyezett meg abban az időben. Természetesen Ruanda igyekezett eltitkolni ezeket a túlzott katonai költségeket (mert nyilvánvaló volt, hogy nem a hivatalos bevételekből finanszírozzák őket), ennek egyik módszere volt például a hamis kölcsönök fizetése. Az RCD-Goma például létrehozott egy tisztavirág-életű vállalatot, a SONEX-et, amely 1999-ben a Kigali-ban székelő Banque de Commerce, du Développement et d’Industrie-től (BCDI, amelyet közvetve, az előző fejezetben már említett Tri-star vállalaton keresztül és részben az RPF tulajdonol) ötmillió dollár kölcsönt vett fel. Ezt a pénzt azonban a SONEX-nek sohasem fizették ki (a BCDI utasította a new york-i Citibankot, hogy a pénzt a ruandai hadsereget ellátó szolgáltatóknak juttassák (például repülőgépek kölcsönzéséért). Az RCD-Goma később visszafizette ezt a pénzt az ásványkereskedelemre kirótt adókból. Az ENSZ-szakértők olyan RCD-Goma-dokumentumhoz is hozzájutottak, amely explicit módon részletezi, hogy a koltán-kereskedelemből származó pénzt hogyan kell adósság-viszafizetésre használni. Így jutott hozzá legálisnak tűnő módon a ruandai katonaság ötmillió dollárhoz ezzel az egyetlen tranzakcióval, amely az ENSZ-jelentés révén nyilvánosságra került. (S/2001/357)

A ruandai vezetésnek nyilvánvalóan csak akkor állt érdekében ekkora katonai kiadásokat finanszírozni, ha a bevételek 2000-ben ezt jóval meghaladták.

De pontosan mekkora volt ez a bevétel és miből származott? Két fő forrása eleinte a gyémánt és koltán⁶¹, később az ónérc. Egy 2002-es ENSZ-jelentés szerint a Kongó keleti területeiről származó koltán hatvan-hetven százalékát a ruandai hadsereg különítményeinek vagy kirendeltségeinek „közvetlen fel-

⁶¹ A világ koltánkészletének 80%-a Afrikában található, ennek is nagy része a Kongói Demokratikus Köztársaság területén. A koltánt (mely a ferronióbát-tantalit angol nyelvű nevéből képzett mozaikszó) azért bányásszák ilyen nagy mértékben, mert ebből az ércből nyerik a tantál nevű fémeket. A tantál egy ritka és rendkívül értékes fém, melyre óriási igény van a csúcstechnológiai műszerek előállításához. A tantált használják például kondenzátor-bevonatok, akkumulátorok készítéséhez.

ügyelete” alatt bányászták. Ezen felül számos alvállalkozó és a bányászathoz közvetlenül vagy közvetetten kapcsolódó cég is a ruandai hadseregnek vagy ruandai kormány bizonyos szerveinek tartozott elszámolással. Fontos szerepet kapott két cég a kereskedelemben: a Rwanda Metals és a Grands Lacs. (S/2002/1146) Ezek a cégek valószínűleg az RPA tulajdonában álltak. George Monbiot, a Guardian újságírójának szavaival élve (kis túlzással) Kagame embereinek monopóliuma volt a globális koltán-kitermelés felett, amíg megszállva tartották Kelet-Kongót. (Monbiot, 2004)

Miután 2000 júniusában legyőzték az ugandai hadsereget, a ruandai erők a szövetséges RCD-Goma segítségével a kelet-kongói Kisangani-ban bányászott gyémántot is sikeresen elkezdtek „átfolyatni” az RPA „Kongó részlegén”. (S/2002/1146) Hogyan zajlott ez a gyakorlatban? A gyémántkereskedőknek például minden gyémánt értékének öt százalékát „adó” formájában be kellett szolgáltatni a „Kongó Részlegnek”. (S/2001/357)

Ugyanilyen mértékű adót vetettek ki más ásványkincsekre is, azokon a területeken, amelyeket az RCD-Goma tartott uralma alatt. Nassour és Arslanian, akik hírhedt „konfliktusövezetekből származó ásvány-kereskedők” voltak, az ENSZ becslése szerint évente legalább kétmillió dollárt fizettek be „adó” formájában az RPA „Kongó részlegének”.

De ez csak egyik forrása volt a bevételeknek, az ENSZ szakértői megállapították, hogy Ruandában a katonai apparátus, az állami bürokrácia és az üzleti élet szereplőinek érdekei és tevékenysége összefonódott⁶², és Kongó megszállásából öt ismert módon húzott hasznot: (a) közvetlen kereskedelem révén, (b) a térségben érdekelt vállalatokban vásárolt részvények osztalékából, (c) az RCD-Goma fizet Ruanda képviselőinek, (d) a „Kongó részleg” adókat gyűjtött be valamint egyénektől is szedett védelmi pénzeket (üzletemberek fizettek az RPA-nak azért, hogy védelmet biztosítsanak üzleteiknek)⁶³, (e) a ruandai katonák a helyszínen is hozzájutottak ásványokhoz és pénzhez.

Mivel ezen bevételek jó része illegális, csak becslések léteznek arról, hogy Ruanda mekkora bevételekhez juthatott a kelet-kongói területek megszállásából. Az is sokat változott az évek során, hogy mely ásvány a legnépszerűbb a csempészek körében, hiszen a kétezres években a koltán (és az abból kivont tantál) világpiaci ára ugrott több mint másfélszeresére (2000-ben még

⁶² Az említett cégek bizonyos dokumentumait például a „Kongó részleg” egy korábbi vezetője, Dan Munyuneza írta alá, és a Rwanda Metals üzleti partnerei között magas rangú ruandai katonai vezetők is voltak. (S/2001/357)

⁶³ Védelmi pénzekből két év alatt mintegy 4 millió dollár közvetlen jövedelme származott a „Kongó részlegnek”.

egy kiló tantálért kilónként 195 dollárt fizettek, 2001-ben azonban 329 dollárt) (Willum, 2001), majd esett vissza jelentősen. Később a hangsúly áthelyeződött az ónérc illegális csempészetére, hiszen 2004 óta gyakorlatilag folyamatosan emelkedik az ára.

Az ENSZ szakértői panel és a Willum-féle becslések alapján 2000-ben Ruanda gyémántból 1,8 és 40 millió dollár közötti haszonhoz jutott, a koltánból származó bevételeket az ENSZ 167 millió dollárra becsüli, míg Willum 191 millió dollárra taksálja. Aranyból Willum szerint 15 millió dollár bevétele volt Ruandának.

Összesítve 2000-ben a szakértői testület szerint minimum 172,8 millió dollár, Willum szerint viszont legalább 250 millió dollár volt Ruanda bevétele abból, hogy Kongóból illegálisan kicsempészett ásványokkal kereskedett (közvetve vagy közvetlenül). Ha ezt a két becslést összevetjük és számba vesszük, hogy Ruanda becsült katonai költségeit mintegy 51,6 millió dollárra taksáljuk (ez tehát a befektetés), akkor megállapítható, hogy a beruházás megtérülése 234–384 százalékos volt 2000-ben, amikor Ruanda közvetlen katonai meg szállás alatt tartott jelentős kelet-kongói területeket (lásd 49. kép: A megszállás alatt tartott területek). (Reid, 2006 ötlete alapján a szerző saját számítása).

Ruanda politikai érdekei a térségben

Ruandának nemcsak gazdasági, hanem politikai érdekei is fűződnek ahhoz, hogy saját vagy kívülről támogatott („proxy”) haderővel jelen legyen Kelet-Kongóban. Sokat hangoztatott érv a tuszi szolidaritás, azaz Ruanda 2003-ig azért tartózkodott saját haderejével a térségben, hogy a kongói tuszikat megvédje egy esetleges népirástól. Később az RCD-Goma utódszervezeteit már kevésbé nyíltan támogatta a ruandai rezsim: a lázadó militáns szervezetek katonai és anyagi, erkölcsi támogatását az ismétlődő vádak ellenére Ruanda a mai napig tagadja. (Longman, 2002)

A banyamulenge közösség fenyegetettsége nem kérdés: Dél-Kivuban kompakt hutu, Mayi-Mayi⁶⁴ és CNDD-FDD⁶⁵ közösségek vették körül őket, és az

⁶⁴ A Kongói Demokratikus Köztársaság területén közösségi alapon szerveződő milíciák, amelyek saját területüket védik más felkelő csoportoktól. A legtöbb Mayi-Mayi felkelő csoport a ruandai erők és a Ruanda által támogatott proxy milíciák ellen harcolt, de egyes csoportok saját tőkét igyekeztek kovácsolni a háborúból, mások együttműködésbe kezdtek a ruandai erőkkel.

⁶⁵ Conseil National Pour la Défense de la Démocratie–Forces pour la Défense de la Démocratie: ma Burundi kormányzó párta, a burundi polgárháború idején azonban még a legfőbb ellenzéki felkelő csoportnak számítottak, politikai szárnyát hutu entellektüelek vezették.

RPA, később pedig az RCD-Goma ellen harcoló hutu lázadók (burundiak és ruandaiak egyaránt) gyakran rajtaütöttek a banyamulenge falvakon. A ruandai erők ezeket a támadásokat nem akadályozták meg, és több ezer tuszi menekült el Kelet-Kongóból Burundi vagy Ruanda felé.

A kongói tuszik és a kelet-kongói őslakosság között – ahogy erről már említést tettem – a földek és az állampolgárság kapcsán már a ruandai menekültáradat megérkezése előtt is voltak feszültségek. Az a tény, hogy 1998-ban Ruanda másodszor is lerohanta Kongót és az RCD-Goma révén kialakított egy Ruanda uralta közigazgatási-adminisztratív országrészt Kelet-Kongóban, drasztikusan megnövelte az etnikai feszültségeket a tuszik és a helyi lakosság között. Ezt csak súlyosbították a RCD-Goma által elkövetett tömeges emberi jogi jogsértések, valamint az, hogy az RPA és RCD-Goma katonái sok helyzetben a tuszi lakosoknak kedveztek. Mind az észak, mind a dél-kivui helyi lakosság körében rendkívül népszerűtlen volt a ruandai hadsereg és a Ruanda által támogatott RCD-Goma uralma. (Amnesty International, 2001)

Az Amnesty International-nek egy banyamulenge lakos beszámolt arról, hogy a ruandai jelenlét számukra inkább veszélyes, mint hasznos. A kétezres évek elején több összecsapás is történt a banyamulengék és az RPA/RCD-Goma erők között, hogy „leváljanak” a ruandai erőkről. A banyamulenge közösség vezetői memorandumot is közzétettek, melynek lényege, hogy Ruanda nem miattuk van Kelet-Kongóban és ők ugyanúgy szorgalmazzák a kivonulást, mint az őslakosok. (Amnesty International, 2001)

Nemcsak a banyamulenge csoport, hanem más kelet-kongói tuszik (például a Masisiból elmenekülő, majd oda visszatérő tuszik) is veszélyben voltak az őslakosok és a kongói hadsereg azon percepciója (amelyet a ruandai vezetés is folyamatosan hangsúlyozott) miatt, hogy a helyi tuszi lakosság „hívta” a ruandai erőket, hogy megvédjék őket. A ruandai erők által elkövetett emberi jogi jogsértések pedig csak növelték az őslakosok neheztelését és tuszikkal kapcsolatos ellenérzéseit. (Longman, 2002)

A ruandai vezetés azt is számtalanszor említette, hogy repatriálná a Ruanda területén élő és Ruanda erőforrásait használó mintegy 58 ezer kongói menekültet (S/2013/387), ha biztonságosan hazatérhetnének. A kongóiak körében azonban elterjedt az a nézet, hogy Ruanda nem is akarja hazaengedni a menekülteket, hogy legyen egy további ürügye a beavatkozásra. Az is vita tárgya volt a kongói háború idején, hogy Ruanda annektálni szándékozik-e Észak- és Dél-Kivut. Ruanda ezt mindig is tagadta. (Lezhnev – Prendergrast, 2013) Kétségekre adhatott okot, hogy eleinte megcáfolta az első kongói hábo-

rúban vállalt szerepét, valamint a kelet-kongói milíciák támogatását a mai napig nem ismeri el.

Egy másik fontos elem, amelyet a ruandai vezetés előszeretettel hangsúlyoz: a továbbra is fennálló fenyegetettség, amelyet a Kelet-Kongóban bujkáló Interahamwe és az előző ruandai rezsim katonái jelentenek. Tekintve, hogy az első ruandai beavatkozás indoklásaként a nemzetközi közösség többé-kevésbé elfogadta ugyanezt az érvelést, érthető, hogy az RPF igyekezett másodszor is hasonló okot felemlíteni. Mennyire megalapozott ez a fenyegetettség?

Longman beszámol róla, hogy 1997 végén és 1998 elején felfegyverzett hutu milíciák támadásai Ruanda területén, a Kongóval szomszédos Gisenyi és Ruhengeri tartományban valóságos polgárháborúvá alakultak a támadók és az RPA erői között. Számos, a népirtást túlélő ruandai lakost megöltek, kongói tuszik menekülttáborait támadták meg Ruanda területén, és a betörések elérték az ország középpontját is: Gitaramában kiszabadítottak 500 génocidaire-t egy ruandai börtönből. Tehát a ruandai kormánynak Longman szerint volt mitől tartania. (Longman, 2002) Azt azonban Longman is elismeri, hogy 1998 után a betörések Ruanda területére gyakorlatilag megszűntek, valamint kiemeli, hogy habár Észak-Kivu és Dél-Kivu területének invázióját még magyarázhatná az említett fenyegetettség, Ruanda azonban tovább vitte a felkelést Katanga, Kasai és Orientale területére, Kongó mélyére. Ráadásul a ruandai invázió felerősítette a tuszi- és Ruanda-ellenes érzéseket, ami az Interahamwe malmára hajtotta a vizet, hiszen sok Mayi-Mayi felkelő csatlakozott hozzájuk. Más szakértők, köztük Turner és Nzongola-Ntalaja is pusztán kizsákmányoló háborúnak titulálják Kongó második, 1998-as lerohanását. (Turner, 2007 és Nzongola-Ntalaja, 2002)

Tény, hogy a korábbi Interahamwe és FAR (a népirtó ruandai rezsim hadserege) erők továbbra is, a mai napig jelen vannak Kelet-Kongóban. 1997-től ALiR (Armée pour la Libération du Rwanda – Hadsereg Ruanda Felszabadításáért) néven egyesítették erőiket, majd 2001-ben összeolvadtak a kinshasai hutu felkelőkkel, és felvették az FDLR (Forces démocratiques de libération du Rwanda- Demokratikus Erők Ruanda Felszabadításáért) nevet. Kigali szerint az FDLR-erők egzisztenciális fenyegetést jelentenek Ruanda számára. Míg a jelenlegi FDLR-erők elődei 1994-ben közel százezer harcost⁶⁶ számláltak (Human Rights Watch, 2001), napjainkban az FDLR mintegy 1500-2500 aktív taggal bír, habár néha támogatják őket a kongói állami hadsereg kato-

⁶⁶ A ruandai védelmi miniszter becslése, habár szakértők mintegy 40 ezer főre becsülték számukat (ld. többek között De Veenhoop, 2007)

nái. (Lezhnev – Prendergrast, 2013) 1998-ban, a már említett polgárháborúvá fajuló gerillatámadás óta (ld. előző oldal), az FDLR nem volt képes ruandai területet hosszabb időre elfoglalni. 2001 májusában és júniusában újabb sikertelen betörés-sorozatot (Oracle du Seigneur) hajtottak végre Ruanda területére, amely négyezer emberük életébe került. (Salehyan, 2009) 2004-es hasonló akciójuk (La Fronde) szintén vereséggel zárult (Salehyan, 2009), hiszen nem tudták megvetni a lábukat Ruandában és vissza kellett térniük kongói bázisaikra. 2006-os, az előzőekhez hasonló gerillaakcióra vonatkozó ambiciózus terveiket⁶⁷ (Amizero) a ruandai kormány (FDLR-dezertőrök információinak köszönhetően) még azelőtt felfedezte, hogy a betörés megindulhatott volna. (De Veenhoop, 2007) A sikertelen akciók is jelzik, hogy az FDLR belső problémákkal küzd, új donorkra és forrásokra, valamint motivációra lenne szüksége a talpon maradáshoz. Egy 2014-es tanulmány szerint az FDLR leszerelése (szétszórt kis csoportokká zilálása) elérhető közelségbe került. (DRC Affinity Group, 2014)

Kelet-kongói milíciák támogatása gazdasági okokból

A fentiekből is kitűnik, hogy Ruanda elérte az első és második kongói háború elején kitűzött céljait: a ruandai kormány leváltását célzó erők elvesztették korábbi jelentős befolyásukat, a 2000-es években Ruanda ellen indított akcióik egytől egyig kudarcba fulladtak.

A kongói tuszi kisebbség védelme szempontjából pedig valószínűleg szerencsésebb, ha a ruandai erők sem közvetlenül, sem támogatott milíciák révén nem tartózkodnak a kelet-kongói térségben. Jelenlétük és a helyi lakosság ellen elkövetett tömeges emberi jogi jogsértéseik ugyanis fokozták a Ruanda- és általánosságban tusziellenes érzéseket, amely csak rontott a kongói tuszi kisebbség helyzetén.

A kelet-kongói atrocitások kapcsán mégis mind a mai napig felmerül Ruanda szerepe. Ennek oka, hogy Kigali támogatta és feltehetőleg a mai napig támogatja az RCD-Goma utódszervezeteit. Amikor 2003-ban hivatalosan véget ért a második kongói háború („Afrika világháborúja”), az RCD-Goma

⁶⁷ Az Amizero-terv céljai között szerepelt általános és középiskolai diákok kényszerbesorozása, harcosok képzése, fegyverek kiosztása és politikai propaganda terjesztése is Ruanda teljes destabilizálása érdekében.

egyik rangidős vezetőjének, Laurent Nkundának is felajánlottak egy posztot az átmeneti kormány új hadseregében. Ő azonban, tartva a háború alatt elkövetett jogsértései miatti felelősségre vonástól a Nemzetközi Büntető Bíróság előtt (ICC), visszautasította ezt a szerepet és a korábbi RCD-Goma zászlaja alatt harcoló híveiből saját hadsereget szervezett, CNDP néven (Congrès national pour la défense du peuple – Nemzeti Kongresszus a Nép Védelméért). (International Crisis Group, 2007) Ruanda állítólag fennállása egész időtartama alatt, 2003-tól 2009-ig támogatta a CNDP-t, amelyet Kigali természetesen tagadott.

55. kép: CNDP-harcosok gyakorlatoznak Kelet-Kongó hegyei közt,

Gomától negyven kilométerre

Forrás: GETTY

2009. március 23-án az immár Bosco Ntaganda által vezetett (Nkundát Ruanda átadta a nemzetközi közösségnek) CNDP cserébe bebörtönzött tagjai szabadon engedéséért vállalta, hogy politikai párttá alakul, illetve integrálódik a kongói hadseregbe. (IRIN, 2009)

Három évvel később azonban, 2012 áprilisában korábbi CNDP-katonák (állítólag Ruanda támogatásával) fellázadtak a kongói kormányerők és az őket támogató ENSZ-erők (MONUSCO) ellen. Lázadásuk okaként azt jelölték meg, hogy nem megfelelőek a körülmények és a fizetség a kongói hadsereg-

ben.⁶⁸ A 2009. március 23-án a néhai CNDP és a kongói kormány közötti megállapodásról M23-nak nevezték mozgalmukat. Jelentős katonai sikereket értek el: 2012. november 20-án bevették az észak-kivui Gomát, amelynek több mint egymillió lakosa van. A harcok miatt több százezer ember ismét elhagyni kényszerült otthonát. 2013 decemberében azonban, miután jelentős katonai vereségeket szenvedett, az M23 mozgalom megadta magát és megállapodást írt alá a kongói kormánnyal. Az ENSZ 2012-ben megjelent szakértői véleménye arra a következtetésre jut, hogy a ruandai kormány több alkalommal is megszegte a fegyverembargót, és közvetlen katonai segítséget nyújtott az M23-felkelőknek, elősegítette és megkönnyítette a dezertálást a kongói állami hadseregből, fegyverekkel, lőszerrel, hírszerzési és politikai tanácsokkal látta el a lázadókat.

56. kép: Az M23 egyik magas rangú vezetője, Sultani Makenga Gomában
Fotó: Chrispin Mvano, African Arguments

A jelentés egyenesen azt állítja, hogy a parancsnoki láncban Bosco Ntaganda felett a jelenlegi ruandai védelmi miniszter, James Kabarebe állt. (S/2012/843)

Mivel Ruanda célkitűzései mind az első, mind a második kongói háború során megvalósultak, további jelenlétének Kongóban nyilvánosan fel nem vállalható mozgatórugói vannak, valószínűleg gazdasági okokból nem képes elengedni Észak- és Dél-Kivut. Több jel is arra mutat, hogy 2003 óta, amikor elvileg véget ért a második kongói háború, a ruandai kormány támogatja bizonyos

⁶⁸ Elemzők véleménye szerint a felkelés közvetlen kiváltó oka az lehetett, hogy a kongói kormányt nyomás alá helyezte a nemzetközi közösség Bosco Ntaganda kiadatása érdekében. Erre válaszul kezdeményezhették hívei a felkelést. Ntaganda azóta már feladta magát, és Hágában vár tárgyalására.

kongói milíciák tevékenységét, mert gazdasági érdekei fűződnek a kelet-kongói instabilitás fenntartásához. A második kongói háború idején zajló gyémánt- és koltánkereskedelemtől már esett szó a korábbiakban, tekintsük most át röviden a háború utáni ásványkincs-csempészet néhány jellegzetesebb vonását!

A kétezres évek elejének magas koltánárai rövid időn belül visszaestek és 2004-re már az ónérc vette át a főszerepet az ásványkereskedelemben. A Global Witness civil szervezet 2005-ös jelentésében beszámol a Nagy Tavak régióban folytatott kutatásai eredményéről: bár a hivatalos számok alapján csak egymillió dollárnyi ónérc cserélt gazdát havonta, a valóságban a szervezet becslése alapján legalább évente 46 millió dollár értékben adtak el Kelet-Kongóból származó ónércet a világpiacon, és ennek nagy része Ruandán keresztül, illegálisan lépett ki Kongóból. (Global Witness, 2005) Mivel 2004-ben az ónérc ára különösen magas volt, ez a gyakorlat (csakúgy, mint korábban a koltánkereskedelem felfutása) ismét jelentős veszteségeket generált a háború után regenerálódni próbáló Kongó számára. A Global Witness 2005-ös értesülései alapján Ruanda évente mintegy ötször annyi ónércet exportált, mint amennyit elvileg termelt. (Global Witness, 2005)

Ahogy a harcvonalak változtak, úgy változtak a szállítási útvonalak is: amikor például a kongói kormányerők 2004 végén elfoglalták Walikale környékét a helyi Mayi-Mayi milíciák segítségével, az RCD-Goma jelentős bevételtől esett el. Korábban napi 15-20 repülő szállította Walikaléból Gomába (ahonnan szárazföldi úton jutott el Kigaliba) a mintegy 22-40 tonna ónércet (amikor az árak a legmagasabbak voltak, ez napi 50 ezer dollár bevételt jelentett az RCD-Goma számára!). 2005-től a kongói kormányerők leállították ezeket a gépeket, és Walikaléból Bukavu-ba indultak az ónércet szállító repülők, hiszen a dél-kivui Bukavu szintén a kongói hadsereg kezében volt. (Global Witness, 2005) A Global Witness számolt be arról a tényről is, hogy a harctéren küzdő csapatok a megszállásuk alatt tartott területeken bányászott ásványkincsek értékesítése kapcsán megállapodásokat is kötöttek: 2005 júniusában (habár a harctéri helyzet jelentősen nem változott) az ónérc Walikaléból ismét Goma felé távozott légi úton, tehát a kongói kormányerők és az RCD-Goma valószínűleg olyan megállapodást kötöttek a szállításról, amellyel mindkét csoport jól jár.

A Mayi-Mayi-milíciák és az RCD-Goma például felosztották egymás között a Walikale körzetében található koltán és ónérc-lelőhelyeket. Ha az egyik bánya a Mayi-Mayi-harcosok felügyelete alatt állt, akkor az RCD-Goma a körzetből való elszállítás megadóztatásából jutott jövedelemhez és fordítva. (Global Witness, 2005)

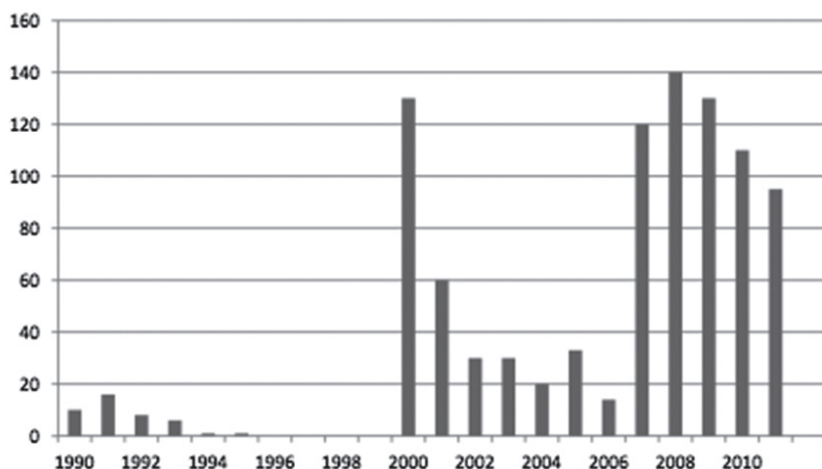

57. kép: Mayi-Mayi harcosok

Forrás: Radio Okapi

A 2001-es első „koltánörület” után a koltánkitermelés több évig csökkenő tendenciát mutatott Kongóban, olyannyira, hogy 2006-ban mindössze a világ elsődleges tantáltermelésének (a koltán elnevezés a kolumbit-tantalit rövidítése, amely kétféle elemet, tantált és nióbbiumot tartalmaz – a bányászott koltán kereskedelmi értékét tantáltartalma határozza meg) 1,6 százalékát adta az ország. 2007-ben azonban megkezdődött a második, hosszabb koltán-fellendülés időszaka. Ebben az évben a kitermelés ismét a 2000-hez hasonló rekordszintre ugrott (Auping – de Ridder – Usanov – Lingemann, 2013). 2010-ben a Kongói Demokratikus Köztársaság már a világ tantálkitermelésének 20 százalékát adta. A második koltánkonjunktúra mozgatórugója a tantál világpiaci árának emelkedése volt, amely kisebb mértékű volt ugyan, mint a 2000-ben tapasztalt, azonban elegendő ahhoz, hogy a kisüzemi bányászatot fellendítse. A kézműves bányászat rendkívül rugalmas, és könnyebben reagál többek között az árváltozásokra is, mint a nagyüzemi bányászat.

Az alábbi ábra a tantálkitermelést mutatja (tonnában) az egyes években a Kongói Demokratikus Köztársaságban:

Tantálkitermelés tonnában

(Auping – de Ridder – Usanov – Lingemann, 2013),
United States Geological Survey (USGS) adatai alapján

Ha a történelmi tantál-árakat tekintjük át, sejthető, hogy viszonylag szoros az összefüggés a kitermelés mennyisége és az áralakulás között (amelyet korreláció-számítással be is bizonyít Auping – de Ridder – Usanov – Lingemann tanulmánya, 2013).

Természetesen a „koltánláz” (Nest, 2011) második hullámába is bekapcsolódott Ruanda. Habár jelenleg – saját bevallása szerint – nem támogat egyetlen kelet-kongói milíciát sem, Ruanda tantálexportja 2012-ről 2013-ra megduplázódott. Habár Ruanda hazai bányászati szektorában jelentős befektetések történtek, bányászati szakértők egybehangzó véleménye szerint a beruházások nem lehetnek a drámai exportnövekmény háttérében. 2012-ről 2013-ra Ruanda exportbevétele 69 százalékkal nőtt. Ezek az adatok abba az irányba mutatnak, hogy Ruanda valamilyen formában a mai napig kicsempészheti Ruandán keresztül a kelet-kongói bányákban kitermelt koltán egy részét. (Lezhnev – Prendergrast, 2013)

Nemzetközi kezdeményezések és javaslatok Kelet-Kongó pacifikálása érdekében

Az Enough (Elég!) nevű civil szervezet, amelynek célja véget vetni a népiirtásoknak és az emberiség elleni bűncselekményeknek, mellett érvel, hogy a konfliktusok ördögi körét olyan gazdasági ösztönző intézkedésekkel lehetne megtörni, amelyek alapján jobban megérné Ruandának, ha béke lenne Kelet-Kongóban. A békés rendezésnek abból kell kiindulnia, hogy Ruanda gazdasága szorosan kapcsolódik Kelet-Kongóéhoz, amely ásványkincsekben sokkal gazdagabb nála, valamint Kongó is rászorul gazdaságilag Ruandára, mivel a fejletlen helyi infrastruktúra és a Kinshasától való nagy távolság miatt Ruanda felé alacsonyabbak a szállítási költségek.

Az egyik fontos pont, ahol érdemes lenne változtatni az eddigi gyakorlaton, a bányászat jellege. Mivel a legtöbb bányában csákányokkal és egyéb kezdetleges eszközökkel dolgoznak a munkások a felszínen, a kitermelhető anyagoknak csak kis részét tudják eltávolítani a földből. Ha nagyüzemi formában, vagy legalább jobb minőségű eszközökkel folya a bányászat, sokkal nagyobb lenne a jövedelem, amit a régiós gazdasági szereplők eloszthatnának egymás között, így több juthatna Kongónak, Ruandának, Ugandának és a helyi közösségeknek is.

Másrészt a két ország közötti együttműködés jellege is átalakításra szorul. Ruanda korlátozott mennyiségű természeti erőforrással rendelkezik. Főbb exportcikkei – a kávé, tea és (Kongóhoz képest) szerény mennyiségű ásványkincs – nem elegendőek a dinamikus gazdasági növekedéshez. Azonban kiváló az infrastruktúra: aszfaltozott utak hálózák be a területét, stabil az elektromos áram-szolgáltatás és magas az internet-lefedettség. Ráadásul Ruandában egyre többen beszélnek angolul, a korrupció szintje a harmadik legalacsonyabb Afrikában, és az induló vállalkozásoknak teremtett kedvező környezet miatt is vonzó befektetési célpont. Ezzel szemben a Kongói Demokratikus Köztársaság dúskál a természeti erőforrásokban, de az utak rossz állapota és az energiaellátás bizonytalansága miatt, valamint a magas korrupciós szint⁶⁹ és az új vál-

⁶⁹ Ruanda 49., míg a Kongói Demokratikus Köztársaság 154. A Transparency International Corruption Perceptions Index rangsorában.

<http://www.transparency.org/cpi2013/results>

lalkozások beindításának nehézkes volta miatt⁷⁰ az export- és importútvonalak kelet felé, Ruandán, Ugandán és Kenyán keresztül vezetnek.

Sasha Lezhnev és John Prendergrast rámutat egy lényeges hasonlóságra Szingapúr–Malajzia és Ruanda–Kongó viszonylatban. Szingapúr arra alapozta növekedését a hatvanastól a kilencvenes évekig tartó időszakban, hogy a Malajzia és Indonézia földgáz- és olajlelőhelyei iránt érdeklődő befektetőket alacsony korrupcióval, kedvező adókkal, képzett szakemberekkel és fejlett pénzügyi szektorral Szingapúrhoz vonzotta, mivel Malajziában és Indonéziában kedvezőtlenebb volt a gazdasági környezet a befektetők számára. Számos vállalat székhelyét Szingapúrhoz alapította, míg befektetéseit a szomszédos országokban valósította meg, így mindhárom ország jól járt.⁷¹ (Lezhnev – Prendergrast, 2013) Kongó hatalmas potenciálja földterület és természeti kincsek tekintetében sokkal vonzóbbá válhatna Ruanda vállalkozásoknak kínált megbízható pénzügyi és jogi háttérével, remek állapotú úthálózatával, stabil elektromos áram-szolgáltatásával és kommunikációs infrastruktúrájával együtt.

Szingapúrhoz hasonlóan Ruandának is Kongó ásványkincsei iránt érdeklődő befektetőket lenne érdemes vonzania kedvezőbb üzleti környezete révén. A szerzők (Lezhnev – Prendergrast, 2013) megemlítik, hogy a folyamat csírájában már megfigyelhető: a kanadai Banro Corporation például aranyat bányászik Kongóban korábbi konfliktuszónákban, és Ruandát használja logisztikai bázisnak. Jelenleg a kelet-kongói bányák nagy részének nincs befektetője: természetes személyek a tulajdonosok, vagy a koncesszió tulajdonosának „vis maior”-ra hivatkozva nincs jogi kötelezettsége a bánya fejlesztésére. Ennek a helyzetnek az az eredménye, hogy elmarad a félipari vagy ipari körülmények kialakítása, és az ebből eredő anyagi haszon is. (Lezhnev – Prendergrast, 2013)

Kiemelkedően fontos lenne biztosítani azt is, hogy a bányászott ásványok „konfliktusmentesek” legyenek, és ezt az eladó bizonyítani is tudja. Mivel a Kongóban bányászott anyagok kereskedelme évtizedeken keresztül segített finanszírozni a helyi konfliktusokat, amelyeknek több millió ember esett áldozatul, már számtalan kezdeményezés született (civil és nemzetközi szervezetek, nemzeti kormányok, bányaiipari javaslatok stb.) arra vonatkozóan, hogy a kereskedelem szigorúbb szabályai meg tudják törni az ásványok és a fegyveres konf-

⁷⁰ A Világbank szabályozásokat vizsgáló felmérésében Ruanda az afrikai kontinensen első, míg Kongó 45. helyen végzett az induló vállalkozások nehézségeit vizsgáló felmérésben <http://www.doingbusiness.org/rankings>

⁷¹ GDP szerinti rangsorolás alapján 2013-ban Indonézia 16., Malajzia és Szingapúr 35. és 36. helyen áll <http://databank.worldbank.org/data/download/GDP.pdf>

liktusok közötti összefüggést. A legtöbb intézkedés a Kelet-Kongóból származó ásványokkal kereskedő cégek elszámoltatása révén próbálta korlátozni a fegyveres csoportok ásványkincsek illegális eladásából származó bevételeit.

2002-ből származik a Kitermelőipar Átláthatóságáért Kezdeményezés (Extractive Industry Transparency Initiative (EITI), amely az olajipari és bányászati cégek kormányoknak átutalt kifizetéseit igyekezett szigorúbb ellenőrzésnek alávetni független szakértők bevonásával. Mivel Kelet-Kongóban viszonylag kevés a szó szoros értelmében vett bányavállalat, ezért az EITI-nek valószínűleg akkor lesz nagyobb jelentősége, ha a biztonsági helyzet javul és megindulnak a nagyobb volumenű külföldi tőkebefektetések a bányászati szektorba. 2008-ban a Világbank beindította az EITI ++ tervet, amely a teljes ellátóláncot felügyelné a koncessziók kiadásától a kitermelésből származó jövedelmek elköltéséig. (Weidner, 2011)

A kongói kormány is igyekszik visszanyerni befolyását a kelet-kongói bányászat felett: 2010 szeptemberében Kabila elnök teljes bányászati tilalmat vezetett be Észak- és Dél-Kivuban, valamint Maniémában a kisüzemi bányászatra (azaz a bányavállalatokra nem vonatkozott a moratórium). A kézműves bányászat hirtelen visszaesett, és ez az ebből élő kisemberek gazdasági helyzetére katasztrofális hatást gyakorolt (alultápláltság, gyerekek kimaradása az iskolából, nőtt a tolvajlások és gyilkosságok száma, stb.). Amikor 2011 márciusában, hat hónappal életbe lépése után a moratóriumot feloldották, szakértők egybehangzó véleménye szerint nem sokat javult a helyzet a korábbihoz képest: az állam nem tudta visszaszerezni az irányítást ezen vidékek bányászati tevékenysége felett, a biztonsági helyzet pedig csak romlott. (Auping – de Ridder – Usanov – Lingemann, 2013)

Egy másik kevésbé sikerült kísérlet a 2003-as, ún. Kimberley Folyamat Minősítési Rendszer (Kimberley Process – KP), amely a fegyveres lázadó csoportok gyémántalapú finanszírozását próbálja megszüntetni úgy, hogy egy „felügyeleti láncolat” segítségével a kitermeléstől a kiskereskedelemig nyomon követi a gyémántok útját. A Kimberley Folyamat 48 ország (köztük az EU), ipari szövetségek, nemzetközi kiskereskedők, kereskedők, gyémántfeldolgozók és civil szervezetek közös kezdeményezése volt, azonban még életbe lépése előtt véget ért két fontos „véres gyémánt”-kibocsátó konfliktus: a sierra leone-i és az angolai polgárháború. 2011-ben a Global Witness nevű londoni székhelyű civil szervezet (amely egy az alapítók közül) például kilépett a KP-ből, valamint számos résztvevő elégedetlenségét fejezte ki a folyamat sikerességét illetően. (Holger, 2010)

Az OECD kezdeményezése volt a Megfelelő Gondosság Iránymutatás a Konfliktusokkal Küzdő vagy Kockázatos Térségekből Származó Ásványok Felelősségteljes Ellátóláncáért (Due Diligence Guidance for Responsible Supply Chains of Minerals from Conflict-Affected and High-Risk Areas), amely az egyik legátfogóbb próbálkozás volt a helyzet rendezésére. Az intézkedéscsomag az érintettekkel és a kongói hatóságokkal való egyeztetésen alapult, és 2010-ben lépett életbe. Habár a legtöbb kezdeményezéshez hasonlóan jogilag ez sem volt kötelező érvényű, arra alkalmas, hogy a javaslatait be nem tartó cégek nevének nyilvánosságra hozatala révén nyomást gyakoroljon, és a konfliktuszónákból származó ásványokkal dolgozó cégek jobban odafigyeljenek az eredet-megjelölésre. (OECD, 2013) Az Enough (Elég!) nevű civil szervezetnek jelenleg is megtalálható a honlapján egy vállalat-besorolás, amelyben értékeli, hogy a legfontosabb elektronikai termékeket gyártó vállalatok mennyire figyelnek oda az eredetmegjelölésre a termékeik előállításához használt ásványok beszerzésekor, illetve támogatják-e az illegális ásványkereskedelem elleni harcot. (Enough Project Company Rankings, 2012/2013)

Az egyik legújabb és jelentős médiafigyelmet keltő változás az Amerikai Egyesült Államok Dodd-Frank Wall Street Reform és Fogyasztóvédelmi Törvényéhez kapcsolódik, amelynek 1502. paragrafusa előírja, hogy a kötvényeket árusító cégek (mintegy hatezer céget érint) számoljanak be a Kongói Demokratikus Köztársaságból vagy a szomszédos országokból származó ásványok felhasználásáról termékeikben. A cégeket éves jelentéstételre kötelezik arról, hogy a használt ásványok eredete visszavezethető-e Kongóra. Ha nem tudják bizonyítani, hogy ásványaik „konfliktusmentes” bányából származnak, független auditáló céget kell szerződtetniük annak megállapítására. Az éves jelentések, illetve az auditálás eredményét nyilvánosságra hozzák, és a „vétkesnek” talált cég a vásárlók és civil szervezetek tiltakozása miatt valószínűleg bevételt és piacot veszít. Mivel az auditálási folyamatok költségigénye hatalmas (becslések szerint az életbe lépés évében három- és négy milliárd dollár közötti összeg), felmerül az a kérdés, hogy ki viseli ezeket a költségeket. Egy részét a végső fogyasztó, egy részét a vállalatok, de egy részét biztosan a bányászok és a kereskedők, akiknek alacsonyabb vételárat ajánlanak majd az ásványokért. (Auping – de Ridder – Usanov – Lingemann, 2013) Ez az intézkedés, csakúgy, mint a fentebb említett példák nagy része, önmagában valószínűleg nem lesz képes megoldani a kelet-kongói instabilitást. Ahogy Auping és társai megállapítják, valószínűleg katonai, politikai és gazdasági kezdeménye-

zések összessége vezethet hosszú távon a térség pacifikálásához. (Auping – de Ridder – Usanov – Lingemann, 2013)

A másik oldalt áttekintve: Kongónak és Ruandának (valamint a többi Kongóval szomszédos országnak is) képesnek kellene lennie arra, hogy hiteles eredetigazolásokat állítsanak ki. Az elszámoltathatóság érdekében kulcsfontosságú, hogy független szakértőket és bizottságokat alkalmazzanak, így elkerülhetővé válik a korábbi újracímkézési gyakorlat (ásványok valódi eredete letagadható, ha az eladó vásárol egy hamis eredetű igazoló címkét). Ehhez anyagi segítséget is kaphatnak A Felelősségteljes Ásványkincs-Kereskedelemért Köz- és Magánszféra Szövetségtől, amelynek szektorokon és érintetteken átívelő programja kifejezetten azt célozza, hogy a Kongói Demokratikus Köztársaságból, illetve az afrikai Nagy Tavak Régióból származó „konfliktus-ásványok” teljes ellátói láncára integrált eredetigazolási rendszereket dolgozzon ki a helyi civil szféra és kormányok segítségével. (Public-Private Alliance for Responsible Minerals Trade honlapja, 2014)

A Nagy Tavak Környékének Nemzetközi Konferenciája (ICGLR) is részt vesz a csempészet elleni küzdelemben: tizenegy tagországának (köztük Ruanda, Kongó és Uganda) államfői elkötelezték magukat egy regionális megoldás mellett (Regional Initiative against the Illegal Exploitation of Natural Resources (RINR), amelynek keretében a régióban bányászott ónérc, koltán, volfram és arany eredetét igazoló rendszert dolgoznak ki. (Blore-Smillie, 2011) A következő ábrán egy eredetigazolás-minta látható:

58. kép: Az ICGLR eredetigazolása

Forrás: PAC Web

Ez a regionális kezdeményezés akkor léphet életbe, ha egy bánya teljesíti bizonyos alapkövetelményeket (nemzetközi normáknak megfelel a működése, az ott bányászott ércek eredete címkézés révén követhető, az ICGLR auditálja

a rendszert és egy független ellenőr is felméri a körülményeket). A bányák címkézésének átalakítása és a független auditálás a legtöbb bányában még nem történt meg. A kelet-kongói bányák közül egyelőre csak néhány aktív az eredetigazolások terén: 2013. július 25-én három bánya csatlakozott a programhoz, de ez a szám elvileg folyamatosan bővül. (Kavanagh, 2013) Rutongo bányája Ruandában szintén jeleskedett, hiszen itt is teljesítették az ICGLR által meghatározott követelményeket és 2013. november 5-én Ruanda is belépett az ásványok eredetét igazoló regionális rendszerbe. (ICGLR, 2013) Összességében ezek egyelőre elenyésző eredmények, de határozottan a regionális ásványkereskedelem legalizálása felé mutatnak.

Az ásványkincsek legális kereskedelme felé hatalmas előrelépést jelentene, ha a főbb bányászati zónák, mint Walikale és a közlekedési csomópontok, mint Goma és Kisangani között kiépülne egy jól működő úthálózat. A Nagy Tavak Régió Gazdasági Közösségének, amelynek Kongó, Ruanda és Burundi is tagja, prioritásként kellene kezelnie az úthálózat és a megbízható elektromos áram-szolgáltatás kiépítését Kelet-Kongóban. Ez hosszú távon nemcsak Kongó, hanem szomszédai gazdasági növekedését is szolgálja.

Az egymás iránti elkötelezettség fokozása érdekében növelni kellene a közös, határon átvéelő beruházások számát: a regionális együttműködés szerepét nem lehet eléggé hangsúlyozni a béke megteremtése érdekében. Ha a Nagy Tavak Régió országainak közös gazdasági érdekei fűződnek ahhoz, hogy bizonyos projektek érdemben működjenek, sokkal kevésbé éreznek majd késztetést a negatív nemzetközi megítélésnek örvendő és a fentiekben már részletezett egyezmények miatt egyre kevésbé jövedelmező illegális ásványkincs-kereskedelemre. A Kongó és Ruanda határán található Kivu-tó metánjának közös ki-termeléséről már 2009-ben jelentek meg tudósítások. A projekt megvalósíthatósági tanulmányát az Európai Bizottság finanszírozta. (ESI Africa, 2009)

Az anyagi háttérrel a fentiekben említett változások megvalósításához csak segítséggel lesz képes megteremteni a régió: ebben a folyamatban jelentős előrelépés a 2013 májusában bejelentett, a Világbank Nemzetközi Fejlesztési Társulása (International Development Association, IDA) által a Nagy Tavak Régió felajánlott egymilliárd dolláros, kamatmentes hitel, amelyet egyrészt a megrongálódott lakóhelyek újjáépítésére, másrészt a határokon átnyúló gazdasági együttműködések elősegítésére fordítanak a mezőgazdaság, energia, közlekedés és regionális kereskedelem területén. (Többek között 165 millió dollárt szánnak Kongó Észak- és Dél-Kivu, valamint Province Orientale tarto-

mányának úthálózat-fejlesztésére és 180 millió dollárt a ruandai-kongói határ menti infrastruktúra és határmenedzsment fejlesztésére). (World Bank, 2013)

Szintén ígéretes az Afrikai Nagy Tavak Régió jövője szempontjából a 2013. február 24-én tető alá hozott „Béke, Biztonság és Együttműködés Keretegyezmény a Kongói Demokratikus Köztársaságért”, amelyet három hónapos tárgyalás-sorozat után Angola, Burundi, a Közép-Afrikai Köztársaság, a Kongói Köztársaság, a Kongói Demokratikus Köztársaság, Ruanda, Dél-Afrika, Dél-Szudán, Uganda, Tanzánia és Zambia képviselői írtak alá. Az egyezmény egyrészt politikai reformokra biztatja Kinshasát, másrészt arra szólítja fel a szomszédos országokat, hogy ne avatkozzanak be a Kongói Demokratikus Köztársaság belügyeibe. A gyakorlati megvalósítást az ún. 11 (aláíró ország) plusz 4 elrendezés keretében az ENSZ főtitkára, az Afrikai Unió Bizottságának feje, az ICGLR, valamint a Dél-afrikai Fejlesztési Közösség elnöke együtt felügyelik. Habár az egyezmény célkitűzései reménykedésre adnak okot, problémát jelenthet, hogy még nem dolgozták ki a részletes implementációját. A túlzott multilateralizmus akár hátráltathatja is a megvalósítást, főleg ha az aláíró felek valójában nem is szándékoznak gyakorlatba átültetni az elveket. Különösen megalapozott ez a gyanú, mivel az M23-lázadók megerősítették pozíciójukat Gomában (igaz, azóta sikerült megállapodniuk a kongói kormánnyal), míg a 11 plusz 4 keretegyezmény tárgyalásai folytak. Ugandát és Ruandát is érték vádak, hogy támogatják a felkelőket. Ráadásul a kongói kormány és az M23-lázadók közötti tárgyalásokat éppen Uganda vezette. Valószínű tehát, hogy Uganda és Ruanda kétkulcsos politikát folytatnak, azaz a nemzetközi közvéleményt igyekeznek meggyőzni együttműködésükről, a háttérben azonban továbbra is folytatják a kelet-kongói milíciák támogatását kelet-kongói gazdasági érdekeltségeik miatt. Amíg Kinshasa, Kigali és Kampala nem kötelezik el magukat valóban a béke mellett, addig a 11 plusz 4 egyezmény sikere is kérdéses. (Zounmenou – Kok, 2013)

Összességében tehát az utóbbi időszakban számtalan pozitív fejleménynek lehetünk tanúi: a fontosabb kelet-kongói milíciák lefegyverzése elérhető közelségbe került (ld. FDLR, M23), nemzetközi együttműködés van kialakulóban a régióból származó ásványok kereskedelmének legalizálása érdekében, jelentős anyagi forrásokat mozgósított a nemzetközi közösség a határon átnyúló együttműködések támogatására, így fokozatosan talán sikerülhet olyan rendszert kialakítani, amelyben a béke irányába mutató ösztönzők minden érintett ország számára elég erősek és ez elegendő a kelet-kongói helyzet tartós rendezéséhez.

KÖVETKEZTETÉSEK, ÖSSZEGZÉS

Összefüggések Burundi, Ruanda és a Kongói Demokratikus Köztársaság eseményei között

Népiirtás Burundiban

Burundiban a függetlenség elnyerése után kezdtek teret nyerni az etnikai alapú feszültségek a politikai életben. A hatvanas éveket megelőzően a konfliktusok vegyes etnikai összetételű érdekcsoportokat állítottak szembe egymással.

A ruandai forradalom során 1959–61-ben a Burundival szomszédos, hasonló etnikai összetételű országban a többségben lévő hutuk jutottak hatalomra és kikiáltották a ruandai hutu köztársaságot. Ruandából a forradalom hatására tuszi menekültek is érkeztek, akik saját szavaikkal, gyakran túlozva mesélték el a történeteket Burundiban. A szomszédos forradalom demonstrációs hatása miatt Burundiban a hutu származásúak reménykedni kezdtek abban, hogy jelentősebb szerephez juthatnak az ország jövőjének alakításában, esetleg tulajdonképpen részarányuknak megfelelően vehetnek részt a politikai életben. A hadsereg, rendőrség és politikai elit hagyományosan nagyrészt tuszi származású volt, így a Burundiban élő tuszik a ruandai forradalom hatására úgy érezték, veszélyben forog kisebbségi dominanciájuk.

Míg az ország függetlenné válása előtti utolsó választásokon még sikerült a hutu-tuszi ellentéteken felülemelkedni politikai összefogás formájában, ez a későbbiekben már nem sikerült. Az 1965-ös választásokon aratott földindulásszerű hutu győzelem ellenére a tuszik a hatalmat megtartották, és 1972 előtt többször is erőszakkal elnyomták a hutu hatalomátvételi kísérleteket. A hutukat kizárták többek között a kormányból és a civil szférából is. A „hutu veszély” folyamatos felemlegetésével a politikai hatalom tuszi letéteményesei sokat rontottak a két csoport viszonyán.

Természetesen a tuszik hatalomhoz való ragaszkodásának nemcsak politikai, hanem gazdasági okai is voltak. 1966-ban, Michel Micombero hatalom-

ra kerülésével kezdődött a Bururiból származó tuszik favorizálása: az elnökök, a főbb miniszterek, majd fokozatosan a kormányzati tanácsadók, az állami cégek menedzserei, valamint a hadsereg vezetői is Bururi tartományból származó tuszik lettek. A „Bururi maffia” kiépítése konkrét gazdasági előnyökkel is járt: a legjobban fizető állásokat fenntartották a privilegizált tusziknak, az állami vállalatok és a közhivatalok a járadékvadászat, a korrupt haszonszerzés fellegváraivá váltak.

A tuszi-hima és tuszi-banyaruguru klánok közötti viszony elmérgesedése miatt 1972-ben hutu értelmiségi csoportok úgy vélték, hogy ideális az időpont a hutuk elnyomott helyzetének megváltoztatására, és felkelést robbantottak ki. Ennek a felkelésnek az aránytalanul durva leverése népiirtásba torkolt. A zavargásokat nem egyszerűen vérbe fojtották, hanem a kormány zairei segítséggel hónapokon keresztül folytatta tovább a hutu értelmiségiek megsemmisítését.

A nyilvánvaló cél a tuszi politikai és gazdasági hatalom megszilárdítása volt, hosszú távon pedig az, hogy leszámoljanak a jövő potenciális felkelőivel is. Mivel az 1972-es népiirtás előtti években a tuszi elit folyamatosan kisebb-nagyobb hutu zavargásokkal küzdött, úgy döntött, egyszer és mindenkorra „lefejezi” a többségi hutukat. Ahogy Michael Hoyt amerikai nagykövet fogalmazott egyik sürgönyében: „Ez egy kísérlet, hogy megtagadják tőlük [a hutuktól – a Szerző] a munka, tulajdonlás, oktatás és úgy általában a fejlődés lehetőségét.” (Hoyt, Michael, 1972)

A kormány célja a tuszi hegemonia biztosítása volt: ennek megfelelően nem válogatás nélkül végeztek a hutu lakosokkal, hanem célzottan az elitet, a hutu értelmiséget semmisítették meg. Azok az értelmiségiek, akik nem estek áldozatul a hónapokig tartó erőszakhullámnak, külföldre menekültek, így akaratuk ellenére is segítették a tuszi vezetés jövőképeének megvalósulását.

Az 1972-es népiirtás tragikus következményekkel járt az ország gazdaságára nézve: állandósult egy torz, járadékvadászaton alapuló gazdasági rendszer. A bururi tuszik Michel Micombero, Jean-Baptiste Bagaza és Pierre Buyoya elnökök révén összesen harmincnégy évig irányították Burundit. „Konyhakabinetük” egy néhány száz családból álló klikk volt, amely 1977-től 1982-ig mintegy 100 állami vállalatot hozott létre és adott bizalmasok kezébe. Ezek nem működtek hatékonyan, hiszen gyakorlatilag azt a célt szolgálták, hogy az elit járadékait begyűjtsék és elosszák. Mivel folyamatos állami segítségre szorultak, a nyolcvanas évekre eladósodott miattuk az ország. Az állami vállalatokon kívül a politikai elit járadékait az importengedélyek és im-

portkvóták „kiosztása”, valamint a kiszámíthatatlan adó- és vámrendszer „személyre szabott” változtatása termelték.

Súlyos problémát jelentett, hogy az oktatási rendszer újratemelte az egyenlőtlenségeket, a regionális és etnikai alapú megosztottságot: míg az ország északi, keleti és nyugati részén a gyermekek a gyér iskolahálózat miatt mezőgazdasági vagy kereskedelmi tevékenységbe kezdtek, addig a déli gyerekek ugyanekkor iskolába jártak, megtanultak franciául (amely a közhivatal viselésének alapfeltétele volt), hogy felkészüljenek az ország vezetésére.

A közintézményekben való munkavállalás szintén a bururi tuszik privilégiumává vált, hiszen a közalkalmazotti átlagfizetés a burundi társadalom leggazdagabb hat százalékába emelte a közalkalmazottat, aki ráadásul kedvezményesen utazhatott és juthatott lakáshoz.

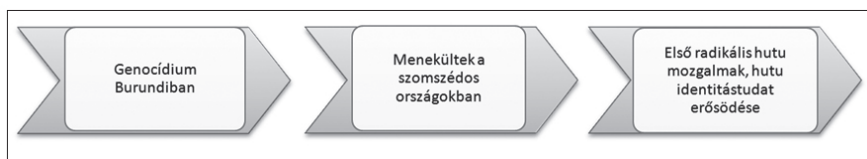
Ez a külső szemlélő számára irracionálisnak tűnő gazdasági rendszer a hadsereg segítségével maradhatott fenn: egyrészt aktív védelmezője, másrészt szavatolója volt annak, hogy a szűk politikai elit hozzájusson járadékaihoz és azt eloszthassa tagjai között. Biztosította, hogy külső tényezők ezt a járadékvadász rendszert ne zavarhassák meg. A hadsereget a hetvenes évek elejétől természetesen a bururi tuszik vezették.

Mivel a politikai elit tagjai elegendő jövedelemhez jutottak, semmilyen érdekük nem fűződött a hosszú távú negatív gazdasági hatások kiküszöböléséhez, így Burundiban 1972 után évtizedekre állandósult az intertemporális szindróma, amelynek lényege, hogy a kormány a jelenben megszerezhető javakért feláldozta jövőbeli nyereségét.

A radikális hutu mozgalmak születése, a hutu identitástudat változása 1972 után

A Burundiban 1972-ben bekövetkezett hutuk elleni népiirtás miatt Tanzániába, Ruandába, Zairébe elmenekülő mintegy 300 ezer hutu csoportjaiból alakultak ki fokozatosan az első radikális fegyveres hutu mozgalmak. A Tanzániában található burundi menekülttáborok néhány éven belül hírhedté váltak militarizáltságukról. Itt születtek meg a burundi tuszi uralom elleni első hutu felkelő mozgalmak, többek között a CNDD (Centre National pour la Défense de la Démocratie és szakadár csoportjuk, a CNDD-FDD), a PALIPEHUTU (Parti pour la Libération du Peuple Hutu), a FROLINA

(Front pour la Libération Nationale). Ezek a fegyveres csoportok a nyolcvanas évektől kezdve gerilla-akciókat hajtottak végre Burundi területén. Amikor 1993-ban a választásokon győzött a mérsékelt hutu Melchior Ndadaye és pártja, sok 1972-ben elmenekült hutu (mintegy negyvenezren) visszatért Burundi-ba. Annál nehezebb szívvel menekültek újra, amikor Melchior Ndadaye meggyilkolása után nem sokkal sorozatos, előbb a tuszi, majd a hutu népcsoportot sújtó atrocitások kezdődtek. Miután a tuszi Pierre Buyoya került hatalomra Burundiban, mintegy 700 ezer hutu hagyta el az országot. Ezek egy része Ruandában telepedett le és tevékeny részt vállalt az 1994-es népirtásban. Másik része visszatért Tanzániába. Közülük sokan a PALIPEHUTU és FROLINA támogatóivá váltak. (International Crisis Group, 1999)

A radikális hutuk eredete

Forrás: saját szerkesztés

Mivel az afrikai Nagy Tavak Régióban az országhatárok meglehetősen porózusak, és Burundiból a polgárháborús időszakok idején mindig érkeztek menekültek a szomszédos országokba, az 1972-es események az egész régióban élő hutuk identitására hatással voltak. A határokon kívülre szorult hutu menekültek körében kikristályosodott, mit is jelent hutunak lenni, nagy részben a közösnek tekintett ellenség, a tuszik identitásának ellenpólusaként.

Liisa Malkki a tanzániai menekülttáborokban élő hutukkal készített interjúsorozatot a nyolcvanas években. Később megjelenő könyvében bemutatta a hutu menekültek gondolatvilágát, tusziellenességét. (Malkki, 1995) Ugyan ezek az eszmék jelentek meg Ruandában az 1994-es népirtás előtt a közvéleményt a tuszik ellen hangoló radikális Kangura c. újság cikkeiben és a Radio Mille Collines rádióadó műsoraiban. Az afrikai Nagy Tavak régió országaiban a közös hutu identitástudatnak 1972 után fontos részét képezték a tuszikkal szembeni negatív előítéletek. Ezen közös mítoszok lényege az volt, hogy a tuszik minden országban, ahol jelen vannak, a hutuk leigázására, a saját hatalmuk kiterjesztésére törek. (de Swaan, 1997)

A tuszi menekültek militarizálódása Ugandában, népirtás Ruandában, gazdasági stabilizáció Kagame vezetésével

Ruandában a belga gyarmatosítók pozitívan diszkriminálták a tuszi kisebbséget, akit rátermettebbnek és a fehér emberhez hasonlóbbnak (tehát vezetésre alkalmasabbnak) találtak. A gyarmatosítás végének közeledtekor a tuszik privilegizált helyzete kezdett megváltozni,⁷² a hutuk a korábbiaktól eltérően elkezdhettek dolgozni az állami közigazgatásban és gyermekeik az általános iskola után továbbtanulhattak.

1959–61-ben a hutu forradalom során a hutu többség fokozatosan átvette a hatalmat, majd 1962-ben, Ruanda függetlenné válásakor a hutuk alakítottak kormányt. A folyamatos tusziellenes atrocitások következtében tuszik tízezrei menekültek el Ruandából, és a környező országokban, nagyrészt Ugandában letelepedve próbáltak megélhetéshez jutni. Közben a visszatérést tervezgették, és az országot körülvevő menekülttáborokból folyamatosan ellenséges betöréseket hajtottak végre. (UNHCR, 2010) A kormányerők ezt a kollektív bűnösség elve alapján gyakran a Ruandában maradt tuszik elleni pogromok során bosszulták meg.

Tovább rontotta a helyzetet 1972-ben a szomszédos Burundiban zajló hutuk elleni népirtás, amelynek elkövetői tuszik voltak. Ruandában országszerte tusziellenes zavargások törtek ki. Juvénal Habyarimana tábornok 1973-ban az anarchia-közelit állapotokat kihasználva sikeres puccsot hajtott végre, és elkezdődött a második köztársaság eleinte gazdasági sikereket hozó korszaka. Habyarimana került az etnikai hovatartozás kérdésébe, a nemzeti egységre igyekezett helyezni a hangsúlyt.

Amikor a Habyarimana-rezsim 1989-ben bejelentette, hogy a menekültek tömeges repatriálását⁷³ a földhiányra való tekintettel felfüggeszti, a tuszikban feltrőtek a legkeserűbb hutuellenes érzések. A hutuk elüldözték őket a szülőföldjükről, és most még a visszatérésüket is megtiltották. Ezrek döntöttek úgy, hogy fegyveres úton kell kivívni a hazatérés lehetőségét. Ugandában még korábban, 1987-ben megalakult a Ruandai Hazafias Front (RPF), amely fokozatosan egy-

⁷² Többek között mivel a belga gyarmatosítók elfordultak a függetlenséget követelő tuszi elittől és az „engedelmesebb” hutukat kezdték támogatni.

⁷³ Az egyéni, humanitárius alapon zajló repatriálás lehetőségét nyitva hagyták, csak a tömeges megoldást zárták ki. (Adelman-Barkan, 2011)

re jelentősebb regionális tényezővé nőtte ki magát. (Az RPF támogatta Yoweri Museveni hatalomátvételét Ugandában, banyarwanda harcosok végigharcolták Museveni erőivel az ugandai „bozótháborút” és cserébe jelentős pozíciókat kaptak az új ugandai kormányban.)

A Habyarimana-rezsim eleinte mind politikailag, mind gazdaságilag stabilnak tűnt. A nyolcvanas évek végére azonban több tényező is hozzájárult a rendszer aláásásához: Ruanda exportcikkeinek ára jelentősen visszaesett: 1985-ben felére esett vissza az ön világpiaci ára, ugyanígy hatalmasat zuhant a kávé és tea világpiaci ára. Az 1980-as évek közepétől, de különösen a végétől, az ország gazdasági helyzete gyorsan romlott, majd 1990-től kezdett kétségbeejtővé válni. (Boudreaux, 2009) Ennek több oka is volt.

A Habyarimana-rezsim úgy biztosította a vidéki lakosság lojalitását, hogy egyre növekvő áron vette át a kávétermést, amíg a kávé világpiaci ára erre lehetőséget adott. Közben az exportbevételeket arra használta, hogy az uralkodó osztály tagjain belüli ellentéteket elsimítsa. A kávépiac összeomlásával a rezsim gazdasági alapjai rogyadozni kezdtek: a kormány (annak érdekében, hogy ne csökkenjen radikálisan a kávé átvételi ára) kénytelen volt támogatni a hazai kávésektort, emiatt az ország súlyosan eladósodott. Habyarimana ennek ellenére sem tudta tartani a termelők felé az átvételi árat, amelynek csökkenésével egyenes arányban csökkent a lakosság életszínvonala és Habyarimana rendszerének támogatottsága. A társadalmi problémákat súlyosbította a földhiány. A dinamikus népességnövekedés és a korlátozott megművelhető terület miatt egyre csökkent az egy főre jutó élelmiszeradag. Az erőforrások szűkössége kulcsfontosságú tényező lehetett a ruandai genocídium kiváltó okai között.

Mivel a ruandai vezetés a romló gazdasági kilátások miatt egyre inkább függött a külföldi segélyezők jóindulatától, 1991-ben nemzetközi nyomásra világbanki irányítással strukturális reformprogramba kezdett. A program kidolgozásakor nem vették figyelembe, hogy az ugandai tuszi menekültek Ruanda elleni invázióra és a Habyarimana-rezsim megdöntésére készülődtek. Az RPF 1990-ben kezdődött offenzívája és a Ruandában kialakuló polgárháborús állapotok ellenére a strukturális reformokat elindították, és ez katasztrofális hatást gyakorolt a gazdaságra. Ráadásul Habyarimana elnök a rendelkezésére álló egyre kevesebb bevételből egyre nagyobb arányban költött fegyverkezésre.

Közben az RPF és a kormányerők között zajlottak a béketárgyalások. Az 1993. augusztus 4-én kötött arushai egyezmény átmeneti kormány felállítását írta elő, ahol az RPF és a kormányerők mellett a demokratikus ellenzéki

pártok is szerepet kaptak. Az egyezmény rendezte mindkét hadsereg (RPF és FAR) leszerelését, összeolvasztását nemzeti haderővé.

Az arushai egyezmény betartását ellehetetlenítette a burundi elnök 1993. októberi meggyilkolása utáni negatív közhangulat. Miután Burundiban már a függetlenné válás óta a tuszi kisebbség uralkodott a hutu többség fölött, Melchior Ndadaye mérsékelt hutu elnök hivatalba lépése jelképezte a két etnikai csoport békés egymás mellett élését, hiszen Ndadaye jó szándéka jeléül az ellenzéki pártból nevezett ki tuszi miniszterelnököt maga mellé. Ndadaye meggyilkolása és a rákövetkező bosszúhadjáratok azonnal és drámai mértékben rontották a kilátásokat a ruandai békés megoldásra. Még a mérsékelték is egyre valószínűtlenebbnek találták, hogy az RPF-et békésen sikerülne integrálni a ruandai kormányba és hadseregbe.

Amikor 1994. április 6-án Habyarimana elnök meghalt egy merényletben, saját radikális követői tuzsiellenes pogromokba kezdtek. A hónapokig zajló népiirtás áldozatául estek a tuszikon kívül a mérsékelt hutuk is, mintegy 500 ezer tuszi és 10 ezer és 30 ezer közötti hutu áldozata volt az erőszakhullámnak.

Az azóta eltelt több mint húsz évben Ruanda rendkívül dinamikus gazdasági növekedést vitt véghez Paul Kagame, a népiirtást megállító RPF-erők parancsnokának vezetésével.

Kagame rendszere „fejlesztő patrimonializmus”, amelynek lényege, hogy a járadékokat konstruktívabban, a jövőre koncentrálnak használják fel, ellentétben az 1972 utáni Burundival.

A fejlesztő patrimonializmus sikerének titka nehezen definiálható és különösen meglepő annak fényében, hogy egy megosztott, gyűlölettől terhes 1994-es társadalom élt egy gazdasági szempontból kifejezetten kedvezőtlen adottságokkal rendelkező országban (kis alapterületű, ásványkincsekben szegény, nincs kijárata a tengerre). Kagame a kezdetektől határozottan korrupció-ellenes rendszer kiépítésén fáradozott, az elit járadékvadász szándékait pedig a Tri-Star Investments megalapításán keresztül szigorúan szabályozta. Az RPF vállalata arra használja pénzügyi eszközeit, hogy társadalmi és gazdasági szempontból hasznos projekteket valósítson meg. Az 1994 utáni ruandai elit nem „haveri rendszer” révén, hanem úgy igyekszik támogatókat szerezni, hogy demonstrálja: hatalmon maradása esetén hosszú távon egyre több és jobb minőségű közjavakat tud létrehozni. Az etnikai megkülönböztetést szigorúan szankcionálják, és meggyőződésük, hogy ha a gazdasági-társadalmi fejlődés dinamikus, akkor rövid időn belül felnőhet egy új generáció, amelynek identitása inkább ruandai, semmint hutu vagy tuszi.

Napjainkban Ruanda fejlett közúti infrastruktúrával és internet-hozzáféréssel rendelkezik. Stabil az elektromos áram-szolgáltatás, és kiemelkedően jó a közbiztonság. Kagame rendszere bevallottan a kelet-ázsiai sikerek stratégiájára alapoz, és az afrikai Nagy Tavak Régió infrastrukturális-üzleti központjává szeretne válni. Kagame autoriter rendszerét számos kritika éri, de gazdasági sikere kétségtelen.

Nem valószínűsíthető volna meg ez az átalakulás, ha Ruanda nem avatkozna be a mai Kongói Demokratikus Köztársaság (akkor Zaire) Ruandával határos keleti részén annak érdekében, hogy a korábbi népiertő rezsim vezetőit megsemmisítse. Az 1994-es genocídium elkövetői a Ruanda nyugati határai mentén sorakozó menekülttáborokat militarizálva folyamatos betöréseket hajtottak végre Ruanda területére.

Ezért 1996-ban Ruanda a Mobutu megbuktatását célzó AFDL-erőkkel karöltve lecsapott a kelet-zairei menekülttáborokra és a menekülteket (köztük a génocidaire-ekkel) Kinshasáig üldözte. Becslések szerint mintegy 200 ezer ember esett áldozatul a „népirtási cselekményeknek”, amelyek során a ruandai erők sok esetben nem fordítottak figyelmet a „bona fide” menekültek és a génocidaire-ek elválasztására, és hadjáratuknak civilek tízezrei estek áldozatul. Az akció után a ruandai erők egy része Kinshasában maradt. Amikor korábbi protezsáltjuk, Laurent-Désiré Kabila (immár Kongó vezetője) meg akart szabadulni a már szükségtelennek ítélt ruandai befolyástól, ugandai erőkkel együtt újabb harcokat indítottak Kongó területén, ezúttal Kabila megbuktatásáért. „Afrika világháborúja” 1998-tól 2003-ig tartott, de Kongó keleti részén a mai napig fegyveres milíciák tevékenykednek, egyesek állítólag Ruanda támogatásával. A kelet-kongói instabilitás jelentős hasznot hozott Ruanda számára: a kelet-kongói bányákból kicsempészett ásványokat a világpiacon ruandaiaként adta el. Kérdéses, hogy dinamikus gazdasági fejlődése (legalább részben) nem Kongó illegális kizsákmányolásának eredménye-e.

A két kongói háború, Ruanda gazdasági érdekei Kelet-Kongóban

Mikor kezdett nyilvánvalóvá válni, hogy az 1994-es ruandai népirtás az RPF győzelmével fog zárulni, Franciaország vezetésével nemzetközi haderő érkezett Ruandába és biztonsági zónát (Opération Turquoise) hozott létre Ru-

anda délnyugati részén. Ezen a biztonsági zónán keresztül számos elkövető (génocidaire) menekült át Zairébe. Ugyanakkor fegyvertelen civil hutuk száz-ezrei is elhagyták az országot. Túlzás lenne tehát azt állítani, hogy a Zairében tartózkodó ruandai menekültek nagyrészt elkövetők voltak. Az ENSZ Menekültügyi Főbiztosságának becslései szerint az összes zairei menekültnek kb. hét százaléka volt elkövető (Prunier, 2009). Ezek a fegyveresek nem tettek le eredeti szándékukról, vissza akarták hódítani Ruandát, esetleg uralmuk alá hajtani Kelet-Zairét. Elkezdtek a régóta Zairében élő ruandai, tuszi eredetű banyamulenge etnikum és a kivui lakosság zaklatását. (Millwood, 1996)

Zaire keleti része (Észak- és Dél-Kivu), amely határos volt Ruandával, és ahol a menekültek ideiglenesen letelepedtek, már évtizedek óta viszályoktól terhes régiónak számított. Az államhatalom a Mobutu-éra vége felé, a kilencvenes évek elejére igencsak meggyengült, Kelet-Zaire (mind földrajzilag, mind fizikailag) elszigetelődött a fővárostól, és „egyedül maradt” konfliktusaival. (Prunier, 1998 és Kisangani, 2000) A földért vívott harc rányomta a bélyegét a helyiek és a banyarwandák viszonyára, amelyet tovább súlyosbított az állampolgárság kérdése. Az őslakosoknak a banyarwandák földjére és tulajdonára fáj a foga, így az észak-kivui lakosság mintegy 40 százalékát kitevő banyarwandák és az őslakosok között a kilencvenes évekre mindennaposá váltak az összecsapások. Amikor Ruandában kitört a polgárháború 1990-ben, az RPF sikerrel toborzott a banyamulengék köréből, akik harci tapasztalatot akartak szerezni a népcsoport ingatag dél-kivui helyzetére való tekintettel.

Az eleve feszült észak- és dél-kivui helyzetbe „robbantak be” ruandai menekültek és a velük együtt beszivárgó elkövetők, és mindkét régióban megbontották az őslakosok és Ruandából bevándoroltak közötti törékeny egyensúlyt. A menekültek közé vegyült fegyveresek betöréseket hajtottak végre Ruanda területére zairei bázisaikról. A helyi lakosság bizonyos elemei (általában a hutuk és az őslakosok) is támogatták őket, míg más helyi csoportok ellenük fordultak (általában a tuszi származásúak). A gyenge államhatalmat kihasználva a felfegyverzett génocidaire-ek saját „felségterületüknek”, katonai bázisuknak tekintették Kelet-Zairét. A táborokban katonai szövetségek kötöttek. A Pierre Buyoya kormánya ellen harcoló, Kelet-Zairében székelő burundi felkelők hírhedtté váltak a génocidaire-ekkel való együttműködésükről. A kezdeti időszakban a burundiak nagyban függtek ruandai szövetségeseiktől: tőlük kapták a fegyvereket, kiképzést, járműveket. Később azonban kiépítették saját támogatói bázisukat. (International Crisis Group, 1999) A korábbi FAR vezetői és az Interahamwe harcosok más szövetségeseket is gyűjtöttek: a zai-

rei kormányerők katonáiból (akiket más jövedelem híján könnyű volt „megvásárolni”), valamint a helyi Mayi-Mayi ellenzéki (Mobutu-ellenes) felkelőkből.

Paul Kagame, akinek vezetésével az RPF megbuktatta a népirtó rezsimet, 1996 őszén úgy döntött, megtámadja a táborokat. Az RPA-erők összefogtak a banyamulengékkal, valamint az RPA segítségével formálódó Mobutu-ellenes gerillacsoporttal, az AFDL-lel. (Szabó, 2008) Céljuk a táborok leépítése volt, másodsorban a táborokban és körülöttük élő hutu elkövetői hálózat (a génocidaire-ek) lerombolása, harmadrészt pedig a zairei diktátor, Mobutu megbuktatása.

A táborokat felszámolták, és hatalomra segítették Laurent-Désiré Kabilát, aki nemsokára korábbi segítői ellen fordult. 1998-ban Ruanda és Uganda ismét lerohanta Kongót, ezúttal Kabila megbuktatásáért.

Valószínűleg a hivatalosan 2003-ig tartó „Afrika világháborújának” igazi motivációja Kelet-Kongó ásványkincseinek kizsákmányolása volt. A Kongói Demokratikus Köztársaság keleti területe ugyanis kiaknázatlan nyers ásványi ércek lelőhelye, nagy mennyiségben található a térségben többek között arany, koltán, volfram és ón, amelyet a lakosság kisüzemi módszerekkel termel ki. Az a tény, hogy a kinshasai kormány az államhatalom gyengesége miatt már hosszabb ideje nem tud teljes ellenőrzést gyakorolni a keleti országrész felett, vonzónak tűnhetett Kongó szomszédai számára. A kelet-kongói instabilitás évtizedei alatt kialakult az a rendszer, hogy egy adott területet uralma alatt tartó fegyveres testület az ott található bányákból származó ásványokat a szomszédos országokon keresztül kicsempészi Kongóból (semmilyen adót vagy járulékot nem fizet ezért a Kongói Demokratikus Köztársaság kormányának). Ezeket az ásványokat utána eladja a világpiacon, és az így szerzett jövedelemből pedig egyrészt a milícia vezetői gazdagodnak, másrészt tovább finanszírozható a konfliktusokban való részvétel. Napjainkban is mintegy negyven milícia tevékenykedik Kongó keleti területein, ennek árát a civil lakosság fizeti meg, hiszen ezek a fegyveres csoportok gyakran súlyos és tömeges emberi jogi jogszértéseket követnek el a helyi lakosság ellen.

Az ásványkincsek kicsempészéséből szerzett vagyonok egyszerre ösztönözi a kelet-kongói konfliktusoknak, és az anyagi háttérrel is megteremtik a fegyveres összecsapások folytatásához.

Ruanda és Uganda különösen tevékenyen kivette részét az ásványcsempészetből. Ruanda jelentős bevételekhez jutott abból, hogy először „Afrika világháborúja” alatt, majd egyes kelet-kongói milíciák támogatása révén 2003 után is, ún. „konfliktusövezetekből származó ásványkincseket” (conflict minerals),

főként ónt, tantált és volframot csempészt ki Kongó keleti területeitől ásványkincs-kereskedők segítségével, akik ezeket a kongói eredetű ásványokat újracímkézték és ruandai ásványokként adták el a világpiacra. Habár más országok és fegyveres csoportok is részt vettek Kongó kizsákmányolásában, Ruanda példája azért különösen szembeötlő, mert míg például a kelet-kongói bányákat még mindig kisüzemi/kézműves módszerekkel aknázzák ki, és Kongó gazdasági fejlettség szempontjából stagnál, sőt a folyamatos konfliktusok miatt még talán romlott is a helyzete, addig Ruanda látványos gazdasági növekedést produkált az elmúlt húsz évben. Ez a gazdasági dinamizmus részben nagy valószínűséggel a kongói „pluszbevételek” eredménye.

A gyakorlatban ez azt jelenti, hogy míg „Afrika világháborúja” idején Ruanda még saját haderővel volt jelen a térségben, 2003 óta az RCD-Goma (Az RCD-Goma Ruanda „meghosszabbításaként”, megbízottjaként 1998-tól 2003-ig megszállása alatt tartotta Észak-Kivut, elvileg Kabila megbuktatásáért és a demokráciáért harcolt) utódszervezeteit támogatta. Eleinte a CNDP-t, majd az M23-at. 2013-ban még mindig megállapítható volt, hogy Ruanda sokkal több tantált exportál, mint amennyi szakértők szerint saját területén bányászható lenne, valamint még 2013-ban is felmerült, hogy aktívan támogatja a Kelet-Kongóban tevékenykedő M23-milíciákat.

Mivel illegális bevételekről van szó, nagyon nehéz megállapítani, hogy pontosan mennyivel gazdagodott Ruanda a kelet-kongói alacsony intenzitású konfliktus fenntartása révén. Becslések léteznek, Willum független szakértő például úgy becsülte, hogy a háború idején, 2000-ben Ruanda mintegy 250 millió dollárnyi bevételre tett szert az illegális ásványkereskedelemről. Az elfoglalt területek és ezáltal fennhatóság alatt tartott bányák mennyiségétől valamint a világpiaci ár alakulásától függően ez a bevétel az azóta eltelt években folyamatosan változott.

Ruanda a szomszédos ország belügyeibe való beavatkozást általában tagadja, vagy azzal magyarázza, hogy a Kelet-Kongóban bujkáló Interahamwe és az előző ruandai rezsim katonái továbbra is egzisztenciális fenyegetést jelentenek napjaink Ruandájára. Tekintettel ezen milíciák taglétszámának folyamatos csökkenésére (az FDLR mintegy 1500-2500 tagot számlál), ez az érvelés ma már nem állja meg a helyét.

Mivel az utóbbi években több milíciát is sikerült majdnem teljes egészében integrálni a kongói kormányhadseregbe, vagy kis csoportokra szétziláltni (az M23 megállapodott a kormánnyal, az FDLR részeire esett szét), a béke elérhető közelségbe került.

A nemzetközi közösség több olyan egyezményt is elfogadott, amely korlátozza a „konfliktusövezetekből származó ásványok” átvételét. Az egyre szigorúbb eredetigazolás-követelmények hosszú távon remélhetőleg a korábbiaktól eltérő érdekeket eredményeznek (nem éri már meg ásványokat kicsempészni, mert drága a hamis eredetigazolás beszerzése, a nagyvállalatok nem szívesen vásárolnak tisztázatlan eredetű ásványokat termékeik gyártásához a közvélemény nyomása miatt) és a térség országai, különös tekintettel Ruandára és a Kongói Demokratikus Köztársaságra, érdekeltőbbek lesznek egy kölcsönösen előnyös, legális kereskedelmi együttműködés fenntartásában.

Ennek érdekében a határon átnyúló nagyszabású gazdasági együttműködések (pl. vízerőmű-építés, közös határellenőrzési program, a Kivu-tó együttes kiaknázása) a Világbank is támogatja, valamint nemrég aláírták az ún. 11 plusz 4 megállapodást, amelyben a térség országai többek között vállalják, hogy nem avatkoznak be a Kongói Demokratikus Köztársaság belügyeibe.

A fejlődés érdekében a kelet-kongói bányák tulajdonviszonyait is rendezni kellene, hiszen a kitermelés nagy része még mindig kézműves formában folyik, és így jóval kevesebb hasznot hoz, mint a nagyipari bányászat. Ha a kongói ásványkincsek iránt érdeklődő jelentősebb befektetők érkeznének a térségbe, valószínűleg a szomszédos Ruandába telepítenék székhelyüket, hiszen Ruanda jó állapotú utakkal, megbízható elektromos árammal és országos internet-elérhetőséggel igyekszik vonzóvá válni a beruházók szemében. Egy ilyen jellegű együttműködéssel mindkét ország jól járna, és ahogy Ruanda példája is mutatja, a dinamikus gazdasági növekedés nagyban hozzájárulhat a társadalmi feszültségek enyhítéséhez.

A nemzetközi közösség szerepe

A nemzetközi közösségben Burundi 1972-es népiirtása kapcsán gyakorlatilag fel sem merült a beavatkozás, vagy legalább nyomásgyakorlás ötlete. Az Amerikai Egyesült Államok nem ítélte elég fontosnak a Burundiban zajló eseményeket ahhoz, hogy érdemben állást foglaljon. Belgium éppen visszavonulóban volt a térségből, Franciaország pedig az opportunizmus (frankofónia terjesztése) jegyében még segített is a tuszi elitnek a „felkelés leverésében”. Az afrikai országok államfői nagyjából Burundi „magánügyének” tartották a

hutuk lecsendesítése érdekében bevetett eszközöket, sőt, Zaire még aktív katonai segítséget is nyújtott a Micombero-rezsimnek.

A nemzetközi közösség tehát elmulasztotta a lehetőséget, hogy az afrikai Nagy Tavak régió első huszadik századi népirtását megakadályozza. Igaz, hogy ebben az esetben viszonylag kevés felkészülési idő volt, mert a kívülről valókat valószínűleg váratlanul érte, hogy az etnikai alapú diszkrimináció és az egyik etnikai csoport hatalomhoz való ragaszkodása népirtáshoz vezetett.

Teljesen más motivációjú és sokkal alaposabban előkészített volt a ruandai népirtás. A nemzetközi közösség 1994-ben másodszor is hagyta, hogy bekövetkezzen egy genocídium a régióban, egy stratégiailag lényegtelennek ítélt afrikai országban, Ruandában. Ez a népirtás azonban szakértők szerint előre megjósolható volt. A megelőzésére lett volna idő és alkalom.

Ehelyett a nemzetközi közösség a Ruandában állomásozó ENSZ-kontingens létszámát a népirtás közben csökkentette. Ruandát a Paul Kagame-vezette RPF-nek kellett „felszabadítania”. A népirtás hosszú távú hatása szempontjából ennél is súlyosabb hiba volt, hogy Franciaország szemet hunyt a megkésett Opération Turquoise biztonsági zónáin keresztül korábbi szövetségese, a Habyarimana-rezsim elkövetőinek Zairébe menekülése fölött.

A népirtás után elmenekült korábbi elkövetők megszállásuk alatt tartották, militarizálták a kelet-zairei menekülttáborokat, és veszélyeztették az új ruandai vezetést. Ezért avatkozott be Ruanda, és zilálta szét 1996-ban a menekülttáborokat, kétszázezer halálos áldozatot szedve. Közben megbuktatta Mobutut, és Ugandával és Burundival együtt hatalomra segítette Laurent-Désiré Kabilát. Amikor Kabila korábbi szövetségesei ellen fordult, megkezdődött „Afrika világháborúja”.

A nemzetközi közösség valószínűleg a kétszázezer zairei menekült halálát is megelőzhette volna, ha a militarizálódott menekülttáborokban az elkövetőket a „bona fide” menekültektől elválasztja.

Természetesen utólag visszatekintve nehéz megállapítani, hogy a diplomáciai, gazdasági, jogi vagy katonai beavatkozás milyen költségekkel járt volna, vagy milyen eredményt ért volna el. A hatékony megelőzés hiánya azzal magyarázható, hogy a befolyásosabb országok szűk értelemben vett nemzeti érdekeire az afrikai Nagy Tavak régióban történtek nem jelentettek érdemi veszélyt. A nemzetközi közösség helyzetértékelését Burundi és Ruanda vezetői, valamint a Kongói Demokratikus Köztársaság lázadó csoportjai kihasználták: a konfliktusokat igyekeztek országhatárokon belül tartani, vagy túlszorulás esetén is valamennyire lokalizálni, hogy a Nyugat politikusai ne érezzék

veszélyeztetve saját országuk gazdasági vagy katonai biztonságát. A döntéshozók úgy ítélték meg, hogy a beavatkozás költségei magasabbak a passzivitásénál. (Power, 2002)

Ez a percepció téves. Egyrészt azon a tévedésen alapul, hogy a megelőzés többbe kerül, mint a tétlenség. Adama Dieng, az ENSZ BT Népirtás-megelőzési hivatalának feje egy nemrég tett nyilatkozatában éppen azt hangsúlyozta, hogy a preventív akció gazdasági értelemben sokkal olcsóbb a beavatkozásnál, nem beszélve a megóvott emberéletekről. Példaként említette a Közép-afrikai Köztársaságot, ahol békefenntartó akciót indított az ENSZ: Dieng szerint ez akár egymilliárd dollárba is kerülhet. Kevesebb mint százmillió dollárból pedig meg lehetett volna előzni azt a válságot, amely kialakult az országban. Ő maga is megállapította, hogy ennek ellenére a nemzetközi közösség napjainkban is az utolsó pillanatig kívár. (Adama Dieng, 2014)

1994 áprilisától decemberéig a ruandai menekültek és lakóhelyüket elhagyni kényszerültek anyagi támogatása becslések szerint mintegy 1,4 milliárd dollárba került. (Steering Committee of the Joint Evaluation of Emergency Assistance to Rwanda, 1996) 1995-től kezdve további költségek merültek fel, hiszen a helyzet nem rendeződött, és elkezdődött a második kongói háború. 1999-től 2013-ig az ENSZ békefenntartói költségei a Kongói Demokratikus Köztársaságban 8,7 milliárd dollárra rúgtak. (Menodji, 2013)

Ha nem a megelőzés, hanem a konkrét katonai intervenció költségeit tekintjük át, még akkor is sokkal alacsonyabb számokat kapunk. Roméo Dallaire azóta hírhedtté vált kijelentése szerint ötezer emberrel meg tudta volna akadályozni a Ruandában történt népirtást. (Valentino, 2006) A Carnegie Alapítvány megrendelésére készült szakértői tanulmány 1,3 milliárd dollárra becsülte egy erőteljes preventív katonai akció költségeit Ruandában. (Valentino, 1999)

Másrészt a nyugati országok azon percepciója is téves, hogy országuk katonai vagy gazdasági biztonságára az afrikai Nagy Tavak régió genocídiumai és tömeges emberi jogi jogsértései nincsenek számottevő hatással. A tárgyalt három eset jól példázza, hogy az afrikai Nagy Tavak régió országait nem lehet egymástól függetlenül kezelni, mert egy regionális biztonsági komplexumot (Francis, 2006) alkotnak. Barry Buzan Az emberek, az államok és a félelem című, 1983-ban megjelent tanulmányában (Buzan, 1983) vezette be a regionális biztonsági komplexum (RSC) fogalmát, amely olyan államok csoportja, amelyeknek a biztonsággal összefüggő problémáik annyira szorosan kötődnek egymáshoz, hogy azokat nem lehet egymástól függetlenül értelmezni. A biztonsági komplexum elmélete szerint a nemzetközi rendszer szereplői

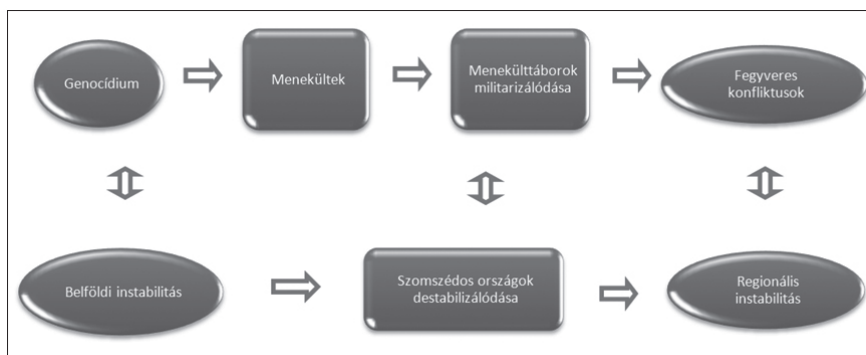
befolyással vannak egymásra, valamint függenek egymástól. Az államok közötti kapcsolatokban a befolyás és függőség intenzitását meghatározza a földrajzi távolság, mert a biztonságot vagy a hiányát előmozdító tényezők kisebb távolságra erősebben hatnak, mint nagyobb távolságra. (Buzan – Weaver – De Wilde, 1998)

Jelen esetben a genocídiumok és tömeges emberi jogi jogsértések jelentenek biztonsági kockázatot a vizsgált régióra: egymáshoz kapcsolódó jellegük és tovaggyűrűző hatásuk regionális, esetleg nemzetközi választ kíván. A belföldi konfliktusok regionalizálódtak, „Afrika világháborúja” csaknem az egész kontinenst beszippantotta. Ez pedig már a globális biztonság szempontjából sem elhanyagolható kérdés. Tévedés tehát azt gondolni, hogy stratégiailag kevésbé jelentős, távoli országok konfliktusai lokalizálhatóak. Az afrikai Nagy Tavak régióban történtek bizonyítják az ellenkezőjét.

Egy másik fontos szempont, amelyre a történetek rávilágítanak, a menekültkérdés és a genocídiumok/tömeges emberi jogi jogsértések közötti összefüggés.

A nemzetközi közösségnek azért is állna érdekében a genocídiumok megakadályozása, mert a népiirtások nyomán kialakult menekültáradat súlyos instabilitást okozhat nemcsak belföldön és a szomszédos országokban, hanem a környező régióban is, a tovaggyűrűző (spillover)⁷⁴ hatások miatt pedig negatívan befolyásolhatja a nemzetközi biztonságot. A Burundiból elmenekült hutuk menekülttáboraikban alakultak meg az első radikális hutu mozgalmak, amelyek ideológiája elterjedt az egész afrikai Nagy Tavak régióban és jelentős szerephez jutott a ruandai népiirtásban. A ruandai genocídium után menekülő elkövetők és „bona fide” menekültek táborait Kelet-Zairében, a ruandai határ mentén militarizálták a génocidaire-ek. Sorozatos betöréseik Ruanda területére katonai intervencióhoz, majd közvetve „Afrika világháborújához” vezettek. A következő ábra a genocídium és a menekültkérdés kapcsolatán keresztül ábrázolja a konfliktusok alakulását:

⁷⁴ Spill overről – tovatervedésről, tovaggyűrűzésről – akkor beszélhetünk, amikor egy meghatározott célra irányuló cselekvés olyan helyzetet hoz létre, hogy az eredeti célt csak további lépésekkel lehet biztosítani, amelyek azután ismét további lépéseket szükségessé tevő újabb helyzethez, jelen esetben újabb konfliktushoz vezetnek, és így tovább.

A genocídium és a menekültkérdés összefüggésében kialakuló konfliktusok

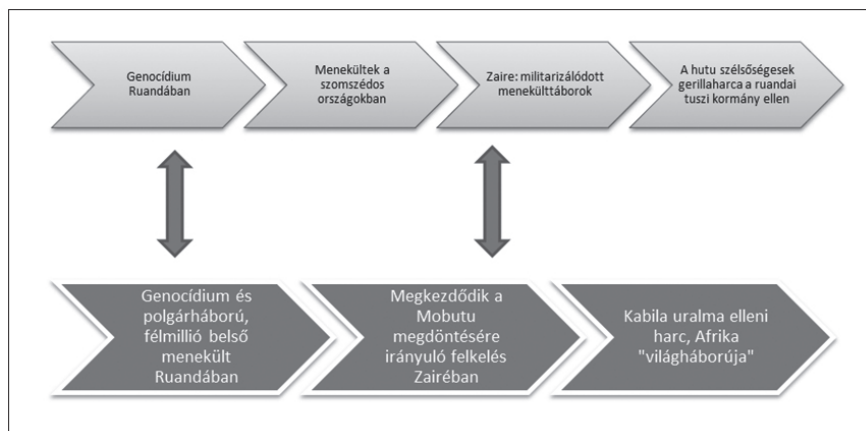
Forrás: saját szerkesztés

A menekültáradat a fogadó országok számára gyakran negatív következményekkel jár. Maga a konfliktus, amely a menekülést előidézte, szintén áterjedhet a fogadó országra. A menekültek jelenléte növelheti a fegyveres konfliktusok kockázatát a befogadó és kibocsátó ország között. A fogadó országok célja általában a további negatív externáliák elkerülése (Salehyan, 2007), míg a kibocsátó országok a felfegyverzett menekültek üldözését folytatják – gyakran tekintet nélkül az országhatárookra. A menekültek nemcsak országon belüli konfliktusok kárvallottai, hanem országok közötti konfliktusok okozói is lehetnek (Dowty – Loescher, 1996, Posen, 1996, Weiner, 1996).

Ha egy konkrét példán keresztül, Ruanda és Zaire (később Kongói Demokratikus Köztársaság) viszonylatában ábrázoljuk ugyanezt, még nyilvánvalóbb az összefüggés. A genocídium és a vele párhuzamosan folyó polgárháború menekülésre kényszerítette nemcsak az elkövetőket, hanem a ruandai lakosság jó részét is. A menekülttáborokat a megbuktatott népirtó rezsim militarizálta, emiatt Ruanda 1996-ban beavatkozott Kelet-Zairében.

Nem magyarázza el az ábra a kelet-kongói konfliktusok elhúzódó jellegét. A népirtás után – többek között – tőkehiánnyal küzdő ruandai vezetés gyorsan felismerte, hogy azokon a kelet-kongói területeken, amelyeket megszállása alatt tart (közvetlenül vagy proxy-milíciák révén), ásványkincsekben gazdag lelőhelyek találhatók. Ha átveszi a bányák feletti irányítást és sajátjaként értékesíti Kongó érceit, abból nemcsak kongói (és esetleg) hazai katonai kiadásait fedezheti, hanem ezen felül is jelentős bevételre tehet szert. Mivel 1996 után, valamint 1998 és 2003 között a ruandai hadsereg, illetve Ru-

anda szövetségese, az RCD-Goma Kongó mintegy harmadát (Ruanda területének sokszorososa) megszállása alatt tartotta, hatalmas koltán, gyémánt- és ón-szállítmányok hagyták el a Kongói Demokratikus Köztársaság területét illegálisan. Mivel eleinte a nemzetközi kereskedelemben nem támasztottak nehézségeket a konfliktusövezetekből származó ásványok értékesítése kapcsán, Ruanda felbecsülhetetlen értékű többletvagyonhoz jutott a kelet-kongói instabilitás miatt, gazdasági fejlődésének éppen olyan szakaszában, amikor a tőkekoncentráció hiánya ellehetetlenítette volna a kapitalizmus kialakulását. Ruandának nem ez volt az egyetlen pénzforrása, ráadásul az adatok nehezen hozzáférhetőek, ezért nehéz megbecsülni az illegális ásványcsempészet hatását a ruandai gazdaságra. A lendületes fejlődéshez más összetevőkre is szükség volt: Paul Kagame eltökéltsége egy Afrika-szerte ritka fejlesztő patrimonializmus kiépítésére, ahol alacsony a korrupció és a központilag irányított járadék-befektetés a kelet-ázsiai sikerekből ihletet merítve sajátos afrikai színezettel valósítja meg koncepcióját.

A ruandai népirtás regionális hatása

Forrás: saját szerkesztés

Regionális megelőzés az afrikai Nagy Tavak régióban

A nemzetközi biztonság koncepciójában és gyakorlatában is tükröződik az a felismerés, hogy a biztonság területén az államok kölcsönösen függenek egymástól, csak együttműködve képesek fenntartani a közös biztonságot (Matus, 2005): regionalizálódó konfliktusok regionális béke- és biztonsági rendszerek kiépítését teszik szükségessé. Az alábbiakban a népiirtások és tömeges emberi jogi jogsértések megelőzésére szakosodott számtalan nemzetközi szervezet közül a Nagy Tavak régió kezdeti stádiumban lévő népiirtás-megelőzési rendszerét ismertetem.

Az afrikai Nagy Tavak régió kilencvenes években tapasztalt, regionális-sá szélesedő konfliktusainak megoldására született meg az International Conference on the Great Lakes Region (Nagy Tavak régiójával foglalkozó nemzetközi konferencia (ICGLR) nevű nemzetközi szervezet. Az 1997. február 18-án elfogadott 1097. ENSZ-BT határozat arra kérte a Nagy Tavak régió konfliktusaiban érintett feleket, hogy próbálják meg fegyveres harcaikat politikai párbeszéd és egy, az afrikai Nagy Tavak régió békéjéről és biztonságáról rendezett nemzetközi konferencia keretében rendezni. (S/RES/1097, 1997) Az EU Nagy Tavak Régiójába kinevezett különleges képviselője szintén a regionális megoldás mellett érvelt: „Modellünk az Európai Biztonsági és Együttműködési Értekezlet (EBEE), amely nagyban hozzájárult a béke és biztonság megszilárdulásához az Öreg Kontinensen. A cél az, hogy a régió országai között, valamint a régió és a nemzetközi közösség többi része között egy új együttműködés alapjait rakjuk le.” (Ajello, 2000)

A Nagy Tavak régió országainak körében is megerősödött az a nézet, hogy a külső segítség helyett (amely gyakran nem vagy csak későn érkezett) maguk igitkezzenek orvosolni saját konfliktusaikat. A regionális megoldás azért is kerülhetett előtérbe, mert számos népcsoport a régió több országában is jelen van, ezek a csoportok kapcsolatban állnak egymással és ez növelheti az instabilitás terjedésének kockázatát egyik országról a másikra. (Kempf, 2012) (Például a banyamulengék Kelet-Zairéban tuszi eredetűek, fenyegetettségükben pedig a szomszédos Ruandában kerestek tuszi szövetségest.)

2003-ban kezdődött meg az első Nemzeti Egyeztetés (National Coordination) hat, ún. magország között (Burundi, Kongói Demokratikus Köztársaság, Kenya, Ruanda, Tanzánia és Uganda), majd hozzájuk csatlako-

zott 2004-ben öt további ország: a Közép-afrikai Köztársaság, a Kongói Köztársaság, valamint Szudán⁷⁵ és Zambia.

A tizenegy tagállam 2005-ben kezdte meg egyeztetéseit, amelyek eredménye a 2006 decemberében, Nairobiban, Kenyában állam- és kormányfők által aláírt Béke, Stabilitás és Fejlődés Paktuma. A Paktum szerződéses formában is rögzítette a régió országainak hosszú távú együttműködési szándékát. (ICGLR, 2005)

A jegyzőkönyvek közül e könyv szempontjából különösen releváns a Népiirtás, Háborús és Emberiesség Elleni Bűncselekmények, valamint a Diszkrimináció Minden Formájának Megelőzéséről és Megbüntetéséről Szóló Jegyzőkönyv.

A Jegyzőkönyv betartását egy 2010-ben, Kampalában alapított Regionális Bizottság hivatott ellenőrizni. A Bizottságba minden ICGLR-tagállam egy szakértőt delegál, akinek feladata a jegyzőkönyv életbe léptetésének koordinálása a saját tagállamában. Az egyes tagállamok maguk is alapítanak egy szervezetet, melynek feladata a nemzeti szintű koordináció, neve Nemzeti Bizottság.

Az ICGLR saját bevallása szerint az afrikai Nagy Tavak régió országainak tanulniuk kell azoktól az országoktól, amelyek sikerrel emelkedtek felül hasonló múltjukon, és pozitív gyakorlatukat fel kell használniuk a megelőzésben a jövőben. Az ICGLR szakértői 2012 májusában kiadott tájékoztató füzetükben azonban azt is hangsúlyozzák, hogy „semmilyen egyéb népiirtás-megelőzési rendszer nem működik jelenleg”, tehát a szervezet kezdeményezése egyedülálló.

Az ICGLR szakértői megállapítják, hogy a népiirtás-megelőzés nem történhet kizárólag a nemzetközi közösség segítségével: a regionális szervezetekbe tömörült országok kollektív erőfeszítése, valamint a vidéki (falusi) közösségek elkötelezettsége is szükséges. A helyi közösségek a Nagy Tavak régióban sok esetben tömeges erőszak elszenvedői voltak, így készek az együttműködésre a hasonló helyzetek elkerülése érdekében. Az ICGLR tehát olyan jellegű népiirtás-megelőzési rendszer kiépítését tűzte ki célul, amely összekapcsolja a helyi, nemzeti és regionális szinteket.

Az ICGLR szakértői úgy vélik, hogy évekig tarthat, mire ezt a rendszert sikerül kialakítani. A siker érdekében az ICGLR szorosan együttműködik az ENSZ népiirtás-megelőzési és védelem felelősségére koncentráló különleges megbízottjával is.

⁷⁵ 2012. november 24-én csatlakozott a Konferenciához Dél-Szudán, ezzel a tagállamok száma tizenkettőre növekedett. Forrás: <http://www.genprev.net>

De hogyan valósítaná meg az ICGLR a gyakorlatban ezt a háromszintű megelőzési rendszert? Először is nyilvánvaló, hogy a megelőzés sikeressége attól függ, hogy nemzeti, illetve helyi szinten sikerül-e átültetni az elveket a gyakorlatba. A Regionális Bizottság eleinte nem új struktúrák alapításával, hanem meglévő kormányzati és önkormányzati intézményekkel való együttműködéssel biztosítaná a célok elérését.

A következő táblázat azt illusztrálja, hogy a megelőzési rendszerben melyik szereplőnek milyen konkrét feladatot kell ellátnia:

A megelőzési rendszerben ellátandó feladatok az egyes szereplők esetében

A tagállamok nemzeti kormányai	beépítik a hazai jogrendbe a megelőzésről szóló jegyzőkönyvet anyagi és egyéb szükséges támogatást biztosítanak a Regionális Bizottságnak és a Nemzeti Bizottságnak a jegyzőkönyvhöz kapcsolódó programok és tevékenységek megvalósításához
Regionális Bizottság	a helyzet általános felülvizsgálata népiirtás, háborús és emberiség elleni bűnök és diszkrimináció megelőzése céljából - rendszeres időközönként a tagállamokban kapcsolódó információk gyűjtése és elemzése a Konferencia (ICGLR) Csúcstalálkozójának időben történő értesítése sürgős megelőző intézkedések hozatala érdekében konkrét javaslatok a büntetlenség elleni küzdelemhez tudatosság és oktatás fejlesztése béke- és megbékélés-központú programok szervezése révén- regionális- és nemzeti szinten javaslatok tétele és intézkedések kidolgozása az áldozatok jogainak védelmére, különös tekintettel az igazsághoz, igazságszolgáltatáshoz, kompenzációhoz és rehabilitációhoz való jogaikra a tagállamok kombattánsai, ex-kombattánsai és gyerekkatonái leszerelési, demobilizációs, rehabilitációs, repatriálásra és újratelepítésre vonatkozó programjainak ellenőrzése
Nemzeti Bizottságok	A Regionális Bizottság feladatainak teljesítése nemzeti szinten
ICGLR Titkárság	A Jegyzőkönyv betartását lehetővé tévő tevékenységek és programok végrehajtásának biztosítása, ellenőrzése, koordinációja, elősegítése
Partnerek, különféle helyi és civil szervezetek	kutatás, tréningek, publikációk a Regionális, Nemzeti és helyi bizottságok munkájának segítése

Forrás: Conference Secretariat of the International Conference on the Great Lakes Region (2012) alapján

A fentiekben felvázolt struktúra természetesen csak kiindulópont a népirtások jövőbeni megelőzéséhez. Az ICGLR legfontosabb hiányossága egyelőre, hogy nem áll rendelkezésére elegendő képzett munkaerő és anyagi forrás. A régióban jellemző magas szegénységi, valamint analfabetizmus-ráta szintén nehézkessé teszi, hogy az emberekben tudatosítsák a visszatérő erőszak okait és felvértezzék őket az esetleges manipuláció ellen, hogy a tehetetlenségből aktív, önmagukat, a környezetüket, a társadalmat alakító helyzetbe kerüljenek a helyi közösségek.

A népirtás-megelőzésben a problémát általában nem a korai figyelmeztetés hiánya jelenti, hanem az, hogy a figyelmeztetés után nem sikerül eltéríteni az eseményeket eredeti irányuktól.

Az ICGLR erre a hiányosságra az EWR (Early Warning and Proper Response- Korai Figyelmeztetés és Megfelelő Válasz) rendszerét dolgozta ki: ez a rendszer lehetőséget ad arra, hogy a konfliktusokat időben észleljék a döntéshozók, és határozott megelőző lépéseket kezdeményezzenek. Az EWR a Regionális Bizottságban belül működik a következő módon:

1. Felméri az egyes régiók különböző igényeit, a figyelmeztetendő „célközönséget” (a veszélyeztetett célcsoport vagy a Nemzeti Bizottság, esetleg a döntéshozók is beletartozzanak-e);
2. Összehangolja a várakozásokat, reális célokat tűz ki (a Regionális Bizottság feladata, hogy a cselekvés főbb pontjait kidolgozza: a következő lépés mindig legyen világos, és a válasz összességében gyors);
3. A helyi értelmiség (ők legyenek az ICGLR „szeme és füle”) tudását igyekszik beépíteni a döntéshozatalba;
4. Alapelvei az átláthatóság és elszámoltathatóság: minden egyes, a második pontban meghatározott lépésnek van felelőse, aki maga is ún. „fókusz-pont” (például egy konkrét kormánytisztviselő), aki elszámoltatható az adott megelőző lépés bekövetkeztéért.

Ez az alulról építkező béketeremtés, amelynek lényege, hogy a társadalom és a kormányzat minden szegmensét bevonják a megelőzésbe, teljesen új szemléletet jelent a korábbi békepaktumokhoz képest. Az ICGLR tagjai által aláírt paktum a regionális koordináció programja, amely új alapokra helyezheti a népirtás megelőzését is: egyrészt a helyi-nemzeti-regionális háromszintű rendszer kiépítésén keresztül, másrészt a korai figyelmeztetés rendszerének bevezetésével.

Ugyanakkor az ICGLR nem hagyja figyelmen kívül a konfliktusok gazdasági aspektusait sem, hiszen kidolgozott egy eredetigazolási rendszert, amely remélhetőleg hozzájárul a konfliktusövezetekből származó ásványok kereskedelmének legális utakra tereléséhez.

Ahogy az ICGLR kezdeményezései is mutatják, az afrikai Nagy Tavak régió országai elviekben rendezni szeretnék konfliktusaikat. Erre utalnak a határon átnyúló gazdasági együttműködések, a nemrégiben aláírt 11 plusz 4 egyezmény is. Tekintettel arra, hogy komplex biztonsági problémákról van szó, a megoldás várhatóan fokozatos lesz: hozzájárul majd a nyugati világ konfliktusövezetekből származó ásványok átvételét szigorító szabályozása, a helyszínen tartózkodó békefenntartók és állami hadseregek jelenléte, valamint a regionális kezdeményezések összessége. A nemzetközi közösségnek arra kell törekednie, hogy a béke irányába ható ösztönzőket építsen be támogatási rendszereibe.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Adam, Christopher, S. – O'Connell, Stephen A. (1999): Aid, Taxation and Development in Sub-Saharan Africa, *Economics and Politics*, 11. évfolyam, 3. szám, 225-253.o.
- Adama Dieng (2014): Interjú Adam Lepel vezetésével 2014 áprilisában, International Peace Research Institute, <http://theglobalobservatory.org/images/audio/Dieng-final.mp3> (Letöltve: 2014. október 23.)
- Adelman, Howard – Barkan, Elazar (2011): *No Return, No Refuge: Rites and Rights in Minority Repatriation*, Columbia University Press New York; Chichester
- Adelman, Howard – Suhrke, Astri (1996): Early Warning and Response: Why the International Community Failed to Prevent the Genocide, *Disasters: The Journal of Disaster Studies and Management* 20.4 (December 1996), 295-304.o.
- Adelman, Howard (2009): *The Role of Non-African States in the Rwandan Genocide* Centre for Refugee Studies, York University
- Adelman, Howard – Suhrke, Astri (2000): *The Path of a Genocide: The Rwanda Crisis from Uganda to Zaire*, Transaction Publishers, New Jersey
- Afoaku, Osita (2002): Congo's rebels In: Clark, John F. (szerk.): *The African Stakes of the Congo War*, 7. fejezet, 109-128.o., Palgrave Macmillan, New York
- African Development Bank – African Union (2009): *Oil and Gas in Africa*, Oxford University Press, Oxford
- African Rights (1995): *Rwanda: Death, Despair, Defiance*, London: African Rights
- Ajello, Aldo (2000): *Cavalier de la paix: Quelle politique européenne commune pour l'Afrique?*, Paris, Éditions Complexe
- Albright, Madeleine (1994): Testimony to Foreign Operations Subcommittee of the House Appropriations Committee, 5 May 1994.
- Amanpour, Christiane (2004): Looking back at Rwanda genocide, 2004. április 6. http://articles.cnn.com/2004-04-06/world/rwanda.amanpour_1_rwanda-genocidehutu-extremists-somalia?_s=PM:WORLD (Letöltve: 2012. június 10.)
- Amnesty International (2000): Amnesty International urges the Presidents of Uganda and Rwanda to stop killings, Press release, AI Index: AFR 47/23/98, 2000. június
- Amnesty International (2001): Rwandese-controlled eastern DRC: Devastating human toll, AI Index: AFR 62/011/2001, <http://www.amnesty.org/en/library/asset/AFR62/011/2001/en/1c74ea6a-d92e-11dd-ad8c-f3d4445c118e/afr620112001en.pdf> (Letöltve: 2014. október 8.)

- Arimatsu, Louise (2012): Democratic Republic of Congo, 1993-2010 In: Elizabeth Wilmshurst (szerk.): *International Law and the Classification of Conflicts*, Oxford University Press, Oxford
- Auping, Willem – de Ridder, Marjolein – Usanov, Artur – Lingemann, Stephanie (2013): Coltan, Congo and Conflict, The Hague Centre for Strategic Studies, No. 20., 03/13, EU Policy on Natural Resources (Polinares), <http://www.hcss.nl/reports/coltan-congo-and-conflict/125/> (Letöltve: 2014. október 16.)
- Autesserre, Séverine (2009): Hobbes and the Congo: Frames, Local Violence, and International Intervention, *International Organization*, 63.évfolyam, 2.szám
- Bagi, Judit – Tarrósy, István (2014): Women's Political Representation and Participation in Rwanda Today In: Tomás Machalík, Katerina Mildnerová (szerk.): *Tradition vs. Modernity in Contemporary Africa: Viva Africa 2013: Proceedings of the VIIIth International Conference on African Studies*, Pilsen: Czech Association for African Studies, 25-45.o.
- Baligira, Robert (2008): Efficient Water Use for Agriculture Production Project – Rapid Baseline Assessment: Rwanda, Final Report, Nile Basin Initiative, http://nileis.nilebasin.org/system/files/rba_rwanda.pdf (Letöltve: 2015. február 21.)
- Bart, François (1993): *Montagnes d'Afrique, terres paysannes: Le cas du Rwanda*, Bordeaux, (Espaces tropicaux, 7. könyv), C.E.G.E.T./ Presses universitaires de Bordeaux, Université de Bordeaux III, Bordeaux, France
- Bartrop, Paul R. (2012): *A Biographical Encyclopedia of Contemporary Genocide: Portraits of Evil and Good*, ABC-CLIO, Santa Barbara, California, USA
- Bates, R.H. (1983): Governments and agricultural markets in Africa In: Johnson, D. Gale – Schuh, Edward G. (szerk.): *The role of markets in the world food economy* Westview Press, Boulder, Colorado, USA
- BBC World News Africa (2012): Explore DR Congo in maps and graphs, <http://www.bbc.com/news/world-africa-15722799>, (Letöltve: 2014. október 5.)
- BBC World News, Africa (2012): Rwanda 'gacaca' genocide courts finish work, <http://www.bbc.co.uk/news/world-africa-18490348> (Letöltve: 2012. szeptember 4.)
- BBC World News, Africa (2010): Rwanda president's widow held in France over genocide <http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/8545120.stm> (Letöltve: 2013. május 17.)
- Benkes Mihály István (2004): A kongói válság történeti gyökerei - a mobutizmus politikai hagyatéka, *Kül-Világ*, 1. évfolyam, 1. szám, 1-23.o.
- Bezy, Fernand (1990): Rwanda 1962-1989 – Bilan socio-économique d'un régime In: *Mondes en développement*, XVIII. évfolyam, 69.szám, Institut d'Etudes du Développement, Louvain: Université Catholique de Louvain
- Biedermann Zsuzsánna (2013a): A ruandai népirtás és a nemzetközi közösség passzivitása, *Afrika Tanulmányok*, 7.évf. 2. szám, 2013, 61-94.o.

- Biedermann, Zsuzsánna (2013b): *Genocídium és destabilizáció az afrikai Nagy Tavak régióban – Ajánlások a megelőzésre*, Doktori (PhD) értekezés, Budapesti Corvinus Egyetem, Nemzetközi Kapcsolatok Doktori Iskola, 2013
- Blore, Shawn – Smillie, Ian (2011): Taming the Resource Curse: Implementing the ICGLR Certification Mechanism for Conflict-prone Minerals, Partnership Africa-Canada, http://www.icglr.org/images/natural_resources/PAC_Report_on_ICGLR_RCM-03-2011-eng-2.pdf (Letöltve: 2014. október 18.)
- Booth, David – Golooba-Mutebi, Frederick (2011): Developmental patrimonialism: The case of Rwanda, Working Paper, 2011. március 16., Africa Power and Politics
- Booth, David and Fred Golooba-Mutebi (2012): Developmental Patrimonialism? The Case of Rwanda, *African Affairs*, July 2012, 111(444), 379-403.o.
- Boudreaux, Karol (2009): Land Conflict and Genocide in Rwanda, *The Electronic Journal of Sustainable Development* (2009) 1(3), 85-95.o.
- Boutroue, Joel (1998): Missed opportunities- The role of the international community in the return of the Rwandan refugees from Eastern Zaire, July 1994 - December 1996, Rosemarie Rogers Working Paper Series, Cambridge, MA: Center for International Studies, MIT
http://web.mit.edu/cis/www/migration/pubs/rrwp/1_missedop.pdf (Letöltve: 2013. augusztus 15.)
- Braeckman, Colette (1994): *Génocide au Rwanda*, Éditions Fayart, Paris, France
- Braeckman, Colette (2003): *Les nouveaux prédateurs. Politique des puissances en Afrique centrale*, Éditions Fayard, Paris, France
- Braeckman, Colette (2004): The Looting of the Congo, *New Internationalist Magazine*, 367. szám, 2004. május, <http://newint.org/features/2004/05/01/congo/>, (Letöltve: 2014. október 8.)
- Brown, Michael – Freeman, Gary – Miller, Kay (1973): *Passing-By: The United States and Genocide in Burundi, 1972*, The Carnegie Endowment for International Peace, New York
- Buzan, Barry (1983): *People, States & Fear: The National Security Problem in International Relations*, Wheatsheaf Books, New York
- Buzan, Barry – Weaver, Ole – de Wilde, Jaap (1998): *Security: A New Framework for Analysis*, Lynne Rienner Publisher, Boulder, Colorado, USA
- Callamard, Agnes (2000): French Policy in Rwanda In: Adelman, Howard – Suhrke, Astri (2000): *The Path of a Genocide: The Rwanda Crisis from Uganda to Zaire*, Transaction Publishers, New Jersey
- Cameron, Hazel (2012): British state complicity in genocide: Rwanda 1994. *State Crime*, 1. évfolyam, 1. szám, Spring 2012, 70-87.o.

- Cannon, Patrick (2005): Elusive Quest? The Political Economy of Reconciliation in Rwanda, paper presented at the 14th Annual Africa/Diaspora Conference, Sacramento State Center for African Peace and Conflict Resolution, <http://www.csus.edu/hhs/capcr/docs/2005%20conference%20proceedings-papers/patrick%20cannon.pdf> (Letöltve: 2014. augusztus 21.)
- Centre for International Governance Innovation: Security Sector Reform Monitor, Burundi, October 2010, No.4., http://www.cigionline.org/sites/default/files/SSRM%20Burundi%20v4_October%208.pdf, (Letöltve: 2013. április 2.)
- Cervenka, Zdenek és Legum, Colin (1994): Can National Dialogue Break The Power of Terror In Burundi?, *Current African Issues* 17, 1994. október, Nordiska Afrikainstitutet
- Chanda, Tirthankar (2014): Les relations France-Rwanda en six questions, RFI- Les voix du monde, 2014. április 9., <http://www.rfi.fr/afrique/20140409-france-rwanda-kagame-turquoise/> (Letöltve: 2015. február 22.)
- Chossudovsky, Michael (1996): Economic Genocide in Rwanda, *Economic and Political Weekly*, 31. évfolyam, 15. szám, 1996. április 13.
- Chrétien, Jean-Pierre – Dupaquier, Jean-François – Kabanda, Marcel – Ngarambe, Joseph (1995): *Rwanda: Les médias du génocide*, Éditions Karthala, Paris
- Chrétien, Jean-Pierre (2003): *Afrique des Grands Lacs, 2000 ans d'histoire*, Éditions Flammarion, Paris
- Chrétien, Jean-Pierre (2005): Hutu et Tutsi au Rwanda et au Burundi In: Jean-Loup Amselle- Elikia M'Bokolo (szerk.): *Au coeur de l'ethnie*, La Découverte, Paris, 129-165.o.
- CIA World Factbook, 2014
- Clapham, Christopher (1998): Rwanda: The Perils of Peacemaking, *Journal of Peace Research*, 35. évfolyam, 2. szám, 193-210.o.
- Collier, Paul – Gunning, Jan Willem (1999): Explaining African Economic Performance, *Journal of Economic Literature*, 37(1), 64-111.o.
- Collier, Paul – Gunning, Jan Willem (2008): Sacrificing the future: intertemporal strategies and their implication for growth In Ndulu, Benno J. Et al. Eds.: *The Political Economy of Economic Growth in Africa, 1960-2000*, Cambridge University Press, Cambridge, 202-224.o.
- Commission Nationale d'Agriculture (1990): 1. évfolyam., République Rwandaise, Kigali, 1990
- Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide, 1948, <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%2078/volume-78-I-1021-English.pdf> (Letöltve: 2014. október 24.)
- Copley, Gregory R. (1999): *Defense & Foreign Affairs Handbook.*, Perth Corporation, Perth, 335. o.

- Cros, Marie-France (1994): Jean Birara: 'The Belgians and French Could Have Stopped the Killing,' *La Libre Belgique*, Foreign Broadcast Information Service (FBIS), Central Africa, 1994. május 25.
- Crisafulli, Patricia and Andrea Redmond (2012): *Rwanda Inc.: How a Devastated Nation Became an Economic Model for the Developing World*, Palgrave Macmillan, New York
- Cutts, Marc (szerk.): *The State of The World's Refugees 2000: Fifty Years of Humanitarian Action*, 2000, New York, UNHCR Publications, 10.fejezet: The Rwandan genocide and its aftermath, 245-275. o.
- Czeglédy Tamás (2007): *A global governance esélyei és lehetőségei a XXI. században*, Ph.D. disszertáció, Nyugat-Magyarországi Egyetem Gazdasági folyamatok elmélete és gyakorlata Doktori Iskola Nemzetközi piaci stratégiák programja keretében
- Daggett, Stephens (2010): Costs of Major U.S. Wars, Congressional Research Service, <https://www.fas.org/sgp/crs/natsec/RS22926.pdf> (Letöltve: 2015. január 21.)
- Daley, Patricia (2006): Ethnicity and political violence in Africa: The challenges to the Burundi state, *Political Geography*, 25. évfolyam, 657-679. o.
- Davis, Kurt Jr. (2014): Paul Kagame and Rwanda: An Economic Model for Africa, 2014. június 15., <http://www.ventures-africa.com/2014/06/paul-kagame-and-rwanda-an-economic-model-for-africa/> (Letöltve: 2014. szeptember 4.)
- De Lame, Danielle (1996) *Une colline entre mille ou le calme avant la tempête, Transformations et blocages du Rwanda rural*, Musée Royal de l'Afrique centrale, Tervuren, Belgique
- Delany, Max (2010): Sarkozy admits France made 'serious errors' over Rwanda genocide, *The Christian Science Monitor*, 2010. február 25., <http://www.csmonitor.com/World/Africa/2010/0225/Sarkozy-admits-France-made-serious-errors-over-Rwanda-genocide> (Letöltve: 2012.augusztus 22.)
- Des Forges, Alison Liebhafsky emberjogi aktivista vallomása 1998. május 5-én a Subcommittee on International Operations and Human Rights előtt, http://www.ess.uwe.ac.uk/Rwanda/Rwanda2.htm#N_3 (Letöltve: 2012. augusztus 22.)
- Des Forges, Alison Liebhafsky (1999): „Leave none to tell the story”: *Genocide in Rwanda*, Human Rights Watch
- De Swaan, Abram (1997): Widening circles of disidentification. On the Psycho- and Sociogenesis of the Hatred of Distant Strangers; Reflections on Rwanda, Theory, Culture & Society, 14 (2), 105-122.o.
- De Veenhoop, Hans R. (2007): Opportunities and Constraints for the Disarmament & Repatriation Of Foreign Armed Groups in the Democratic Republic of Congo, MDRP Secretariat, http://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/MDRPDRCCOFSSStudy_Final_ENGL.pdf (Letöltve: 2014. október 14.)

- Diamond, Jared M. (2009): *Összeomlás*, 10. Fejezet: Malthus Afrikában: A ruandai népirtás, Typotex Elektronikus Kiadó Kft., Budapest
- Doctors Without Borders Timeline: Crisis in Goma, Zaire (now Democratic Republic of Congo), <http://www.doctorswithoutborders.org/aboutus/timeline.cfm#sthash.uIEu57sB.dpuf>, (Letöltve: 2013. augusztus 15.)
- Dowty, Alan – Loescher, Gil (1996): Refugee Flows as Grounds for International Action, *International Security*, 21.évfolyam, 1.szám, 43-71.o.
- Dupont, Patrick (1997): La communauté internationale face à la question de l'intervention humanitaire lors de la rébellion au Kivu (octobre-décembre 1996), Université Antwerpen, <http://www.ua.ac.be/objs/00110972.pdf> (Letöltve: 2013. augusztus 15.)
- DRC Affinity Group (2014): FDLR: Past, Present, and Policies, https://s3.amazonaws.com/ssrc-cdn1/crmuploads/new_publication_3/%7BCD664AA5-24B4-E311-93FD-005056AB3675%7D.pdf (Letöltve: 2014. október 14.)
- EC Humanitarian Aid and Civil Protection: The Democratic Republic of Congo ECHO Factsheet (2014), http://ec.europa.eu/echo/files/aid/countries/factsheets/drc_en.pdf (Letöltve: 2014. október 6.)
- Eliot memorandum a Kissingernek, Washington, September 24, 1972, Forrás: National Archives, Nixon Presidential Materials, NSC Files, Box 735, Country Files, Africa, Burundi, Vol. I., Confidential
- Emizet, Kisangani N.F. (2000): The massacre of refugees in Congo: a case of UN peacekeeping failure and international law, *The Journal of Modern African Studies*, 38. évfolyam, 2. szám, 163-202.o.
- Enough Project (2012/2013): Company Rankings – Electronics companies ranked by progress on conflict minerals, <http://www.enoughproject.org/files/publications/Company%20Rankings%20summary%2012.13.pdf> (Letöltve: 2014. október 18.)
- Enquete Nationale Agricole 1989 (1991): Publication DSA No.22., Division des Statistiques Agricoles, Ministère de l'Agriculture, de l'Élevage et des Forêts, Kigali, 1991
- Erdősi Ferenc (2011): *Afrika közlekedése*, Publikon Kiadó, Pécs
- Ernst and Young (2013): Africa Attractiveness Survey 2013, <http://www.ey.com/ZA/en/Issues/Business-environment/Africa-Attractiveness-Survey> (Letöltve: 2014. január 21.)
- Eriksson, John (1996): *The International Response to Conflict and Genocide: Lessons from the Rwanda Experience*, Synthesis Report, 5. fejezet: Overall Findings and Recommendations, Joint Evaluation of Emergency Assistance to Rwanda Nordic Africa Institute, Uppsala, <http://www.oecd.org/derec/unitedstates/50189653.pdf> (Letöltve: 2014. október 18.)
- ESI Africa (2009): Methane Gas Extraction in Lake Kivu: DRC and Rwanda join forces, <http://www.esi-africa.com/methane-gas-extraction-in-lake-kivu-drc-and-rwanda-join-forces/> (Letöltve: 2014. október 18.)

- Fafchamps, Marcel (1998): *Engines of Growth and Africa's Economic Performance* University of Oxford, <http://web.stanford.edu/~fafchamp/engines.pdf> (Letöltve: 2014. 08.07)
- Fletcher, Pascal (2012): Deja vu in eastern Congo, crucible of conflict, Reuters, 2012. november 22., <http://www.reuters.com/article/2012/11/22/us-congo-democratic-east-idUSBRE8AL0MW20121122>, (Letöltve: 2014. október 8.)
- Francis, David J. (2006): *Uniting Africa: Building Regional Peace and Security systems*, Ashgate Publishing, Brookfield, VT
- Fransen, Sonja – Siegel, Melissa (2011): The Development of Diaspora Engagement Policies in Burundi and Rwanda, UNU-MERIT Working paper, Boekenplan Publishers
- Garrett, Nicholas (2007): The Extractive Industries Transparency Initiative (EITI) & Artisanal and Small-Scale Mining (ASM) – Preliminary observations from the Democratic Republic of Congo (DRC), EITI, Draft of 22 October 2007, http://eiti.org/files/Garrett_EITI_10_2007.pdf, (Letöltve: 2014. október 5.)
- Garreton, Oscar (1997): L'impossible enquête, *Le Monde diplomatique*, <http://www.monde-diplomatique.fr/1997/12/GARRETON/5094>, (Letöltve: 2014. október 2.)
- Global Security (2009): Rassemblement congolais pour la démocratie, <http://www.globalsecurity.org/military/world/para/rcd.htm> (Letöltve: 2014. október 8.)
- Global Witness (2005): Under-Mining Peace, Tin: The Explosive Trade in Cassiterite in Eastern DRC, <http://www.globalwitness.org/sites/default/files/pdfs/Under-Mining%20Peace.pdf> (Letöltve: 2014. október 6.)
- Goldhagen, Daniel Jonah (2009): *Worse than war: Genocide, Eliminationism, and the Ongoing Assault on Humanity*, PublicAffairs, New York
- Gourevitch, Philip (1998): *We Wish to Inform You That Tomorrow We Will be Killed With our Families*, Farrar, Straus and Giroux Publishers, New York
- Greenaway, David – Milner, Chris R. (1990): Policy Appraisal and the Structure of Protection in a Low-income Developing Country: Problems of Measurement and Evaluation in Burundi. *Journal of Development Studies*, 27. évfolyam, 1. szám, 22-42.o.
- Greenland, Jeremy (1976): *Burundi: the tragic years* (an eyewitness account), African Affairs, London
- Guichaoua, André (1995): *Les crises politiques au Burundi et au Rwanda (1993- 1994)*, Université des Sciences et Technologies de Lille/Karthala, Paris
- Hammouda, Hakim Ben (1995): *Burundi: Histoire Economique et Politique d'un conflit*, Editions L'Harmattan, Paris
- Haskell, Leslie (2011): Justice Compromised: The Legacy of Rwanda's Community-Based Gacaca Courts, Human Rights Watch, <http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/rwanda0511webwcover.pdf>, (Letöltve: 2014. szeptember 7.)

- Haski, Pierre: Mobutu réapparaît et accepte l'envoi d'une force neutre. Toujours pas de consensus pour l'intervention à l'est du Zaïre, *Libération*, 1996. november 7. <http://www.liberation.fr/evnement/0101198459-mobutu-reapparaît-et-accepte-l-envoi-d-une-force-neutre-toujours-pas-de-consensus-pour-l-intervention-a-l-est-du-zaire>, (Letöltve: 2013. augusztus 27.)
- Hochschild, Adam (2006): *King Leopold's Ghost: A Story of Greed, Terror and Heroism in Colonial Africa*, Pan Books, London
- Holger, Meyer (2010): Business, Boycott and Bureaucracy: The Kimberley Process Certification Scheme and the Global Quest for Conflict-Free Diamonds <http://stockholm.sgir.eu/uploads/SGIR%20Holger%20Meyer%20Kimberley%20Process.pdf> , (Letöltve: 2014. október 17.)
- Hoyt, Michael (1972): US Embassy Cables from Bujumbura to State Department. Unpublished materials available from the University of Florida Libraries, Gainesville
- Human Rights Watch (2001): Rwanda – Observing the rules of war?, 13.évfolyam, 8. szám, <http://www.hrw.org/reports/2001/rwanda2/> (Letöltve: 2014. október 14.)
- Human Rights Watch (2003): Democratic Republic Of Congo, Vol. 15. No. 11., Ituri: Covered in blood: Ethnically Targeted Violence in Northeastern DR Congo, <http://www.hrw.org/sites/default/files/reports/DRC0703.pdf> (Letöltve: 2014. október 11.)
- Human Rights Watch (2010): UN releases Congo genocide report, 2010. október 1. <http://www.hrw.org/news/2010/10/01/dr-congo-un-report-exposes-grave-crimes>, (Letöltve: 2013. augusztus 15.)
- ICGLR (2005): Pact on Security, Stability and Development in the Great Lakes Region, <http://www.icglr.org/images/Pact%20ICGLR%20Amended%2020122.pdf> (Letöltve: 2014. október 24.)
- ICGLR (2013): Rwanda launches its regional certificate on origin of minerals, <http://www.icglr.org/index.php/en/component/content/article/138-meganews/392-certificate-rwanda-2> (Letöltve: 2014. október 18.)
- IMF World Economic Outlook (2014), April 2014: Recovery Strengthens, Remains Uneven, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/weo/2014/01/pdf/text.pdf> (Letöltve: 2014. szeptember 2.)
- International Criminal Tribunal for Rwanda (1999): Cases - Théoneste Bagosora, ICTR-96-7-I, 1999, <http://www.unict.org/tabid/128/Default.aspx?id=10&mnid=3> (Letöltve: 2014. szeptember 7.)
- International Criminal Tribunal for Rwanda (2012): Assessments of the President and the Prosecutor of the International Criminal Tribunal for Rwanda on the implementation of the completion strategy of the Tribunal http://www.unict.org/Portals/0/English/FactSheets/Completion_St/S-2012-349.pdf , (Letöltve: 2012.május 22.)

- International Crisis Group (1999): Burundian Refugees in Tanzania: A Key Factor in the Burundi Peace Process, ICG Central Africa Report N°12, 25 November 1999
- International Crisis Group (2001): Burundi: Breaking the Deadlock: The Urgent Need for a New Negotiating Framework, Africa Report 29, May 14, Brussels and Nairobi
- International Crisis Group (2002): Hollow peace hopes in shattered Congo, Observer Online, 7 July 2002, <http://www.crisisgroup.org/en/regions/africa/central-africa/dr-congo/hara-hollow-peace-hopes-in-shattered-congo.aspx>, (Letöltve: 2014. október 8.)
- International Crisis Group (2007): Congo: Bringing Peace to North Kivu, Africa Report N°133, 31 October 2007
- IRIN – Integrated Regional Information Networks (2009): DRC: Civilians at risk from further fighting after Nkunda arrest, <http://www.irinnews.org/report/82564/drc-civilians-at-risk-from-further-fighting-after-nkunda-arrest> (Letöltve: 2014. október 16.)
- Iwacu, Les voix du Burundi (2013): Parcém: "Le Burundi traîne les pieds dans la privatisation des entreprises publiques", <http://www.iwacu-burundi.org/parcem-burundi-retard-privatisation-entreprises-publiques/> (Letöltve: 2014. augusztus 10.)
- JURIST: Rwanda genocide suspect arrested in France, 2013. április 3., <http://jurist.org/paperchase/2013/04/rwanda-genocide-suspect-arrested-in-france-1.php> (Letöltve: 2013. május 17.)
- Kagame, Paul (2013): Rwanda and the New Lions of Africa, *The Wall Street Journal Opinion*, <http://online.wsj.com/news/articles/SB10001424127887324767004578485234078541160> (Letöltve: 2014. szeptember 4.)
- Kagame, Paul (2009): The Backbone of a new Rwanda In Michael Fairbanks (szerk.): *In the River They Swim: Essays from Around the World on Enterprise Solutions to Poverty*, Templeton Press, West Conshohocken, PA, http://www.mitpressjournals.org/userimages/ContentEditor/1265818804574/INNOV-TECH4SOCIETY_003-006_kagame_12-29-09.pdf (Letöltve: 2015. február 4.)
- Kagame, Paul (2014): Rebooting Rwanda, A Conversation With Paul Kagame, *Foreign Affairs*, 2014 május-júniusi szám
- Kamola (2007): The Global Coffee Economy and the Production of Genocide in Rwanda, *Third World Quarterly*, 28. évfolyam, 3. szám
- Kapuscinski, Ryszard (2000): *Ében*, Széphalom Könyvműhely, Budapest
- Karake, Emmanuel R. (2012): Rwanda's surging mining sector, *The New Times Rwanda*, 2012.szeptember 4., <http://www.newtimes.co.rw/news/index.php?i=15105&a=57869> (Letöltve: 2014. szeptember 7.)
- Kavanagh, Michael (2013): Congo Starts Certification Program to End Conflict-Mineral Trade, Bloomberg News, 2013. július 25., <http://www.businessweek.com/news/2013-07-25/congo-starts-certification-program-to-end-conflict-mineral-trade> (Letöltve: 2014. október 18.)

- Kelsall, Tim – Booth, David – Cammack, Diana – Golooba-Mutebi, Frederick (2010): Developmental patrimonialism? Questioning the orthodoxy on political governance and economic progress in Africa, Working Paper No.9., 2010. július, Africa Power and Politics
- Kempf, Isabell (2012): Bridging the Great Lakes, Implementing the human rights dimension of the International Conference on the Great Lakes Region In: *Regional dimensions of Conflict in the Great Lakes*, ISS Workshop Report, 2012
- Khan, Mushtaq H. (2000): Rent-Seeking as Process In: Khan, Mushtaq, H. – Jomo Kwame S. (szerk.): *Rents, Rent-Seeking and Economic Development: Theory and Evidence in Asia*, Cambridge University Press, Cambridge, 2. fejezet
- Kiraranganiya, Boniface (1985): *La Vérité sur le Burundi*, Editions Naaman, Sherbrook, Canada
- Kisangani, François E. (2000): The massacre of refugees in Congo: a case of UN peacekeeping failure and international law, *The Journal of Modern African Studies*, 38.évfolyam, 2. szám, 163-202. o.
- Kissinger, Henry memorandumum Richard Nixon elnöknek: Belgium's reaction to the Burundi Situation, September 29, 1972, <http://2001-2009.state.gov/documents/organization/53886.pdf> (Letöltve: 2012. augusztus 10.)
- Krueger, Robert – Krueger, Kathleen Tobin (2007): *From Bloodshed to Hope in Burundi*, University of Texas Press, Austin, Texas
- Kuperman, Alan J. (2004): Provoking genocide : a revised history of the Rwandan Patriotic Front, *Journal of Genocide Research*, 6. évfolyam, 1. szám, 61-84.o.
- Laing, Aislinn (2014): Rwanda's president Paul Kagame 'wishes' he had ordered death of exiled spy chief, *The Telegraph*, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/rwanda/10595069/Rwandas-president-Paul-Kagame-wishes-he-had-ordered-death-of-exiled-spy-chief.html> (Letöltés: 2014. szeptember 4.)
- Lemarchand, René (1974): Selective Genocide in Burundi, Minority Rights Group, Report No. 20., http://burundi-agnews.org/agnews_selectgenobur.htm (Letöltve: 2015. április 1.)
- Lemarchand, René (2009): The Burundi Genocide In: Totten, Samuel – Parsons, William (2009): *Century of Genocide*, Routledge Publishers, Abingdon, Oxon
- Lemarchand, René (1970): *Rwanda and Burundi*, Pall Mall Press and Frederick Praeger, London és New York
- Lemarchand, René (1994) *Burundi: Ethnocide as Discourse and Practice*, Cambridge University Press, Cambridge
- Lemarchand, René (1995): *Burundi: Ethnic Conflict and Genocide*, 2nd edition, The Woodrow Wilson Center Press and Cambridge University Press, Cambridge and New York
- Lemarchand, René (2002): Le génocide de 1972 au Burundi: Les silences de l'histoire, *Cahiers d'Etudes Africaines*, no. 167, XLII-3, 551-567.o.

- Le Matin (2012): Le Rwanda accusé d'armer les rebelles du Congo, 2012. június 27., <http://www.lematin.ch/monde/Le-Rwanda-accuse-d-armer-les-rebelles-du-Congo/story/23887678>, (Letöltve: 2013. augusztus 15.)
- Lemkin, Raphael (1944): *Axis Rule in Occupied Europe: Laws of Occupation - Analysis of Government - Proposals for Redress*, Carnegie Endowment for International Peace, Washington D.C.
- Lezhnev, Sasha – Prendergrast, John (2013): Rwanda's Stake in Congo, Understanding Interests to Achieve Peace, Enough Project, Washington D.C., <http://www.enoughproject.org/files/Rwanda's%20Stake%20in%20Congo%20-%20Understanding%20Interests%20to%20Achieve%20Peace.pdf> (Letöltve: 2014. október 6.)
- Longman, Timothy (2002): The Complex Reasons for Rwanda's Engagement in Congo In: Clark, John F.(szerk.) : *The African Stakes of the Congo War*, Palgrave Macmillan, New York, 7.fejezet, 109-128.o.
- Lőrincz László – Medgyesi Márton – Édes Balázs – Nemes Gusztáv (2005): A járadékvadász magatartás okozta költségek minimalizálásának lehetőségei a fejlesztéspolitikai programokban, TÁRKI, <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a765.pdf> (Letöltve: 2015. január 21.)
- Malkki, Liisa (1995): *Purity and Exile: Violence, Memory, and National Cosmology among Hutu Refugees in Tanzania*, University of Chicago Press, Chicago
- Malunda, Dickson (2012): Rwanda Case Study on Economic Transformation, Institute of Policy Analysis and Research – Rwanda (IPAR), <http://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Knowledge/Economic%20Transformation%20in%20Africa%20The%20Case%20of%20Rwanda.pdf> (Letöltve: 2014. augusztus 21.)
- Mamdani, Mahmoud (2001): *When Victims Become Killers: Colonialism, Nativism, and the Genocide in Rwanda*, Princeton University Press
- Marysse, Stefan – De Herdt, Tom – Ndyambaje, Elie (1995): *Rwanda: Appauvrissement et ajustement structurel*, Editions L'Harmattan, Paris
- Mathieu, Paul – Tsongo, Mafikiri (1999): Enjeux fonciers, déplacement de population et escalades conflictuelles. (1930-1995) In: Mathieu, Paul – Willame, Jean-Claude (szerk.): *Conflits et guerres au Kivu et dans la région des grands lacs*, Éditions L'Harmattan, Paris
- Matus János (2005): A biztonság és a védelem problémái a változó nemzetközi rendszerben, *Hadtudomány: A Magyar Hadtudományi Társaság folyóirata*, 2005. december, XV. évfolyam, 4. szám (elektronikus), Budapest http://www.zmne.hu/kulso/mhht/hadtudomany/2005/4/2005_4_24.html (letöltve: 2012. szeptember 4.)
- Mazrui, Ali A.(szerk.) (1993): *General History of Africa*, Nyolcadik kötet: *Africa since 1935.*, UNESCO, University of California Press, California, USA

- Mazumdar, Dipak (1994): Wages in Africa, mimeo, Africa Technical Department, World Bank, Washington DC.
- McChesney, Fred S. (1998): Rent from Regulation In: Newman, Peter (szerk.): *The Palgrave Dictionary of Economics and Law*
- Menodji, M.H.A. (2013): Problematic Peacekeeping in the DRC: From MONUC to MONUSCO, Think Africa Press, February 4, 2013, <https://www.globalpolicy.org/security-council/index-of-countries-on-the-security-council-agenda/democratic-republic-of-congo/52244-problematic-peacekeeping-in-the-drc-from-monuc-to-monusco.html?itemid=id#38525> (Letöltve: 2014. október 23.)
- Millwood, David (1996): *The International Response to Conflict and Genocide: Lessons from the Rwanda Experience*, Joint Evaluation of Emergency Assistance to Rwanda Nordic Africa Institute, Uppsala, <http://www.oecd.org/derec/unitedstates/50189653.pdf> (Letöltve, 2014. október 18.)
- McIntyre, Jamie – Hurst, Steve (1996): U.S. weighs its options in Zairean crisis, *CNN Interactive*, 1996. november 8., <http://edition.cnn.com/WORLD/9611/08/zaire.us/>, (Letöltve: 2013. augusztus 27.)
- Monbiot, George (2004): Victim's Licence, *The Guardian*, 2004. április 13., <http://www.monbiot.com/2004/04/13/victims-licence/> (Letöltve: 2014. október 8.)
- MONUC Facts and Figures (2014): Békefenntartó missziók, <http://www.un.org/en/peacekeeping/missions/monuc/facts.shtml> (Letöltve: 2014. október 7.)
- Morgan, Michael J. (2009): DR Congo's \$24 trillion fortune, *African Business*, 2009. február, 350.szám, 52.o.
- Mughendi, Nisse N. (2009): Relancer la CEPGL en pleine crise économique? L'enjeu du partage des ressources congolaises, http://www.dounia-risri.net/IMG/pdf/Dounia2_pp_91-97.pdf (Letöltve: 2014. augusztus 18.)
- Munyarugerero, François-Xavier (2003): *Réseaux, pouvoirs, oppositions, La compétition politique au Rwanda*, Éditions L'Harmattan, Paris
- Murangwa, Yusuf (2012): EDPRS2, EICV3 and DHS4 joint launch: key statistics highlights, National Institute of Statistics of Rwanda, February 2012, <http://imadahmed.files.wordpress.com/2012/02/2012-poverty-inequality-statistics.ppt> (Letöltve: 2014. szeptember 2.)
- Mwakikagile, Godfrey (2012): *Identity Politics and Ethnic Conflicts in Rwanda and Burundi: A Comparative Study*, New Africa Press, Dar-es-Salaam, Tanzania
- Ndikumana, Leonce (2005): Distributional conflict, the state and peace building in Burundi. *The Round Table*, 2005, 94. szám (381), 413-427.o.
- Nest, Michael (2011): *Coltan*, Polity Press, Cambridge

- Ngaruko, Floribert – Nkurunziza, Janvier D. (2000): An Economic Interpretation of the Conflict in Burundi, *Journal of African Economies*, 9. évfolyam, 3. szám, 370-409.o.
- Ngaruko, Floribert – Nkurunziza, Janvier D.(2005): Civil War and Its Duration in Burundi In: Collier, Paul – Sambanis, Nicolas (2005): *Understanding Civil War, Volume 1: Africa*, 2005, IBRD és World Bank
- Ngaruko, Floribert – Nkurunziza, Janvier (2006): Political economy of reform in war-prone and polarized societies In: Mensah, Joseph (szerk.): *Understanding Economic Reforms in Africa: A Tale of Seven Nations*, Palgrave Macmillan, New York
- Ngaruko, Floribert – Nkurunziza, Janvier D.(2008): Why has Burundi Grwon so slowly? The political economy of redistribution In Ndulu, Benno J. Et al.(szerk.): *The Political Economy of Economic Growth in Africa, 1960-2000*, Cambridge University Press, 51-83.o.
- Nkurunziza, Janvier D. – Ngaruko, Floribert (2002): Explaining Economic Growth in Burundi 1960-2000, CSAE, Working Paper WPS/2002-03, Oxford University
- Nsanze, Augustín (2003): *Le Burundi contemporain: L'état-nation en question*, Éditions L'Harmattan, Paris
- Ntibazonkiza, Raphael (1993):, *Au Royaume des Seigneurs de la Lance: Une Approche Historique de la Question Ethnique au Burundi*, 2.kötet, Bruxelles – Droits de L'Homme, Bruxelles
- Nzongola-Ntalaja, Georges (2002): *The Congo from Leopold to Kabila*, ZED Books, London
- OECD (2013): OECD Due Diligence Guidance for Responsible Supply Chains of Minerals from Conflict-Affected and High-Risk Areas: Second Edition, OECD Publishing, <http://dx.doi.org/10.1787/9789264185050-en> (Letöltve: 2014. október 17.)
- Office of the High Commissioner for Human Rights (2010): DRC: Mapping Human Rights Violations 1993-2003, http://www.ohchr.org/Documents/Countries/CD/ DRC_ MAPPING_REPORT_FINAL_EN.pdf (Letöltve: 2014. október 3.)
- Oketch, Johnston S. – Polzer, Tara (2002): Conflict and Coffee in Burundi In: Lind, Jeremy – Sturman, Katherine (szerk.) *Scarcity and Surfeit: The ecology of Africa's conflicts*, Institute for Security Studies and African Centre for Technology Studies
- Organisation Interafricaine des Juristes (1997): La crise humanitaire dans l'Est du Zaïre, http://www.gomafocus.org/index.php?option=com_content&view=article&id=232:la-crise-humanitaire-dans-lest-du-zaire-oij-1997&catid=49:temoignage&Itemid=43, (Letöltve: 2013. augusztus 15.)
- Organisation de l'Unité Africaine (2000): Rapport sur le génocide au Rwanda, http://cec.rwanda.free.fr/documents/doc/Rapport_OUA/OUA-Rwanda.pdf (Letöltve: 2014. szeptember 7.)
- Pabanel, Jean-Pierre (1988): Statistiques tribales au Burundi en 1986, *Politique Africaine*, 43. szám (December 1988), 111-115.o.

- Pfanz, Mike (2014): Rwanda bans French envoy from genocide memorial, *The Telegraph Africa News*, 2014. április 7., <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/africaandindianocean/rwanda/10749274/Rwanda-bans-French-envoy-from-genocide-memorial.html> (Letöltve: 2015. február 22.)
- Posen, Barry R. (1996): Military Responses to Refugee Disasters, *International Security*, 21. évfolyam, 4.szám, 72-111.o.
- Pour, Afsane B. (1996): Washington freine toujours l'envoi d'une force multinationale au Zaïre, *Le Monde*, 1996. november 16.
- Power, Samantha (2001a): Bystanders to genocide <http://www.theatlantic.com/magazine/archive/2001/09/bystanders-to-genocide/304571/>, (Letöltve: 2012. július 23.)
- Power, Samantha (2001b): *A Problem from Hell*, Basic Books, New York
- Power, Samantha (2002): Raising the cost of genocide, <http://www.hks.harvard.edu/cchrp/articles/PowerCostofGenocide.pdf> (Letöltve: 2014. október 23.)
- Prunier, Gérard (1995): Burundi: Descent Into Chaos or Manageable Crisis?, 1995. március 1., WRITENET, <http://www.refworld.org/docid/3ae6a6c00.html> (Letöltve 2014. augusztus 14.)
- Prunier, Gérard (1995): *The Rwanda Crisis: History of a Genocide*, C. Hurst and Co. Ltd. Publishers, London
- Prunier, Gérard (1998): Power struggle in Kivu – Congolese flashpoint, <http://mondediplo.com/1998/07/08kivu>, (Letöltve: 2013.január 14.)
- Prunier, Gérard (2008a): The Eastern DR Congo: Dynamics of conflict, 18 November 2008, <https://www.opendemocracy.net/article/war-in-the-dr-congo-group-nation-power-state> (Letöltve: 2014. október 2.)
- Prunier, Gérard (2008b): *Africa's World War: Congo, the Rwandan Genocide, and the Making of a Continental Catastrophe*, Oxford University Press, Oxford
- Prunier, Gérard (2009): *Africa's World War: Congo, the Rwandan Genocide, and the Making of a Continental Catastrophe*. Oxford: Oxford University Press
- Prunier, Gérard (2009a): *From genocide to continental war: The „Congolese” conflict and the crisis of contemporary Africa.*, Hurst Publishers Ltd., London
- Prunier, Gérard (2009b): *Africa's world war*, Oxford University Press, Oxford
- Reid, Timothy B. (2006): Killing them softly: Has foreign aid to Rwanda and Uganda contributed to the humanitarian tragedy in the DRC?, *Africa Policy Journal*, 2006 tavasz, 1.szám, 74-94.o.
- Reyntjens, Filip (1985): *Pouvoir et droit au Rwanda, Droit Public et Evolution politique, 1916-1973*, Musée Royal de l'Afrique Centrale, Tervuren, Belgique
- Reyntjens, Filip (1994): *L'Afrique des grands lacs en crise, Rwanda, Burundi: 1988-1994*, Éditions Karthala, Paris

- Reyntjens, Filip (2005): Briefing: Burundi: A Peaceful Transition after a Decade of War?, *African Affairs*, 418. szám, 117-135.o.
- Reyntjens, Filip (2009): *The Great African War: Congo and Regional Geopolitics, 1996-2006*, Cambridge UP, Cambridge
- Republic of Rwanda, Ministry of Finance and Aconomic Planning (2000): Rwanda Vision 2020, http://www.gesci.org/assets/files/Rwanda_Vision_2020.pdf (Letöltve: 2014. október 6.)
- Republic of Rwanda: Ministry of Foreign Affairs and Cooperation (2010): Comments on the Draft UN Mapping Report on the DRC, http://www.gov.rw/IMG/pdf/DRC_Report_Comments_Rwanda.pdf (Letöltve: 2014. október 7.)
- Richardson, Paul – Nichols, Hans (2014): Kagame Says Rwanda Plans \$1 Billion Bond on Investor Demand, 2014. augusztus 6., <http://www.bloomberg.com/news/2014-08-05/kagame-says-rwanda-plans-1-billion-bond-to-tap-investor-demand.html> (Letöltve: 2014. szeptember 3.)
- Rudasingwa, Theogene (2014): UN capitulating to President Kagame's "blackmail of the West", <http://www.thelondoneveningpost.com/un-capitulating-to-president-kagames-blackmail-of-the-west/2/> (Letöltve: 2014. szeptember 3.)
- Rukundwa, Sebi L.(2004):The Banyamulenge of the Democratic Republic of Congo: A cultural community in the making, *HTS Theological Studies*, 60. évfolyam, 1-2.szám, 385-409.o.
- Rwalinda, Pierre-Tardif – Douglin, David – Uwamariya, Laurence (1992): *Aspects de la caféiculture au Rwanda: Résultats de l'Enquete sur la Sensibilité-Motivation des caféiculteurs Rwandais*, République Rwandaise, Ministère de l' Agriculture et de l' Elevage, Division des Statistiques, Agricoles, Publication DSA No. 25. 1992, <http://www.betuco.be/cultures/Cafeiculture%20Rwanda.pdf> (Letöltve: 2014. augusztus 23.)
- Rwanda Demographic and Health Survey 2010: Final Report (2012): National Institute of Statistics of Rwanda Ministry of Finance and Economic Planning, Rwandan Ministry of Health, MEASURE DHS, ICF International, <http://dhsprogram.com/pubs/pdf/FR259/FR259.pdf> (Letöltve: 2014. szeptember 2.)
- Salehyan, Idean (2007): The Externalities of Civil Strife: Refugees as a Source of International Conflict, <http://www.cas.unt.edu/~idean/RefugeesWar.pdf> (Letöltve: 2014. október 23.)
- Salehyan, Idean (2009): *Rebels without Borders: Transnational Insurgencies in World Politics*, Cornell University Press, Ithaca, New York
- Santiso, Carlos (2001): Good Governance and Aid Effectiveness: The World Bank and Conditionality, *The Georgetown Public Policy Review*, 7. évfolyam,1. szám, 1-22.o.
- Schiavo-Campo, Salvatore (2006): Reconstruction for Development in Burundi, Guiding Criteria and Selected Issues, United States Agency for International Development, Washington D.C.

- Sellström, Tor – Wohlgemuth, Lennart (1996): Historical Perspective: Some Explanatory Factors In: *The International Response to Conflict and Genocide: Lessons from the Rwanda Experience*, Joint Evaluation of Emergency Assistance to Rwanda Nordic Africa Institute, Uppsala
<http://www.oecd.org/derec/unitedstates/50189653.pdf>, (Letöltve: 2014. augusztus 21.)
- Sénat Belge, Commission d'enquete parlementaire concernant les événements du Rwanda: Rapport du 6 décembre, 1997 par Mahout et Verhofstadt, <http://www.francerwandagenocide.org/documents/SenatBelgique-r1-611-13.pdf>, (Letöltve: 2014. szeptember 7.)
- Smith, Stephen (1996): Rwanda: exécutions massives de Hutus dans l'ombre du génocide des Tutsis, Libération, 27 février, 1996, http://www.liberation.fr/evenement/1996/02/27/rwanda-executions-massives-de-hutus-dans-l-ombre-du-genocide-des-tutsis_161810 (Letöltve: 2014. szeptember 7.)
- Smith, Stephen (2011): Rwanda in Six Scenes In: *London Review of Books*, 33.évfolyam, 6. szám, 2011. március 17., 3-8.o.
- Solidarité Internationale pour les Réfugiés Rwandais (1995): Le Non-Dit sur les Massacres au Rwanda, 2-3. kötet, Solidaire Rwanda/Dufatanye ASBL Publishers, Bujumbura, Burundi
- Stearns, Jason (2011): *Dancing in the Glory of Monsters*, Public Affairs Press, New York
- Stiglitz, Joseph E.(2002): *Globalization and its discontents*, W.W. Norton & Company, New York and London
- Stockholm International Peace Research Institute (SIPRI), Yearbook (2014): Armaments, Disarmament and International Security,
- Strauss, Scott (2006): *The Order of Genocide, Race, Power and War in Rwanda*, Cornell University Press, Ithaca and London
- Szabó, Loránd (2006): II. Lipót belga uralkodó és Kongó Szabad Állama (1885-1908): historiográfiai áttekintés In: Sebestyén, Éva – Szombathy, Zoltán – Tarrósy, István (szerk.): *Harambee, Tanulmányok Füssi Nagy Géza 60. Születésnapjára*, Publikon Könyvek – ELTE BTK Afrikánisztikai Oktatási Program, Pécs, 352-365.o.
- Szabó, Loránd (2007): Kongó – Válságóc Kelet és Nyugat között. *Afrika Tanulmányok*, 1. évfolyam, 1. szám, 32-43. o.
- Szabó, Loránd (2008): Kongói kaleidoszkóp 1998-2008: a hatalmi erőter változásai. *Külggyi Szemle*, VII. évfolyam, 4. szám, 119-139.o.
- Takeuchi, Shin'ichi – Marara, Jean (2000): *Agriculture and Peasants in Rwanda: A Preliminary Report*, Institute of Developing Economies and Japan External Trade Organization Joint Research Program Series, No. 127.
<http://www.ide.go.jp/English/Publish/Download/Jrp/127.html> (Letöltve: 2015. február 21.)

- Talentino, Andrea K. (1999): Rwanda In Brown, Michael E. – Rosecrance, Richard N. (szerk.): *The Costs of Conflict: Prevention and Cure in the Global Arena*, Rowman & Littlefield, Carnegie Corporation of New York, New York
- Tanner, Fred – Stedman, Stephen J. (2003): Refugee Manipulation: War, Politics, and the Abuse of Human Suffering, The Brookings Institution Press, Washington, D.C.
- Tardif-Douglin, David – Ngirumwami, Jean-Léonard – Shaffer, Jim – Murekezi, Anastase – Kampayana, Théobald (1993): *Aperçu sur la politique caféicole au Rwanda*, Ministère de l'Agriculture de l'Élevage, Division des Statistiques Agricoles. Kigali
- Tarrósy, István (2009): Politikai elméletek és módszertanok a mai afrikai problémák megértéséhez In: Csizmadia, Sándor – Tarrósy, István (szerk.): *Afrika ma - tradíció, átalakulás, fejlődés*, IDRResearch Kft./ Publikon Kiadó, Pécs, 13–28.o.
- Tarrósy, István (2010): Oktatással a fejlődésért Kelet-Afrikában, *Afrika Tanulmányok*, 2010, <http://www.afrikatanulmanyok.hu/htmls/cikkek.html?articleID=832> (Letöltve: 2014. január 21.)
- Tarrósy, István (2011): *Kelet-Afrika a fejlődés útján: A Kelet-afrikai Közösség és tagállamai közelebről*, Publikon Kiadó, Pécs
- Taylor, Ian (2014): Egyszer volt, hol nem volt: Afrika felemelkedésének története, elemelkedőben?, *Afrika Tanulmányok*, VIII. évfolyam, 4. szám, 31-35.o.
- Taylor, Scott D. (2012): *Globalization and the Cultures of Business in Africa: From Patrimonialism to Profit*, Indiana University Press, Bloomington
- Teltsch, Kathleen (1972): Killings Go on in Burundi. *The New York Times*, 1972.július 20.
- The Economist* (2001): Obituary of Laurent Kabila, 2001. január 18., <http://www.economist.com/node/481974> (Letöltve: 2013. január 22.)
- The Independent* (2013): Rwanda turns to minerals to boost revenues, <http://www.independent.co.uk/rwanda-ed/rwanda/7657-rwanda-turns-to-minerals-to-boost-revenues> (Letöltve: 2014. október 6.)
- T. Horváth, Attila (2004): Ruanda ,94: egy krízis történelmi háttere, *Kül-Világ*, 1. évfolyam, 2. szám, 1-29.o.
- T. Horváth Attila (2008): Agathe Uwilingiyimana – Ruanda mártír miniszterelnöke, *Afrika Tanulmányok*, II. évfolyam, 1. szám, 87-89.o.
- Tollison, Robert D. (1982): Rent seeking: a survey, *Kyklos*, 35. évfolyam, 4. szám, 575-602.o.
- Toussaint, Eric (2004): Rwanda: the financiers of the genocide, Committee for the Abolition of Third World Debt, *Red Pepper*, 2004. május, <http://www.redpepper.org.uk/Uncovering-the-financiers-of-the/>, (Letöltve: 2014. augusztus 23.)
- Turner, Thomas (2007): *The Congo Wars: Conflict, Myth and Reality*, ZED Books, London
- UNDP (2011): Gender Equality And Women's Empowerment In Public Administration, Burundi Case Study, United Nations Development Programme report, <http://www.undp.org/>

- content/dam/undp/library/Democratic%20Governance/Women-s%20Empowerment/BurundiFinal%20-%20HiRes.pdf (Letöltve: 2014. január 26.)
- UNHCR (2000): Genocide in Rwanda, http://www.unitedhumanrights.org/genocide/genocide_in_rwanda.htm (Letöltve: 2015. február 21.)
- UNHCR (2007): Group Resettlement of “1972 Burundians” from Tanzania Burundi Fact Sheet, <http://www.unrefugees.org/atf/cf/%7BD2F991C5-A4FB-4767-921F-A9452B12D742%7D/Burundifactsheet.pdf> (Letöltve 2014. augusztus 13.)
- UN IRIN (*UN Department of Humanitarian Affairs, Integrated Regional Information Network*) (1996a): Weekly Roundup of Main Events in the Great Lakes Region, 34.szám, 1996. november 3-10. <http://reliefweb.int/report/democratic-republic-congo/weekly-roundup-main-events-great-lakes-region-3-10-nov1996>, (Letöltve: 2013.augusztus 30.)
- UN IRIN (*UN, Department of Humanitarian Affairs, Integrated Regional Information Network*) (1996b): Weekly Roundup of Main Events in the Great Lakes Region, 35. szám, 1996. november 15., http://www.africa.upenn.edu/Hornet/irin_111596.html, (Letöltve: 2013. augusztus 27.)
- UN Security Council Report (1994): Improving the capacity of the United Nations for peace-keeping of 14 March 1994. (S/26450), <http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/WMP%20S%20PRST%201994%2022.pdf>, (Letöltve: 2014. szeptember 7.)
- UN Security Council (1996): S/RES/1078, 1996. november 9. és S/RES/1080, 1996.november 15., <http://www.un.org/en/sc/documents/resolutions/1996.shtml>, (Letöltve: 2013. augusztus 27.)
- UN Security Council: S/RES/1097, 1997. február 18. <http://www.refworld.org/docid/3b00f16a48.html>, (Letöltve: 2014. október 24.)
- UN Security Council Report (1999): Report of the Independent Inquiry into the actions of the United Nations during the 1994 genocide in Rwanda, S/1999/1257, <http://www.un.org/Docs/journal/asp/ws.asp?m=S/1999/1257> (Letöltve: 2012.augusztus 25.)
- UN Security Council (2001): Report of the Panel of Experts on the Illegal Exploitation of Natural Resources and Other Forms of Wealth of the DRC, S/2001/357, <http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/DRC%20S%202001%20357.pdf>, (Letöltve: 2014. október 8.)
- UN Security Council (2002): Final report of the Panel of Experts on the Illegal Exploitation of Natural Resources and Other Forms of Wealth of the Democratic Republic of the Congo, S/2002/1146, http://www.pcr.uu.se/digitalAssets/96/96819_congo_20021031.pdf (Letöltve: 2014. október 8.)
- UN Security Council (2012): Chiefs of Rwanda, Former Yugoslavia Courts Brief, Describe Start-Up of International Residual Mechanism, SC/10846 <http://www.un.org/News/Press/docs/2012/sc10846.doc.htm> (Letöltve: 2012.augusztus 25.)

- UN Security Council (2012): Final report of the Group of Experts on the DRC submitted in accordance with paragraph 4 of Security Council resolution 2011 (2011), S/2012/843, http://www.un.org/ga/search/viewm_doc.asp?symbol=S/2012/843 (Letöltve: 2014. október 6.)
- UN Security Council (2013): Report of the Secretary-General on the implementation of the Peace, Security and Cooperation Framework for the Democratic Republic of the Congo and the region, S/2013/387
http://www.securitycouncilreport.org/atf/cf/%7B65BFCF9B-6D27-4E9C-8CD3-CF6E4FF96FF9%7D/s_2013_387.pdf (Letöltve: 2014. október 8.)
- USAID (2006): Enabling an Inclusive Private Sector in Burundi, http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PNADG056.pdf (Letöltve: 2014. július 7.)
- USAID Compete (2010): Burundi Coffee Industry Value Chain Analysis, http://www.competeafrica.org/Files/Burundi_Coffee_Supply_Value_Chain_Analysis_2010.pdf (Letöltve 2014. augusztus 13.)
- US Department of State Archive (1972): Foreign Relations, 1969-1976, Volume E-5, Documents on Africa, 1969-1972, <http://2001-2009.state.gov/r/pa/ho/frus/nixon/e5/54739.htm> (Letöltve: 2014. október 13.)
- Uvin, Peter (1999): Ethnicity and Power in Burundi and Rwanda: Different Paths to Mass Violence, *Comparative Politics*, 31. évfolyam, 3. szám, 253-271.o.
- Uvin, Peter (1997): Prejudice, Crisis, and Genocide in Rwanda, *African Studies Review*, 40. évfolyam, 2. szám, 91-115.o.
- Uvin, Peter (1998): *Aiding Violence: The Development Enterprise in Rwanda*, IV. rész, 9. fejezet: The Role of Ecological Resource Scarcity, Kumarian Press, Boulder, Colorado
- Uwezeyimana, Laurien (1996): Crise du café, faillite de l'état et implosion sociale au Rwanda, Série MOCA, *Montages et Café*, 4. kötet, Université de Toulouse, Toulouse
- Valentino, Benjamin (2006): The Perils of Limited Humanitarian Intervention, Lessons from the 1990s, *Wisconsin International Law Journal*, 24. évfolyam, 3. szám, 723-740.o.
- Verwimp, Philip (2003): The political economy of coffee, dictatorship, and genocide, *European Journal of Political Economy*, 19. évfolyam, 161-181.o.
- Világtörténet (1981): Affonso kongói király levele és levél-részlete, a portugál királyhoz(1526), 1981/1 szám, MTA Történettudományi Intézet http://www.tti.hu/images/kiadvanyok/folyoiratok/vilagtortenet/vt_1981_1/affonso.pdf
- Viret, Emmanuel (2010): Chronologie du Rwanda (1867- 1994), *Encyclopédie en ligne des violences de masse*, <http://www.massviolence.org/Chronologie-du-Rwanda-1867-1994> (Letöltve: 2014. augusztus 23.)
- Vlassenroot, Koen (2002): Citizenship, Identity Formation and Conflict in South Kivu: The Case of the Banyamulenge, *Review of African Political Economy*, 29. évfolyam, 93/94. szám, 499-515. o.

- Waller, David (1993): *Rwanda – Which way now?*, An Oxfam Country Profile, Published by Oxfam
- Watt, Nigel (2008): *Burundi: Biography of a Small African Country*, Columbia University Press, New York
- Weidner, Helmut (2011): Extractive Industries Transparency Initiative In: Hale, Thomas – Held, David (szerk.): *The Handbook of Transnational Governance: Institutions and Innovations*, Polity Press, Cambridge
- Weiner, Myron (1996): Bad neighbors, bad neighborhoods: an inquiry into the conditions for refugee flows, *International Security*, 21. évfolyam, 1. szám, Department of Political Science, MIT
- Willum Bjorn (2001): *Foreign Aid to Rwanda: Purely Beneficial or Contributing to War?*, disszertáció, University of Copenhagen, <http://www.willum.com/dissertation/> (Letöltve: 2014. október 8.)
- Wolpe, Howard (2011): *Making Peace After Genocide: Anatomy of the Burundi Process*, United States Institute of Peace
- World Bank (1994): Report No. 12465-RW, Rwanda: Poverty Reduction and Sustainable Growth, Washington D.C., World Bank
- World Bank (2004): Burundi: *Étude Diagnostique sur l'Intégration Commerciale*. Volume 1
- World Bank (2013): World Bank Announces US\$1 Billion Pledge to Africa's Great Lakes Region, Targeting Energy, Roads, Agriculture, Cross-Border Trade, Health, and Jobs, <http://www.worldbank.org/en/news/press-release/2013/05/22/world-bank-announces-us-1-billion-pledge-to-africa-great-lakes-region-targeting-energy-roads-agriculture-cross-border-trade-health-jobs> (Letöltve: 2014. október 18.)
- World Bank (2013): Data on Population Density, <http://data.worldbank.org/indicator/EN.POP.DNST> (Letöltve: 2015. február 21.)
- World Bank (2014): The Democratic Republic of Congo Overview, <http://www.worldbank.org/en/country/drc/overview> (Letöltve: 2014. október 5.)
- Zounmenou, David – Kok, Naomi (2013): Peace, Security and Cooperation Framework for the DRC: hopes and challenges, ISS Security Studies, 2013. március 8., <http://www.issafrica.org/iss-today/peace-security-and-cooperation-framework-for-the-drc-hopes-and-challenges> (Letöltve: 2014. október 18.)

NÉV- ÉS SZÓMAGYARÁZAT

Abanyarurimbi: „akik ítélkezhetnek”, a király jogi tanácsadói Burundiban, soraikban vegyesen fordultak elő hutuk és tuszik.

Abashingantahe: az egyes burundi közösségek morális, szociális és politikai vezető tanácsadó testületei. Szerepük egyrészt a tradicionális erkölcsi értékek megtestesítése és átadása a következő generációnak, másrészt a közösségen belül felmerült viták rendezése mint bírói testület és harmadrészt a közösség képvisellete magasabb fórumokon (például a király előtt)

Afrikai Egységszervezet (ma Afrikai Unió): a volt gyarmatok önállóvá válása után, 1963-ban alapították meg az afrikai regionális nemzetközi szervezetet Afrikai Egységszervezet néven (OAU), az addig létező afrikai regionális tömbök összevonásával. 2002-től Afrikai Unió néven folytatta működését. Jelenleg 54 tagállama van.

Afrikanizáció: a függetlenség elnyerése után sok afrikai ország célzottan növelni igyekezett az afrikai dolgozók számát a közigazgatásban és a vállalati szektorban, amelyet hagyományosan az európai gyarmatosítók vagy ázsiaiak domináltak, számos esetben a „haveri” üzleti és politikai kapcsolatok alapján döntöttek a kinevezésekről a jelöltek képességeinek objektív összemérése helyett.

Ahidjo, Ahmadou Babatoura: A független Kamerun első elnöke 1960-tól 1982-ig. 1961. október 1-jén Francia Kamerun egyesült a korábbi Brit Kamerun déli részével, és Kameruni Szövetségi Köztársaság lett a neve. A fulbe származású muszlim Ahidjo az észak–déli és az etnikumközi feszültségek enyhítésére, az ország stabilizálására törekedett. Egypártrendszer épített ki, 1982-ben általános meglepetésre egészségügyi okokra hivatkozva lemondott a keresztény Paul Biya javára, aki mai napig Kamerun elnöke.

Akayesu, Jean-Paul: Taba ruandai település polgármestere volt a ruandai népirtás idején. 1998-ban a Ruandai Nemzetközi Törvényszék (ICTR) élet-

fogytiglani börtönbüntetésre ítélte a genocídiumban játszott szerepéért. Habár a gyilkosságokban állítólag tevőlegesen nem vett részt, személyesen felügyelte azok végrehajtását, és semmit nem tett megakadályozásuk érdekében, sőt elősegítette a házkutatásokat, csoportos nemi erőszakot és más, az Egyezmény hatálya alá eső bűntetteket. Pere volt az első eset, melyben valakit egy nemzetközi jogi grémium genocídium elkövetésében bűnösnek talált.

Arushai Egyezmény: 1993. augusztus 4-én írta alá az RPF, a demokratikus ellenzék és a Habyarimana-rezsim képviselői. Az Egyezmény megalapozta a jogállamiságot, az átmeneti intézményeket, amelyek a következő választásokig vezetik az országot, rendezte a menekültek repatriálást, a belső menekültek újratelepítését, és a két hadsereg (RPF és FAR) leszerelését, összeolvasztását nemzeti haderővé. Az átmeneti kormányban helyet kaptak a kormányerők, az RPF erői és a demokratikus ellenzéki pártok is. Elvileg Habyarimana maradt az elnök, de döntéshozói hatalma nagy részét delegálnia kellett volna egy ún. Minisztertanácsnak. Az Egyezmény rendelkezéseit az 1994 áprilisában bekövetkezett népirtás miatt soha nem ültették át a gyakorlatba.

Bagaza, Jean-Baptiste: Burundi tuszi-hima származású elnöke 1976-tól 1987-ig, aki megdöntötte Michel Micombero uralmát. Elődjéhez hasonló szellemenben folytatta a politizálást: a hadsereg, az oktatási rendszer, a közigazgatás rendkívül diszkriminatív volt a hutu többséggel szemben. Néhány év alatt olyan diktatúrát épített ki, amelyben besúgók voltak minden hivatalban és iskolában, a sajtót szigorúan ellenőrizték. Uralmának végét általános megkönnyebbülés övezte 1987-ben.

Bagosora, Théoneste: Habyarimana halála után az ideiglenes kormány elnöke névleg Théodore Sindikubwabo lett, gyakorlatilag azonban Théoneste Bagosora ezredes ragadta magához a hatalmat. Bagosora egész karrierje a hadsereghez kötődött. Habyarimana egyik legfontosabb emberének számított, aki az elnök halála után kihasználta a keletkezett hatalmi űrt és átvette az irányítást.

Bagosora nem értett egyet az arushai megegyezéssel, olyannyira, hogy mikor 1993-ban felállt a tárgyalóasztaltól, kijelentette, hogy visszatér Ruandába „előkészíteni az apokalipszist”. Az 1994 áprilisát megelőző hónapokban többször

is nyilvánosan kijelentette, hogy a ruandai háborúra az lenne a megoldás, ha a ruandai tuszikat kiirtanák.

A népirtás idején Bagosora közvetlen rádiókapcsolatban állt a katonaság prominens alakjaival és a fontosabb politikai vezetőkkel Ruanda-szerte. Az ő kezében futottak össze a népirtás szervezésének szálai. Miközben felszólította a lakosságot, hogy álljanak ellen mindenféle etnikai töltetű uszításnak és erőszaknak, a valóságban mindennek éppen az ellenkezője zajlott.

Bagosorát a Ruandai Nemzetközi Törvényszék 35 év letöltendő szabadságvesztésre ítélte, jelenleg is börtönben van.

Bahima vagy tuszi-hima: Ugandában, Tanzániában, Burundiban és Ruandában is honos népcsoport, tagja többek között Yoweri Museveni ugandai elnök is. Burundiban 1966-tól 2003-ig ennek az ország déli részéből származó klánnak a tagjai sajátították ki az uralmat az országban.

Banyaruguru: az afrikai Nagy Tavak régió több országában is honos tuszi népcsoport. Burundiban inkább Muramvya környékén, az ország északi részén élnek, magasabb rendűnek tartják magukat a bahima vagy tuszi-hima klánnál.

Biafra: hivatalosan Biafrai Köztársaság. Utalás a szakadár délkelet-nigériai igbo köztársaságra, amely az 1967-70-ig tartó nigériai polgárháború után megszűnt létezni. A nigériai szövetséges csapatok körülférték az elszakadni kívánó délkeleti területeket, ahol az élelmiszerhiány miatt mintegy három millióan (többnyire katolikus igbok) vesztették életüket.

Biha, Leopold: a független Burundi első miniszterelnöke. Az 1965-ös első független választások során az UPRONA párt elsőprő győzelmet aratott. Az új parlamenti képviselők hetven százaléka hutu volt, ennek ellenére a király a tuszi Leopold Bihát nevezte ki miniszterelnöknek, így a hutu elit kisemmizettnek érezte magát. Biha kinevezése fordulópontot jelentett a hutu-tuszi kapcsolatok elmérgesedésében.

Bururi: tartomány Dél-Burundiban, melynek fővárosa azonos nevet visel. Az ország posztkoloniális történelme során három tuszi elnök is Burundi déli részéről, Bururi tartományból származott (Michel Micombero: 1966–76, Jean-Baptiste Bagaza: 1976–1987, Pierre Buyoya: 1987–1993, 1996–2003), és összesen harmincnégy évig kormányozták Burundit. 1966-tól 2003-ig a főbb miniszterek és kormányzati tanácsadók, az állami cégek menedzserei, valamint a hadsereg vezetői Bururi tartományból származtak, teljes egészében a Bururiból származó tuszik köré koncentrálódott a hatalom.

Buyoya, Pierre: Burundi tuszi elnöke, először 1987-től 1993-ig, majd 1996-tól 2003-ig vezette az országot. Eleinte elődeihez hasonlóan elnyomó tuszi diktatúrát épített ki, azonban az 1988-as hutu lázadások után fokozatosan lépéseket tett egy szélesebb körű, a többségi hutukat jobban képviselő vezetés megalakulása felé. 1993-ban demokratikus választások útján megválasztották a mérsékelt hutu Melchior Ndadayét, akit azonban októberben meggyilkoltak. Évekig tartó polgárháború után Buyoya 1996-ban katonai puccsal visszaszerezte a hatalmat. Nemzetközi szankciók hatására hutu alelnököt nevezett ki, majd 2003-ban átadta a hatalmat alelnökének. Napjainkban az Afrikai Unió békefenntartó missziói és mediációs tevékenysége kapcsán merül fel a neve.

Dallaire, Roméo: a Ruandába vezényelt nemzetközi békefenntartó erők (UNAMIR) parancsnoka. Előzetesen 4500 katonát kért az ENSZ-től, de csak mintegy 2500 főnyi rosszul felszerelt, késve érkező kontingenst kapott. Dallaire többször is tájékoztatta feletteseit és az Egyesült Nemzetek Szervezetét arról, hogy informátora szerint az ország vezetői halállistákat állítatnak össze, felfegyverzik a polgári lakosságot. Dallaire lobbizott annak érdekében, hogy az UNAMIR mandátumát és létszámát kibővítsék, de nem járt sikerrel: tíz belga kéksisakos halála miatt nem sokkal a népirtás kezdete után a békefenntartók közel 90 százalékát kivonták az országból. A maradék 270 katona nem sokat tudott tenni az események megállításáért.

Etnokrácia: olyan társadalmi rendszer, amelyben a politikai/gazdasági hatalmat egy etnikai csoport tagjai alkotják.

FAR: Forces Armées Rwandaises, Ruandai Fegyveres Erők. Grégoire Kayibanda, majd Juvénal Habyarimana elnöksége idején a hivatalos állami ruandai hadsereg neve. Nagyrészt hutu katonák alkották. Az 1990-től 1994-ig tartó ruandai polgárháborúban az RPF ellen harcoló fél. 1994 után a ruandai hadsereg nagy része átmenekült Zairéba, és a szakirodalomban ex-FAR névvel illetett többé-kevésbé szervezett fegyveres alakulatok (amelyek között szép számmal voltak génocidairek is) folyamatos betöréseket hajtottak végre az RPF-vezette Ruanda területére.

FRODEBU: hutu tagokból álló és ezért hutu érdekeket képviselő Front des Démocrates du Burundi (Burundi Demokraták Frontja), Melchior Ndadaye hutu elnök követőinek pártja. 1986-ban alakult, és 1992-ben vált törvényes politikai párttá. Ndadaye meggyilkolása után számos tagja radikalizálódott és bosszúhadjáratba kezdett. A párt napjainkban is jelen van a burundi politikai életben, a FRODEBU a legjelentősebb ellenzéki párt.

Ganwa: Burundi arisztokratái, napjainkban azért küzdenek, hogy a hutu, tuzsi és tua etnikum mellett elismerjék őket az ország negyedik etnikumaként. Amikor Burundi királyság volt, az uralkodó a ganwa arisztokrácia tagjai közül került ki. A hutuk és tuszik közötti hatalmi villongásokat Burundiban sokáig megakadályozta a ganwa elit puffer-szerepe.

Genocídium-egyezmény: A második világháborúban történtek hatására 1948-ban a népiirtás büntetnének megelőzéséről és megbüntetéséről ENSZ-egyezmény (ún. Genocídium-egyezmény) született. Az Egyezményt 1948-ban 41 ország írta alá, jelenleg azonban már 146 ország részese. 2013-ban csatlakozott például az egyezményhez Bissau-Guinea és San Marino, 2014-ben Málta és Palesztina.

Habyarimana, Juvénal: a Ruandai Köztársaság elnöke 1973-tól 1994-ig. A Habyarimana-rezsim az etnikai hovatartozás kérdését kerülte, de az adminisztráció mintegy 85-90 százaléka a hutuk kezében volt, mégpedig az északról származó hutukat részesítették előnyben Habyarimana északi származása miatt. Az RPF 1990-ben offenzívát indított Ruanda ellen, és mivel a ruandai katonaság nem volt képes őket kiszorítani az országból, Habyarimana el-

nők tárgyalóasztalhoz kényszerült a tuszi lázadókkal. Az 1993-ban megkötött arushai egyezmény életbe lépését azonban Habyarimana folyamatosan hátráltatta. 1994. április 6-án, a ruandai elnök dar-es-salaami csúcstalálkozóról hazafelé tartó repülőgépét ismeretlen tettesek lelőtték és Habyarimana életét veszítette. Valószínűsíthető, hogy saját radikálisabb követői végeztek vele. Habyarimana halála a genocídium közvetlen kiváltó oka volt, néhány órával a merénylet után már úttorlaszokat állítottak fel a fővárosban, és elkezdték a tuszi lakosok és a mérsékelt hutu politikusok módszeres likvidálását.

ICTR: International Criminal Tribunal for Rwanda, az ENSZ Ruandával foglalkozó Nemzetközi Büntető Törvényszéke, székhelye Arusha, amely a leg súlyosabb bűnöket elkövető ruandai népirtók ügyeivel foglalkozott. Kilencvenhárom vádlottból hatvanegyet talált bűnösnek, közülük többet életfogytiglani szabadságvesztésre ítélték.

Idi Amin Dada: Uganda elnöke 1971-től 1979-ig, Milton Obote elnök uralmát katonai puccsal döntötte meg, majd rövid időn belül Afrika egyik leghírhedtebb diktátorává vált. 1972-ben Ugandát hivatalosan is a „feketék országává” nyilvánította, kiűzette az országban élő több tízezer indiait és pakisztánit. Amin „szocialista” fordulatot vett, a Szovjetunióhoz, valamint Líbiához kezdett közeledni, valamint iszlám identitásához visszatérve katonailag is támogatva az 1973-as arab agressziót a Izrael ellen, később pedig anyagi, fegyveres és erkölcsi segítséget nyújtott a Palesztinai Felszabadítási Szervezet számára. Hatalmának megerősítése érdekében egyre nyíltabb terrorhoz folyamodott. Bárkit kivégeztetett, akiről azt gondolta szervezkedik ellene, Obote reaktíválásán fáradozik. A különböző források 300 és 500 ezer közé becsülik az áldozatok számát. A kávé világgpiaci árának csökkenése, valamint a Tanzánia ellen indított háború vezetett nyolcéves rémuralma végéhez. Élete hátralevő éveit Szaúd-Arábiában élte le.

IDP: Internally Displaced Person, belső menekült, lakhelyüket elhagyni kényszerült civilek, akiket menekülésre kényszerítettek, de országhatáron belül telepedtek le (akár ideiglenesen).

Ikiza: jelentése veszedelem, istencsapás, tragédia. Ezzel a névvel illetik a mai napig az 1972-ben Burundiban történeteket mind a hutu, mind a tuszi népcsoport tagjai.

Járadékvadászat: Napjainkban járadéknak nevezzük a jövedelemnek azt a részét, amellyel a tulajdonos többet kap, mint ami a tényező más felhasználási lehetőségeivel járna. Járadékszerzésnek vagy járadékvadászatnak nevezzük azt a folyamatot, ha mesterségesen, például állami intézkedéssel hoznak létre járadékot, és a járadékért induló versenyben társadalmi szempontból elvész, kárba megy mindaz az erőforrás, amit a járadékvadászok arra költenek, hogy megszerezzék a járadékot.

A járadékszerzés vagy járadékvadászat elmélete azt kutatja, hogy a vállalatok mesterségesen létrehozott járadékok megkaparintása érdekében befektetett erőforrásai milyen módon vezetnek a társadalom erőforrásainak pazarlásához. A járadékok forrása lehet például, hogy egy kormányzati intézkedés mesterséges monopóliumot hoz létre, és így jövedelmet csoportosít át egyik társadalmi csoporttól a másikhoz. Az ebből származó hasznót (járadékot) a gazdasági szereplők úgy állíthatják elő mesterségesen, ha számukra kedvező irányba igyekeznek befolyásolni a kormányzati döntéseket (pl. kenőpénz).

JRR: Rwagasore Forradalmi Ifjúság, Jeunesses Révolutionnaires Rwagasore, az 1972-ben kormánypárt UPRONA különösen erőszakos ifjúsági szárnya. A JRR az 1972-es genocídium előrehaladtával egyre nagyobb önállóságot mutatott. Saját döntéseik alapján hutuk ezreit állították elő, tartóztatták le. Bujumbura börtönében számos tömeges kivégzést a JRR hajtott végre.

Kangura: a tusziellenes propaganda médiuma volt a francia és kinyarwanda nyelvű, 1990-ben a kormánypárt (MRND) által alapított Kangura című újság, amely megjelentette többek között a hírhedt Hutu Tízparancsolatot (lényege a tuszik kirekesztése a társadalomból). A Kangura szó jelentése „Ébressz fel másokat”, válaszul a tuszi lázadók által szponzorált Kanguka (Ébredj fel!) c. újság címére. A Kangura havonta kétszer jelent meg, egészen a népirtás kezdetéig.

Kanyenkiko, Anatole: Burundi miniszterelnöke 1994. február 7-től 1995. február 22-ig. Kanyenkiko az UPRONA párt tuszi tagja volt, és ugyanakkor nevezték ki miniszterelnöknek, amikor Cyprien Ntaryamirát elnöknek. Ntaryamira halála után rendkívül zavaros helyzet alakult ki az országban és Kanyenkikot 1995 februárjában lemondásra kényszerítették, helyére a keményvonalas Antione Nduwayo került.

Kayibanda, Grégoire: a ruandai első köztársaság hutu elnöke 1962-től 1973-ig, Ruanda függetlenségi harcának egyik vezetője. Az ő nevéhez fűződik a tuszi monarchia helyett a hutu köztársaság kikiáltása, a többségi hutu uralomért harcolt. A PARMEHUTU politikai párt alapítója. A hutuk emancipációs mozgalmának egyik vezetőjeként jelentős szerepe volt abban, hogy az 1959-61-es hutu forradalom során a hutuk átvették az uralmat Ruandában.

Kwihutura: jelentése „lerázni a hutu léter”, annak megjelölésére használták, ha egy hutu elegendő marhát és vagyontárgyat gyűjtött össze, és felemelkedett a társadalmi ranglétrán (parasztból marhatulajdonossá vált).

Lemkin, Raphael: zsidó származású lengyel jogász, aki megalkotta és bevezette a tudományos és jogi gondolkodásba a genocídium fogalmát. Lemkin részt vett a nürnbergi perek jogi előkészítésében, és intenzív lobbitevékenységének köszönhetően a genocídium fogalom használata gyorsan elterjedt. Lemkin számos családtagja, többek között a szülei is odavesztek a németek által működtetett koncentrációs táborokban és a varsói gettóban, ezért élete végéig azért küzdött, hogy a népirtások megelőzésének jogi és törvényi alapjait világszerte elfogadtassa.

Megbízólevél: A nagykövet kinevezése előtt a küldő ország előzetes hozzájárulást kér a fogadó országtól (agrément), és ha a leendő nagykövet személye ellen nincs kifogás (persona grata), akkor a nagykövet elfoglalhatja állomáshelyét, és a megbízólevél átadása után megkezdheti működését.

Micombero, Michel: Burundi elnöke 1966-1976-ig. Az ő nevéhez fűződik az 1972-es hutu felkelés aránytalan leverése, amelynek során becslések szerint 150-200 ezer hutu vesztette életét és a hutu értelmiség gyakorlatilag el-

tűnt az országból. Az 1972-es események után Micombero megszilárdította a Bururiból származó szűk tuzsi elit hatalmán alapuló járadékvadász gazdasági és társadalmi rendszert, amely hosszú távú negatív következményekkel járt Burundi fejlődésére.

MLC: 1998 végén alakult meg az Uganda-barát Mouvement pour la Libération du Congo (Kongó Felszabadításáért Mozgalom) nevű szervezet, amely ugyanazon területekre tartott igényt a Kongói Demokratikus Köztársaságban, mint a Ruanda által támogatott RCD. Ez több Ruanda és Uganda közötti közvetett összecsapáshoz is vezetett a második kongói háborúban vagy „Afrika világháborújában”. Napjainkban az MLC legálisan működő politikai párt a Kongói Demokratikus Köztársaság területén.

Mobutu, Sese Seko: 32 éven át volt Zaire (jelenleg a Kongói Demokratikus Köztársaság) elnöke (1965-1997). Zairéban totalitárius rendszert vezetett be, mely megpróbálta megtisztítani az országot a gyarmati uralom minden kulturális hatásától. A pénzügyi és természeti erőforrások kihasználásával szerzett személyes meggazdagodása nevét a kleptokráciával tette egyenértékűvé.

MRND: Mouvement Révolutionnaire Nationale pour le Développement, Nemzeti Forradalmi Mozgalom a Fejlődésért politikai pártot Juvénal Habyarimana alapította 1975-ben Ruandában. Az MRND a következő két évtizedben teljes egészében összefonódott az állam szerveivel (1975-től 1994-ig az MRND volt a kormánypárt), és egypártrendszer alakult ki. Nemzetközi nyomásra Habyarimana az 1990-es évek elején demokratizációs folyamatokat indított el, amelyek eredménye volt, hogy a korábbi állapotokkal ellentétben 1991-től engedélyezték más pártok alakulását és részvételét a politikai életben. Az MRND párt elitjének (akazu) több tagja is nagy befolyással bírt Habyarimana elnökre, és jelentős szerepet tulajdonítanak

Mwami: kirundi és kinyarwanda nyelven a főnöki rang, a király megnevezése.

Ndadaye, Melchior: Burundi demokratikusan választott hutu elnöke 1993-ban, aki mintegy harmincévnyi tuzsi diktatúra után került hatalomra. Képviselte azokat a mérsékelt hutukat, akik a tuszikkal együtt akartak kormányoz-

ni. 1993 októberében szélsőségesek meggyilkolták, ezután egyre több hutu fordult a szélsőségesebb nézeteket hirdető pártok, alakulatok felé. Halála a születő interetnikai konszenzus végét is jelentette.

Nyerere, Julius Kambarage: Tanzánia elnöke volt 1964-től 1985-ig. Sikeres lépéseket tett a tanzániai nemzettudat kiépítése érdekében, és már életében Afrika legtiszteltebb politikusai közé került, a „Nemzet Atyjaként” is emlegették. Az ivóvízellátás, az egészségügy, és az oktatás színvonalának emelése, illetve a jövedelmi különbségek csökkentése mellett az 1970-es évek közepére súlyos gazdasági problémákkal küzdött az ország. Nyerere szocialista látmódja, az erőltetett kollektivizálás miatt a legnagyobb agrártermék-exportőrből a legnagyobb importőrré vált Tanzánia. Nyerere felismerte a válságot és 1985-ben visszavonult. Ellentmondásos eredményei ellenére korának egyik meghatározó politikusa volt. Világszinten számos gondolkodót és politikust megihletett, több egyetem is tiszteletbeli diplomásává választotta, részt vett többek között 1996-ban a burundi mediációban is.

Ntaryamira, Cyprien: Miután 1993 októberében megölték a demokratikusan választott Melchior Ndadaye mérsékelt hutu elnököt, 1994 februárjában Ntaryamira lett Burundi elnöke. Ntaryamira ugyanabból a politikusi körből származott, mint Ndadaye (mérsékelt hutu), a FRODEBU párt egyik alapítója volt 1986-ban. 1994. április 6-án egy gépen utazott Habyarimana ruandai elnökkel, és ő is életét vesztette. Tehát mindössze két hónapig, 1994. február 5-től 1994. április 6-ig volt hivatalban.

Ntibantunganya, Sylvestre: Burundi hutu államelnöke 1994. április 6-tól 1996. július 25-ig, a FRODEBU párt tagja. Ntibantunganya Cyprien Ntaryamira halála után került hatalomra. A tuszi politikusok szemében szálka volt, hogy Ntibantunganya a nemzetközi közösséghez fordult segítségért: javaslatot tett a szomszédos országok katonáiból verbuvált akciócsoportra, akik megvédenék a fontosabb politikusokat, közszolgákat és létesítményeket, amíg helyreáll a közbiztonság és a rend. 1996 júliusában katonai puccsal megbuktatták a kormányt, és visszatért a hatalomba a demokratikus választások előtt regnáló tuszi elnök, Pierre Buyoya (szertefoszlottak a remények a hutu-tuszi hatalommegosztásról).

PALİPEHUTU: Parti pour la libération du peuple hutu, Párt a hutu nép felszabadításáért, az egyik legradikálisabb tuzsiellenes párt, amely Tanzániában alakult 1973-ben a burundi hutu menekültek körében (akik az 1972-es népirtás elől menekülve hagyták el Burundit). A Tanzániában található burundi menekülttáborok hírhedtté váltak militarizáltságukról. Itt születtek meg a burundi tuzsi uralom elleni első hutu felkelő mozgalmak, többek között a PALİPEHUTU, melynek fegyveres csoportjai a nyolcvanas évektől kezdve gerilla-akciókat hajtottak végre Burundi területén.

PARMEHUTU: Parti du Mouvement de l'Emancipation Hutu, Hutu Emancipációs Mozgalom Pártja, 1967-73-ig Ruanda kormányzó pártja. Ideológiájának lényege a hutu felsőbbrendűség hangsúlyozása a korábbi tuzsi dominancia ellenpontjaként. A PARMEHUTU és Grégoire Kayibanda vezetése alatt a tuszikat rendszeresen diszkriminálták, üldözték és több pogrom is zajlott ellenük. A tuszik tízezzrel menekültek a szomszédos országokba.

République de Martiyazo: Martiyazo köztársaság. Az 1972-es burundi hutu felkelés kezdetén a hutu lázadók kiáltották ki a tiszavirág-életű szakadár köztársaságot az ország déli részén. Csak néhány napig létezett, a bevonuló kormányerők visszacsatolták a területet Burundihoz.

RCD: Rassemblement congolais pour la démocratie, Kongói egység a demokráciáért. A legfőbb lázadó csoport, amely Kabila megbuktatásáért harcolt. Három kisebb csoport alkotta: a korábban Mobutut támogató konzervatív ellenzék, Kabila-ellenes korábbi AFDL-harcosok és a demokratikus berendezkedés hívei (akik Kabilát autokratikus vezetési stílusa miatt szerették volna eltávolítani). Az RCD két részre szakadása már 1998 augusztusában megkezdődött. Az RCD-Kisangani (Kisangani bázissal, amelynek hivatalos neve RCD – Mouvement de Libération, azaz RCD-ML) ugandai támogatással, Ernest Wamba dia Wamba vezetésével azért lépett ki az RCD-ből, mert nyilvánvalóvá vált, hogy a ruandai kormány csak Kabila fizikai leváltását akarja elérni, nincs szándékában utána a demokráciát támogatni. Az RCD másik csoportja Ruanda támogatásával RCD-Goma néven vált ki. Az RCD-Goma Ruanda „meghosszabbításaként”, megbízottjaként 1998-tól 2003-ig megszállása alatt tartotta Észak-Kivut. Az RCD-Kisangani (állítólag ugandai nyomásra) egye-

sült az Uganda által támogatott MLC-vel 2001-ben, ám később ezt visszavonták, és a Sun City Egyezményt 2002 áprilisában mint önálló csoport írták alá.

RPF: Rwandan Patriotic Front, Ruandai Hazafias Front, az Ugandában szerveződő tuszi lázadók csoportja, akik Habyarimana megdöntésére készültek. A ruandai határ közelében található ugandai menekülttáborokban formálódó politikai mozgalom célja az volt, hogy segítse a menekültek hazatérését Ruandába és megdöntse a Habyarimana-rezsimet. A Ruandai Hazafias Front (RPF – ezt a nevet 1988-ban vették fel) erői Yoweri Museveni (későbbi ugandai elnök) 1986-os hatalomátvételét is segítették. Az RPF erői vetettek véget a népirtásnak 1994 nyarán, amikor átvették az uralmat Ruanda felett. Az RPF vezetősége a mai napig irányítása alatt tartja Ruandát, élén Paul Kagame ruandai elnökkel, aki az ugandai lázadók egyik magas rangú katonája volt.

RTLMC: Radio Télévision Libre Milles Collines: ruandai rádióadó, amely uszító adásaival elismerten és bizonyítottan óriási szerepet játszott a ruandai népirtás kirobbanásában és brutalitásában. 1993-ban néhány fiatal ruandai azért hozta létre az adót, hogy az akkoriban hangoztatott tuszi-hutu megbékélés ellen szólaljon fel, és humoros műsoraiknak, jó zenei felhozataluknak köszönhetően sikerült is megszólítani a hutu fiatalok ezreit. Műsoraikban a tuszikat rendszeresen “Inyenzinek”, csótánynak nevezték, és a népirtás ideje alatt többek között “Vájjátok ki a magas fákat” szlogenrel nyíltan a tuszik kiirtására buzdították a hallgatókat. A rádió adását a népirtás során nem állították le, amikor a Ruandai Hazafias Front (RPF) tuszi harcosai átvették az ország irányítását és a rádió megszűnt létezni, szerkesztői és vezetői az akkor még Zairének hívott Kongói Demokratikus Köztársaságba menekültek. A Ruandai Törvényszék (ICTR) több ízben is tárgyalta a rádió elfogott vezetőinek és műsorvezetőinek ügyét, a főszerkesztő Ferdinand Nahimana jelenleg is börtönben él.

Rudahigwa, más néven III. Mutara: Ruanda királya 1931-től 1959-ig. Ő volt az első mwami, aki áttért a kereszténységre, és ennek hatására a ruandai lakosság jelentős része kikeresztelkedett. 1959-ben életét veszítette, miután egy belga orvos fejfájás miatt kezelte. A ruandai lakosság nagy része szerint valójában merénylet történt. Helyét öccse, Jean-Baptiste Ndahindurwa vette át V. Kigeli néven.

Rwagasore, Louis: Burundi hercege, akit 1961-ben meggyilkoltak. A hutu és tuzsi ellentétek elsimítása és az ország függetlenségének kivívása voltak fő célkitűzései, ennek érdekében ganwa származása ellenére hutu nőt vett feleségül és az általa alapított párt, az UPRONA tagjai között vegyesen voltak hutuk és tuszik is. Halála súlyos veszteség volt, és történészek véleménye szerint karizmatikus személyisége teljesen más irányba terelhette volna Burundi sorsát.

Simbananiye, Artémon: Burundi tuzsi külügyminisztere az 1972-es népirtás idején. Neve a hutu kollektív emlékezetben összeforrt az állítólagos ún. Simbananiye-tervvel, amelynek célja annyi hutu megsemmisítése, hogy számuk a tuszik létszámára csökkenjen. Tudományos bizonyíték nem áll rendelkezésre arról, hogy ez a terv valóban létezett, a hutuk azonban a mai napig emlegeti, mintegy bizonyágképpen, hogy az 1972-es eseményeket már előre megtervezték, a hutu felkeléstől függetlenül.

Sindikubwabo, Théodore: Habyarimana halála után Ruanda elnöke 1994. április 9-től július 19-ig, a népirtás ideje alatt. Habár a népirtó kormányt Sindikubwabo képviselte a nemzetközi fórumokon, a tényleges hatalom Théoneste Bagosora ezredes kezében volt. Sindikubwabo 1994. április 19-én, Butare új prefektusának beiktatásán mondott, a rádió is közvetített beszéde azóta hírhedtté vált: azokat ostromozta, akik nem dolgoznak. A munka ebben az időben a tuszik likvidálását jelentette. Miután az RPF átvette az uralmat az országban, Sindikubwabo Zairéba menekült, és ott is halt természetes halált 1998-ban.

Strukturális Átalakítási/Kiigazítási Programok (SAP): A nyolcvanas-ki-lencvenes években a Világbank és a Nemzetközi Valutaalap sok esetben strukturális kiigazításhoz kötötte a további segélyezést. Ezen programok megítélése meglehetősen ellentmondásos volt, mert gyakorlatba átültetésük jelentős szociális költségekkel járt, és sok esetben nem vették figyelembe a sikeres átalakuláshoz szükséges intézkedések sorrendjét. Az erőltetett liberalizáció, az elhibázott elvárások rendszere, amelyet ezek a programok a fejletlen afrikai országokra kényszerítettek, nagyban felelőssé tehetők Afrika mai napig megoldatlan gazdasági problémáiért.

Szelasszié, Hailé: (Uralkodásának időszakai 1930-1936 és 1941-1974) Etiópia utolsó császára, az afrikai ország 20. századi fejlődésének és modernizációjának meghatározó alakja. A rasztafári közösségben szentként vagy isteni küldötként tisztelt uralkodó több mint fél évszázadon keresztül irányította a keresztény monarchiát, miközben nemzetközi fellépéseivel, karizmájával a világ egyik legismertebb politikusa lett.

Umukire: jelentése Kinyarwanda nyelven „gazdag ember”, a Habyarimana-rezsim idején a körmányközeli elit megnevezése, a ruandai parasztok körében sértésnek számító szó. Ennek oka, hogy vidéken rendkívül éles szociális-gazdasági különbségek alakultak ki 1973 és 1994 között.

UNAMIR: United Nations Assistance Mission in Rwanda, az Arushai Egyezmény betartását felügyelő ENSZ-békefenntartók Ruandában. 2548 fős létszáma, rossz felszereltsége és szűk körű mandátuma messze nem volt elegendő az arushai megállapodás garantálásához.

UPRONA: Unió a Nemzeti Fejlődésért, Union Pour le Progrès National, politikai párt Burundiban, alapítója a nemzeti hős Louis Rwagasore herceg, jelentős szerepet töltött be az ország függetlenségének kivívásában, támogatói inkább a tuszik közül kerülnek ki.

Uwilingiyimana, Agathe: Ruanda mártír elnökasszonya. 1993-ban nevezték ki. Habyarimana és radikálisabb követői bíztak befolyásolhatóságában, de Uwilingiyimana következetesen igyekezett betartani az arushai egyezményben foglaltakat. 1994 elejére Ruandában a politikai gyilkosságok mindennaposá váltak. Sokfelé beszélték, hogy az Interahamwe listákat állít össze nemcsak a tuszi, hanem az árulónak tekintett, mérsékelt hutu politikusokról is. A lista élén az elnökasszony állt, akinek Habyarimana helyét át kellett volna vennie az elnök április 6-i meggyilkolása után. Erre már nem kerülhetett sor, mert szélsőségesek április 7-én férjével, tanácsadójával, valamint az életét védő tíz belga kéksisasakkal együtt megölték.

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓ

11 plusz 4 megállapodás	176, 188, 198
Abakombozi	79
Abanyarurimbi	15, 226
Abashingantahe	15, 226
ADF	130
AFDL	132-136, 139-140, 142, 144, 184, 186, 236
Affonso kongói király	149
Afrikai Egységszervezet	28, 31, 34, 100, 101, 136, 141, 226
Afrikanizáció	53, 226
Ahidjo, Ahmadou Babatoura	28, 226
Aidid, Mohammed Farah	109
Akayesu, Jean-Paul	10, 226
Albright, Madeleine	110, 199
Al Gore	101
Annan, Kofi	94, 97, 100
Arushai Egyezmény	82-85, 95, 100-102, 182-183, 227, 231, 239
Aznar	140
Bagaza, Jean-Baptiste	39, 46, 60, 178, 227, 229
Bagosora, Théoneste	84, 85, 87, 113, 227-228
Bahima vagy tuszi-hima	16, 21, 39, 61, 62, 150, 178, 227, 228
Balas atya	136
Banro Corporation	171
banyamulenge	127, 130-133, 136, 139, 162, 185, 186, 194
banyaruguru	16, 21, 22, 228
BCDI	159
Békefenntartásért Felelős Osztály	94, 100, 106

Biafra	28, 228
Biha, Leopold	19, 228
Birara, Jean	87
Bizimungu, Pasteur	115, 118
Biztonsági Tanács	94-100, 103, 106, 110, 131, 137, 141
Biztonsági Zóna	106, 107, 114, 184, 185, 189
bona fide menekült	125, 128, 184, 189, 191
Bukavu	128, 132, 133, 137, 138, 167
Bururi	14-16, 20-21, 46, 55-62, 178, 179, 229, 234
Butare	85, 92, 238
Buyenzi	43
Buyoya, Pierre	39-41, 43, 46, 48, 60-61, 129, 131, 146, 178, 180, 185, 229, 235
Byumba	85
Carnegie Endowment for International Peace	27, 36, 190
Chirac, Jacques	140
Chrétien, Jean-Pierre	11, 15, 16, 70, 71, 80, 81, 83
Cibitoke	43
CIMERWA	122
Clinton, Bill	109, 113
CNDD	130, 179
CNDD-FDD	162, 179
COGERCO	51
COTEBU	51
Crystal Ventures	118, 122, 123
Cyangugu	85
Daily Nation	34
Dallaire, Roméo	87, 94-98, 102, 110, 113, 190, 229
des Forges, Allison	63, 67, 68, 70, 86-88, 103, 105, 111, 112

Dieng, Adama	190, 199
Dodd-Frank Wall Street Reform és Fogyasztóvédelmi Törvény	173
EBEÉ	194
EITI	172
Eliot, Theodore L.	28-32
eredeti felhalmozás	117, 120
Etnokrácia	14, 229
FAR	79, 82, 84, 105, 107, 130, 136, 163, 183, 185, 227, 230
Fashoda	103
fejlesztő patrimonializmus	116, 124, 183, 193
FDLR	147, 164, 176, 187
FRODEBU	41, 42, 58
FROLINA	179-180
gacaca	91-93
Ganwa	14, 16, 18-20, 230, 238
Genocídium-egyezmény	8-10, 83, 85, 100, 101, 182, 230
Ghali, Boutros-Boutros	100, 140
Gikongoro	85
Gisenyi	43
Gitarama	85, 91, 163
Gitega	24
Goma	89, 126, 128, 133, 166-168, 175, 176
Götzen, G.A. von	66
Grands Lacs	160
Greenland, Jeremy	24, 26, 35
Habyarimana, Juvénal	21, 63, 70-75, 79, 80, 82-84, 88, 94, 96, 98-100, 102, 104-106, 108, 112, 114, 117, 122, 124, 181-183, 189, 227, 230, 231, 234, 235, 237-239

Hollande, Francois	108, 109
Horizon Group	121, 123
Hoyt, Michael	23, 25-27, 31, 178
Hutu Tízparancsolat	80, 232
ICGLR	174-176, 193-198
ICTR	85, 92, 231, 237
IDA	175
Idi Amin Dada	21, 36, 231
IDP	69, 231
ikiza	40, 41, 232
Impuzamugambi	79
Inkuba	79
Interahamwe	79, 87, 90, 91, 130, 134, 135, 136, 139, 144, 163, 185, 187, 239
inyenzi	70, 81, 136, 237
járadékvadászat	14, 18, 45, 48, 55, 60, 118, 178, 232
Joulwan, George	139
JRR	24, 25, 232
Kabarebe, James	143, 167
Kabila, Joseph	146, 172
Kabila, Laurent-Désiré	114, 125, 135, 140, 143, 144, 146, 156, 157, 184, 186, 187, 189
Kabuga, Félicien	83
Kagame, Paul	7, 91-93, 108, 109, 114-118, 120-124, 131, 133, 135, 138, 139, 144, 145, 158, 160, 181, 183, 184, 186, 189, 193, 237
Kamenge	43
Karegeya, Patrick	124
Kibungo	85

Kibuye	85, 111
Kimberley-folyamat	172
Kinama	43
Kinshasa	126, 135, 143, 146, 153, 154, 156, 163, 170, 176, 184, 186
Kongó Szabad Állam	149-150
kinyarwanda	126, 232, 234, 239
Kivu	11, 122, 125, 125-132, 136-140, 162-163, 166, 167, 172, 175, 176, 185, 187, 188
M23	123, 166, 176, 187
Maniema	172
Marchal, Luc	103, 105
Martens	102
Mayi-Mayi	130, 148, 162, 163, 167, 168, 186
MLC	144, 146, 148, 234, 237
Munzihirwa, Christophe	138
Musaga	43
Kangura	80-82, 180, 232
Kanyenkiko, Anatole	43, 233
Kayibanda, Grégoire	69-71, 81, 230, 236
Karavuganda, Joseph	85
Katanga	150, 163
Kissinger, Henry	27-32
klán	16, 21-23, 39, 40, 61, 178, 228
Kwihutura	16, 233
La Fronde	164
learning costs	120
Lemkin, Raphael	9, 233
Le Soir	22

II.Lipót	149
LRA	130
Lumumba, Patrice	150
Lusaka Egyezmény	146
Malkki, Liisa	38, 180
Mandela, Nelson	101
Marangara	40
Megbízólevél	28, 233
Micombero, Michel	16, 19, 20-23, 31, 34, 35, 38, 39, 45, 46, 61, 177, 178, 189, 227, 229, 233, 234
Mitterrand, Francois	104, 105
MLC	144, 146, 148, 234, 237
Mobutu, Sese Seko	23, 28, 31, 114, 125-127, 130-133, 135, 139-140144, 150, 156, 184-186, 189, 234, 236
Mogadishu	109
MONUC	146, 148
Moose, George	112
MRND	71, 232, 234
MTN	119
Muramvya	16, 21, 228
Museveni, Yoweri	78, 130, 131, 135, 144, 182, 228, 237
Mwami	14, 234, 237
Mwaro	26
Nanga Abahutu	81
Ndabememye, Thomas	24
Ndadaye, Melchior	38, 42, 43, 48, 59, 83, 112, 180, 183, 229, 230, 234, 235
Ndahindurwa	69
Nemzetközi Kávéegyezmény	72

Nemzetközi Valutaalap	47, 76, 238
New Nigerian	34
Ngarara	43
Ngozi	24, 26
Nixon, Richard	27-31
Nkunda, Laurent	165, 166
Ntaganda, Bosco	166, 167
Ntega	40
Nyanza-Lac	22
Nyerere, Julius Kambarege	28, 31, 235
Ntaryamira, Cyprien	43, 84, 233, 235
Ntibantunganya, Sylvestre	43, 235
OCIBU	50
Opération Turquoise	106, 107, 114, 184, 189
Oracle du Seigneur	164
Orvosok Határok Nélkül	129
OTB	51
PALIPHEUTU	37, 179, 180, 236
PARMEHUTU	70, 233, 236
Pretoriai Egyezmény	147
Rawson, David	112
République de Martyazo	22, 236
RCD	144
RCD-Goma	144, 146, 147, 148, 159, 160, 161, 162, 165, 167, 168, 187, 193, 236
RCD-Kisangani	144, 146, 148, 236
RINR	174
RPA	133-135, 142, 160, 162, 163, 186

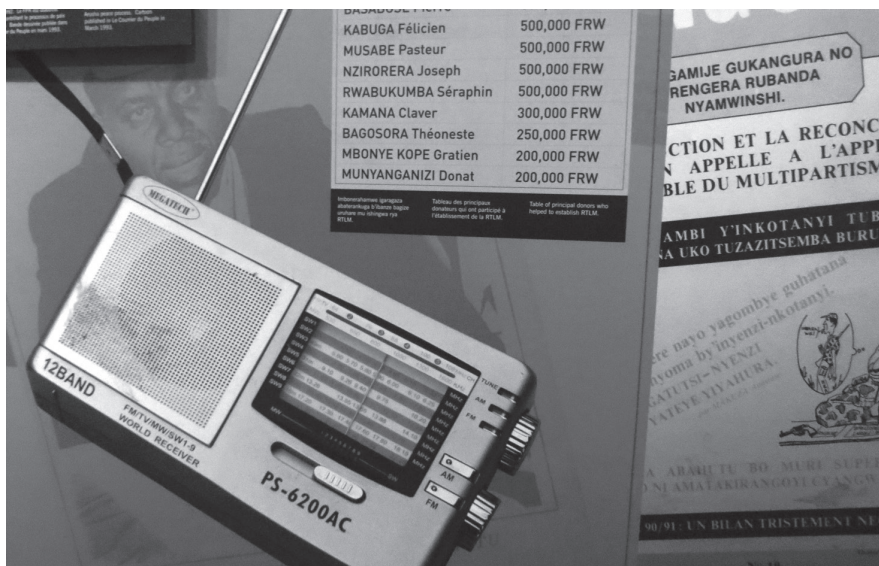
RPF	75, 78, 79, 80-83, 88-92, 97, 100-104, 106-108, 112-115, 117-119, 127, 128, 131, 133, 159, 163, 181-186, 189, 227, 230, 237, 238
RTLMC	102, 237
Ruandai Nemzeti Bank	85, 123
Rudahigwa	69, 237
Ruhengeri	85, 163
Rumonge	22
Rutovu	26
Rwagasore, Louis	18
Rwanda Investment Group	121
Rwanda Metals	160
Rwanda Vision 2020	120, 155
Rwuri, Joseph	24
Sarkozy, Nicolas	108
Shibura, Albert	24
Simbananiye, Artémon	23, 24, 238
Sindikubwabo, Théodore	84, 101, 227, 238
SOMIRWA	71, 72
SONEX	159
SPLA	135
Strukturális átalakítási program	47, 57, 61, 73, 75, 76, 182, 238
Sun City békemegállapodás	144, 146, 237
Szclasszié, Hailé	28, 239
Szclasszié, Tadele	107
Telli, Diallo	34
Tri-Star Investments	118-122, 183
Twagiramungu, Faustin	85, 87, 138
Umukire	71, 239

UNAMIR	83, 85, 94-107, 110, 229, 239
UNITA	130, 135
UPRONA	18, 19, 24, 228, 232, 233, 238, 239
Uvira	128, 133
Uwilingiyimana, Agathe	85, 96, 98, 100, 102, 239
Verhofstadt, Guy	103
Világbank	47, 72, 74-76, 82, 171, 172, 175, 188, 238
Waldheim, Kurt	31, 35
Walikale	134, 167, 168, 175
Yanda, André	24

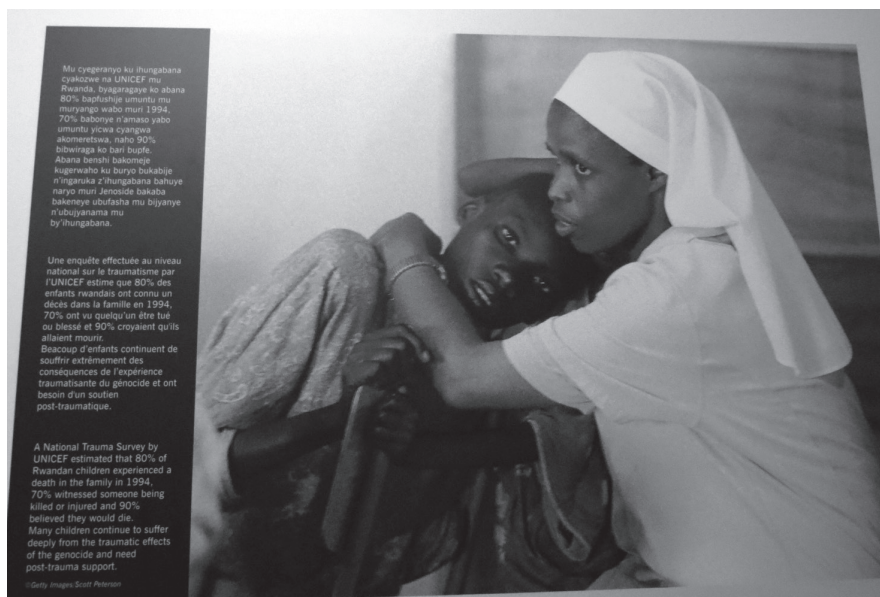
Válogatás a szerző Ruandában készült fényképeiből

A népirtás áldozatainak jelképes sírjánál álló megemlékezők
a Kigali Genocide Memorial kertjében

A képen az RTLMC tusziellenes rádióadó alapításakor felajánlott összegek és
donorok láthatók (Kigali Genocide Memorial)

Az UNICEF felmérése alapján a ruandai gyerekek hetven százaléka szemtanúja volt annak, amint valakit megölnek vagy megsebesítenek, 80 százalékuk családjában történt haláleset 1994-BEN (Kigali Genocide Memorial)

A Kigali Genocide Memorial emlékszobájában található fényképek mindegyike a népirtás egy áldozatát ábrázolja

A Hotel Rwanda c. filmből ismert
Hotel des Milles Collines bejárata

Kávémósó állomás a Kivu-tó partján

Plakát Kigali utcáján: Ruandában nincs helye a korrupciónak

Ruandában tiltott a műanyag zacskók használata,
így a határ átlépésekor meglepő tisztség fogadja az utazót

A ruandai kultúrában a gazdagság egyik fontos szimbóluma a szarvasmarha,
a képen a királyi szarvasmarhacsorda, az Inyambo egyik tagja látható

Kigaliban egyik építkezés éri a másikat

A Ruandai Egyetem (University of Rwanda) Kigaliban található campusának egyik épülete

A hegyi gorillák a Ruandába irányuló turizmus egyik legfőbb célpontját és egyben legnagyobb bevételi forrását jelentik

